NORVEGIA SACRA

NORVEGIA SACRA

AARBOK
TIL KUNNSKAP OM DEN NORSKE KIRKE
I FORTID OG SAMTID

TYVENDE AARGANG

1940

OSLO 1950

I KOMMISJON HOS JACOB DYBWAD

Utgitt efter tiltak av
den Norske Kirkes biskoper
Redigert av Oluf Kolsrud †

JOHANSEN & NIELSEN BOKTRYKKERI, OSLO 1950

NORVEGIA SACRA

1940

INNHOLD

Side

Kristendom og fritenking i norsk åndsliv 1876—1894. Av dr. theol. *A. Skrondal* (innhaldsliste s. 141) 1

Kirkelig statistikk.

Bispevalget i Stavanger 1940 142

Bispevalget i Hålogaland 1940 144

Bispeordinasjoner i 1940.

Gabriel Skagestad. Ordinert til biskop i Stavanger 28. april 1940. Selvbiografi med portrett 146

Wollert Krohn-Hansen. Ordinert til biskop i Hålogaland 28. juli 1940. Selvbiografi med portrett 148

Beretninger om Den norske kirke i 1939. Avgitt til Det kgl. kirke- og undervisningsdepartement av Den norske kirkes biskoper 150

I. Oslo bispedømme. Av biskop dr. *Eivind Berggrav* 150

II. Hamar bispedømme. Av biskop *H. Hille †* 165

III. Agder bispedømme. Av biskop *J. Maroni* 170

IV. Stavanger bispedømme. Av biskop *J. C. Petersen* 174

V. Bjørgvin bispedøme. Av biskop *Andreas Fleischer* 181

VI. Nidaros bispedømme. Av biskop *J. Støren* 187

VII. Hålogaland bispedømme. Av biskop *Wollert Krohn-Hansen* 197

Den norske sjømannsmisjon i 1939. Ved sokneprest *Fredrik Knudsen* 206

Norsk misjon i 1939. Ved kallskapellan *Lars Johan Danbolt* 214

PORTRETTER

Mot side

Gabriel Skagestad. Biskop i Stavanger. Fotografi 146

Wollert Krohn-Hansen. Biskop i Hålogaland. Fotografi 148

Ved professor Oluf Kolsruds død forelå av manuskript til årgang 20 bare biskopenes Beretninger om Den norske kirke i 1939, videre hadde han avtalt med kallskapellan Lars Johan Danbolt å skrive oversikten over norsk misjon i 1939. I stedet for misjonsprest A. Olsen (død 1. mars 1941) har sokneprest Fredrik Knudsen forfattet beretning om Sjømannsmisjonen for året 1939. Prost dr. theol. A. Skrondals avhandling var innsendt til Oluf Kolsrud, som dog ikke hadde tatt noen bestemmelse før sin død om trykning i årboken.

Cand. theol. Ingolf Kvamen har har i detalj gjennomgått stoffet og sammen med undertegnede lest korrekturen.

Sigurd Kolsrud.

KRISTENDOM OG FRITENKING I NORSK ÅNDSLIV 1876—1894.

AV

A. SKRONDAL

INNLEIING

Striden mellom kristendom og fritenking i Noreg er det uråd å skjøna utan kjennskap til striden mellom stat og kyrkje — «kulturstriden» — ute i Europa føre og etter 1870. Striden i Noreg er i mange måtar berre ei overføring på norsk luthersk grunn og ein veik atterljom av striden mellom den katolske kyrkja og «modernismen» i dei store landa.

Då Vatikan-konsiliet hadde gjort vedtak om at ordet åt paven var feilfritt når han tala *ex cathedra,* kjende riksstyra i alle katolske land seg utrygge. Lydnaden mot paven gjorde lydnaden mot eige riksstyre og eigen riksskipnad problematisk.

I land etter land kom det til open konflikt med Vatikanet. Paven vilde ikkje godkjenna det frie Italia, og sette forbod mot at katolikkar tok del i det politiske livet. Dette førde alle politiske tiltak over på hendene åt dei antiklerikale: geistlege ordenar og teologiske fakultet vart forbodne, presteskulane sette under tilsyn av staten, undervisningsstellet sekularisert og verjeplikta utvida til prestane.

I Austerrike tok staten, trass alle Roms protestar, kontrollen med undervisningsstellet og prestane og skattla klostra.

I Frankrike var pavestolen like uheppen. Her tok han parti for royalistane saman med presteskapet. Verknaden var at harmen mot ultramontanismen voks seg endå sterkare mellom republikanarar og fridomsmenn.

I England opna sjølve Gladstone ein tidskriftkampanje mot romanismen av di han såg den som ein fåre for staten.

Verst og hardast var «kulturkampen» i det protestantiske Preussen; det vart ein strid som sette heile det tyske riket i brand. Her støtte Vatikanet seg til det store *Centrum-partiet.* I dette partiet var det nasjonale underordna det konfesjonelle, og Bismarck, som støtte seg til nasjonalistane, tok til å ottast at kyrkjemakta vilde verta ein fåre

for statsmakta. Gjennom lovgjevinga tok han seg føre å avgrensa kyrkjemakta. Han vilde skapa ein sterk protestantisk stat med høgare daning og kultur. I 1871 dreiv han igjennom Kanzel-paragrafen: fengsel eller festningsarbeid for prestar som frå preikestolen kritiserte rådgjerdene åt riksstyret. Året etter tok staten einrett til å føra oppsyn med undervisningsstellet, og heile riket vart drege inn i striden. I 1872 vart jesuitane stengde ute frå riket. Med «mai-lovene» frå 1873 nådde striden førebels høgmålet: Kyrkja vart fråteken sin utgamle jurisdiksjon, alle kyrkjelege rettssaker vart lagde under statens eigne domstolar, og det vart lettare å melda seg ut or kyrkja. Mot prestar som ikkje bøygde seg, nytta staten alle slag strafferåder, frå pengebøter og embetstap til fengsel og utvising. Jamsides eiden til paven måtte biskopane frå no gjera eid til riksskipnaden. I 1874 gjekk sekulariseringa vidare: dåpstvangen vart avteken og sivilekteskapet innført. I 1875 fylgde «Sperr- und Brotkorbgesetz»: alle statsytingar til bispe- og presteembete vart avtekne, religiøse ordenar og kongregasjonar avskipa; endeleg vart det gjeve ei sivil lov om korleis kyrkjegodset skulde styrast.

I Sveits vart kyrkja løyst frå staten og vedkjenningsplikta avteken. I Holland var den konfesjonelle trudomsopplæringa avteken i 1856. I 1876 gjekk sekulariseringa vidare: ved dei teologiske fakultet vart det innført to slag professorat: «stats»-professorat i eksegese og historie, «kyrkje»-professorat i systematisk og praktisk teologi.

I mest alle store europeiske land freistar staten å konsolidera si makt med å løysa individet frå kyrkja. Frå no kunde menneske i protestantiske land både leva og døy utan å koma i nemnande kontakt med kyrkje og kristendom. I staden for å fylgja sine eigne grunnsetningar måtte kyrkja frå no retta seg etter dei skiftande luner i statens politikk og lovgjeving.

Framståande europeiske politikarar, t. d. Gladstone, Rosebery og Salisbury i England, Wilhelm I, Bismarck og Roon o. fl. på fastlandet, påstod nok at dei let seg leia av kristne motiv. Men deira politikk òg var først og fremst nasjonal makt- og realpolitikk. Løysinga frå dei ytre kyrkjeordningane verka smått om senn til å løysa sjølve folkemedvitet frå kyrkja og hennar bodskap i det heile.

Vitskap og åndsliv stemnde same vegen som statspolitikken. I det store verket On the Origin of Species 1859 gjorde Charles Darwin (1809—82) utviklinga — evolusjonen — til grunnlag for det biologiske livet. Teorien hans om at artene hadde vorte til og vakse fram i kampen for tilværet og om utvalet av «the fittest» spente foten undan den gamle bibelske skapingsførestellinga og den mekaniske inspirasjonsteorien. Medan kristendomen sette fullkominga ved opphavet, sette dei nye teoriane fullendinga som endemålet. Medan kristendomen gjorde endemålet til noko andresidig, gjorde evolusjonsteorien det til noko dennesidig.

Darwin sjølv var ein religiøs natur. Han vilde like lite vera ateist som materialist. Sers stor samhug hadde han med det kristne misjonsarbeidet. Innanfor kulturlivet let han dei etiske omsyn koma fullt til

sin rett. Men teorien hans tillet ei tolking av det biologiske livet som var rakt i strid med vanleg bibeltolking, og den store ålmenta greip denne tolkinga og gjorde henne til livssyn. Jamsides dei ubøyelege naturlovene vart det lite rom for ein allmektig og styrande Gud.

Hadde Darwin gjeve ei biologisk tolking som divergerte frå den vanlege bibelske, gav Karl Marx (1818—83) ei tolking av det *økonomiske* livet som fekk om mogeleg endå større konsekvensar. I systemet hans var det ikkje rom for religion. «Religion er opium for folket.» I det sosialistiske samfundet skulde det ikkje finnast anten Gud eller prest. Partiprogrammet frå 1869 kravde at stat og kyrkje skulde skiljast, og programmet frå 1875 slo fast at religionen var ei privatsak. Den antireligiøse internasjonalen var skapt. Og grunnen var lagd for det materialistiske historiesynet. Den åndelege framvoksteren var berre ein refleks av den materielle, religionen såleis berre ei avspegling av økonomiske faktorar. Dei nye teoriane stelte mennesket heilt på dennesidig grunn og fridde frå alle førestellingar om det andresidige.

Sitt filosofiske livssyn fann samtida uttrykt i *positivismen.* Comte (1789—1857) delte åndslivet i tre stadium: 1. det religiøse, der innbillinga rår grunnen, 2. det metafysiske, der abstrakt tenking rår, og 3. det vitskaplege stadiet, der røynsla og positiv sannkjenning rår. Inkje måtte vitskapleg godtakast som ikkje var empirisk granska. Det høgaste etiske siktemålet var utilitarismen — mest mogeleg timeleg lukke for flest mogeleg. Synet for alle dei vilkår som dette livet rådde over og trua på framsteget kom for mange som ei openberring og skuva tanken på Gud til sides.

Dei nye teoriane gav gode vilkår for *individualismen.* Det var individet som bar i seg alle desse vilkår og evner som vitskapen no hadde oppdaga. Det same åndelege stadiet som dei førande åndsmennene var nådde fram til gjennom rike evner og gode vilkår, skulde mangmannen nå fram til. Men då måtte heil og full frigjering til. Difor vert einmennet, som reiser seg i trass mot samfund og nedervde fordomar, til ein heros i bokheimen åt tida. Utan omsyn til tradisjon, heim og samfund skulde denne eine «være i Sandhed». At fridom til alle sider var einstydande med åndeleg og materiell framgang og vilde løysa ut berre det beste i mannenaturen, var det liten tvil om.

Dei åndelege førarane i den nye tida hadde nok ope syn for dei mange og store hindringane for mennesket på vegen mot det fullkomne. Men hindringane var kvalitativt sett andre enn dei kristendomen peika på. Hindringane var ikkje synda, men det dyriske — the wild beast — som mennesket enno ikkje hadde frigjort seg frå eller vakse seg ut over. Hjelperådene til å fri mennesket frå desse veilene var dei gamalkjende frå rasjonalisttida: opplysning, vitskap, kunst og betre levekår. Vitskap og kunst skulde løysa av religionen. Kunstnaren og vitskapsmannen skulde vera det nye presteskapet. Til alle sider var det nye fylt av stormande framstegstru.

I alle katolske land møtte frigjeringsarbeidet og fridomskravet hindringar og motstand: absolutismen eller i alle høve byråkratismen,

og i nært samband med desse maktene: kyrkja. Mest alle stader tvinga tilhøva fram ein strid med «klerikalismen». Ut frå det nye synet på livet vart religonen å sjå på ikkje berre som ovtru, men som ein sjukdom, som menneske snøggast råd var burde skilja seg med. Ikkje minst i dei protestantiske landa, med si etter måten gode folkeopplysning, vart dei nye ideane gripne og fagna, i alle høve i sine grovaste former. Dei mest radikale ideane var jamt dei mest populære.

Liksom Darwin og Marx skapte ei ny livsorientering i det biologiske og økonomiske, skapte Stuart Mill med verket On the Subjection of the Women revolusjon i synet på kvinna og hennar stode i skaparverket og samfundet. Mill reiste kravet om at kvinna måtte få den same fridomen og dei same menneskerettane som mannen alltid hadde hatt av di han var den sterkaste. Kravet om frigjering og jamstelling for kvinna kom straks i strid med den gjengse forståing av bibelordet om at kvinna skulde vera mannen undergjeven.

Kring 1870 steig det så fram ein kritisk teologisk skule. Med stor intellektuell gløggskap og med klår og konsis tankeføring forma Welhausen om dei gjengse kristne tankane om opphavet til det gamle testamentet og den israelittiske religionen. Med ettervising av fleire lesemåtar i dei gamle tekstene fekk den mekaniske inspirasjonslæra eit grunnskott. Både den materielle og den åndelege framvoksteren kom meir og meir til å venda ryggen til tradisjonell kristendom.

I bokheimen var dei store franskmennene dei rådande: Flaubert, Balzac, brørne Goncourt, Zola etc. Deira grunnsyn var at mennesket var eit produkt av arv og miljø og bunde til ervelovene.

På mange og ulike vegar sprengde dei nye ideane seg fram til vårt land og vart helsa med same entusiasmen og same motviljen og motstandet som i andre land. Hovudverka vart omsette til dansk og nærare kommenterte i blad og tidskriftartiklar.

Studentar og gymnasiastar slo seg saman og tinga utanlandske tidskrifter, t. d. Nyt dansk tidsskrift, som kom med utgreiingar om darwinisme, religionshistorie, opprørske Drachmanndikt, melding av siste boka til Strauss med overskrifta: Den nye og gamle tro. Mykje var her skrive i ein fart og med ein varme som reiv unge hugar med og gjorde ende på alle restar av barnetrua. Når Mathilde Schiøtt om Stuart Mills bok seier[1] at «den gav de indre stemmer sanktion, den vakte de slumrende fordringer, den bragte alle fragmentariske forestillinger og erfaringer i sammenheng, gav oversikt og klarhet i stillingen — —», så høver denne karakteristikken reint ålment på heile den livsorienteringa som det nye gav. På mest alle omkverve laga det seg til opprør mot det tradisjonelle og nedervde.

Det vantrune straumdraget nådde òg den svenske og den danske kyrkja. I midten av 1890-åra tok Förening för Religionsfrihet opp arbeidet i Stockholm, m. a. for å skilja stat og kyrkje, med det argumentet at staten då fekk hand over all kyrkjeeiga. «Förenin-

---

[1] Agerholt, Den norske kvinnebevegelses historie s. 14.

gen» sende ut prenta oppmodingar om å halda seg borte frå nattverden.

Det danske riksstyret gav prestar som opponerte mot liberalismen og den Hørup-Brandeske politikken, avskil. Danske liberale prestar preika beint ut at «man maa ikke vise nogen Høiremand nogen Venlighed, man skal ikke modtage ham i sit Hus, man skal ikke gaa i Kirke hos nogen Høireprest»!

Dei norske kyrkjeleiarane var nok merksame på det uvêret som drog seg opp på himmelen i utheimen. Når dei like vel utan å ansa dette nærare, heldt fram med den indre oppbygging av kyrkjelivet, har vel dette sin grunn i at dei i det lengste vona at «den moderne Vantro» skulde driva over utan å nå til oss.

Då så uvêret likevel braut inn over den norske åndsheimen, stod både leiarane og ålmenta i førstninga mest opprådde. Å gjeva seg av med fritenkjartankar og fritenkjarskrifter vart elles sett på som syndig og ein fåre for det personlege kristenlivet. Dei prøvene ein her hadde på fritenkjarpropaganda, var elles slike at ein kvidde seg for å rota i dei!

Annleis vart det når utanlandsk litteratur, namnfræge utanlandske åndshovdingar, unge norske vitskapsmenn, «forgudede» diktarar og tidskrifter og presse gjekk i brodden for innfallet åt vantrua. Med slike krefter i brodden var det lett å sjå at den straumen som så lenge hadde gått *med* kyrkja, vilde venda og stemna beint imot.

Vilkåra for eit innfall av vantrua låg elles godt til rettes. Var ikkje embetsstandet lenger liv lage som politisk maktfaktor, så var embetsmannskulturen ein lagleg omformar og bodberar for nye idear. Unge renningar av gamle embetsætter braut med ættetradisjonen og gjekk heilhuga inn for det nye.

Presse og folkehøgskule hadde lagt grunnen til eit folkeleg åndsliv utanfor kyrkja. Amerikabreva tok til å bera bod om fridomen i Vesterheimen. Store diktarar vilde i stormande oppgløding gjeva sine landsmenn del i kulturframsteget i dei store landa.

Mange av dei rettkomne krava som den nye stemneleia reiste, gav seg stundom uferdige, ja reint labanaktige utslag. Ingen har så umedvite, men råkande tolka denne sida av det nye som Bjørnson i diktet: Jeg vælger mig April. Dei nye ovringane i åndslivet er just sermerkte ved det uferdige og fumlande. Ingen full sumar, berre eit stormande aprilver med iskalde snøelingar, solgardar og varme vindflager innimellom.

Kyrkja og dei kyrkjelege livsformene var ikkje skottfrie. I mange store embete sat overåringar som ikkje makta å røkta si kallsgjerning eller fylgja med tida. Både altarboka og ritualet frå 1688 stod der med rituelle føreskrifter som var ubrukelege i praksis; kyrkjelydane var mest heilt utestengde frå aktiv deltaking både i gudstenesta og i kyrkjestyringa; dåp og konfirmasjon stod som vilkår for ektevigsle. Alt dette var støytesteinar for den frigjeringa som no reiste hovudet. Endå verre kjendest det at kyrkja — om enn umedvite — gjennom sine ordningar heldt oppe den gamle stands-

skilnaden i samfundet. Skulde ei ny kyrkje reisast, vart utlegga likna ut på skylddalaren liksom andre tyngsler. Såleis kunde storbønder og andre storfolk få rett på stolstader oppe i koret eller fremst i kyrkja, småbønder og leiglendingar lengst nede, i trekken frå døra, husmenn og inderstar oppe på tronge galleri. Ein gløymde — eller vilde ikkje sjå — at slike skipnader ikkje hadde si rot i kristendomen, men i sjølve den samfundsstrukturen som var forma av naturalhushaldet. Betalinga for kyrkjetenester som dåp, brurvigsle og gravferd var lovfest. Av gode og rettkomne grunnar hadde kyrkja i slike høve mått gjera skil på fatige og rike. Attåt den tendensen til rangsjering som ligg i fatigdomen sjølv, vart kyrkja med slike omsyn ein faktor til å halda klasseskilnaden oppe.

Søren Kierkegaard var nok i ikkje liten mon årsak til mykje av den kritikken og det hatet som no vende seg mot kyrkja. I bolken 1855—75 var Kierkegaard på moten i Noreg. «Kierkegaard har præget, forbigaaende eller varig, vore teologer, vore digtere, vore pædagoger, ja, man finder endog spor efter ham hos vore journalister,» seier Gerhard Gran.[2] Gran går jamvel så langt at han hevdar at Kjærlighedens Komedie, Brand, Peer Gynt og Keiser og Galilæer er utenkjelege utan Kierkegaard som bakgrunn. I alle høve gjorde Kierkegaard uvanleg mykje til å skjerpa synet for feil og synder ved kyrkje og presteskap. Den storbåra av hat og ironi som braut inn over kyrkja gjennom Kierkegaards dikting, måtte få sin verknad. Mest beinveges ser ein samanhengen mellom Kielland og Kierkegaard.

I det ytre stod kyrkja lite budd på det stormlaupet som var i vente. Den einaste førebuinga ein kan sjå, er at då professor Rasmus Tønder Nissen i 1875 vart riksråd, tok professor Gisle Johnson over kyrkjesoga og overlet det systematiske faget til Fredrik Petersen. Like eins gjorde fakultetet opptak til å få løyving til eit ekstraordinært professorat for Edvard Munch Myhre, med tanke på at den nye universitetslæraren skulde ta seg serleg av det apologetiske faget.

Stod den norske kyrkja kring 1870 utetter lite budd på stormlaupet, stod ho så mykje sterkare budd innetter. Bibel og kristendom var grunnfest og rotfest i folket. Just no tok Johnson-vekkinga til å syna sine frukter i folkelivet. Johnson sjølv stod enno i si fulle kraft. Enno kunde han i sine kjende bibellesingar tala opptil tri timar og var stundom så trøytt og utsliten at han kurde i dagevis etterpå. Teologi var mest å rekna for motestudium. Med dei mange gåverike og ihuga elevane hans spreidde vekkinga seg over landet. Domstonen var jamt den sterkaste, kan henda sterkare hos elevane enn hos meisteren. Men til sløe og sovande samvit skulde det sterk lut. Ikkje så fåe av prestegenerasjonen ikring 1870 var komne frå haugianske heimar. Evangeliet om synd og nåde, bot og omvending har kan henda ingen gong i den norske kyrkja vore forkynt med slik overtyding som på denne tida.

Den eldre — meir humanistisk innstilte — prestegenerasjonen

[2] Gran, Alex. L. Kielland s. 110.

kjende seg i førstninga noko brydd av den sterke omvendingsihugen hos dei yngre kollegaene, meinte dei var for brå og gjekk for mykje på. Men i lengda kunde dei eldre ikkje stå seg mot eldhugen hos dei yngre og vart vekte til ny og større ansvarskjensle.

Verknaden av ei vekking i folkelivet er alltid vand å ettervisa. Men mange bygder, der grove synder og lastar rådde grunnen, vart som omsnudde når ein johnsonprest hadde verka der i nokre år. Turing og slåsting i store samkomer vart stempla som ageløyse og usømd. Sterkare kristeleg ålvor og større ansvarskjensle er merkande alle stader der vekkinga fekk makt. Men framom alt verka vekkinga til at den gamle folkelege synsmåten, at kristendomen var ei *lære,* veik romet for forståing av at kristendomen var *liv.*

Vekkinga verka elles ikkje berre i folkelivet. Ho verka ikkje mindre mellom dei boklærde. At rørsla hadde sin årestad ved Universitetet, gav henne ikkje berre ein indre konfesjonell støleik, men samstundes ein vyrdnad i det ålmenne omdømet som kristendomen snautt har hatt anten før eller seinare. Kristendomen sette sin stempel både på det ålmenne åndslivet og på folkemeininga. Jamsides Gisle Johnson stod hans kollega Paul Caspari — ein av dei fremste og mest åtgådde teologar i den protestantiske verda i den tida. Rett nok vart hans arbeidsdag mest oppteken av grundtvigianismen, og utanom ein trong krins av faglærde nådde vel granskingane hans lite. Men medvitet om at denne grunnlærde mannen stod attom, gav kristendomen ein posisjon i det ålmenne omdømet som ikkje kan verdsetjast for høgt.

Elles fann kriste livssyn stønad, ikkje berre hos det teologiske fakultetet. Andre vyrde universitetslærarar stod ved deira side: professor i filosofi Jacob Marcus Monrad, professor i medisin Ernst Lochmann, professor i kjemi Peter Waage og fleire. Gjennom alle åra såg desse mennene det som si føreloge å vaka over at tankar og tendensar som gjekk kristendomen imot, vart haldne borte frå Universitetet og det akademiske livet. Gjennom bokmeldingar og dagbladartiklar vart dei jamt avgjerande for meiningane åt den boklærde ålmenta.

Andre åndelege omstende gav rike voner. Trongen til kristeleg verksemd var stor. Den kristne litteraturverksemda fekk sitt sentrum i Lutherstiftelsen. Kolportørar og bibelbod vart sende ut. Misjonstrongen var i sterk vokster og fann utløysing i «Schreudermisjonen», sjømannsmisjonen osb. Den kristne samaritanhugen gav seg utslag i å reisa diakonheim, diakonisseanstalt, kristen studentheim osb.

Kyrkja rådde over ei etter måten god og velstyrd presse. Luthersk Kirketidende vart til 1875 styrt av Gisle Johnson og var årestaden for den lekmannsvenlege ortodoksien. Men då professor J. W. Bugge og Heuch overtok bladet, gjekk det føre seg eit sterkt systemskifte. Bladet vart straks målsmann for eit så høgkyrkjeleg syn at Lutherstiftelsen ikkje vilde ta ansvaret for utgjevinga. Professor Bugge og Heuch gav så frå 1877 ut sitt eige blad, Luthersk Ugeskrift, som reiste motstand mot grundtvigianisme og kyrkjeleg reformarbeid, men

først og fremst mot alt som smaka av liberalisme og moderne vantru. Då Luthersk Kirketidende heldt fram med å venda seg til den kristelege ålmenta utan å leggja seg opp i dagsens aktuelle stridsspørsmål, vart det Luthersk Ugeskrift som gjekk i brodden gjennom heile bolken. Bladet nådde eit teologisk og intellektuelt høgmål som få teologiske fagblad har nått. Det vart med åra møtestaden for yngre teologar med vitskaplege interesser, og her prenta Heuch sine analysar av mest alle aktuelle tidsspørsmål som hadde si rot i fritenking og politisk demokrati.

Jamsides Luthersk Ugeskrift stod frå 1877 Jacob Sverdrups og Ole Vollans Ny luthersk Kirketidende som organ for den vestlandske reformrørsla, for organisering av kyrkja nedanfrå og for kyrkjetukt. Dette bladet la seg lite frami striden mot fritenking og vantru.

Frå 1884 spela Christopher Bruuns For Frisindet Christendom ikkje så lita rolle i striden. Han stod jamsides vestlendingane i kravet om kyrkjelege reformer, men tok ei mykje meir positiv stode til «modernismen» og fann sanningskorn jamvel hos fritenkjarane.

I 1868 hadde forstandar Carl Aubert skipa bladet Fædrelandet, som skulde verka «for en paa christelige Principer grundet Opfattelse af de kirkelige og politiske Samfundsspørgsmaal.» Peter Hærem tok over styringa, men er nemnande aktiv berre i førstninga. Frå 1874 er Klaveness medstyrar. Bladet er målsmann for kyrkjereformer i konservativ lei og for lekmannsforkynninga, og motstandar av grundtvigianismen.

I. VANTRUA STIG FRAM

Då dei store ideane frå utheimen i midten av 1880-åra banka på dørene alle stader i det norske samfundet, gjorde dei ikkje berre krav på rom jamsides med andre idear, men på einvelde, på at åndsliv, politikk og sosiale tilhøve skulde støypast radikalt om heilt frå grunnen. Alle slag motsetningar i åndsliv og samfundsliv samla seg på kvar si side: kristendom, darwinisme, kvinnesak, arbeidarspørsmål, barneoppseding, dikting og kunst. Alt vart diskutert, om alt var det strid, og i alle spørsmål vart det sett skil mellom høgre og vinstre[3]. Men ingen stad var motsetningane så sterke mellom gamalt og nytt som på det religiøse området. Just her openberra striden det som få hadde tenkt over: kor gjennomvove og gjennomsyra samfundet er av kristne idear og synsmåtar.

Den profane sogeskrivinga har til overmål slege fast kor trong og bornert norsk kristensyn på den tid var. Og dette er nok så. Men jamvel den radikale Gerhard Gran må medgjeva i si bok om Kielland: «Det var ikke altid sympatiske former den nye radikalisme her i landet sidst i 70 aarene viste sig i — megen umodenhed og megen uskjønhed fulgte med.» Og det skal vera visst.

Vantrua melde seg i vårt land — stort sett — i heller varsame former, men difor ikkje mindre målmedvite. Målsmennene for vantrua kjende altfor vel den inngrodde vyrdnaden for bibelordet i folket. Dei vende seg då heller ikkje mot Bibelen, men mot forkynninga og aller helst mot forkynnarane, som så ofte. Her kunde vantrua setja opp eit skuldlaust andlet og seia: Skulde ein ikkje ha lov til å kritisera forkynning og forkynnarar? Det gjorde då Luther! I den første tida tek vantrua ikkje sikte på meir enn ei *relativisering* av kristne livsverde. Ho skildra kyrkje og kristendom som hindring for fridom og framgang. Seinare fylgde det påstandet at kristendomen var usemjande med det moderne kulturlivet og framom alt med den moderne vitskapen. Men til vanleg vart desse ankemåla framsette i ei slik filosofisk tilsløra form at mangmannen måtte ha store vanskar med å trengja inn til kjernen.

---

[3] H. Koht, Johan Sverdrup II s. 225—56.

1. JAABÆK—RIDDERVOLDSAKA

Den første store framstøyten mot kyrkje og ortodoks kristendom kom likevel i heilt naken — rasjonalistisk og utilitaristisk form frå den gamle bondeopposisjonen gjennom stortingsmann Søren Pedersson Jaabæk. Sjølv gjev Jaabæk seg skottsmål for å hylla Jesu lære[4], liksom han skal vera den som har skapt det slagordet at Bibelen og grunnlova er augnesteinane åt det norske folket[5]. Men med ideleg sjikane av tru, kyrkje og presteskap gjorde han seg til målsmann for ei nedbryting av alt heilagt. Framom alt skjøna han å nytta ut dei — etter det han meinte — gode økonomiske kår prestane sat i, til å grava grunnen undan deira samhug og autoritet mellom folket. Alt i lang tid hadde Jaabæk hatt eit vondt auga til prestane. Men ein konflikt med sokneprest C. W. Koren i Mandal fekk staupet til å fløda over. Endå Jaabæk hadde vore tingmann frå 1841 og sat med ein tolleg bra gard, freista han — truleg i 1867 — å få kommunen til å forsyta dei gamle verforeldra sine. Denne sparsemda, tykte soknepresten, gjekk reint for vidt, og møtte kravet med protest. Over dette kom Jaabæk i slik harme at han skreiv seg ut or kyrkja. Men ein som var utskriven or kyrkja, kunde den tid ikkje verta vald til tingmann. Då valet nærma seg, skreiv Jaabæk seg like godt inn att utan «synligt Tegn paa Anger eller Selvbebreidelse»[6]. Den konservative pressa fekk tak i hendinga og gav henne att såleis at Jaabæk av si ovnøgd ikkje vilde yta verforeldra sine ⅛ eller ¼ tunne korn, då dei leid naud[7]. Frå 1868 gjer Jaabæk Folkevennen til den reine «Præstepine». Framom alt dreg han fram slikt som kan syna kor langt prestane står frå Kristi evangelium, etterviser korleis prestane gjer avvik og fråvik i det *han* meiner er Kristi bod og Aand, og gjev med dette agitasjonen sin eit kristeleg skin. Dei mange antikverte ordningar i kyrkja var elles ei takksam skive for ein spottar som Jaabæk. Han dreg fram den gamle horrible grunngjevinga for bøna for krigsmakta «tillands og tilvands» i Krigs-Artikelsbrev av 9. mars 1683: «da Krigens Lykke og Velsignelse kommer fra Gud og af ham maa udbedes». Han er oppglødd for ritualfridomen i Sveits. Han harsellerar og rengjer jordfestingsritualet:

> «Af Træl er du kommen.
> Til Træl skal du blive.
> Til Træl skal du igjen opstaa.»

Han harsellerar vidare over bøtene for å vera borte frå gudstenesta: 4 — 8 — 16 skilling for 1., 2. og 3. gongen. «Politibetjenten skal have en trediedel af Bøderne.» Han skyr ikkje å agitera for den sosiale utjamninga med dei aller grellaste argument: «Det Arbeide

---

[4] Folketid. 1871 nr. 27.
[5] Det norske folks liv og historie IX, Oslo 1931, s. 250.
[6] Morgenbl. 1872 nr. 247 A.
[7] Morgenbl. 1868 nr. 65.

at korse den Nyfødte, at meddele Syndernes Forladelse, at sammenbinde Forelskede, at kaste Jord paa de Døde, at pante Skatten, at skjelle Trætte, at dømme Kjeltringer, at befale Høire og Venstre om, at dræbe Mennesker eller gjøre dem helseløse, er ikke nødvendigere eller nytteligere end at dyrke Jorden, vogte Kvæget, trække Sildegarn, feie Gaden, losse Kul, kjøre Gjødsel.»[8] «Det «Kristelige» er gjerne Præstevældet ligegyldigt», berre dei får sin eigne oppspinn fram[9]. Prestenaturen har til alle tider vore «anmassende, tyrannisk, blodtørstig og gjerrig»[10], ja, «Lysets og Sandhedens værste Modstander»[11].

«Naar Kongen og Præsten og Kirken faar sit
at raade,
Jeg siger om Resten: at Intet er mit.
Og Naade
Ej findes kan,
Hos Flaaermand...»[12]

Når ein ser framferda åt prestane, skulde ein mest tru at dei vilde visa verda «at de ere det Modsatte af deres Herre og Mester». Prestane lever berre for «Næringspolitik», gjer seg til tenarar for eit politisk parti, og i preikene deira yr det av politiske sneiord. Det er ikkje å undrast på at slikt vekkjer harme og hat hos lydarane.

Ikkje berre prestane, men òg det kristne læreinnhaldet finn Jaabæk grunn til å hæda. Atterløysing, atterføding, rettferdiggjering og helging er alt saman «en Samling forvirrede Dogmer, som ikke har Rod i Skrifterne». I Folketidende 1870 nr. 42 hermer han det som Pontoppidan, Kaurin og Sverdrup seier om atterfødinga, og slår fast at dogmatikarane er komne i strid med seg sjølve. Difor skal huset deira verta øydt.

Etter dette er det sjølvsagt at Jaabæks program var å skilja stat og kyrkje — i alle høve vil han ha embetsfolk sette på fast løn. Skulen må og verta skild frå kyrkja. Kyrkjeleg styring av skulen held berre folket nede i «Raahed og Faakundighed».

Kongedømet av Guds nåde får same medferda som prestane. «Der er ingen Øvrighed uden af Mennesker.» At Frankrike kvitta seg med kongane, var verdt heile revolusjonen. Sume stader synest han mest ha vore inne på same vegen for Noreg til å verta kongsmakta kvitt.[13] Men framom alt er han på vakt mot å auka kyrkjemakta. Då Gisle Johnson på kyrkjemøtet i Oslo i 1873 hadde sagt at det måtte vera kvar kyrkjeven «magtpaaliggende» å få innført kyrkjetukt, svara Jaabæk: «Enhver sand *Menneskeven* maa være med at sætte en Stopper for Præsternes Herskesyge.» Men om mange mellom prestane er sers

---

8 Folketid. 1870 nr. 25.
9 Folketid. 1869 nr. 28.
10 Folketid. 1872 nr. 5.
11 Folketid. 1869 nr. 43.
12 Folketid. 1870 nr. 28.
13 Folketid. 1872 nr. 42.

fåvituge, skal dette ikkje hindra at me held fast ved Guds ord og kristen tru.

Då Jaabæk frå 1862 sat i gasje- og pensjonskomitéen, fekk han rikt høve til å syna sin uvilje. Innstillinga til pensjonar i 1871 er av «en løs og rosiflengsk Beskaffenhed». Han etterviser at *ein* prest på jamnen har like stor «nådeløn» som 23 folkeskulelærarar til saman. Alle tiltak som sikta på å løysa på dei strame konfesjonelle og rituelle banda i kyrkja, hadde ein ven i Jaabæk. Han hadde difor godhug for kravet om å løysa soknebandet, og tykte sers vel om Chr. Bruuns foredrag i Studentersamfundet i 1870; framom alt likte han Bruuns tanke: at menn utan klassisk daning eller høgare eksamen skulde kunna verta embetsmenn. Han kunde òg tala vel om sine prestekollegaer i tinget, serleg om prost Jensen og seinare biskop Essendrop.

Mange hadde venta at det offentlege hadde etterkome si plikt etter lova til å gripa inn mot den hæding av statens offentlege religion og gudsteneste som i så mange år hadde vore dagsens kost i Folkevennen. Det vart og ymta om dette i pressa. Då det offentlege ingen ting tok seg føre, må den meininga ha breitt seg, at kyrkja sjølv fekk ta saka i si hand og møta Jaabæk med dei middel ho rådde over. Den 23. juni 1872 skulde ein stykson til Jaabæk ha barnet sitt til dåpen i Lyngdalskyrkja med Jaabæk til fadder. Meldinga kom ikkje til sokneprest Lasson før messa hadde teke til, og han vilde difor ikkje gjera bråk. Jaabæk stod fadder saman med hine.

Men soknepresten nytta høvet til å falla attende på N. L. 2-5-5 om «Fadderes Uberygtethed», som elles var sterkt utdjupa i Pontoppidans forklåring, og førde ikkje Jaabæk inn mellom fadrane. Dette vitra han så styksonen om.

Denne låke hendinga kveste striden. Jaabæk vende seg straks til stiftsdireksjonen med klage over at presten hadde forsett seg: Presten stengjer ute den han vil, og dette er ei svært ålvorleg sak.[14] I Lister og Mandals Amtstidende er ein innsendar, truleg Jaabæk sjølv, ute og held fram at det med lovvedtak er naudsynt «at forebygge Misbrug af Præsternes Magt ved Bedømmelse af hvem som er værdig til at være Fadder». Med dette er «Faddersagen i Lyngdal» i full sving. Lasson svarar med at «Hr. Søren Jaabæk har i mange Aar offentligen stillet sig i et saadant Forhold til Kirken og dens Lærdomme, at han hverken kan ansees for en uberygtet Mand eller være med blandt Representanterne for den kristne Menighed.»

Godt og vel tri månader seinare kom Jaabæk ut for ei liknande sak med sokneprest W. Hansen i Mandal. Den 28. september skulde dottersonen til Jaabæk berast til dåpen med bestefaren til fadder. Men soknepresten fylgde føredømet åt kollegaen i Lyngdal og avviste Jaabæk. Foreldra protesterte så med å lata vera å døypa barnet. Noko etter døydde barnet utan dåp. Jaabæk freista no alle råder til å setja presten i knipe. Den 16. oktober 1872 har han eine

[14] Morgenbl. 1872 nr. 212 A.

grannen sin, Ole Jaabæk, som hadde vore prestens medhjelpar i 30 år, til å senda soknepresten Hansen eit skriv, der han seier seg samd med Jaabæks utsegner i Folketidende, og retter så det spørsmålet til presten om han heretter kan vera fadder. Svaret på spørsmålet fekk Ole Jaabæk då soknepresten avviste han som fadder til sitt barnebarn i Mandal kyrkje den 17. oktober s. å.[15]

Striden mellom Jaabæk og dei to prestane var med dette kvest til eit kyrkjeleg prinsippspørsmål: Var kyrkjetukt etter bokstaven lenger til å gjennomføra. For kyrkja stod det så at skulde ho sleppa kyrkjetukta, gav ho dermed frå seg eit av dei sterkaste middel til å oppseda folket og til å halda seg sjølv rein. For dei radikale stod den same tukta som åndstyranni, ovmod og geistleg sjølvtykke. Korkje stiftsdireksjonen eller kyrkjestyret fann difor grunn til å påleggja soknepresta i Lyngdal og Mandal «at antage Hr. Jaabæk som Fadder». Saka vert no ei tid ålment drøft i mest alle blad.

Striden mellom Jaabæk og dei to prestane stilna smått om senn. Men just då alt tok til å roa seg, vart det blåse nytt liv i det heile, og saka vart gjord til ei storsak som enda for Høgsterett. Eit lærarmøte i Sogn hadde stempla jaabækianismen som «en for det kristelege Liv overordentlig farlig Fiende». Elles hadde møtet uttala at Jaabæk «planmæssig søger at undergrave Kristendommen», «at faa «Folketidenden» udryddet vilde være en god Gjerning, som enhver Lærer burde være med paa». Ein innsendar som har lese denne fråsegna frå Sogn, manar straks[16] prestar og lærarar til å ta striden mot Jaabæk opp gjennom soknemøte. Innsendaren i Morgenbladet hadde elles venta at folkehøgskulefolket(!) skulde ha gripe inn mot Jaabæk. Men i staden ser ein at jamvel ein mann som Chr. Bruun steller seg side om side med Søren Jaabæk og har lyst Jaabæk-rørsla i kull og kjønn: «I Sandhed et Fænomen, som just ikke skal tjene til at skaffe Folkehøiskolesagen Tillid eller Sympati hos dem iblandt os, der ingen sand Oplysning kunne tænke sig uden paa kristelig Grund.» Som ein ser, arbeider tanken på ein landsaksjon frå kyrkja og skulen seg fram. Tanken fekk straks medhald av ein innsendar i Adressebladet, eit tilleggsblad til Almuevennen, i ein lang artikkel: «Hvordan stiller Jaabæk sig til Kristendom og Kirke?»[17] Artikkelen var underskriven R—d.

Artikkelen i Adressebladet rekapitulerar Jaabæks utsegner om kyrkja gjennom mange år og viser til den sterke samhug Jaabæk har synt alt som tedde seg fiendsk andsynes kyrkje og kristendom. Forvirra revolusjonsfrasar i «Fram» har Jaabæk gjeve sanksjon. Som døme på kva som har Jaabæks samhug, nemner innsendaren denne fråsegna or «Fram»:[18] «Kan hende lyt han («Fram») verte Jordmor fyr den nye Gudstru, som stend imot den gamle præstelege, som no

---

[15] Folketid. 1872 nr. 48.
[16] Morgenbl. 1872 nr. 95 A.
[17] Adressebl. 1872 nr. 17, 19, 22.
[18] 1871 nr. 23.

rår i skulen. Dæ gudelege trur «Fram» paa, likso fast som dei, men han trur paa den Gud, som skapast ikkje av ein Stand, men av eit friskt Folk, den einaste sanne Gud, som kvar Mann ber i sin Barm.» Liksom «Fram» er og Jaabæk målsmann for ein omstøyt, ikkje berre i det politiske, men og i det gudelege. Når Jaabæk rosar kristendomen, «er dette Ord i hans Mund blot et tomt Navn, en Skal, en udvortes forgylt Skal, der indenfor er fyldt med Løgnens Gift. Jaabæks Frækhed er sandelig stor». Innsendaren sluttar med det påstandet at «Jaabæk søger at nedbryde Christentroen blandt vort Folk og at undergrave dets Agtelse for Kirke og Øvrighed. Og derved arbeider han efter min Mening paa at ryste Statens Grundpiller og paa at sprænge dens Hægn og borttage dens Værn». Så endar artikkelen med å streka under at det no er ei ålvorleg plikt både for prestar og lærarar å draga fram i ljoset kristendomsfiendskapen i Jaabækrørsla.[19]

Med full sanning skreiv Morgenbladet (1872 nr. 247 A): «Den norske Kirke har ikke havt en Bespotter, der har drevet sit Væsen saa langvarigt, saa planmæssigt og for et saa stort Publikum.»

Artiklane i Adressebladet kom snart i serprent og i fleire opplag med titel: «Jaabæks Angreb paa Christendommen.»[20]

For desse artiklane reiste Jaabæk injuriesøksmål mot utgjevaren av Adressebladet, statsrevisor Christian Johnsen. Etter dette namngav pers. kap. Julius Riddervold seg som forfattar, og Jaabæk vende difor søksmålet mot han. Byretten fann ikkje at det kunde seiast at Jaabæk «har søgt, havt til Hensigt at nedbryde Kristendommen». Med dom av Kr.a byrett 13. februar 1875 vart Riddervold for brot på Krl., kap. 17 § 8 ilagd ei bot til statskassa på 20 spdlr. og sakskostnad til Jaabæk med 40 rdlr.[21] Frifinninga gjorde djupt inntrykk og vart sterkt kommentert. Hos dei radikale vekte domen stor glede. No var det med dom fastslege at det ikkje berre var tillate å ha ulike meiningar i det religiøse, det var fritt høve til å driva propaganda for alle slag meiningar, ja, ein kunde attpå driva slik propaganda så skamlaust ein berre vilde.

Kyrkje- og kristenfolket vart slegne med redsle. For deim var det ikkje til å fata at eit slikt ope nedbrytingsarbeid skulde passera strafflaust, og jamvel stå med palmer i hendene. For deim tedde det heile seg slik at den som vilde føra striden mot lygn og spott, ingen stønad lenger måtte rekna med hos domstolane. Dei tykte at når Jaabæk kunde gå med siger ut or denne striden, då kravde lovgjeving og domstolar slike prov, at ein måtte gjeva opp all von om nokon gong å kunna skaffa deim.

Striden med Jaabæk let for ei tid kyrkjemennene gløyma alle dei mindre innbyrdes motsetningane og fylte alle med samme otte. «Vestnæspresten», «Lille Theodor», gjer framlegg om at alle prestane i

---

[19] Adressebl. 1872 nr. 22.
[20] Kra. 1873 8. 16 s.
[21] Folketid. 1875 nr. 11. 12.

landet no bør syna Riddervold sin samhug med å samla seg om ei liknande fråsegn som den Riddervold no var dømd for.[22] Ein annan vil ha Justisdepartementet til å setja Jaabæk under tiltale for «Spot med Statens offentlige Religion».[23] Morgenbladet er ikkje i tvil om at Jaabæk vilde verta dømd, men ottast at aksjonen vil ta seg ut som hemn over den merkelege heppa Jaabæk har hatt i saka mot Riddervold.

Riddervold anka saka inn for Høgsterett, og Jaabæk tok ut kontrastemning. Høgsterett skulde avgjera «om en Række strenge Udtalelser av en Bladredaktør skulde ansees beføiede eller ikke» og vidare «om en Avisredaktør maa antages at have *villet* de Følger av sit Skriveri, som med Rimelighed maatte være dets Virkning». Høgsterett fann det «høist paafaldende» at den som tok til motmæle mot ein slik agitasjon som Jaabæks, skulde koma under straffansvar. Med høgsterettsdom frå 26. januar 1876 vart Riddervold frifunnen. «Byrettens Dom er et beklageligt Misgreb». Jaabæk vart ilagd prosesskostnad til Riddervold både for byrett og Høgsterett med 200 spdlr. Like stor glede som byrettsdomen hadde skapt hjå dei radikale, like stor var gleda over høgsterettsdomen no i konservative krinsar.

Den reint uvanleg intense spaninga, som folk venta utfallet av høgsterettsdomen med, får me ein tanke om når me høyrer at av om lag 300 telegram som vart sende over Kristiania telegrafstasjon denne dagen, galdt 71 domsutfallet. I den radikale pressa verserte elles dei mest forvrengde meldingar om gleda mellom dei konservative, såleis skulde ein hovudstadprest ha oppmoda kyrkjelyden sin til å syngja ei takkesalme. Men dette var nok ikkje rett.[24]

Straks høgsterettsdomen var fallen, reiste sokneprest Lasson sak mot Jaabæk for Mandal sorenskrivar. Dei skuldingane Jaabæk hadde sett fram mot Lasson, vart mortifiserte og Jaabæk dømd enno ein gong: mulkt til statskassa med 50 og sakskostnad med 150 spdlr. Med dette såg det ut til at kyrkja hadde sigra i spørsmålet om kyrkjetukt. Luth. Kirketid. slår fast at ein høgsterettsdom veg over lag mykje i augo åt folket. Folket resonnerar slik at det som verkeleg fortener straff, får straff. Kann ei verksemd i lang tid drivast utan påtale, «da er dette et Vidnesbyrd om dens Uskadelighed eller endog delvise Ret». Men at retten frikjende Riddervold, er i røynda det same som at Jaabæk er domfelt. Men at ein no etter domen skal sjå Jaabæk att i den lovgjevande forsamlinga, «— — det er en Abnormitet», «— — er uretfærdigt indtil det Utaalelige», «dette, at han overhovedet er Medlem af den for Kirken lovgivende Forsamling, er et skrigende Vidnesbyrd om vor nærværende Ordnings Uforsvarlighed paa dette Punkt».[25] Men så sløg Jaabæk er, og så blind ein fylgje-

---

[22] Morgenbl. 1875 nr. 73.
[23] Morgenbl. 1875 nr. 58 A.
[24] Fædrel. 1876 nr. 13.
[25] Luthersk Kirketid. 1876 I. s. 86—93.

skap han har, skal ein ikkje vera heilt viss om at Jaabæk ikkje enno ein gong kjem att.

Andre blad, som Morgenbladet og Bergensposten, kjenner seg visse om at Jaabæk no må vera ferdig som offentleg mann. Men det synte seg snart at ein siger for domstolen ikkje var det same som siger i folkemeininga. Ikkje lenge etter at domen var fallen, sette bladstyrar P. Olsen i Verdens Gang seg i brodden for ei pengeinnsamling mellom bønder, arbeidarar og husmenn for å dekkja saksutlegga for Jaabæk. Det kom inn ikkje mindre enn 1 809 spd.[26] Litt i førevegen hadde Verdens Gang slept laus ein innsendar som reint lyste av gloraudt prestehat: Jaabæks åtak på statskyrkjeprestar er nett det sanne uttrykket for dei meiningar som rår mellom folket. Bergens Tidende meiner, at den som vil arbeida for full religionsfridom no, må arbeida for å få kriminallovvedtaket om straff for gudsspotting avteke. Då pengar frå mange kantar av landet strøymde inn til Jaabæk, skreiv han:[27] «Efter de mange Tusinders Tilkjendegivelse paa lignende Vis tror jeg med Tryghed at kunne sige: Folkeaanden er vaagnet — i Forbindelse med en dyb Agtelse for Ret, Retfærdighed og Sandhed — for Frihed og usminket Dyd og Oprigtighed». Meir enn nokon gong samlar han «Præstehistorier» frå innland og utland i Folketidende.

Sume freista å sjå saka meir objektivt. Såleis ein innsendar i Aftenbladet.[28] Det einaste ein med rette kann gjera ut frå religiøs synsstad, er å døma dei middel Jaabæk har nytta. Men mot den sterke samanblandinga av religion og politikk må ein protestera. Like eins mot at det no med hjelp av Høgsterett vert gjort freistnad på å trumfa i hel jamvel det gode og rettkomne som Jaabæk gjennom Folketidende har gjort seg til målsmann for. Kristendomen er ikkje noko system med opplinjerte rubrikkar for reint relative jordiske livsformer. Var han det, hadde han vore fallen for lenge sidan. Nei, kristendomen syner at han er uendeleg, med å halda seg, og halda seg like sterk og sann medan livsformer og system skifter.

Jaabæk var no domfeld 2 gonger. Det store spørsmålet stod att: Korleis vilde det heretter gå Jaabæk som tillitsmann for folket? Han hadde alt sete som tingmann i 32 år. Eit bondevenmøte i Borgund ved Ålesund drøfte i 1873 — truleg med tanke på kristendomsfiendskapen hans — spørsmålet: «Fortjener Jaabæk at staa som Bondebevægelsens Leder?» På eit møte for tingmenn 14. april 1875 vart Jaabæk oppmoda om å leggja frå seg nokre av dei verste skuldingane. Men Jaabæk gjorde, det ein ser, inkje for å fri seg. Vel kunde det i 1876 sjå ut til at hans eige fylkesting reagerte mot han. Mot sedvane vart han dette året ikkje attvald til oppmann i fylkestinget. Årsaka var like vel ikkje striden med kyrkje og prestar, men at han var imot vegbygginga mellom Grepstad og Arendal.

---

[26] Folketid. 1877 nr. 13.
[27] Folketid. 1877 nr. 32.
[28] 1876 nr. 124.

Då stortingsvalet nærma seg i 1876, nådde spaninga sitt høgaste. Vilde han likevel verta attvald? Valet gav til resultat at Jaabæk vart attvald for 12. gongen. Dermed var den sigeren kyrkja hadde vunne over Jaabæk med hjelp av domstolane, likevel ein Pyrrhussiger. Folket støytte domen om med å gjeva Jaabæk tillitsvotum.

Då Jaabæk i 1879 slutta å gjeva ut Folketidende, kunde han i ein sjølvbiografisk avskilsartikkel med ei viss sjølvkjensle seia: «Min Bladvirksomhed behøves ikke nu — — — Det ene Blad efter det andet staar frem og virker væsentlig i samme Retning, jeg tillader mig at nævne nogle av de mindre Blade: «Verdens Gang», «Norge» og «Østlandske Tidende».» «— — — jeg tror at Theologiens Uholdbarhed erkjendes af mange, at Skolerne bør befries eller væsentlig blive fri for Geistlighedens Herskermagt, indsees vistnok af Mange.»

Jaabæk—Riddervoldsaka var inga lita sak. Dr. Brandes kommenterte saka i Det nittende Aarhundrede, og Garborg la si meining fram i Jaabæk og Prestane (1874).

Striden mellom Jaabæk og kyrkja er opptakten til den lange og beiske striden mellom kyrkja og fritenkjarskapen i 1880-åra.

2. FRITENKINGA OG UNIVERSITETET. ERNST SARS, NYT NORSK TIDSSKRIFT OG NYT TIDSSKRIFT

I april 1874 hadde stortingspresident Johan Sverdrup saman med 9 andre tingmenn gjort framlegg om løn til eit ekstraordinært professorat for Ernst Sars, så han kunde få betre vilkår til å fullføra Udsigt over den norske historie. Tiltaket vekte mothug både hos Monrad og Lochmann. Professor i medisin, Ernst Ferdinand Lochmann (1820—91), la seg mykje frami det offentlege ordskiftet. Alt i 1870 har han eit grunnfest ortodokst syn i teologiske spørsmål. Han hadde sterke ålmenne interesser og var ein av dei første universitetslærarane som nytta dagspressa. Han skreiv skarpt, skjemtande og pointert om alt han la seg frami: positivisme, liberalisme, kvinnesak, religiøse og teologiske emne. Mest i alle nyovringar i åndsliv og politikk vêra han åtak på kristendomen, og gav jamvel ei fråsegn om at likbrenning «staar i nærmeste Forhold til Radikalisme, Semitisme og Fritænkeri». Han godtok darwinismen som vitskapleg faktum, utan å gjera han til livssyn. Det kunstnarlege og estetiske i diktinga i den tida hadde han godhug for, men avviste all tendensdikting, så han jamvel brende Arbeidsfolk av Kielland.

Han hadde funne seg i at Ossian Sars vart tilsett som universitetslærar. Men då evolusjonslæra og positivismen gjennom Ernst Sars skulde til å vinna fotfeste innanfor det historisk-filosofiske fakultetet, vart det for mykje for han. Han rykte ut i namnet åt kristendomen. Den kraft- og heltedyrking som Sars hadde gjeve ord for i det han hadde skrive, vilde vera gift for ungdomen. I sine servota i Det akademiske kollegium og Det historisk-filosofiske fakultetet tok Lochmann striden opp saman med Monrad. Ope og ærleg

grunngjev Lochmann sitt votum med at Sars som vitskapsmann er positivist «for hvilken Historien er en Udvikling væsentlig paa Naturforudsetninger — selv Aandslivet er paavirket og betinget av disse. — Historien er forladt av Gud.»[29] Då Sars likevel vart utnemnd, gjekk dette hardt inn på Lochmann. Den 2. september 1874 heldt så Lochmann den vitgjetne immatrikuleringstalen sin, der han heldt det store oppgjeret med positivismen og dermed Sars.[30] Positivismen løyser opp gudstanken og tek alt ansvar frå mennesket. Vårt land har til no vore spart for denne oppløysingsprosessen. Men den som fylgjer med i åndsovringane, vil merka seg at nye idear er på innsteg «— tildels i vor Dagbladspresse, og muligens naar det lidt høiere op i Samfundet». Så viser han til det intime sambandet mellom dei nye ideane og vinstrepolitikken. Men det nye som no bryt fram, er ikkje anna enn ein sjukdom, ein farang, som alle gode makter må samla seg imot. Positivismen kan sjå bra ut i første augnekastet og positivistane kan personleg vera framifrå menneske. Men ei åndsstemne som vantar alt religiøst og moralsk grunnlag, vil føra folket på avvegar. Framom alt må ei slik åndsstemne ikkje vinna rom ved Universitetet. «Det gaar ikke an at i et av Universitetets Auditorier fortolkes den Hellige Skrift og i et andet høres der et veltalende formfuldendt Foredrag, hvori der er en fin Spot over den kristelige Religion, der tilhører et tilbagelagt Standpunkt af Udvikling og i det høieste passer Almuen og theologiske Kandidater og Pietister.» Det var ingen tvil om kvar Lochmann sikta. Morgenbladet samstemde med han og karakteriserte Sars «som det radikale Partis gave til vort Universitet» og nemnde han i gåsaugo som «Stortingsprofessoren». Lochmanns aksjon var ikkje utan verknad. Kyrkjestyret vende seg til Sars med krav om fråsegn om stoda hans til kristendomen. På dette gav Sars eit vikande svar. Men han har lova «at ville entholde sig fra at gjøre Propaganda fra Kathedret for de Synsmaader, der ere ham paasagte, og at det af Regjeringens Foredrag maa sluttes at der ogsaa vil blive ført Indseende med, at han holder sig dette Løfte efterrettelig».[31]

Sars tøygde seg så langt at den danske positivisten Vilhelm Møller i «Flyvende Blade» var svært misnøgd.[32]

Lochmanns otte for Sars synte seg snart å ha god grunn. Så store fortenester Sars har som sogegranskar og så mykje hans livsverk har hatt å seia for omskiping av det norske samfundet i demokratisk lei, så fell det frå kristen synsstad ein djup skugge over livsverket hans. Etter Garborg er Sars far til den rørsla som nådde sitt høgmål med Hans Jæger.[33] I 1877—78 gav Sars saman med professor Lieblein ut Nyt norsk Tidsskrift, og i 1882—87 Nyt Tidsskrift saman med Olaf Skavlan. Tidskrifta skulde føra dei

---

[29] Ræder, Ernst Sars s. 136.
[30] Han tok utgangspunkt i læra om fengjande sjukdomar og kalla Sars ein smitteberar.
[31] Morgenbl. 18. oktober 1874.
[32] Ræder, Ernst Sars s. 138 f.
[33] Nyt Tidsskrift 1887 s. 570.

moderne europeiske tankestraumane ut til den norske ålmenta, og vart rett snart av dei kristne stempla som «Vantroens Hovedorgan». Rett nok roa Sars lesarane med at bladet på ingen måte vilde bryta ned kristendomen. Men hans næraste ven, Bj. Bjørnson, fann det straks naudsynt som vilkår for sitt medarbeidarskap, å stella det avgjorde kravet: «Intet direkte Angreb paa Kristendommen.» Sars roar straks sin gode ven med at han i dette høvet er ottesam i utrengsmål. Han aktar kristendomen «som et Stykke Historie» som er undergjeven lovene om rørsle og framsteg. Men innanfor kristendomen er det så mange «afsjælede Former», så mykje «Dogmekram» at ei grundig utreinsking trengst. Men å stella seg i beintfram opposisjonshøve, vilde vera å stella seg utanfor den historiske samanhengen. For moderne opplysning og moral er kristendomen det naudsynte vilkåret.[34]

I sine Dagbog-artiklar synte Sars og Nyt norsk Tidsskrift snart sitt rette andlet. Under denne overskrifta kom det ei mengd med artiklar med varsam, men likevel avgjort antikristeleg tendens: Den moderne Vantro, Religionsfriheden og de kirkelige Blades Diskussion, Læren om de evige Straffe. Professor Lieblein kom med ei utgreiing om «Syndflodssagnet», elles melde bladet Rydbergs: Urpatriarkernas Slägttavle i Genesis. Tidskrifta gjekk heilt inn for programmet åt fritenkjarane: fri gransking, avskiping av statskyrkja, innmelding i frikyrkja, truleg ei «friing» til den vestlandske reformrørsla. I denne samanhengen viser han ironisk til at staten no ikkje lenger er å rikka til å driva kjettarjakt. Kyrkjelæra er eit ufullkome uttrykk for den religiøse kjensla, som ikkje lenger kan vera bunden til kyrkjelæra utan å forkomast. Frikyrkja, som legg mindre vekt på det konfesjonelle og meir på den friviljuge, demokratiske samarbeidstanken, må vera idealet. «Tro er en ved eget Arbeide forhvervet Livsanskuelse.» Endeleg viser Nyt norsk Tidsskrift kor lite dei som strider mot vantrua har umaka seg med å setja seg inn i emnet. Serleg her i landet vert materialisme, positivisme, darwinisme og sosialisme «fornøielig nok» slegne saman med vantrua til ei røre.

---

[34] Ræder, Ernst Sars s. 143.

II. KYRKJA REISER SEG MOT VANTRUA

1. JOHAN CHRISTIAN HEUCH

Snautt i nokor onnor landskyrkje møtte fritenkinga så hardsett eit motstand som i den norske. Striden spenner ikkje berre om fritenking og teologi, men og om meir perifere emne i ein slik strid: oppseding og samfundsspørsmål i det heile, og syner så mange fasar at det er mest uråd å samla det til eit heilskapt og oversynleg bilete. Mannen som både for samtid og ettertid stod som den aller fremste vaktmann på Sions murar, var *Johan Christian Heuch*. Så avgjerande stempla Heuch med sitt uvyrdne stridsmot og sin overlegne intelligens denne striden, at tidbolken gjerne kan ha hans namn som overskrift. Johan Christian Heuch (1838—1904) var fødd i Kråkerøy. Foreldra var grosserar Johan Christian Heuch og den fromme og ikkje lite aristokratiske Christine Elisabet Bonnevie. Berre 4 år gamal miste han faren. Så mykje meir omsut synte mora for han, serleg heldt ho han frå gata og «de simple». Men då ho sende guten på skulen i hanskar, brast det for kameratane: han vart skyteskive for spotten deira. Når så attåt dette kom at han av naturen var klossut og i høg grad upraktisk, vanta vågemot og uvyrdenskap i leik og idrott, så gjorde ikkje dette stoda betre. Men ve den som gav seg i disputt med han! På skulen var den kjende grundvigianaren Hans Georg Daniel Bardth styrar. Han var innlevd i og oppglødd for både Grundtvig og Kierkegaard, og vart snart merksam på den gåverike guten og tok seg serleg av han. For Heuch var det sjølvsagt å velja teologi som studium, og alt frå første tid fekk Gisle Johnson avgjerande innverknad på han. Ikkje minst fann Johnsons sterke tale til *samvitet* atterklang i han. Ordet samvit går tidt og ofte att i Heuchs forkynning. Like teken var han av Johnsons evne til å gjera teologisk kunnskap fruktberande for det praktiske kristenlivet. Han fortel sjølv at han stundom kunde vera så teken av Johnsons foredrag at pennen fall han or handa. Liksom for så mange andre ungdomar stod det òg for Heuch kring Johnson «en Ufeilbarlighedens Glorie, hvis Straaler hindrede Disciplernes uøvede Øine fra at se, at ogsaa han kunde feile.» Etter embetsprøva med laud i 1861 for han til Leipzig og Erlangen, der han serleg høyrde den eldre Harnack, men og Delitzsch, Hofmann o. a. Her fekk hans kjærleik til kyrkja nøring og

hans teologiske syn si utdjuping. Frå no såg han i kyrkja eit samfund av dei truande og ei samfundsvoren styring av nådemidla. På ei Romaferd kom han saman med Bjørnson, Rydberg og andre framståande skandinavar, som seinare skulde verta hans stridaste motmenn. Ti års teneste og samvære med diktaren og naturromantikaren Jørgen Moe, som hans personellkapellan, først i Bragernes, seinare i V. Aker, fekk mykje å seia for han. Moe var både ven og far for Heuch. Ikkje minst hjelpte samværet med Moe til at han arbeidde seg ut or det pietistiske trongsynet og over i den gamle prestetradisjon med vyrdnad for kunnskap og daning, vitskap, poesi og venleik. Forkynninga til Jørgen Moe var sermerkt. Kom han retteleg på «høgdene», kunde lydarane merka «bjældeklang og lurlok ved kveld og sus gjennem skjeggede graner». Norsk naturstemning og folkelynne slo ein til møtes. Tankane hans var så vel gjennomtenkte, så menneskelege og endeframme, at dei mest einfelde menneske kunde gripa deim, samstundes med at dei greip dei boklærde. Forkynninga til Moe lyfte stakkaren opp til Gud, gav mot og kraft, gjorde ein glad i kristendomen og gav hug til å verta ein kristen. Visitasferdene hans skal ha likna på triumftog.[1] Jørgen Moe var Heuchs presteideal som han prøvde å forma seg etter, og finare og betre mønster kunde ingen ung prest ha. Elles gjorde han rike røynsler som forkynnar og sjelesyrgjar både i «det bevegede Drammen» og i V. Aker.

No tok ein ny bolk av Heuchs liv til. I åra 1875—80 var han hovudlærar ved Det praktisk-teologiske seminar. Som praktikumslærar åtte han «en Realisme der mødte op med Livets Ægthed, og en Anskuelighed som aldrig svigtede. Det var set med en Digters Fantasi og gjenfremstillet med en Digters Formningsevne.»[2] Det var ikkje dumbe frå bokhylla. «Det var den for Livets konkrete Virkelighed anlagte Sjælesørger, der paa en fengslende Maade anskueliggjorde for os Prestegjerningens hellige Storhed, dens Fristelser og Farer, de forskjelligartede Krav som de mangeartede Menighedsforhold stiller til Presten, de kristelige Dogmers Betydning for det virkelige praktiske Liv — alt grebet lige ud af Virkeligheden og oplyst ved slaaende Eksempler fra hans egen Praksis».[3]

Då Uranienborg i 1880 vart utskild frå V. Aker, vart Heuch første soknepresten der. Her synte Heuch at han var den fødde predikanten. Han samla kring preikestolen sin menneske frå alle samfundslag, daningsgradar og religiøse synsmåtar. Og han ikkje berre samla deim; han synte seg og å ha makt til å halda deim fast. Rettferdiggjering og soning var det sentrale i preika hans. Det dogmatiske og lærevorne trengde han i bakgrunnen. Forkynninga hans var frå livet og for livet. Hans rike røynsle om både omvendt og uomvendt sjeleliv kom han til hjelp. For han var ortodoksien kristendomen. Alt han bar fram, var klårt gjennomtenkt

---

[1] Klaveness, KoK 1913 s. 273 f.
[2] Monrad, Biskop J. C. Heuch s. 16 ff.
[3] Tandberg s. 34.

og vel forma. Han stelte lydaren framfor eit anten — eller. Men det som framfor alt hugtok publikum, var den havsalte friskleiken som stundom kunde ovra seg som den reine uvyrdenskapen. Underleg er det at han som var så imot den moderne realismen, sjølv var så påverka av realismen formelt. Etter innhaldet var forkynninga hans alltid strengt luthersk konfesjonell. Konfesjonelle avvik kjende han seg alltid kalla til å refsa. Prost Jacob Anderssen (1850—1921), som hadde 1 for norsk stil til artium, fekk *non* for dimisspreika, av di ho ikkje var rett-truande nok.[4]

Då kyrkja i 1876 ikkje lenger kunde teia til den djervskapen fritenkinga synte, stod ingen kyrkjemann ferdig eller var sjølvskriven til å ta opp forsvaret. Det skulde elles både tid, kraft og dugleik til å ta striden opp mot ein så brei åndsstraum. Dei nye ideane sjølve var i «Tidens Medfør». Mennene som bar ideane fram, skjøna på ein meisterleg måte både å gripa og nytta ut den gjæringa som dei nye tankane skapte. Gisle Johnson var nok framleies ei åndeleg kraft, men tok til å koma opp i åra. Strid var heller ikkje hans sak. Han var av naturen ein fredsmann. Difor måtte det verta elevane hans som no tok hansken opp. Og med den strenge tamen han hadde gjeve elevane sine i logisk, dialektisk disputerkunst, var det å venta at gode føraremne måtte vera å finna i den yngre teologflokken.

Same året som Heuch vart praktikumslærar, vart han òg styrar for Luthersk Kirketidende. Men striden mot vantrua vart opna med at Heuch saman med professor Bugge skipa Luthersk Ugeskrift i 1877. Alt i programartikkelen seier Heuch at dei kyrkjelege reformspørsmåla ikkje lenger er dei viktigaste.

Bladstyret er oppglødt for den lutherske kyrkja. Den lutherske vedkjenninga er uttrykk for deira kristne overtyding, trivnad og framgang for den evangelisk-lutherske kyrkja er målet for deira ynske. Bladet vil halda trua og læra åt fedrane opp som det merket, som den kristne verksemda bør samla seg om, «som det enende Løsen gjennem alle vor Tids forvirrende Røster, at lade dens Lys skinne gjennem de Taager, som de mangehaande Lærdoms-Veir nu til dags vælte frem.» Inga oppgåve står for bladet større og meir heilag enn denne. Mykje vanta enno på «Indøvelsen af luthersk Kirkelighed» i folket. Fråfallet frå kristendomen aukar for kvart år. Samstundes er dei kristne opptekne med reformspørsmål. Det nye bladet vil vera eit «Centrumsblad» mot all «Yderlighed». Bladet held ikkje såleis på «det Bestaaende» at det ingen reformer vil ha. Det nemner reformer av lov om ekteskap og konfirmasjon og vedkjenningsplikta for embetsmenn. Men ein «Menighedernes Organisation» med «Menighedsraad», som «de vestlandske Reformvenner» brenn for, er bladet imot. På den andre sida vil bladet ikkje vera med på å skilja stat og kyrkje. Heile artikkelen syner at oppgåva for den norske kyrkja ikkje lenger er dei kyrkjelege reformene, men å verna evangelisk luthersk tru.

Heuchs apologetiske metode er langt meir ein analyse av «Van-

[4] G. Wulfsberg, Provst Børre Bomhoff. Norv. Sacra 1922 s. 285.

troens Væsen» enn av kristendomen. Han gjer liten freistnad på å djupa ut det kristne læreinnhaldet med tanke på å verka overtydande. Etter heile si humørfylte og stridsglade innstilling er det naturleg for han å ta offensiven. Så freistar han framom alt å løysa opp påstandet åt motstandaren innanfrå. Det trudjerve og livsfriske verkar uvant. Stilen i dei innlegga der han hentar hjelp frå tyske lærdomsverk, kan vera like tung og innfløkt, som han er lett og pointert når han skriv ut frå meir personleg synsstad. Med å ta stilling imot det nye syner Heuch kor fri og ubunden han står, medan ein sterk opinion alltid tyngjer ein veikare og mindre målmedviten natur. Heuch var glad i striden, mognast og mannast i den. Heuch er den første hos oss som stig fram mot den moderne vantrua. Det var den kristne vitneplikta som dreiv han. Han sette opp paradokset som truprinsipp. Den kristne sanninga samstavar ikkje med mannetanken, men kristendomen *er* sanninga, endå han er imot den ålmenne tankegangen. Frå dette standpunktet er steget berre stutt til å seia at kristendomen er sanninga *av di* han er imot straumen.

Den næraste årsaka til at Heuch no bles til samling om kyrkja og kyrkjetrua, var Jaabæk—Riddervoldsaka. Byrettsdomen i denne saka var uttrykk for at kristen tru og livssyn var utan rettsvern, i alle høve var vernet utrygt. Endeleg kom Jaabæks attval til tingmann og synte at hans negative tilhøve til kristendomen lite eller inkje hadde å seia for veljarane, småbønder og fiskarar på Sørlandet, der ein just hadde grunn til å venta samhug med kristendomen. Jaabæksaka hadde for alle kristne gjort det spørsmålet aktuelt om «det skal staa enhver Spotter frit for at udbrede sin Gift, eller om der her skal være en Grændse, der skal paabyde de frække Tunger Taushed og formaa at holde ialfald aabenbare Forargelser af denne Art borte.» Etter at Riddervold i byretten vart dømd som injurant, av di prova som skulde fella Jaabæk, ikkje var sterke nok, hadde dei kristne «kun lidet Haab om at der kunde paaregnes Beskyttelse og Hjælp i vor Lovgivning for den, der hos os vilde føre Kampen mod Løgn og Spot og søge at værge de Enfoldige mod deres Forførere. Det synes indlysende at vore Loves Fordring paa Bevis, førend de bragte en Religionens Angriber og det Helliges Spotter i Straf, maatte være saa overordentlig, at man maatte mistvivle om nogensinde at se dem anvendte.»[5] Byrettsdomen opna høve til å driva den mest omsynslause propaganda mot statens eigen religion. Høgsterettsdomen gjekk nok Jaabæk imot, men valet gav atter Jaabæk oppreisning. Dette finn Luthersk Kirketidende «uretfærdig indtil det utaalelige.»

I striden mot «vantrua» kom J. C. Heuch i dei næraste åra til å syna seg som fremste målsmannen for kristen tru og kriste livssyn. Han synte i denne striden eit personleg mot, ei open ferd og ein dialektisk dugleik som tvinga jamvel motparten til å syna han den største vyrdnad.

---

[5] Luth. Kirketid. 1876 I nr. 6.

2. HEUCH MOT BJØRNSON OG DAGBLADET

Sars' Dagbog-artiklar og Nyt norsk Tidsskrift var avgrensa til «den lærde republik». Verknaden måtte høyra ei noko fjern framtid til. Ein heilt annan breiddeverknad fekk dei nye tankane om dei fann rom i dagspressa og vart spreidde til mangmannen. Det var dette som gjekk føre seg frå den tid Bjørnson la seg frami striden og spreidde artiklar i den radikale pressa. Med Bjørnsons slagkraft og popularitet fekk fritenkinga i han ein mektig hjelpar. Attåt dette åtte han som ingen annan ungdoms kraft og pågangsmot.

Mellom 1852 og 1872 er kristendomen den sterke understraumen i all Bjørnsons dikting. Øyvinds strid for å verta audmjuk og knekkja den omsynslause ærehugen sin er heilt kristeleg motivert. Og kor djupt kristeleg er ikkje den bøna Bjørnson bed som 30-årig mann då han står på Kölnerbrücke: «Herre samle det gode i mig, saa jeg kan bestaa... gjør mit sind klart, saa det gjenspeiler verdens under, der er din storhed... Gjør mig stor i min længsel, men ydmyg i min gjerning og hold mig sammen om det ene fornødne.» Han prøvde seg jamvel i denne tida på salmedikting. Då Grundtvig var slokna i 1872, hadde han ikkje noko mindre mål for si framtid enn å verta hans ettermann og hovding for veneflokken i alle norrøne land. Ingen hadde heller med slik eld og oppgløding som Bjørnson mana kristenfolket til samling og strid mot vantrua:

> Til Kamp da, o Vænner!
> For Kristendomslivet
> i os og i vore og videre fræm!
>
> — — —
>
> Kamp for at Livet
> kan kristnes fra Grunden af:
> Kampen for Kristus i Aand og i Form
> blusser kun større i Vantroens Storm.

Men etter utanlandsferda i 1875 merkar ein omslaget. Vaken, varnæm, open og mottakeleg som han alltid var, vart han riven med av det nye. Samstundes voks det fram ein skepsis mot det gamle. Frå no er han trylt av den franske romanen og positivismen. Venene Brandes og Sars skuva elles godt på. Då han hadde sendt ut «Kongen» i 1877, skreiv Sars straks og spurde: Når kjem Presten?

Bjørnsons ankemål mot kristendomen er i førstninga ulike klagemåla frå Brandes og Sars. Hans ankemål gjeld ikkje det intellektuelle, men måten kristendomen ovrar seg på mellom dei kristne. Først seinare vender han seg mot kyrkjelæra. I 1875 klagar han i brev frå 15. juli til Dikka Møller over «forkætrelsen herhjæmme, over den mangel paa aand» som møter han, over den dvaske kristendomen, «som tror paa en almægtig Gud», men som likevel trur at det livet som vert levt i hans varetekt fører til undergang.[6] Som den livsnære og alltid dagsaktuelle mannen han er, har Bjørnson bruk for ein livs-

[6] Brytningsår II s. 97—98.

nær, immanent Gud, medan Gud i kyrkja kjendest transcendent og livsfjern. Enno i 1875 syrgjer han djupt og ærleg over den låke striden mellom grundtvigianarar og ortodokse. Denne striden ligg så tungt på han at han vender seg til den ortodokse parten og vil prøva å få striden ut or verda, og det med full kristeleg motivering: Han veit at der mellom venene hans i Oslo (truleg Sars og Lieblein) er dei som går i brodden «for Vantroens Indførelse blandt os og at de vil finde en umaadelig større Sædemark æn I tror».[7] Bjørnson meiner at kristne menneske har langt meir å vera samde enn usamde om.

Med artikkelen Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse og dens Forhold til Folkearbeidet[8] har Bjørnson glide over i den nye tankestraumen både i syn og argumentasjon. Han ankar over at klufta mellom opplysninga og daninga i samtida på eine sida og kyrkja på hi sida, no vert større dag for dag. Einast opplysning og daning kan føra til fridom. Men når forkynninga avviser «Folkeaanden i dens Udvikling af Folkeligheden, i dens Fædrelandskjærlighed, i dens Frihedsarbejde, i dens Folkesuverænitet, idet den lægger alt dette under Djævelen», når den viser darwinismen, positivismen og jamvel kunsten til same staden —, «hvem blir saa den Mægtigste her paa Jorden, Vorherre eller Djævelen? hvem faar de fleste Undersaatter eller det største Rige?» Forkynninga gjer Gud til «en liden Folk- og Land-løs, forjaget Stakkar.» Og no spør han ut frå heilt evolusjonistisk synsstad: «Er Gud ikke i Fremgangen?»

Han viser så til kor heilt annleis positivt den danske grundtvigianismen steller seg både til folkearbeidet og vitskapen. I Danmark har grundtvigianismen teke førarskapen i det politiske fridomsarbeidet, i kyrkja, i skulen, og har gjennom Rasmus Nielsen etablert eit positivt tilhøve til vitskapen. Sorg og ærleg harme over at forkynninga ikkje lenger er sterkaste åndsmakta i landet, slår ein imøte frå artikkelen. Sjølv meiner han enno at han står heilt positivt til kristendomen: «Ikke Ændring i et eneste Led! Vor Tro, som vi har den i vor Daabspagt, var, er og blir i al Tid den ene saliggjørende. Den evige Sandhed er evig.» Ja, så heilt viss er han enno på seg sjølv at han under stykket sitt skriv seg: En Kristen.

Våren 1876 gjekk det elles slag i slag med åtak frå fritenkjarsida. Just som den kristne ålmenta heldt på å missa pusten for skuld Bjørnsons artiklar i Opl. Avis, kom Dagbladet for 13. juni med artikkelen «Kristendom og Kultur». Artikkelen er truleg det første dagbladinnlegget som er skrive ut frå religionshistorisk-relativiserande synsstad. Kristendomen har vorte til i eit folk som både etter sin natur og sin givnad, sine historiske tradisjonar og sine politiske tilhøve hadde ein svært avgrensa synskrins. Dualismen har kristendomen frå sine orientalske føregangarar. Det kristne kravet om å gjeva opp seg sjølv og gjeva seg inn under ein høgare autoritet, knekkjer evna til fridom og kultur i manneånda. Framgangen for

---

[7] Brev til seminarlærar Saxe.
[8] Opl. Avis 1876 nr. 42, 44, 46.

kyrkja fall i alle land saman med den intellektuelle nedgangen. Høgmålet sitt nådde ho samstundes med at Europa sokk ned i det djupaste barbari.

Åtaka på kyrkja og kyrkjelæra vart no så mange og så skamdjerve, at kristenfolket stod andslopne. Det var slike skuldingar og rengingar av kristen tru og tanke, ja, jamvel av historiske fakta — som enno ingen hadde sett maken til. I seks artiklar[9] saumfer Heuch dei to åtaka under eitt. Det kunde tykkjast «saare ubillig», seier Heuch, så mykje meir som Bjørnson faldar hendene over si barnetru, å ta artikkelen hans som uttrykk for vantru. Når Heuch tek til motmæle, er det av di at artiklane gjev eit så sterkt uttrykk for det rettkomne i «den moderne Bevidsthed», som noko som alt — til og med kristendomen — skal bøya seg for. Han medgjev at artiklane ikkje er utan det som blendar, at dei er skrivne i ein mektig indignasjon og ikkje er utan sanning. Attåt dette er Bjørnsons sterke visse om si eiga kristentru vel skikka til å døyva all tvil om hans personlege stode til kristendomen.

Like vel er det ei kjensgjerning at Bjørnson no stemner kristendomen inn for domstolen åt samtida og vil få han dømd og avretta. Heuch har no studert vantrua nærare. Det er to slag vantru: Det eine slaget prøver å smelta kristendom saman med moderne antikristendom. Det andre slaget, som ser kor umogeleg dette er, prøver å rydja ut kristendomen, eller i det minste å jamna vegen for ei slik utrydjing med å hevda at kristendom og kultur er usemjande motsetningar. Kunde ein nå så langt at dei som gjer krav på kultur og daning, ikkje våga å vedkjenna seg kristendomen, av di dei då vilde verta stempla som dumme og udana, var mykje vunne og kristendomen bortvist til avkrokane. Denne siste stemmeleia ser heilt klårt sitt tilhøve til kristendomen. Den andre er så uklår at ho likar å kalla seg kristen. Ho meiner at den gamle kristendomen er for veik til å stå seg mot stormlaupet frå dei moderne ideane i det 19. hundreåret. Så vil dei stiva kristendomen opp med slike stytter som har vore dei sjølve til hjelp. Dei ser ikkje at å vilja yngja kristendomen opp att på denne måten er å forgifta han. Betre enn slik venskap er for kristendomen open fiendskap.

Heuch nektar ikkje at mange som etter sitt stand og si daning gjev tonen i dei store landa, står likesæle, ja, fiendslege til kristendomen. Difor meiner mange at når kristendomen ikkje kan vinna majoriteten for seg slik han er, må han prøva å retta seg etter dei ideane som er dei rådande i samtida.

Så går Heuch over til ein analyse av den politiske liberalismen som kan henda er noko av det mest tankekvasse han har levert i heile striden.

Ein hovudtendens i liberalismen er å løysa opp det gamle og nedervde. Liberalismen flytter autoriteten frå Gud og over til mangmannen. Det er som det ikkje var den ævelege, ubrigdelege Gud som

[9] Den moderne Vantro. Luth. Kirketid. 1876 II s. 23 f.

er opphavet til kristendomen, men som om kristendomen hadde gått ut frå eit veikt riksstyre, som må skunda seg å stella framlegg til brigde som smakar mangmannen, om han ikkje skal verta sturta. Så overfører han den liberale ideologien på Guds tilhøve til menneska. Fridomsheltane synest det er uverdig å bøya seg for nokon guddomleg autoritet. Likevel har dei ein autoritet: talmajesteten. Medan kristendomen krev å stella tida fram for Guds domstol, krev «den frie tankes menn» at Gud skal dømast av samtida. Oppgåva åt den liberale kristendomen er «at omgive Tidens Yndlingsidéer med et gudeligt Skin» (s. 25).

Så drøfter Heuch på skriftgrunnen kva krav ein kan stella til forkynninga. Krev ein at forkynninga skal ta opp i seg «Tidsaandens Dogmer om Mængdens Ret, Kulturens Verdenssalighed og Videnskabens Evne til at afgjøre, hvad der er Sandhed i Himmelen som paa Jorden», så får ein først prova at dette har høyrt med i den kristne læreutforminga frå først av. Er forkynninga på avvegar, får ein gjera som reformatorane: venda attende til kjeldene.

Han tek føre seg evolusjonslæra tilmåta på det kristne læreinnhaldet. Skulde evolusjonsteorien gjelda her, måtte både gudsomgrep og moral, både tru og liv vera noko anna no enn i Luthers tider. Og når ætta atter har vakse i 300, ja kan henda berre i 100 eller 50 år, må kristendomen atter vera ein annan. Å vilja halda fast ved kristendomen og samstundes krevja at han utan nærare prøving skal ta opp i seg det nye, endå om det er dei aller høgaste tidartankane, er svik mot kristendomen, om det i det heile ikkje berre er sjølvmotseiing og vantande klårleik i tanken.

Sidan vender han seg til den skamdjerve Dagbladartikkelen om Kristendom og Kultur.[10] Det er elles denne artikkelen som er nærmaste årsaka til at han stig fram for ålmenta, denne gongen. Artikkelen var nok merkt som innsend, men Heuch meiner at det bladet som tek opp «den utilhyllede Vantros Foster», utan å seia ifrå at det ikkje deler synsmåten åt innsendaren, gjer seg solidarisk med han. Innhaldet i seg sjølv er ikkje sers forvitneleg eller nytt. Det er alt slikt som ein kan lesa seg til i tyske blad og tidskrifter. Men artikkelen kallar likevel på åtgaum: Smussblada fråreknа er det første gongen i norsk presse at ein har sett eit så beinveges åtak på sjølve kristendomen.

I svaret viser Heuch at det som skaper den uforsonlege konflikten mellom kristendomen og liberalismen, er at liberalismen avgrensar frelseomgrepet til noko utvertes: politisk frigjering. Påstandet om at eit folk vinn evna til å veksa i det gode i og med at det vinn politisk fridom, må han protestera imot. Liberalismen overvurderar mennesket. Han går ut frå at mennesket har evne til det gode, berre alle hindringane for den frie viljen vert rudde or vegen. Like eins går liberalismen ut frå at mennesket eig evna til å kjenna sanninga, berre forstandet vert oppøvt. Det opplyste forstandet er i siste

[10] Dagbl. 1876 nr. 136.

instans domaren som avgjer kva som er lygn og kva som er sanning. Det som vitet ikkje kan gripa, er alt dømt. Liberalismen held seg for stor til å gjeva seg inn under ein autoritet som han ikkje sjølv har approbert. Den fridomen liberalismen vil, er ein ytre, den fridomen kristendomen vil, er ein indre. Når Gud og openberringa hans såleis vert innstemnd for domstolen åt menneskeforstandet, held Heuch det rimeleg at det går Gud ille. «Rasjonalismens og Panteismens Gudsbegreb er kun Tidsbevidsthedens egen Skygge.» Så spør han: Korleis skal den levande Gud kunna verta forstått og gjennomreflektert av det syndige, egoistiske mennesket, som er bunde til det timelege? Liberalismen kjenner ingen annan Gud enn mennesket sjølv, og han vil enda i materialisme og ateisme og gudløyse. Mot den sterke lovprisning av opplysninga steller Heuch *viljen*. Det er viljen til det gode det spørst om.

Kva verknad får liberalismen i folkelivet og samfundslivet? Jau, han vil løysa opp alt: jamstella kvinna med mannen i det ytre, løysa opp heimane, ta bort arveretten og eigedomsretten, og kvart menneske vil berre ta sikte på å leva for dagen. Tilhøvet mellom dei som byd og dei som lyder vil verta spolert og samfundet vil verta oppløyst i atom.

Ein kan nok gjera det innkastet, seier Heuch, at ingen har tenkt å draga slike konsekvensar. Til det svarar han: Dei er alt dregne av den sosiale kommunismen, som er det vonde samvitet åt den moderne liberalismen. Den sosiale kommunismen krev gjennomført i livet det som kristendomen sameinar: autoritet og fridom, samfundsorden er seg medviten å vera fødd til å ta arven etter liberalismen. Han hatar kristendomen, som han kjenner som si prinsipielle motsetning, men han ottast òg kristendomen, av di han veit at så lenge som kristendomen med si lære om Guds autoritet og evig liv, om samvitet og ansvaret åt den einskilde og så lenge som fridomen og likskapen enno rår i folket, vil han ikkje sigra. Når liberalismèn får skilt åt det som kristendomen sameinar: autoritet og fridom, somfundsorden og likskap, når den har gjort heile folkelivet utettervendt, så frelsa berre er å finna i ytre råder, då er folket moge for kommunismen, «da er den for Døren for at bære Liberalismens Lig ud» (s. 90). Så viser han til Pariskommunen, liberalismens ektefødde barn, som synte «at Ødelæggelse og Bæstialitet er dens modne Frugt» (s. 91).

Korleis vert så meiningar og synsmåtar til innan liberalismen? Jau, på den måten at den einskilde talentfulle mannen gjer inntrykk på mangmannen, mang ein gong just med å gjera bruk av dei låkaste, mest egoistiske driftene. Til dette sluttar så mangmannen seg som ein ufri, viljelaus jabror og ropar meiningane åt talaren ut som sine. Det suverène folket er så ofte inkje anna enn ei stor samling av nullar, som gjev dei einskilde folkeleiarane makt og verd med å slå lag, «ligesom Enerne altid tiltage i Værdi, jo flere Nuller de faa efter sig» (s. 62).

Så etterviser han den ansvarsløysa liberalismen fører med seg. Den som slår lag med mangmannen, er angerlaus; ansvaret hans

kverv og eimar bort som dropen i havet. Her kjem atter liberalismen i konflikt med kristendomen. For er det noko kristendomen tek lite omsyn til, så er det mengda. Å søkja sitt vern i å vera som hine, er noko kristendomen avdømer på det strengaste. Han lærer at mennesket sjølv skal svara for sine gjerningar.

Til slutt greier Heuch ut om skilnaden på vantrua no og tidlegare. Rasjonalismen braut nok med kristendomen, men umedvite. No er det ei medviten lausseiing frå kristendomen. «Netop dette, at Vantroen ikke længere er uklar med Hensyn til sit eget Væsen, eller søger at dølge sin antikristelige Natur, er Forskjellen mellem vor Tids og tidligere Tiders Vantro — — —» (s. 105). Den åndelege sjølvbergingsdrifta tvingar den moderne vantrua til å slå kristendomen ned. Kristendomen er det vonde samvitet. Så gjev han denne spådomen om kyrkjepolitikken åt liberalismen: Så lenge antikristendomen har von om at kyrkja må gå under, om ikkje staten held henne oppe, så lenge krev han ei fri kyrkje i ein fri stat. Men den som trur at liberalismen vil nytta fridomsprinsippet på kyrkja, kjenner lite til liberalismen i våre dagar. Så spår han at det ventar kyrkja ein storm, som kan henda vil stå på i fleire ættleder. Endeleg etterviser han at det som gjer vitskapen fårleg for kyrkja, er ikkje dei vitskaplege resultata, men det vantrune hatet til kristendomen som fyller så mange vitskapsmenn. Men dette hatet kjem ikkje av vitskapen, «men af den Tids Aand, hvis Børn de ere».

Så krast og uvyrde som Heuch har vel ingen skrive om liberalismen. Alle liberale såg frå no av på han som fremste målsmannen i landet for den svartaste reaksjonen. Men ingen har gjeve ein så inntrengjande analyse av den prinsipielle motsetnaden mellom kristendom og liberalisme. Både vener og motmenn tykte det gjekk reint for vidt med politikken i eit kriste blad som Luthersk Kirketidende, og Heuch hadde sjølv heilt klårt for seg kor lagnadstungt det var for kyrkja å blanda seg i politiske saker og oppgjer, eit prov på kor herleg inkonsekvent han kunde vera. Med dette svaret innleidde Heuch den 18-årige striden mellom kristen tru og fritenking. I førstninga var stridsemna aldri klårt definerte. Snart var det «Modernismen», snart «Liberalismen», snart «Fritænkeriet», snart «den moderne Vantro». Snart svinga striden om religiøs—teologiske, snart om folkeleg—politiske emne. Men brytingane skapte den bløminga i norsk åndsliv som gjerne vert kalla «Gullalderen», og gav åndslivet eit innhald og ei spaning som norsk åndsliv ikkje har nått anten før eller seinare.

3. HEUCH OG LUTHERSK UGESKRIFT MOT NYT NORSK TIDSSKRIFT

Nyt norsk Tidsskrift dulde ikkje at det sikta på ei politisk og religiøs omstøyping. Bladet tok opp artiklar som v. Hartmanns «Kristendommens Selvopløsning» og gav dessutan ei utgreiing om Comtes nye religion. Sidan Heuch frå 1877 hadde sitt eige blad,

kunde han fritt og ubunde ta til motmæle. I fem artiklar[11] lyfter han kyrkjefana mot den nedbryting av kristen tru og lære som Nyt norsk Tidsskrift går i brodden for. I desse artiklane ser han det som si aller første oppgåve å løysa opp og stella i det rette ljos det som vantrua har filtra saman, djupa ut den prinsipielle motsetnaden mellom tru og vantru, og så draga konsekvensane av vantrua.

Med artiklane «Den moderne Vantro» i Luthersk Kirketidende 1876 tok ei kvass, men rik stridstid til i Den norske kyrkja, og for Heuch sjølv ei stridstid som varde resten av hans levedagar, til han døydde i 1904. Fritenkinga i det religiøse vart boren fram av dei menn som gjekk i brodden for den politiske liberalismen — «radikalismen». Det intime samlaget mellom politisk liberalisme og religiøs vantru, gav på den eine sida vantrua eit rettkome politisk grunnlag, men gjorde samstundes den striden kyrkja førde mot vantrua, til eit slag mot alt folkeleg framstegsarbeid. Målsmennene for vantrua hevda støtt at kristendom og politikk inkje hadde med kvarandre å gjera. Målsmennene for ortodoks kristendom hevda på hi sida at religiøs vantru og politisk liberalisme var eitt og det same. Såleis kom målsmennene for ortodoks kristendom berre altfor ofte til å bera våpen på den politiske liberalismen. På denne måten vart ortodoks kristendom stempla som reaksjon. Å skilja mellom fritenking og liberalisme var òg sjølvsagt vandt, når begge rørslene var inkarnerte i dei same mennene og det same partiet. Til orsaking for ortodoks kristendom må òg tena det, at striden arta seg på same måten i andre og større land. Endeleg kunde dei ortodokse ikkje tenkja seg ein liberal *kristen* statsskipnad. Dette kjem sterkt fram i Heuchs artikkelserie: I hvilket Forhold har Europas Kristne... stillet sig til de moderne Samfundsideer?[12] Medan den yngre flokken av ortodokse teologar i striden vann fram til å godkjenna det statsliberale prinsippet, vann Heuch sjølv aldri lenger enn til å godkjenna den liberale statsskikken som noko «forhaandenværende», endå han seinare måtte avgrensa omgrepet «vantru» til dei som nektar Kristi guddom. På hi sida lærde fritenkjarane at det ikkje var så lett å stryka ut verknaden i samfunds- og folkelivet som dei hadde tenkt.

På skuldinga for at motstandarane åt vantrua rører saman likt og ulikt og kallar det vantru, svarar Heuch (277): Alle desse åndsstraumane som Sars har nemnt, er ikkje anna enn ulike slag «av Vantroens mangeartede Sygdom». Vil ein ikkje samla dei under «Vantroens Slægtsbegreb», vilde ein gjera same mistaket som ein lækjar som ikkje vilde setja arsenikk- og alkoholforgiftning under omgrepet forgiftning av di arsenikkforgiftning har andre symptom enn alkoholforgiftning.

Så tek han til å analysera standpunktet åt N. n. Tidsskrift, som avviser openberringa samstundes som bladet pretenderar religiøsitet.[13]

---

[11] Vantroens Angreb. Luth. Ugeskrift 1877.
[12] Luth. Ugeskrift 1886 II s. 123 f.
[13] Luth. Ugeskrift 1887 s. 276 f.

«Vil ikke Kirken selv lidt efter lidt glide ned ad Fornegtelsens Skraaplan, maa den uvægerlig og urokkelig holde fast ved, at over alt, hvor Guds Aabenbaring i Kristo fornegtes..., der er Vantro og slet intet Andet end Vantro...» (s. 278). Når N. n. Tidsskrift avviser kristendomen, men samstundes talar om ein «ideal Livsanskuelse», kva er så dette for eit livssyn? Er det den stoiske resignasjonen, den epikureiske livsnjotinga, Stuart Mills utilitarisme, Comtes altruisme, eller eit anna av dei mange livssyn som presenterar seg? Korleis vil menneska i praksis stella seg til tesen: Tro er en ved eget Arbeide erhvervet Livsanskuelse? Menneska møter ikkje lenger noko objektivt bod. Alt er overlate til den truskap subjektet sjølv eig mot den idéen det hyller. Vil så subjektet nytta refleksjonskunsten så det kan koma vekk frå kravet, krev ingen det til rekneskap. Kan det berre overtyda seg sjølv om at det har levt i samsvar med si eiga ideelle livsåskoding, der det ope har krenkt henne, er det inga makt utanfor mennesket, som kan riva sund sjølvdåringa og tvinga det til å sjå si synd, så som Guds ord gjer.

Kva vilde det føra til om mennesket med «eige arbeid» skulde vinna fram til eit ideelt livssyn? Det vilde føra til eit dana åndsaristokrati og ein udana plebs. Mangmannen vil aldri «ved eget Aandsarbeide» vera i stand til å forma «sin egen Livsanskuelse». Mangmannen vil aldri koma i kontakt med idéen utan at idéen vert gjeven honom i konkret form, så som Gud gjer i sitt ord. Verknaden vilde verta at religionen vart ein føremon for berre åndsmogne menneske. Så spør han om ikkje fritenkjarane kan sjå det store i dette at medan framsteg og daning elles set *skil* mellom menneska, er skilnaden når det gjeld det høgaste heilt avteken.

Kva vil det føra til å ta bort openberringa? Berre til at menneska vil laga seg ein Gud i sitt eige bilete, «at dets Gud intet andet er, end dets egen Aand i forstørret Maalestok». Ei gudsførestelling utan openberring måtte elles skifta med skiftande tider. Og no, når tida har så store tankar om seg sjølv og sin eigen stordom, er så fylt av nye idear som skal skapa ny herlegdom, men ei kraft og ein herlegdom som meir «er til i Frasernes og Løfternes Sprog end i klar Tanketilegnelse og i udvortes Virkelighed», no veit ikkje tida rett korleis ho vil at hennar Gud skal vera; berre det kjenner ho at ho vil ha ein Gud som er større, meir ideell og mektigare enn den nokor onnor tid har hatt. Korleis skulde den Gud verta som gransking og refleksjon komponerte? Måtte han ikkje verta samansett av stumpar og stykke, mest som når ein anatom set saman ein mannelekam av «papmache»; han kan ta lekamen i stykke att og syna auditoriet korleis han er skapt. Ein slik Gud kan ingen som er i naud tru på. Den einaste form for religiøsitet det kan vera tale om hos den som ikkje godkjenner openberringa, er sjølvdyrkinga (s. 304). Så er Heuch så djerv å minna om det dr. Brandes fortel om den engelske diktaren Shelley: at han, då han forlet kona si og gifte seg med ei onnor kvinne, var i fullt samsvar med si eiga morallov og med det rettferdiggjord. Religiøsitet utan den levande Gud, så som fritenkinga vil, kan berre føra til eitt:

at mennesket vert sin eigen Gud, sin eigen lovgjevar, sin eigen domar. Men den som då gjev lovene, er lysta, utpynta med ein meir eller mindre lasen klednad av lappane åt «en ideal Livsanskuelse» (s. 306—07).

Med omsyn til retten til fri gransking, så godkjenner Heuch den, men viser til at granskinga er bunden av vedkjenningstruskapen. Når N. n. T. seier at den kristne som søkjer etter autoritet, må venda seg til den katolske kyrkja, viser Heuch til korleis den protestantiske kyrkja har løyst både fridoms- og autoritetsproblemet: «Som Tro paa *Guds Ord* er Kristendommen en ubetinget Underkastelse under Ordets *Authoritet;* som *Tro* paa dette Ord er den en *frivillig* Underkastelse under denne Authoritet» (s. 322).

Artiklane til Heuch vart ein milestolpe i norsk kyrkjesoge, og vekte åtgaum langt utanom landegrensene. I tankekvass analyse tek han føre seg påstanda åt fritenkjarane og etterviser logisk kva verknad dei vil og må få. Han dreg her fram mangt som fritenkjarane sjølve venteleg lite hadde ansa på, men som utviklinga seinare har gjeve Heuch rett i. Artiklane bar bod om ei innleving både i kristendomen og i fritenkinga som er reint uvanleg. Den eld og glod han legg i forsvaret, er eit vitnemål om kor levande kristendomen er i han. Intelligens og religiøs varme går saman med djupt skjøn på sjelelivet.

Heuch og Luthersk Ugeskrift vart sjølvsagt skulda for den aller verste intoleranse. I ein artikkelserie Troens Intolerance og Tolerance[14] etterviser Heuch at vantrua er minst like intolerant som trua. Til kravet frå vitskapen om å stella seg objektivt og lidenskapslaust også til kristendomen svarar han: «Hvis Kristendommen intet Andet var end en Historien tilhørende, Videnskaben hjemfalden Kjendsgjerning, eller, dersom enhver Vantro intet andet var end et videnskabeligt Abstraktum, en slags Granskermaskine uden Hjerte, Samvittighed, Sympati og Antipati, uden Modtagelighed for noget Indtryk fra det Liv, der pulserer i hans nærmeste Nærhed, da vilde et sligt Forhold være tenkelig.»[15] Så viser han til dei «giftige, raa og hensynsløse Udfald» mot kristendomen i kulturkampen i det prøyssiske deputerkammeret, og tonen i tyske og franske blad når dei drøfter trudomsspørsmål. All von om at striden mellom vantru og tru skal kunna førast like roleg som ein vitskapleg diskusjon, er difor fåfengd. Trua er tolerant på den måten at ho ikkje nyttar andre våpen enn dei som er skikka til å kunna råka vantrua i hennar rot: den vonde viljen.

I artiklane Prædiken og Politik[16] åtvarar han mot den tendensen som no grip meir og meir om seg: å ta fram politiske spørsmål på preikestolen. Konservatisme, liberalisme, absolutisme og radikalisme vil like fåfengt søkja sin sanksjon i skrifta. Når presten stig fram på preikestolen, står han ikkje der i sitt eige namn, men med ord frå Gud. Kyrkjelyden har aldri visst anna enn at det som kjem frå preikestolen, skal mottakast som Guds ord. Han åtvarar òg mot å blanda saman kristendom og politikk. Han viser her til Preussen. For

[14] I-V. Luth. Ugeskrift 1878—79.
[15] Luth. Ugeskrift 1878 I.
[16] Luth. Ugeskrift 1879 I.

mange prestar stod det absolutte kongedømet i den grad som den einaste styreform som Gud vilde ha, at dei såg all liberalisme som oppreist mot Gud. Dette kasta ein kristeleg glans over den konservative politikken, medan dei liberale vart stempla som fråfalne. Såleis har den meininga spreitt seg i Tyskland at kristendomen berre er eit middel i hendene på makthavarane til å halda folket i age. Dette har ikkje minst jamna vegen for vantrua hos mangmannen.

4. HEUCH ANALYSERAR «BRANDESIANISMEN»

«Den frie tankes menn» rådde over tri professorat ved Universitetet, Nyt norsk Tidsskrift, Verdens Gang, Dagbladet etc. Like vel må dei ha kjent oppgåva for svær for seg åleine. Då dei såg seg om etter hjelp utanfrå, fall auga på dr. Georg Brandes som den næraste. Han var kjend som faneberaren for den nye tida, ja, som eldpåsetjaren i det danske åndssamfund. Just på denne tid heldt han på vinna europeisk namn. M. o. t. si livsoppgåve viste han til det at Goethe let Wilhelm Meister verta lækjar, og la til: «Det er intet andet for, vi maa alle bli Læger». Både tida og menneska er sjuke. Religiøse, nasjonale og politiske innsnøringar har skapt svullar, som må tømast ut. Dette arbeidet er det dr. Brandes og hans åndsfrendar no skal gjera.

Brandes er fødd i København i 1842, og er av dansk jødeætt. Han studerte jus, estetikk og filosofi, vart oppglødd for og riven med av den fransk-engelske positivismen, og kom i personleg tilhøve til nokre av dei fremste åndsmennene åt denne stemneleia både i Frankrike og England. Det vart til det at han sa seg laus, ikkje berre frå si fedratru, men frå all religion. Men det urgamle hatet mot kristendomen som rasen hans åtte, heldt han fast ved. I Hovedstrømninger (1872—82) vender han seg mot reaksjonen i Europa. Hans litterære program er striden mot det nordisk nasjonale, mot kristendomen, teologien, det lovbundne ekteskapet og alle slag konveniens, dinest mot politisk og nasjonal ufridom. Han levde for «å sette problemer under debatt».

Som *doktor* ved eit norrønt universitet hadde han etter vanleg akademisk skikk krav på auditorium ved dei andre universiteta i Norderlanda. Etter tilskunding av norske vener og meiningsfrendar[17] vart det i 1876 søkt om løyve for han til å halda førelesingar ved Universitetet i Oslo. Men Det akademiske kollegium gav avslag. Med hjelp frå vener vart så Studentersamfundet opna for han. Der heldt han sine fire vidgjetne foredrag om Søren Kierkegaard.

Ut frå polemisk synsstad var emnet framifrå valt. Meir enn nokon annan i samtida hadde den djupt kristelege og åndfulle tenkjaren lært den norrøne ålmenta å skjøna at kristendom var krossen. Mellom dei norske kyrkjeleiarane var Kierkegaard meir høgvyrd enn nokon annan, og hadde sett djupe merke både på Gisle Johnson, J. C. Heuch, Christopher Bruun og mange fleire.

---

[17] Ernst Sars og Olav Skavlan.

I staden for å finna opphavet til Kierkegaards kristenliv i den skapande verksemda åt Den Heilage Ande, etterviser Brandes korleis indre og ytre tilhøve, klima, vanar i heimen og sjukdom hadde vore avgjerande faktorar for trudomslivet hans. Men hovudårsaka var at han var fødd av gamle foreldre med «tungt Blod». Kierkegaards djupe respekt for Guds ord fann Brandes årsaka til i den vyrdnad faren hadde for kongen, som i si tid hadde gjeve han hosekræmarprivilegium. Framom alt streka Brandes under at Kierkegaards religiøse grunnprinsipp — subjektiviteten er sanninga — heilt naudsynt måtte føra til brot med autoritetsprinsippet. Kierkegaards største innsats er, etter Brandes, striden hans mot statskyrkja — mot autoritet og tradisjon.

Tilstrøyminga til foredraga var stor; det kom folk frå alle stand. Brandes vart helsa med reine ovasjonar når han steig inn. Det var ei klapping som minte om klakkørane ved franske teater. «Den frie tankes» mann vart hyllt av det unge Noreg, som samstundes nytta høvet til ein kraftig protest mot det trongsynte akademiske kollegium.

Etter at Brandes var ferdig med emnet sitt, sa han ope frå at han var fritenkjar. Kristendomen var berre mørker og ovtru. Religiøse menneske hadde no berre valet mellom å kasta seg ut i avgrunnen åt Den katolske kyrkja eller å ta imot ljoset: den frie tenkinga, den frie granskinga, den frie kjærleiken. Fagninga vilde ingen ende ta.

På festen etterpå, som var tilskipa av Sars, Lieblein og Skavlan, enda Brandes talen sin med ei kraftig oppmoding til ungdomen om å reisa striden for åndeleg frigjering. Berre ein slik åndsmognande strid vilde skilja kyrkja frå staten.

Truleg for aller første gong hadde eit norsk publikum fått ein kjend kristen personlegdom tolka ut frå reint naturgjevne føresetnader. Både innbjodinga og tolkinga var for kristne menneske eit vitnemål om den store djervskapen fritenkinga no var nådd fram til. Presseordskiftet etterpå førde drøftingane om «tro» og «viden» utover til mangmannen. For dei mange norske kristne kjendest foredraga eggjande og utbjodande. At ein fråfallen jøde prøvde å bortforklåra den kristne livsgrunnen Kierkegaard stod på, var det frekkaste nokon enno hadde opplevt. Den radikale pressa lyfte Brandes og foredraget hans opp i skyene, så Morgenbladet i harme skreiv at Verdens Gang «er et literært Logishus, der staar de umodneste og mest uefterrettelige Penne aabent».[18]

Dei kristne kunde ikkje teia utan å svika Herren sin. Og atter fall det på Heuch å ta hansken opp.

I artikkelen I Anledning Dr. Brandes's Optræden i Kristiania[19] saumfer Heuch føremålet, taktikken og stilkunsten til Brandes, og drøfter kva verknad ein må venta seg av verksemda hans.

Brandes er ikkje komen til Noreg i namnet åt sin eigen religion. For han har ingen. Nei, reformjøden er komen som ein oppglødd

---

[18] Morgenbl. 1877 nr. 91 A.
[19] Luth. Ugeskrift 1877 I.

apostel for den humanismen som løyser opp og vil avløysa all religion. I alle sine utgreiingar om politikk og kunst, vitskap og litteratur, dreg han fram og strekar under den uoverkomelege motsetnaden mellom kristne og antikristne idear. Vil ein forstå Brandes rett, må ein ikkje sjå han i ljoset frå dei ideane han set fram, men i ljoset frå den rasen han høyrer til. Hatet til Kristus og kristendomen har sameint jødane heilt frå første langfredagen.

Det er ei mest forsliten sanning, seier Heuch, at det antikristelege straumdraget i tida er av jødisk opphav, finn si næring i jødiske kjelder og har sine mest energiske målsmenn mellom jødar. Hatet frå jødane er usløkkjande, av di dei gjev kristendomen skulda for at dei så lenge har vore ein paria mellom folka. Dei er religiøse som inkje anna folk. Dei dyrkar då og sin religiøsitet og sitt hat mot andre religionar med ein intensitet som er ukjend hos andre. Jøden står som jøde utanfor den ariske rasen og kjenner seg som «det sorte får» i hopen, meir heimlaus enn nokon annan. Først når det har lukkast den moderne jøden å rydja ut kristendomen, kan han anda fritt. Då er isolasjonen broten: han kjenner seg jamgod med andre menneske.

Når talen er om Brandes, er det elles ikkje dei estetiske og litterære problema som er det eigenlege. Både estetikk og litteratursoge er i hendene hans leduge og skarpe våpen som han fører mot heile den samfundsorden som kviler på kristen grunn (s. 41).

Men open polemikk mot kristendomen driv han ikkje. Nei, han nemner ikkje eingong kristendomen med namn. Han overlet til lesarane og lydarane sjølve å gjera sine slutningar. Just denne fine taktikken gjer Brandes så fårleg og dårande for alle «ubefestede». Under hans kateter får publikum vantrua inn utan å skjøna det sjølv.

Skriftene åt Brandes viser elles at religionen for han slett ikkje er noko tilhøve til Gud. Heuch viser til den definisjonen av religiøs og irreligiøs som dr. Brandes gjev i «Den romantiske Skole i Tyskland» (s. 295). Som meiningane no er, er dei som er oppglødde for «Tidsaanden» irreligiøse, medan dei som er fylte av «en forbigangen, en afdød Tids Aand eller Tro» både synest vera og vert kalla religiøse. Det motsette er tvert om sanninga, seier Brandes. Religion, sann religion «vil sige Begeistring for den levende nærværende Aand og Ide...». Av dette, seier Heuch må ein draga den konklusjonen at ensyklopedistane: Voltaire, baron Holbach osb. — etter Brandes må vera truande menn, medan menn som Claudius, Lavater og biskop Balle, som er «opfyldte af en forbigangen, en afdød Tids Aand og Tro», er irreligiøse.

Etter at han såleis har analysert det heidne livssynet åt Brandes, etterviser Heuch kor løynd stridsmåten hans er. Han prøver å vekkja det inntrykket at soga sjølv provar kor avleggs kristendomen er, at han er ein attergangar. Men dette løyner han under politiske og estetiske tankeføringar. Ein rein meister er han til å nytta ut fåkunna hos lydarane sine, så han får deim til å tru at motparten står mykje ringare enn han gjer (s. 58).

Like virtuosaktig som Brandes endevender omgrep som religiøs og irreligiøs, like virtuosaktig er *stilen* hans. Når Heuch skal finna den rette karakteristikken for denne på samme tid «fyrværkeriagtig— glimrende og dog saa roligt henglidende, denne saa frække, og dog al Raahed udelukkende» stilen, då er han reint i beit (s. 79). Som døme på denne stilen hermer han skildringa av den gotiske kyrkjearkitekturen etter Emigrantlitteratur s. 245—46: «... Da... Menneskeheden var sunket saa dybt, som det var muligt i Middelalderens rædselsfulde Kloak, da hævede den *gothiske* Kunst sig.» Merkeleg nok gløymer Heuch å etterlysa utviklingstanken her! I denne arkitekturen, seier Brandes, møter auga den lidande Kristus, «der *vrider* sig paa sit Kors, og ... alle de flaaede, sønderrevne, ristede Martyrer. Disse Billeder møder ham i Kirken. De passer ikke i Solens fulde, glade Lys; derfor er hele Kirkens Indre barrikaderet mod Solstraalerne og som Livet selv fuldt af Mørke og Skygger. Lyset falder kun ind gjennem de smaa røde og grønne Ruder som *Draaber* af Blod og som Pletter af Edder. — — Kirkens Korsform er allerede symbolsk; man vanker om i det hule Marterredskab».[20] Ein høyrer tale berre om fridom, framsteg, oppgløding, venleiksliv, sterk kjærleik på den eine sida, og trældom, reaksjon og åndløyse på hi sida, — inga spotting av Kristus, inga redusering av kristendomen til noko absurd. Heuch kjenner andre målsmenn for vantrua som er både djupare og grundigare, men ingen så velskikka som Brandes til å vera målsmann for vantrua mellom gjennomsnitts menneske.

Brandes gav vantrua og den hatige agitasjonen sin skin av vitskap, ja, han let det sjå ut som all vitskap motprova kristendomen. Det var ikkje berre Heuch som såg det innhole i dette. Jamvel den unge Garborg var merksam på fenomenet. Vantrua, seier Garborg, «er en Livsretning, en Personlighedstendens i Tiden». Ho har nok makt over mange vitskapsmenn, men vert ikkje vitskap for det.

Det er klårt at Heuch ser Brandes berre gjennom teologiske briller, som advokaten for heidendomen. Den skjønnlitterære sida, litteraturkunnskapen Brandes gav, har han inkje syn for. For Heuch går den irreligiøse agitatoren for vantrua heilt i eitt med den oppglødde estetikaren. Heile sit syn på Brandes samlar Heuch i denne ironiske satsen: «Brandes er den nye Tids Messias som bringer de sønderknuste Hjerter Helbredelse og de fangne Frihed. Her er jo en Selvfornegtelse og en Kjærlighed større end den Kristendommen kjender.» I sitt forsvar mot den sleipe, kunnskapsrike, veltrena Brandes synte Heuch seg som positivismens djervaste motstandar i Norderlanda, alltid open, alltid ottelaus, ein meister i dialektikken og slagferdig i debatten.

Heuchs modige og opne oppgjer med brandesianismen, vekte åtgaum langt utanfor landegrensene. Artiklane hans kom i serprent i København: Dr. Georg Brandes's Polemik mod Kristendommen. I 1879 kom artiklane jamvel på tysk: Reformjüdische Polemik gegen das Christenthum im Gewande moderner Aesthetik. Kritisch beleuchtet».

[20] Luth. Ugeskrift 1877 I s. 73.

Kor mykje Heuchs skarpe analyse av Brandes har verka med til at han ikkje fekk det ledige professoratet ved Københavns universitet i 1877, veit ein ikkje. Visst er det at Brandes alt same året drog seg ut or striden og for ei tid busette seg i Berlin. Rett nok vitja han atter Noreg i 1880 og heldt foredrag både i Oslo og i Bergen. Denne gongen fekk han festsalen på Universitetet. Men emnet, Den franske poesien i 1830—48, syner at han sjølv har funne det naudsynt å velja noko meir nøytralt å tala om.

Heuchs artiklar syner mykje av Kierkegaards oppgløding for paradokset og av hans dialektiske gløggskap. Like vel er Heuchs sjølvstende heilt uavviseleg. Han har sjølv tenkt problema igjennom og søkt hjelp og rettleiing i framand litteratur. Artiklane gav straks Heuch rom mellom dei fremste målsmenn for kristendomen i Norderlanda. Artiklane vart omtala og refererte. «Helt visst har icke någonsin i de nordiska länderna utgifvits någon teologisk eller kyrklig tidskrift, som i det stora hela stått framom den af Heuch och Bugge under flera år redigerade. Endast mycket få ha kunnet i ett eller annat afseende med den jämföras. Många med mig kunna aldri förgäta åtskilliga bland dem och ännu mindre kunna vi särskilja och redogöra för det inflytande, de haft på oss. När läste vi några tidskriftuppsatser, som utmärkte sig för större tankeklarhet, för käckare mod att i striden ställa sig midt i breschen, för mera slående bevisning?»[21]

---

[21] Biskop Billing i Vårt Land 24. febr. 1904. Etter Luth. Kirketid. 1904 I s. 197.

III. FRITENKINGA I PRESSE OG BOKHEIM

1. PRESSA OG VANTRUA

Då Det akademiske kollegium i 1876 hadde vist dr. Georg Brandes vintervegen, kløyvde denne avgjerda den norske pressa i to stridande fylkingar. Dei konservative med Fædrelandet i brodden gav kollegiet rett. På hi sida stod Dagbladet, Verdens Gang, Fedraheimen, Nyt norsk Tidsskrift med Sars og Lieblein og i nokon mon Opl. Avis. Ole Thommesen arbeidde nett då Verdens Gang fram til eit storblad. Han var flogvitet, stilkunstnaren, kunstelskaren, livskunstnaren. Men han svinga brått, hadde mange meiningar om mange ting, var nådelaus skarp i sin kritikk, jamt sterkt personleg, ei romsam ånd, mykje av ein diktar. Thommesen var tilsett i Verdens Gang alt i 1875. — Berner i Dagbladet nådde nok ikkje så høgt. Men han var ein klok mann, som vart høyrd i dagsens ordskifte. Striden gav den radikale pressa eit uventa og sterkt oppsving. Til sorg og harme for dei kristne freista alle desse presseorgana løynt eller ope å sleppa fritenkinga til. Frå 1879 gjorde jamvel Dagbladet dr. Brandes til eit slag medarbeidar og gav han ein talarstol i Noreg som rakk lenger enn universitetskateteret. I Dagbladet hadde Brandes til oppgåve å melda ny radikal utanlandsk litteratur. I 1879 melder han såleis Hellenbachs bok: Die Vorurtheile der Menschheit.[1] Boka er heilt igjennom merkt av krass materialisme. All samfundsskipnad på kriste grunnlag er tåpeleg og skadeleg. I staden for ekteskap krev Hellenbach fri kjærleik. Den ulækjelege vil han gjeva rett til «af Samfundet at forlange en smertefri Død». Folkeauken vil han regulera såleis at ein tryggjer seg mot for stor tilvokster. Overskotet kunde samfundet skilja seg med, t. d. med å nytta «cyankalium, kloroform, kulde eller hvilkensomhelst gas». Brandes er oppglødd for det «fordomstrodsende» ved dette verket og vil ha det omsett til dansk så det kan verta ålment kjent i alle norrøne land. Truleg er det første gongen eit så kynisk livssyn er kome på prent i norsk presse. Då den unge presten Færden ikkje kunde teia,[2] stelte Verdens Gang seg straks svært sutfullt av di «Yttringsfrihedens hellige Salt» på ein så vyrdlaus måte vart krenkt.

---

[1] Dagbl. 1879 nr. 235.
[2] Til at faa Forstand av. Morgenbl. 1879 nr. 283 A og 285 A.

Då Fædrelandet åtvara mot å tinga Dagbladet, av di det var eit vantrue blad, nekta ikkje Dagbladet si vantru; like vel tykte det at åtvaringa var forfylging.[3] Med vanleg logisk dugleik skreiv Garborg i Fedraheimen om «Censur», og om prestar som set lemmar for vindaugo og spjeld for skorsteinspipa. Dei som seier at sensuren trengst for kristendomen skuld, seier med det same at kristendomen er åndsufridom, og «låkare forsvar kan ikkje fåast». Radikale blad kravde no beintfram monopol på å spreia fritekinga. Med denne artikkelen vann Garborg det at dei kristne stempla han som fritenkjar.[4]

Medan Dagbladet ope og ærleg gled seg over artiklar og innlegg som grev grunnen undan kristen tru og kriste livssyn, er Verdens Gang (frå 1878) — meir varsamt. Kan henda heng dette noko saman med at Dagbladet har sin største lesekrins mellom intelligensen, serleg i Oslo. V. G. derimot, som var arvtakar etter Jaabæks Folketidende og hadde største lesekrinsen ute i bygdene, måtte fara meir varsamt, av di denne lesekrinsen ikkje var så åndeleg frigjord som intelligensen. Thommesen freista i desse åra å lata det sjå ut som V. G. stod på den kristne sida og stridde for ein høgare og reinare kristendom. Bladet prøvde jamvel det knepet å registrera dei kyrkjelege tidskriftene som «Vantroens Forbundsfæller». Til desse «forbundsfæller» høyrde, etter V. G., jamvel den traktat- og oppbyggingslitteraturen «hvormed Kolportører og Dagdrivere fylder Land og Strand». Kor om å gjera er det ikkje for dette bladet at dei kristne fører striden på kristsømeleg måte!

«Er det saaledes «Kristendommen» skal forsvares, [såleis som i den kyrkjelege tidskriftpressa, serleg i Fædrelandet]? Da begynder her virkelig at blive Fare. Uden selv at ville eller vide det, bliver Vantroens Bekjæmpere dens sikreste Forbundsfæller. Det gjælder for de troende Kristne at være paa sin Post. Det er deres Pligt at vaage over, at Kampen for Kristentroen føres saaledes, at den ikke bliver de Kjæmpende til Beskjæmmelse, fremforalt at Sandheden ikke groveligen krænkes.»[5] For V. G. var det gjennom mange år eit hovudføremål å nekta samanhengen mellom kristendom og politikk. «Kristendom og Politik har intet med hinanden at gjøre.» Samstundes med at bladet slik preikar moral for dei kristne, held det seg ikkje sjølv for godt til å gjeva rom for alle slag tarvelege og tvilsame åtak på prestane, som t.d. Breve til Farbror paa Landsbygden.[6] Prestegarden har mange stader mest vorte «en Alfarvei for Bagtalere og Sladderhanke». Pietismen har gjort sjølve kyrkjelyden til «en Hadets og Bagtalelsens Skole», der alle hjarto — etter Kingos herlege ord — «knytted er udi et Sind og et Begjær». Eldste sonen til Johan Sverdrup, Jacob Liv Borch Sverdrup, som ei tid i 1876 hadde styrt V. G., vart skulda for å ha skrive brevet. Men J. B. Halvorsen seier at brevskrivaren er stortingsmann Jørgen Olafsen frå Romsdal.

---

[3] Dagbl. 1879 nr. 93.
[4] Åmund Amlid, Svein og meister s. 134.
[5] Verdens Gang 1879 nr. 126.
[6] Av Truls. V. G. 1877 nr. 32.

For den store ålmenta var kriste grunnsyn uløyseleg samanknytt med eit konservativt syn på samfundet. Dette baud dei radikale eit takksamt åtakspunkt. Dei kunde utan større vanske slå forsvaret for kristen tru saman med høgrepolitikken og alt som var ufolkeleg.

Når Fædrelandet skreiv imot Dagbladet, kunde V. G. straks stempla desse motlegga «som skammelige Angreb paa Borgernes helligste Ret, Sandhedens bedste Vogter, Frihedens Grundvold: Yttringsfriheden»,[7] ja, den eigenlege oppgåva åt Fædrelandet er ikkje å verja dei kristne sanningane, men å koma den frilynde politikken til livs.[8] Når dei kristne etterviser den sterkt ukyrkjelege tendensen hos Dagbladet, kan V. G. frekt svara med framlegg om bladstyrar Berner til tingmann. «For sin Stilling til de kirkelige Spørgsmaal har Hr. Berner gjort fuld Rede, og paa en Maade, der maa tilfredsstille enhver Kristen.»[9] For Verdens Gang er Fædrelandet det einaste bladet som går med bibelord i panna, og V. G. vil tru at mellom eit så politisk skuldlaust og så religiøst folk som vårt, vil dette føra langt. Ein strid med Fædrelandet er ikkje mindre enn ein strid med sjølve kristendomen. Harmen mot Fædrelandet har vel ikkje minst sin grunn i det at bladet hadde rådt lesarane til å seia opp V. G., om det sistnemnde bladet ikkje stogga agitasjonen mot kristendomen. For denne striden mot dei kyrkjelege blada let så V. G. seg skamrosa av innsendarar. «Gaar denne prædikestolspolitik til ulykke for menighed og kristendom fremad,» då skal V. G. av dei som skriv soga om samtida «mindes med tak og agtelse for, hvad det forsøgte at gjøre mod dette misbrug».[10]

Meldingar om kristendomsfiendslege skrifter var kjære godbetar i denne pressa. I V. G. finn ein såleis eit langt utdrag av Ingersolls Ghosts and other Lectures.[11] Prestar er etter Ingersoll reint uskikka til å drøfta ei sak på ein fri og human måte. Dei held seg ikkje til fornuftgrunnar og kjensgjerningar, men til bibelord. « — — — hvad man har kaldt Religion, [er] kun en Organisation af det dyriske (the wild Beast) hos Mennesket. Anmasselsens duftende Blomst er Himlen. Helvede er Fuldendelsen af Hevnen.» Til overmål gjer bladet lesarane kjende med at Ingersoll er ein kyrkjefiende av di lærdomane åt kyrkja er avstyggjande: Ho audmykjer og set ned kvinna, lærer ei evig fordøming, lærer at mannenaturen er reint spolert, held på det absurde, umogelege og fornuftstridige, fêr med lygn og slarv, tillet mennesket å synda på kreditt, skræmer det frå å tru på seg sjølv og ofrar den verda me har for ei verd me ikkje kjenner. Det er ikkje underleg at Fædrelandet legg til: «Men en slig Avis er en daarlig Gjæst.»

V. G. flyt i desse åra på ein understraum av vantru. Bladet karakteriserar seg sjølv med å ta inn dette poemet til Luthers årmålsdag den 10. november 1883:

---

[7] V. G. 1879 nr. 109.
[8] V. G. 1879 nr. 127.
[9] V. G. 1879 nr. 109.
[10] Fædrelandet 1881 nr. 8.
[11] V. G. 1880 nr. 128.

De Hyrder Herre, som Du sendte
Opæder dine arme Faar.
Af Had og Magtbegjær optendte
Din Hjord med Kjeppe haardt de slaar.
Imod Din egen Aand De stamper
Og tramper paa din Kjærlighed.
I Tvilens Nat de staar med Lamper
Der lyser os til Satan ned.

Det kom i 1883 til injuriesak mellom Garborg som styrar for Fedraheimen og Fædrelandet om eit usedeleg kjellarstykke i Dagbladet. Fædrelandet hadde skulda Fedraheimen for å «ile Dagbladet til Hjælp og yde det samme Natmands-Tjeneste» som V. G. — og for at Fedrah. stod fram som «Usedelighedens Forsvarer».[12] Fedrah. vart frikjend.

Bladstyrarane i Nyt norsk Tidsskrift representerte kvar på sin måte det nye. Sars var den dugande sogemannen, Lieblein var både sogegranskar og religionshistorikar. Alt i «Et forord» stig tidskrifta fram som organ for den nye samfunds- og bibelkritikken. Mange, seier N. n. T., har hyst den vona at det ein kallar «den moderne vantro» ikkje skulde nå oss. Men dette vil syna seg å vera eit vonbrot. Spørsmålet er berre korleis rørsla skal nå oss, «om den skal overvælde os med en kjendsgjernings brutale magt», eller om me skal eigna til oss det nye på ein fri og sjølvstendig måte. Strevet åt prestane med å knyta kyrkjelyden nærare til vedkjenninga, er alt i førevegen dømt til å mislukkast. Livet vil her like lite som andre stader «kunne bringes til at voxe efter formularer og reglementer.» Samstundes minner bladet om det prinsippet for fri gransking av dei religiøse lærdomane som den protestantiske kyrkja alltid har hevda. Skal ikkje kyrkja «blive siddende i et uføre af selvmodsigelser og halve sandheder, hvori ingen religiøs følelse vil kunne trives», må kyrkja halda fast på dette prinsippet. For N. n. T. er det elles like meiningslaust å tala om «en kristelig stat» som å tala om «en kristelig bank» eller «et kristelig bomuldspinderi». Rett nok er staten ikkje lenger å rikka til å rydja ut kjettarskap med bål og brand. Men han set framleies opp premiar for «skinhellighed og vanekristendom». Bladet kan elles opplysa at det finst to slag vantru. Det eine slaget har si rot i latskap, livstrøyttleik og materialistisk egoisme. (Et forord.) Vantruande folk av dette slaget plagar korkje seg sjølve eller andre med livsens store problem. Dei held seg til det gamle beintfram av di det valdar minst bry. «Det er denne sidste sort skeptisisme, der i fredelige tider saa ofte kommer til at gjælde som tro, egte religiøsitet, sund solid konservatisme etc.»

Det andre slag vantru er ei stemnelei «der vel har vraget al theologi, men derfor ikke al religion». Denne vantrua spring just fram or religiøs trong. Men ho meiner at trua ikkje er «en formular, der kan «indøves», men en ideal livsanskuelse, som enhver ved eget aandsarbejde maa danne sig».[13] I omtalen av dr. Brandes's Hovedstrømninger forsømde Nyt norsk Tidsskrift sjølvsagt ikkje å få med

[12] Fædrel. 1881 nr. 84 (26/10). [13] Nyt norsk Tidsskrift 1877 II s. 72—88.

denne vonfulle tiraden: «De, mine tilhørere, vide... at vi som leve i Charles Darwins tidsalder, ikke mere antage muligheden af en oprindelig paradisisk tilstand og fald. Darwins lære vil slaa den orthodoxe moral til jorden, ganske som Copernicus's lære slog den orthodoxe dogmatik til jorden.»[14] Bladet gjer endeleg merksam på at «enhver art af obskurantisme, ethvert forsøg paa at drage de gamle gabestokke frem for at holde fred og orden», «ethvert forsøg paa at intimidere eller forfølge eller paa at omgaa og forvrænge stridsspørgsmaalene» vil verka mot føremålet. Både etter opphav og art er kristendomen eit historisk produkt, like menneskeleg, like lite guddomleg som alle andre religionar. Framom alt var det uråd å finna noko rom for underet i dette lovbundne systemet.

Nyt Tidsskrift (frå 1882) tala så ope at det fekk ros jamvel av Luthersk Ugeskrift. Då Lars Oftedal i 1884 røysta imot diktarløn til Kielland og grunngav det med at han ikkje vilde gjeva Brandes rett — han som hadde sagt at det norske vinstre hadde fritenkinga i ryggen —, vart han teken i skule av N. T. Den sanninga at vinstre har og har hatt fritenkinga i ryggen, vil ikkje Oftedal kunna gjera noko til å få avliva. «Fremskridtsaanden paa det politiske omraade udgaar for en væsentlig del fra, hvad man kalder «fritænkeri» d. v. s. den ærlige, aldrig hvilende søgen efter sandheden paa det religiøse, moralske og filosofiske omraade. Venstrepartiet hos os kan for saavidt siges at være skabt af fritænkeriet, uden hvilket selve pastor Oftedals politiske standpunkt ikke vilde være muligt eller tænkeligt».[15]

I Nyt Tidsskrift 1887 (h. 1—2) gav Sars ei utgreiing: Udviklingslærens Kritik over Kristendommen. — Kristendomen motverkar framvoksteren «af de nobleste Følelser og Instincter...», ser bort frå pliktene mot «Stat og Fædreland», oppsedar til «den serviileste Underkastelse under en tyrannisk Øvrighed», legg meir vekt på å halda seg fri frå «Syndens Urenhed» enn på dygd og dåd. Den kristne moralen er passiv og negativ.

Om den djupe skepsis som breidde seg mellom den boklærde ungdomen, finn ein vitnemål i Fedraheimen for 1. november 1879: «Dette som Presten og Preikebøkerne rørde om, var noko tull. Det var ingen slik gamal Sinnatagg til Vor Herre som sat og lurde om han skulde faa kaste os i Helvite. Liva skulde me her og byggja Jordi og vera glade, ikkje liggje og tumle og fumle med Devlar og Gravrædsle».

Trass i alle freistnader på å tåkeleggja dei reelle føremåla, kjende ålmenta like vel i kva lei verdraget stod, både i den radikale pressa og i Nyt norsk Tidsskrift. Ein truskuldig innsendar skriv «Om Tidsaandi» i Fedraheimen: «Her i Landet er Framstigsarbeidet au uppe. Den europæiske Tankjen, som liksom hev brotet av Brui millom seg og Kjyrkja og vil byggja med Mannatankjen, hev ein sterk og god liten Fylking. Det er vel dei, som nærast samlar seg um Dagbladet og Nyt norsk Tidsskrift».[16]

---

[14] N. n. T. 1877 I s. 317. [15] N. T. 1885 s. 336.
[16] Hermt etter Opl. Avis 1879 nr. 3.

Mot den veldige flaumen av fritenkjar-innlegg var motlegga frå kyrkjeleg side som ein drope i havet. I 7 artiklar i Luthersk Ugeskrift tek Heuch føre seg Pressen og Vantroen.[17] Ingen kan lenger klaga over at landet ligg utanfor den europeiske kulturstraumen. «Med samme Nøiagtighed, hvormed Handelsbarometret viser hver opeller nedadgaaende Bevægelse i de udenlandske Konjunkturer, med samme Nøiagtighed sørger en Del af vor Presse for at holde Aandslivet i vort Land i Overensstemmelse med de ideelle Strømninger i de saakaldte Kulturlande ...» Dette nye lærdomsvêret drys ned over oss som visne blad om hausten, «— en Syndens Mangfoldighed af nye religiøse og politiske, moralske og sociale Theorier og Hypotheser, den ene mere moderne og derfor ogsaa mere yderligtgaaende end den anden. Alt faar Kredit. Alt honoreres. Selv de mest forfløine Theorier, de mest forlorne Hypotheser, de mest ormstukne Frugter af en gudløs Videnskabs hule og raadne Kundskabstræ, tages for god Vare af vore moderne Kultursvindlere, der har falleret i sin religiøse og moralske Existens ...»

Heuch minner om Chr. Bruuns ord i 1879, at landet hadde to store løyndomar: fritenkinga og republikanismen. Såleis er det ikkje lenger no. Men Heuch klagar ikkje over, at vantrua har vorte openberr. Det han klagar over, er at vantrua har fått ei slik makt i landet «at den tør kaste Sløret og træde utilhyllet frem i Dagen i den offentlege Diskussion og i Dagbladspressen» (s. 255). Pressa har no i den grad gjort seg til tolk for vantrua at ho siktar på å avgrensa kyrkja berre til sakristiet. Men desse nye «Tidernes Tegn» greier ikkje folk å tyda enno. For denne pressa prøver på beste måten å løyna at det er det kristne verdssynet, den kristne trua og den kristne moralen striden står om. Stridsmåten åt den radikale pressa er alt anna enn open og ærleg. Ho prøver å grava grunnen undan kristendomen utan å nemna han med namn. «Derfor ser vi Vantroens Repræsentanter i Pressen træde op i Kristendommens Navn, paatagende sig Kristendomsforsvarerens Rolle, endogsaa *da,* og helst da, naar de retter deres Angreb mod Kristendommens Lære og Moral» (s. 270—71). Eit skjermbrett som den radikale pressa stendig opererar bak, er dette at kristendom og politikk inkje har med kvarandre å gjera. «Sagen er, at Politiken er en verdslig og praktisk Interesse, medens Religionen er en aandelig og evig; blandes nu Religionen ind i Politiken, saa nedværdiges uvilkaarligt det aandelige og evige til at blive et Middel for det praktiske og jordiske, og hvis noget kan frembringe 'Kristendomsforkjølelse', saa er det dette.»[18] Bjørnson hadde i artikkelen Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse just klaga kristendomen for det motsette. Med tanke på Dagbladet spør Heuch kva rom kristendomen får og kva tilvære han kjem til å føra når han skal haldast utanfor «det praktiske og jordiske».

---

[17] Luthersk Ugeskrift 1881 II s. 254 ff.
[18] Dagbl. 1881 nr. 231.

Med stor sorg er det Heuch ser at to rørsler, som begge gjer krav på å vera religiøse: pietismen og grundtvigianismen, har slege lag med dei radikale. «Sammenbundne som Samsons Ræve farer nu disse indbyrdes stridende Retningers Organer med Agitationens brændende Blus ved Halen omkring over Landet og tænder Mistænksomhedens, Misnøiens, Partiaandens og Partifanatismens Ild i de fortørkede Filisterhjerter» (s. 285). Både dei vestlandske reformvenene og grundtvigianarane «trække i Aag med de Vantro».

Heuch nektar ikkje at ein i politikken har rett til å nytta personar som har forlate den kristne trua. Noko heilt anna er det å velja menn som har teke «Kristendomsbekjæmpelsen» opp på programmet sitt, så som t. d. Jaabæk. «Det er dog at strække den religiøse Tolerance temmelig vidt, naar Kirkens Venner selv skal hjælpe Kirkens uforsonligste Fiender ind i den Stilling, hvorfra de med mest Virkning kan rette sine Angreb paa den bestaaende Kirke og de bestaaende kristelige Institutioner» (s. 300). Svært misnøgd er òg Heuch med den måten serleg Dagbladet refererar framande bøker og historiske fakta på: relativiseringa av moralen, masse- og hovdingdyrkinga. Endeleg nemner han som prov på det moralske lågmålet i den radikale pressa føljetongane: Napoleon III.s Hof og Juchsu, En Skuespillers Liv i Dagbladet. Det er ikkje republikanismen i og for seg, heller ikkje demokratiet i og for seg Heuch stemplar som ukristeleg. Men det er *det* demokratiet «der ikke anerkjender de guddommelige Morallove som Samfundets evige og uforanderlige Grundlov». Heller ikkje protesterar han i kristendomens namn mot folkeviljen i og for seg, «men det er *enhver* Suverænitet, hvad enten den indehaves af Mange eller af En, der ikke bøier sig for *Guds* absolute uindskrænkede Suverænitet» (s. 346). Mange, såleis Luthersk Kirketidende, tykte at artiklane i Luthersk Ugeskrift gjekk lenger i politisk lei enn det høvde seg for eit kriste blad. L. K. ottast, at tek ein polemikken på den måten, vil lesarane ikkje ta innlegga som ein bibelsk kritikk, men «som et Indlæg i pastoral Stil i Dagens brændende politiske Spørgsmaal». I 1883 gav Heuch foredraga ut i bokform.

Medan denne striden stod på, kasta Chr. Bruun fram tanken om eit kriste vinstreblad. Han var ikkje samd med Heuch i det politiske, men hadde same synet på den ånd og tone som no ovra seg i den radikale pressa. «Folk holder det for den rene Luxus at spørge efter christen Tone i et politisk Blad.»[19] Men Bruun møtte blank avvising hos Arvesen og kom opp i strid med Bjørnson om dette.

Einaste vinstrebladet som tala kristendomens sak var Vestlandsposten. Bruun gled seg over den framgangen dette bladet har, endå han i mykje er usamd. «De andre Bondeblade *tvinges* ved den raske Udbredning dette Blad i den sidste Tid har faat, til at tage paa Christendommen med Ærbødighed, enten de saa vil det eller ei». Meir enn nokon annan har Oftedal gjort når det galdt å byggja bru mellom frilynd politikk og kristendom. Bladet er no det andre bondebladet i landet. Det bør verta det første.

[19] Opl. Avis 1881 nr. 115.

2. BJØRNSONS «MODERNE BIBELKRITIKK»

Heuchs spådom, at liberalismen vilde løysa opp kyrkjelæra, gjekk i oppfylling snøggare enn nokon hadde venta, serleg sidan Bjørnson gjorde seg til eksponent for radikalismen. I juli 1877 heldt han på Sagatun sitt vidgjetne foredrag om Helvede og en personlig Djævel. Han fekk ikkje læra om dei evige straffene til å rima med evolusjonslæra. Offentleg referat av foredraget vart ikkje gjeve. Så fekk gysjene venger. Bjørnson vart offentleg beden om å gjera greie for seg, utan at dette førde til noko positivt svar. I oktober same året heldt han det førnemnde foredraget Vær i Sandhed! Heile den moderne realismen fossa gjennom dette foredraget, den moderne europeiske ånd fylte det, og det vart eit krigsbod med lange lurtonar mot heile det livssynet som rådde i den norske samtida, men som for lenge sidan var slokna i utheimen. Foredraget skapte stort oppstyr både i den danske og i den norske pressa. Då Bjørnson heldt fram i same lei, slo dei danske grundtvigianarane fast at Bjørnson hadde stelt seg utanfor kyrkjelyden og at venene hans ikkje lenger kunde ha omgang med han som kristen.[20]

Bjørnsons norske grundtvigvener prøvde enno ei tid å halda fast ved han. Dei vilde ikkje sjå han som ein fråfallen, men som «den sterkt Fristede, af mange og uprøvede Tanker omtumlede, ja, mer som en af Vantroen beleiret end som en Angriber af Troen».[21] Like vel må og Wexelsen medgjeva at klufta mellom Bjørnson og grundtvigianarane no er større enn dei tenkte.

Våren 1879 kom Bjørnson med endå sterkare og meir nærgåande åtak. Han hadde vitja verdsutstellinga i Paris og skreiv med vanleg oppgløding i Opl. Avis om alt det store han hadde sett. Av utstellinga hadde han først og fremst lært at dei norrøne folka var i «Sinkeklassen». Hindringane og hemjingane for desse folka var «taagede Drømmerier, gamle afbrudte Idealer».

Slike heilt umogelege dogme kan nok høva for nokre få drøymarar, men mangmannen gjer dei berre til fuskarar. «Det har engang passet, men passer ikke os.» På denne tid var Bjørnson sterkt oppteken med å granska Viktor Rydbergs bok: Bibelns lära om Kristus. For Rydberg er Kristus idealmennesket, preeksistent, og såleis Guds aller første idé, ja, avbiletet som i seg samanfatar heile idéverda. Meir inntrengjande detaljgransking var nok ikkje Rydbergs sak. Han var den intuitive sjåaren med det vide perspektivet. Men boka synte Bjørnson Kristus frå ei heilt ny side og hugtok han såleis at ho førde han endå lenger bort frå hans kristne venesamfund.

Då ein innsendar i Østl. Tidende på denne tid hadde skrive ei grundtvigiansk utgreiing om tru-ordet, skreiv Bjørnson i eit privatbrev til bladstyrar Sørensen at grundtvigianarane ikkje lenger burde leggja meir i tru-ordet enn det professor Caspari vilde gå med på.

---

[20] Dansk Folketid. 1878 nr. 44.
[21] Brev frå Wexelsen 31. mars 1878.

I same brevet hadde han etter Rydberg late falla nokre ord om at trua på Kristus som guddom først vart godkjend i det 2. hundreåret etter lang strid. «Det er alene en grenseløs Feighed som holder saadant tilbage.» Mot Bjørnsons vilje og vitende vart så brevet prenta.

Stridsglad og stridsbudd som vanleg, venta ikkje Heuch med å ta hansken opp. Før han gav svar, synest han elles ha vendt seg til Bjørnson i brev. I brevet til Heuch snur Bjørnson den aller venesælaste sida til: «Nei, vænt nu lidt, stridslystne Mænneske, til vi kommer med det gamle Testamentes Mosebøger i ny, korrekt Oversættelse, ledsaget af den Kommentar som den indiske, persiske, fønikiske, ægyptiske og græske Mytologi og den paa samme eller fra samme udledede filosofiske Tenkning sætter os istand til.» Brevet er fylt av all Bjørnsons sjarm. Han bed jamvel Heuch til Gausdal som sin gjest. «Kjære Ven, jeg holder saa af Dem, ti for det første er De et Menneske og ikke et Bedehus eller en Samarie. Men lig i Græsset her og forsvar Statskirken, medens Fuglene synger og gjør pære Nar af Dem for al Deres frygtelige Doktrinarisme, for Fuglene elsker den fri Forkyndelse.» Bjørnson vil gjerne møta på Veslehamar med hest og vogn, så disputten kan ta til straks! I Gausdal har Bjørnson elles mykje å syna fram av det statskyrkjelege utsædet. Men før brevet nådde fram, offentleggjorde Heuch artikkelen *Bjørnstjerne Bjørnson som Theolog*.[22] I første delen skildrar Heuch skifteverknaden mellom diktaren og samtida. I åndsverka får tida att sine eigne tankar «skjønnere, fyldigere end den selv har kunnet tænke dem» (s. 294). I andre delen skildrar Heuch innslaget frå kristendomen i Bjørnsons ungdomsdikting. Men etter at han ope hadde proklamert vantrua i artikkelen: Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse etc., «har ikke alene Alt, hvad han har talt og skrevet om religiøse Emner, men ogsaa hele hans Digtning baaret Vidnesbyrd om, hvilke rivende Fremskridt Vantroens Sygdom har gjort i hans Sjel; hver ny Udtalelse har vidnet om et dybere Frafald, hver ny Digtning om en mere intens Besnærelse af Tidsaandens gudløse Tanker.» Den lærdomen ein kan draga av dette, er, at går ein berre på akkord med vantrua, slepper ho ikkje taket før ho har soge kvar rest av kristentrua ut or hjarta (s. 313).

Så går Heuch over til å drøfta dei ymse standpunkt Bjørnson har hatt i denne saka. I 1876 krev han at forkynninga skal tilmåtast etter «Tidsaanden», men hevdar samstundes med stor styrke at grunnlaget for trua er evig og ubrigdeleg. Alt då har han stelt opp prinsippet for vantrua, men utan å fylgja det enno. På dette steget kunde han ikkje verta ståande. Seinare har han meir og meir levert tendensarbeid etter «Tidens Bestillinger». Han overser «at der gives Kræfter, hvis Gjæring stivner i ubrydelig Forhærdelse — en evig Fortabelse, hvori ethvert Haab gaar til Grunde» (339). Når ein kjenner Bjørnson, seier Heuch, må ein med stor visse kunna seia at han mykje heller skil

---

[22] Luthersk Ugeskrift 1879 I.

seg av med læresetningar som gjer opprør mot kjensla (helvetslæra), enn med setningar som gjer opprør mot tanken.

Elles er Bjørnsons artikkel inkje anna enn «— — et Opkog af den gamle Rationalisme —; man studser ved at høre disse gamle Gjengangere, — Akkomodationsteorien, en Oversættelsesmaner à lå Bahrdts, en Fortolkningskunst som faar Bibelens Mening at vide alle andre Steder fra end fra dens egne Ord — —» (s. 339).

Med oppropet Til de frisindede og norske i vort Folk[23] skuldar Bjørnson prestane for at dei ikkje vil ha open tale om religionen. Dei ser ikkje «Vanegjengeriet, Sløvheden og Uvidenheden». Men det er ingen stønad i det som berre har fåkunna å lita på. Prestane har først vorte lysredde og så fridomsredde og folkeredde. Dei vaknande sjølvstendetankar i folket er «Fristelser af den Onde».

Men enno held Bjørnson fram at han trur paa Gud: «Jeg tror paa Gjenskin af ham i Forkyndelsen, i det daglige Livs Offerlyst og Venlighed, og i de sjeldne store Øieblikke».

Heuch etterviser at Bjørnson har henta sitt tilfang frå Viktor Rydbergs bok: Bibelns lära om Kristus, og syner dette i detalj. Heuch held det og rimeleg at Bjørnson ikkje har hatt tid og kraft til å granska dei mange teologiske detaljspørsmål på mindre enn tri år, jamsides ein kravstor litterær produksjon. Det var ikkje å venta at Bjørnson skulde ha sett seg såleis inn i alt dette «at han nu, ikke som Andres Eftersnakker, men som den, der ved, hvad han siger, fordi han selv har lært at haandtere den videnskabelige Kritiks slebne Vaaben,» kan staa fram og proklamera at kyrkjelæra er uvitskapleg. På knappe tri år skulde den store diktaren ha vunne ei innsikt som velter det som ein Caspari med si gransking i eit langt liv har vunne fram til (s. 352). Alle som har Bjørnson kjær, gjer det hjarteleg vondt å sjå at han stig fram i namnet åt vitskapen. Men harmeleg og argeleg vert dette, når han set fram dei nye tankane som ufeilande vitskaplege resultat (s. 355). Heile Bjørnsons etterrøking avgrensar seg til det at han har slukt den første den beste «af Vantroens Fostre, som Omstendighederne gir ham i Hænderne», Rydbergs bok. Kva skal ein seia om ein som på andre hand set fram postulat i slike saker? Jau, at han i det store og heile ikkje er betre faren enn det umyndige folket han skriv for. For Heuch er det høgaste graden av «Dumdristighed» å stå fram som lærar i emne, der ein må vita med seg sjølv at ein treng sitja som elev i «Sinkelektien» (s. 357). Den som vil rana trua frå folket, må ikkje sjølv vera lettruande nok til å gå med på alt. «De, der lover os Videnskabens «nye og store Oplysninger», spise os ikke af med et Kontentum af Viktor Rydbergs Bog» (s. 357). Bjørnson vert driven fram av «de stort gjærende Magter i Tiden». Trylt som den bergtekne er han i hendene paa desse maktene. Like vel trur han seg fri og sjølvstendig når han i namnet åt den nye vitskapen forkynner «Vantroens Sætninger i den aandløse Rationalismes Form, som var paa Moden, før han blev født» (s. 358).

---

[23] Opl. Avis 1879 nr. 33.

Så lenge Bjørnson samla åtaket sitt kring forkynninga, tok han føre seg eit emne som både han sjølv og lesarane hans kunde døma om. Men frå midten av året 1879 vende han ankemåla mot sjølve evangeliet og kom meir inn på teologiske detaljspørsmål. Serleg drog han fram usemja mellom Matteus og Lukas når det galdt Jesu ættetavle, og viste til at der var interpolasjonar. Her synte det seg snart at han gav seg av med emne som var svært fårlege for han. Heuch medgjev i artiklane «Bjørnstjerne Bjørnsons sidste Angreb paa vore Evangeliers Beretning om vor Herres og Frelsers Fødsel»[24] at gjennomsnittsmennesket som er ukjent med vitskapleg arbeid, kan verta både imponert og forundra «ved Hr. Bjørnsons mangehaande lærdklingende Tale» (s. 170). Når han no frå Rydbergs bok og andre rasjonalistskrifter vil ettervisa språklege og eksegetiske mistak i sjølve evangeliet, vert dette for den ukunnige å møta for sakkunna sin domstol. Når Heuch atter og atter har nytta ordet «Usandhed» om det Bjørnson skriv, så meiner han på ingen måte at dette for Bjørnson er medviten usanning.

Av samtidige brev frå Bjørnson ser me kor heilt han har gått opp i denne striden med Heuch.[25] I brev til Brandes 8. august 1879 klagar han over at Heuch har møtt han med «Haan og Forkjætring». Han fortel at han har kalla Heuchs standpunkt humbug, «saasom Teologien er Samtidens gedigneste Humbug». Så «kylede jeg ham i Hovedet de to Stam-Registre — og nu agter jeg at blive ved».

Bjørnson har planar om å halda fram med striden gjennom bokmeldingar i Dagbladet, framom alt vil han gjera det av med myten om eit utvalt folk, og han har jamvel planar om å skriva eit lyst teologisk verk.[26] Men av brev til Dagbladet ikr. 20. august ser me kor harm han er over at bladet ikkje sender han dei bøkene han skal melda. «I forholder mig mine Vaaben. Og I siger mig ikke engang hvorfor. Telegrafer æfter dem. Æller telegrafer til mig, at I ikke vil. Et af to!»

Av eit brev til Hedlund i oktober 1879 ser me òg kor oppteken han er med dei aller nyaste teologiske tyske vitskapsverka. Han bed Hedlund skaffa honom Welhausen: Geschichte Israels, Julius Popper: Der Ursprung des Monotheismus.[27] Han har no store planar om å skriva «den jødiske Mythologi og Historie lige til Jesus», serleg slik at åndsstraumane stig fram. I brev frå 2. oktober s. å. til Hedlund gled han seg over dei mange brev han har fått frå personar han minst hadde venta det av, med takk for «min Optræden mod Teologien — som om jeg havde befriet Norge».

Men enno i Aftenbladet for 21. august 1879 vissar Bjørnson ålmenta om at det ikkje er kristendomen han vil til livs, men «Usandheden i Theologien». I Dagbladet for 27. august skriv han: «Theologien har opnaaet at forarge mig, ja, i den Grad, at jeg sørger og hader i

---

[24] Luth. Ugeskrift 1879.
[25] Kamp-Liv I s. 68.
[26] Kamp-Liv I s. 76.
[27] Kamp-Liv I s. 81. Bøkene melde i Dagbl. 1880 nr. 41 og 47.

vexlende Stemning og blir aldrig ferdig dermed.» Enno ein gong[28] tek han opp att den skuldinga at teologien er humbug. Han endar med at det er ei skam for vitskapen her i landet at ingen har lagt fram for den kristne ålmenta i Noreg det kjempearbeidet som er gjort i utlandet — serleg på gamaltestamentleg og systematisk omkverve. Karakteristisk for Bjørnsons naive syn på seg sjølv i denne striden er det at han i Dagbladet bed Luthersk Ugeskrift om spalterom til ein «Irettelæggelse». Heuch svarar[29] at til dette rår L. U. over for lite spalterom. Karakteristisk for Bjørnson er det òg at han enno meiner å gjera ei religiøs gjerning. Den 14. oktober skriv han til Kielland: «Vor Slægts Digtere maa ikke fjase —, de maa revse Sederne, idet de rænsker dem fra Indflydelsen af Fusket og de hedenske Forestillinger, de maa atter indføre Gud blandt den vantro Slægt.» Det er såleis ikkje noko mindre enn ein religiøs reformasjon han no har i tankar. I 1877 kom det to verk av Bjørnson: Kongen og Magnhild. Kongen hadde beintfram opprørstendensar og vart skulda for å ha kongelege personar av huset Bernadotte som modellar for hovudpersonen. Nest kongedømet vil han råka statskyrkja. Framom andre vart kristenfolket harme over dette verket.

Eit drastisk uttrykk for den harmen som meir og meir fylte dei kristne krinsane mot Bjørnson, finn ein i dette diktet til han i Fædrelandet i 1881:

«Da skjænded Du frekt Din Faders Stand
Og haaned Din Moders Tro.
Da Du lod raabe til Krig mod Kristus,
Du vied Dig til Din Død:
Og af at haane hans Kirkeskare
Du smurte Dit Levebrød.»

Dei siste beinveges slaga Bjørnson rette mot kristentrua, var skrifta: Hvorfra stammer Miraklerne i det ny Testamente? Skrifta er mest heilt etter 3. utgåva av Charles B. Waite's History of Christian Religion to the Year 200. Dagbladet peikar på kor fortenstfullt eit arbeid dette er, sidan det her til lands har vore mest uråd å verta kjend med dei resultata bibelkritikken har kome til. Men uventa fekk Bjørnson denne gongen motlegg frå ei side han minst hadde venta det. Både grundtvigianaren og den klassiske filologen vakna hos Ullmann. Serleg hadde Ullmann fest seg ved at Waite hadde rengt utsegner frå kyrkjefedrane. Med Et Tilsvar til B. Bjørnson kom Ullmann med eit motlegg som måtte ta pusten frå motmannen. Ullmann kritiserar nok Waite, men meiner Bjørnson. «Kristendommen staar der, om det end skulde vise sig, at de Skrifter, som kom frem under dens Levnedsløb, er forfattede af andre end de Mænd, man hidtil har vært vante til at betragte som Forfattere til dem. Den kristelige Salighedstro har Guds Menighed alligevel, den ene Tro, den ene Daab, den ene Gud og alles Fader.

---

[28] Dagbl. 1879 nr. 148.
[29] Dagbl. 1879 nr. 152.

Kristendommen faar derfor ikke Bjørnson rokket et Hanefjed med sin Bog.»

Så etterviser Ullmann kor lettvint Waite har teke det heile og kor han rengjer utsegner av kyrkjefedrane. Til slutt slær Ullmann fast: «Jeg har altsaa paavist at Waite's Hypotese om vore Evangeliers Forfattelsestid er lige saa ubevist og ubeviselig som alle andre Hypoteser fra de negative Kritikeres side. Det staar lige fast som før at den kristne Menighedsoverlevering om hine Skrifter er mere at stole paa end «videnskabelige» Drømmerier fra vore Dage.» Ullmanns skrift vitnar om framifrå kjennskap til gresk mål, mykje teologisk studium og tankearbeid. Så høgt som Bjørnson og andre hadde ropa om vitskapen, hadde dei lita ære av dette.

Endå verre gjekk det Bjørnson året etter. Som eit siste oppgjer med «Heuch & Co» gav han ut Ingersolls stridsskrift «Tænk selv» med ein føretale «som er det bedste av min Ævne».[30] Men i eit brev til Kielland melder han at han fåfengt har leita etter forleggjar i alle Norderlanda, «— man finder det syndigt at skiple andres Tro». Så måtte han sjølv ta på seg utgjevinga. Men i brevet klagar han over at han ikkje har råd til utlegg på 12—1500 kroner, og spør om ikkje Kielland kjenner ein ven som kan hjelpa han med desse pengane. Smått om senn må Bjørnson sjølv ha vorte overtydd om at striden var fåfengd.

Så lenge Bjørnson enno gjorde åtak på den kristne forkynninga, hadde han mange bak seg — serleg grundtvigianarane, men og andre religiøse. Men då han slo over til beinveges åtak på evangeliet, vart det for mykje, jamvel for radikale meiningsfrendar som Ullmann. Dei høyrde nok på dei politiske, men reserverte seg mot dei religiøse meiningane hans.

Det er lett å sjå at det måtte få mange skeive fylgjer at det var ein ikkje-teolog, landsens største og mest folkekjære diktar, som førde bibelkritikken inn i norsk åndsliv. Diktaren makta nok å gjeva kritikken ei populær form og ein lesekrins som ingen fagteolog vilde ha fått. Men det er og lett å sjå at den journalistiske og skjønnlitterære introduksjonen gav kritikken ei laus og lett ikleing som gjorde både kyrkja og kritikken den største skade. Som autodidakt kjende Bjørnson mest inkje til dei tronge grensene for vitskapen. Han åtte i si naive tru på vitskapen liten tanke for at vitskapen kan ta i miss. Så sterk ei makt hadde elles kristendomen over han, at han liksom aldri vart heilt ferdig med han, at den «tilbagetrengt har ført hans Pen».

3. DIKTINGA I TENESTE HOS FRITENKINGA

> Vor Tids Digtere maa være som Israels Profeter.
> (B. Bjørnson til Kielland 1879.)

Det omstendet som meir enn noko anna fremja fritenkinga, var omslaget frå romantikk til realisme og seinare til naturalisme i bok-

[30] Kamp-Liv II s. 30.

heimen. Med si sterke tru på at det gode skulde sigra, med å løysa opp alle konflikttilhøve i soning og samspel, hadde romantikken sterk samanheng med kristen tenkjemåte og kjensle. Like vel var det ved realismen mange sider som samstava vel så godt med kriste grunnsyn. Liksom kristendomen prøvde realismen å koma tilværet inn på livet, syna livet i si nakne sanning. «Sandheden, Sandheden om den saa skal føre til Helvede!» seier Arne Garborg i denne tida. Liksom kristendomen — frå ei side sett — skapte pessimisme, gjorde og realismen det.

Når det like vel i mest alle spørsmål om livssyn kom til strid mellom realistisk og kriste grunnsyn, har dette ymse grunnar: Realismen fann sanninga, ikkje i den openberra gudsviljen, men i mannetanken sjølv og i frigjering av tanke og livsføring. Liksom den politiske liberalismen fann og realismen frelsa i noko ytre og dennesidig. Og medan kristendomen vende søkjeljoset mot synda reint ålment, vende den realistiske diktinga ljoset mot kyrkja, kyrkjelæra og kristensamfundet reint spesielt. Samfundsvore botna konflikten i den skrikande motsetnad mellom det teologiske, pedagogiske og politiske grunnsynet som samfundet var bygt på og det livssynet som «de fremskredne Aander» hadde gjort til sitt.

Ingen tidbolk i norsk bokheim er difor så oppteken med kyrkja, kyrkjelæra og presteskapet som den realistiske diktinga i 1880-åra — ein lekk i den store kulturstriden mellom humanistisk—kristeleg kultur og naturalistisk heidendom. Alt vert vege på gullvekta åt den frie tanken og funne for lett. Utan den ringaste teologiske føresetnad kasta «den frie tankes menn» seg over dei aller vandaste teologiske spørsmål, og gav løysingar som rett nok blenda samtida i augneblinken, men som sjeldan var anna enn frisk importvare frå utlandet, og som Ibsen sa, sjeldan vart meir enn 20 år gamle. I førelesingane sine over naturalismen i England hadde dr. Brandes sett opp den lova, at den diktaren som vilde vera liv lage, måtte vekkja avstygging og verka umoralsk i det minste på si eiga samtid, var så han ikkje skulde kjennast avleggs alt for den næraste etterslekta. Harmen hos publikum var, etter Brandes, just provet for at tendensen var den rette og eit brot med det gamle.

Når diktinga — etter sitt program — skulde vera umoralsk, kven skulde ho så venda seg mot utan kyrkja, kyrkjelæra og den måten kristendomen ovra seg på mellom kristenfolk og serleg prestar? Sidan diktinga må kle sine idear i kjøt og blod, kom den realistiske diktinga i denne bolken til å skapa ei rad med presteportrett som målsmenn for det utlevde og avleggse kristne livs- og moralsynet. Her var prestar og teologar eit mest utømeleg figurgalleri som kunde varierast i det endelause. Prestane vert karrikerte både til den eine og til den andre sida. Jamnast dreg diktaren fram det store fråstandet mellom det pretensiøse kallet som Kristi etterfylgjar og personen som lid av alle slag moralske brestar. Er presten — mot regelen — ihuga og samvitsfull, er han ein maktsjuk pave, eller han tenkjer berre på løn og offer. Jamt er prestane maktsjuke, pengehækne skrymtarar utan nokor

brennande tru, indolente undermåls-menn i mest alt utan i det eine: å søkja nye og betre prestekall tidt og ofte. Er han godlynd, tolerant og hjelpsam, får han straks eit drag av tosken saueskap over seg. Dei presteportrett, som tydeleg let oss kjenna samhug frå diktaren, er om mogeleg endå meir karrikerte til hi sida: dei er gigantar som sprengjer både seg sjølve og andre, dei vil storma både himmel og jord, og det heile endar — som med Brand og Sang — i katastrofe. Di meir ein analyserar prestane i denne bokheimen, di meir kjenner ein seg overtydd om at presten er slik som diktaren hadde bruk for han og ikkje slik som han i røynda var. Mange presteportrett er rengde framstellingar av levande modellar i by og bygd. Såleis har Heuch vore modell til Sang i Over Ævne, Christopher Bruun eller Lammers til Brand, Lars Oftedal til Morten Kruse; prosten Sparre og kapellan Hirsch har og hatt sine levande modellar. Så dugande som mange av desse presteportretta var teikna, har dei vore ein avgjerande faktor til å forma synet på kyrkje og prestar både i samtid og ettertid, serleg hjå intellektuelle nordmenn.

For dei kristne var det som denne bokheimen og desse bokmennene stod med foten ferdig til å forlata den kristne livsgrunnen, i uviss fumling etter kniven ved alle kristne livsrøter. I staden for at prestar og kyrkje både på scenen og i litteraturen før hadde møtt vyrdnad, hagla det no med lått og hæding over presten i bokheimen, eller han var ein støytestein. Først kom bøkene sjølve. Så kom bokmeldingane og djupa ut og streka under spotten. Så kom framsyninga på scenen med nye bylgjer av lått, og endeleg teaterkritikken. Mange av prestane prøvde å ta til seg og nytta dei tilrettevisingane som bokheimen gav. Men stort sett gjorde denne bokheimen dei kristne hugsåre og verka såleis at skjønnlitteraturen i desse krinsane vart sett på indeks av di dei kristne framfor andre kjende kor usanne desse portretta var.

Lettast er det å tolka all denne spotten som frekk gudløyse. Det var då og domen frå den kristne samtida. Men at denne tolkinga ikkje i alle høve er rett, er lett å ettervisa. Bak låtteleggjeringa låg — i alle høve hos sume av desse diktarane — ein djup og ærleg vilje til å retta på det alltid ufullkomne kristne kvardagslivet, venda hugane frå form og skikk til det indre og levande, peika på fråstandet mellom det kristne idealet og det røynlege livet. Sume av desse diktarane, såleis Bjørnson, kjende arbeidet sitt som eit kall, som eit arbeid i tenesta åt ei høgare makt: «En dikters kall profetens er ...»

Einskildvis står dei norske diktarane i 80-åra svært ulikt til kristendomen. Medan Kielland og Ibsen står i eit kaldt, upersonleg, resonnerande tilhøve, er kristendomen for Garborg og Bjørnson det djupaste og viktigaste av alle livsspørsmål, som dei begge slit med i årrekkjer før dei kjem utor det. Einast Jonas Lie var «forholdsløs» i denne striden. At spørsmålet om kristendomen vart så dominerande i Bjørnsons og Garborgs dikting, heng vel saman med at dei begge kom frå kristne heimar, Bjørnson frå ein presteheim, Garborg frå ein «lesar»-heim. Dei hadde kriste grunnsyn og kristen moral i heimanfylgje.

Arne Garborg (1851—1924) kom frå ein heim der den aller trong-

aste form for kristendom rådde. Faren var tunglynd, øsen, snøggsint, og gjekk og gruvla for seg sjølv. Han fylgde bibelordet bokstavleg og såg t. d. all moro som synd. Beste boteråda mot «Øienslyst, Kjødslyst og hofferdig Levned» var arbeid, bøn og lesnad. Ei tung, kjøvande helvetsredsle la seg over heimen. Såleis har Garborg sjølv skildra heimen sin i «Fred». Borna vantreivst og lengta ut. «Den paulinsk-lutherske pontoppidanske kristendomen hans far sprengde meir og meir huset.» Så kom samanbrotet: faren enda sine dagar for eiga hand.

På ein gløgg, men tagal drøymar som Garborg alt då var, måtte slike hende setja djupe merke. Religiøs gruvling og helvetsredsle fylte hugen hans. I førstninga av si litterære verksemd ser han nok presten som ein hjelpesmann i folkeopplysningsarbeidet. I ei melding av «Samfundets Støtter» (1877) går han sterkt i rette med Ibsen av di Ibsen er så negativ. Han finn ut at Ibsen gjev menneska uhug til livet. Dei vert leie og innsjuke av slik skriving. I striden omkring dr. Brandes steller han seg heilt saman med kyrkjemennene. Han «var Brandesredd og heldt med gamlekarane». I Kirkens Kamp greier han i 1876 ut om bibelkritikk og naturvitskap, om den motsetnaden som no var komen opp mellom kristendom og heidendom, og manar prestane til å ta striden opp. Endå meir avgjord er han i artikkelen Kondenseret Kristendom, der han set fram det fulle og heile kristendomskravet. Han *vilde* tru. Kristendomen hadde fast tak på han gjennom kjensla, og han var så redd vantrua, seier han, som han var redd den vonde sjølv. Men frå den tid Nyt norsk Tidsskrift såg dagsens ljos (1877), vart det verre og verre å stå fast for Garborg. Til slutt såg han ikkje anna for seg enn å lata den frie gransking, «den uhildede Undersøgelse», verta rettesnor, jamvel i det religiøse. Men kva alt dette kosta han av årelang strid og liding, kan ingen gjera seg nokor meining om, seier han. Enno då han starta Fedraheimen (1877), skulde kristendomen vera fredlyst. Men bladet fekk snart det ordet på seg at det var eit radikalt fritenkjarblad. Og då Bjørnson den 31. oktober 1877 heiste si stormande fane: «Vær i Sandhed!», kom Garborg for ålvor inn i krisa. «Sandheden, Sandheden, selv om den skal føre til Helvede.»[31] Med artikkelen Taalsemd i Tru og Meiningar[32] bryt han med all autoritetstru. Ingen kan tru anna enn det han sjølv har funne meining i. I artikkelen Eit og annat om Kristendomsstriden vaar (1878) seier han: «Det er uraad aa stengja tankar ute.» Med Ein Fritenkjar, som tok til å koma som kjellar i Fedraheimen frå 7. desember 1878, brotna alle bruer, endå så vondt det var for han personleg. «Ein mann som ikkje har rette trua, dreg alt samfundets hat, ilske, fordøming og inkvisition inn i si eiga stue.» Då han i 1881 heldt foredraget om Den religiøse Erkjendelses Princip i Studentersamfundet, var det si eiga åndelege utvikling han gav. Han hadde no vunne over alle religiøse hemjingar og hyller den frie tanken og den

[31] Thesen, Arne Garborg I s. 202.
[32] Fedrah. 1878 nr. 40, 42, 43.

frie granskinga heilt ut. Meir enn nokor onnor livssoge frå 1880-åra er Garborgs det aller sterkaste vitnemål om den reint uimotståelege makt fritenkinga hadde over den åndsvakne ungdomen. Ikkje eingong den aller sterkaste viljen kunde stå imot.

Ein heilt annan type er *Alexander Kielland* (1849—1906). Han var frå yngda skygg og atterhalden. Skulegonga på latinskulen i Stavanger hadde vore ei ørkenferd for han, og han såg seinare på den lærde skulen som ein fortidsleivning til utklekking av pedanter og byråkratar. Som student hadde han sterke litterære og filosofiske interesser. Som eigar av Malde teglverk frå 1872 las han mykje. Darwins Arternes Oprindelse i J. P. Jacobsens omsetjing, Brandes' Hovedstrømninger og Stuart Mills bøker fengsla han mest, ikkje minst nyttefilosofien hos den siste. Han kom i strid med faren, som var ein ærleg luthersk kristen og syrgde djupt over den samhugen sonen fekk for modernismen.

Alt som korrespondent for Dagbladet sender han i 1878 heim frå Paris eit veldig åtak på prestane. Han vil vera kvitt statskyrkja. Tilskunda både av Bjørnson og Brandes bur han seg på å skriva ein stor roman «om Fædre og Sønner, og Præster, gamle og mætte, unge og ivrige.» Boka skal heita De misfornøiede. Då boka kom, var titelen Garman & Worse. Om føremålet med verket skriv Kielland til Brandes: «... thi det var just Tanken: at rydde tilside lidt af alt dette forbandede lavstammede Krat, som det officielle Hykleri lader gro op om os — på det at Menneskene kunde faa se den store Skov — de høitstammede ædle frie Tanker, der hvælver sig over Slægten.» Her skuldar han prestane for å nytta religionen i teneste for makthavarane. Prosten Sparre er skildra som diplomaten, han er liksom nytt filt på eit gamalt piano. Jamvel det mest menneskelege, huslivet åt presten, gjer Kielland til skive for spotten.

Kapellan Martens[33] vart enkjemann for to år sidan. «Det vilde ha vært paafaldende — menigheden vilde ikke engang ha likt det — om en saa ung enkemand forblev ugift længere end nødvendig ifølge reglerne for anstand. Nu visste kapellanen like saa godt som nogen anden, at der var en egen charme ved en ugift prest — for en tid. Men han var ogsaa fuldstendig enig med provsten Sparre, der for en tid siden hadde sagt: «Skal menigheden faa den lune, beroligende følelse av sjælesørgeren, bør den ha et stille husliv for øie, en venlig prestekone og helst et talrigt avkom.»

Kor framifrå sleipt og fint skildrar ikkje Kielland korleis pengehækna maskerar seg bak julepreika til presten? «Han talte med sand begeistring» «I hans smukke stemme dirret hele en offerdags spændende forventning.» «Ti her hersket endnu «den fromme og kristtækkelige skik» — som Martens sa — at menigheden personlig frembar sit offer for sjælehyrden. Og pastor Martens tænkte paa de store flade konvolutter, i hvilke der ikke kunde være andet end sedler, men ogsaa paa de beskedne tutter med sølvpenger; ti han foragtet end ikke enkens skjerv

[33] I «Garmann & Worse» 1883 og i «Else» 1881.

— selv det usle kobber faar en velsignet klang, naar det nedlegges i ydmyghed paa Herrens bord.» «Menigheden følte sig saa usigelig vel, saa barneglad, saa juleglad.» «Enhver følte sig saa tryg paa sig selv, saa overstrømmende kjærlig og barnlig from. Og tanken dvælet ved den lange rekke av festdager og glade selskaber som nu stod for døren. Man var netop i humør til at ta fat, til at gaa sig en lang tur i den friske vintersol, og vende hjem med god appetit for at møde lugten av rypesteg i gangen.»

I samværet med presten får handelsmannen eit heilt nytt syn på presteverkemda: Presten er næringsdrivande liksom handelsmannen. Han preikar, gjev lovord til og åtvarar mot framande og fårlege varer, og held offerskaren kring seg med lovnader og trugsmål.

Rett nok kan Kielland syna samhug med religiøse menneske. Omvendinga til Fennefoss er såleis skildra utan spott og ironi, liksom haugianarane i det heile er skildra med samhug. Men det er snautt av di dei er kristne, meir av di dei er ein minoritet. I soknepresten Daniel Jürgens («Sne») har Kielland skildra ein av dei eklaste, ovmodigaste og mest sjølvrettferdige pavetypar. Den einaste presten Kielland har skildra med samhug, er presten i «I Prestegaarden» (1880).

Men ingen har med så giftige fargar skildra prestar, deira maktgir og hyklarskap. Alt med Arbeidsfolk og Else nådde han fram mellom dei ultraradikale i landet. Professor Lochmann vilde at det skulde setjast giftmerke på Arbeidsfolk, og presten Chr. Aug. Bugge registrerte offentleg Kielland mellom «Usædelighedens Apostler», og stempla diktinga hans som «Skamløshedens Poesi», ja, som «en Driftens Apotheose». «Sandelig, der bør ikke ties om dette, men raabes høit, at dette er Toppunktet af usædelig Litteratur.»

Kor fin teft Kielland har, syner seg i det at han let banksjefen venta at eit eller anna skal koma opp om Morten, «enten om Penge eller Fruentimmer». I St. Hans Fest er det den maktsjuke, gledelause, tyngjande pietismen og den lågkyrkjelege klerikalismen som får svi. Ingen samtiding var i tvil om at Lars Oftedal var den levande modellen for presten Morten Kruse i denne boka, — og «Kaninene», dvs. oftedølene, eit motstykke til haugianarane. «Jeg kunde ikke tænke paa andet, ikke se andet for mig end Oftedal.»[34] Presten frå St. Hans Fest møter oss alt i Gift og Fortuna. Medan han i Fortuna enno ikkje hadde så mykje å seia, var han i St. Hans Fest vorten ein tyrannisk leiar for sjelene. I Sne, og om mogeleg endå meir i Mennesker og Dyr, les han misjonsfolket teksta.

Ein av dei som meir vake enn nokon annan fylgde tendensen i Kiellands dikting, var den unge presten Chr. Aug. Bugge. I eit stort tal med bokmeldingar drøfter han slike emne som Kiellands Digtning og det christelige Samfund[35], Alexander L. Kiellands Digtnings

---

[34] Gran, Alex. L. Kielland s. 302.
[35] Stav. Amtstid. 1881 nr. 89—92.

sædelige Verd eller Uverd,[36] Om Faren for den moderne Vantros Indflydelse i vort offentlige Liv og de Konservatives Opgave.[37]

Bjørnsons strid med dogme og læresetningar forstod Kielland ingen ting av. «De kan ikke tænke Dem, hvor besynderlig det ser ud for mig, naar De slaar Deres store, stærke dommedagsslag mod porte og hængsler, der synes mig sprængte og nedrevne for lenge siden.»[38] I same brevet til Bjørnson talar han om «dette hvepsebøle af dogmatik og djævelskab». — Kristi soning er berre kjerringsnakk, som fører menneske på avvegar.

Korleis *Henrik Ibsen* (1828—1908) stod til kristendomen, har vore drøft både av samtid og ettertid, utan at noko sikkert resultat er vunne. Ei mengd utsegner, som ein har grunn til å tru gjev uttrykk for Ibsens eigne tankar, går kristendomen rakt imot. I Gjengangere granskar han ekteskapet. Pastor Manders er målsmannen for det gamle synet. Men trass i at han fører seg pastoralt vyrdeleg, er han det store barnet som korkje skjønar hyklarskapen ikring seg eller ser dei ålvorstunge problema. Åtferd, samtalar, provføring avslørar han som eit barn utan skjønsemd. Samstundes er han bunden av folkemeining og menneskeotte når han sjølv har eit anna syn. Idear frå ei framfaren tid kan nok elda opp ein person som Brand. Men for mangmannen er alt berre «Gjengangere». Dette får Ibsen fram i det svaret fru Alving gjev Manders: «Men jeg tror næsten vi er Gjengangere alle sammen, Pastor Manders. Det er ikke bare det vi har arvet fra Far og Mor som gaar igjen i os. Det er alle slags gamle avdøde Meninger, alskens afdød Tro og sligt noget. Det er ikke levende i os ... og vi kan ikke blive det kvit. Bare jeg tar en Avis og læser i, er det ligesom jeg ser Gjengangere smyge mellem Linjerne. Der maa leve Gjengangere hele Landet udover. Der maa være saa tykt af dem som Sand, synes jeg. Og saa er de saa gudsjammerlig lysredde alle sammen.»

I Kjærlighedens Komedie er presteyrket skildra som komediespel. Ibsen let presten sjølv karakterisera sitt åndlause og idélause liv i desse verslinene:

> Der tærskes skal
> og i Komposten klores,
> man spør om mig i Stallen og i Kveen,
> naar faar jeg Tid at leve for Ideen?

Brand er Ibsens eigen talsmann mot det Per Smygske i ætta, halvskapen, feigskapen, reknekunsten — som ikkje minst kristendomen har sin store del i. I slutten av dramaet let han prosten setja Brands livssyn i relieff. Like vekkjande som Brand er i sin stormande stordom, like liten er prosten i sin elegdom.

Kor fint satiriserar ikkje Ibsen kyrkja i Peer Gynt:

> Ja, Kirken er dog den rette Trøster.
> Jeg har ikke skattet den synderlig før.

---

[36] Stav. Amtstid. 1881 nr. 105 f., 108, 110.
[37] Stav. Amtstid. 1883 nr. 234 f.
[38] Gran, A. Kielland s. 188.

Nu kjender jeg dog hvor godt det gjør
at høre forsikret av kyndige Røster:
Slik som du saar du engang høster.

I Rosmersholm er presten derimot skildra som ein ljos, sympatisk og ideell person. Han er den milde, ærlege, finttenkjande mannen med den flekkfrie åtferda og den fine tankegangen. Men han har mist barnetrua si. I dette verket synest Ibsen kort og fyndig å ha gjeve sitt syn på kristendomen i denne tanken: Endå kristendomen ikkje lenger er til, eller om han er til i namnet, er han eit makkete skal kring den reaksjonære politikken. Den skuldkjensla som skriv seg frå kristendomen, snik seg enno omkring som ein fengjande spolesjukdom mellom frigjorde menneske. Det heile endar i orakelordet: Gud er Deus caritatis.

Ervesyndproblemet har Ibsen teke fram med si vanlege tåkelegging:

Naar begynder Ansvarsvægten
af ens Arvelod fra Slægten?
Hvilken Tingdag, hvilken Dommer,
naar det store Forhør kommer!
Hvem skal prøve, hvem skal vidne
hvor enhver er Delinkvent;
hvem tør legge frem sit skidne
transporterte Dokument?
Tages da forgodt det svar:
Gjælden skriver sig fra far —?

Ibsens store framtidsdraum var «det tredje Rige». — Heidendomen er første riket, kristendomen det andre. Det tridje har begge til vilkår og føresetnad. Der er keisarguden einveldig. Ei nærare utgreiing om dette riket, gjev Ibsen i eit brev til Brandes i 1871: «Staten maa væk! Den Revolution skal jeg være med paa — — —. Det vil falde større Ting end den; al Religion maa falde. Hverken Moralbegreber eller Kunstformer har nogen Evighed i sig.» Den kyrkjelege ettertida har vore usamd om Ibsens dikting, om ho verka oppløysande eller byggjande på samfunds- og personmoralen. Bredo Morgenstierne[39] og Olaf Holm,[40] som har hevda den første synsmåten, meiner begge at Ibsen graviterar mot moralsk oppløysing. Klaveness[41] derimot hevdar, både når det gjeld Ibsen og hine diktarane i 80-åra, eit motsett grunnsyn. «Det er ikke den sande og egte moral som kriticeres og angribes; det er moralens karikatur... Han har tegnet en mængde typer, som viser de forskjellige slags karikaturer vor almindelige samfundsmoral skaber. Han har derved øvet en kritik af denne moral, hvis betydning ikke maa underkjendes.» Til sist har ein den kjensla at verknaden rettar seg etter den stoda lesaren sjølv tek til moralen. For den reine er alt reint.

Jamsides pressestriden tok Bjørnson fatt på kyrkja og kyrkjelæra

---

[39] Ibsen og Moralen. KoK 1906 s. 422.
[40] Ibsens Verdensanskuelse. KoK 1906 s. 477.
[41] Henrik Ibsen. KoK 1906 s. 323.

i sine diktverk. I Magnhild (1877) sermerkte andletet åt presten seg med det «at det hadde saa lite af Næse og Hake, og saa lite af Øine, men ellers meget af alt sammen.» Presten har teke ein uheldig eksamen. Ihuge har han synt berre i det eine: å søkja nye prestekall. Nye tankar kjem han ikkje ved. «Der færdedes ikke Tanker der i Bygden, kom de utenfra, saa var det i alle fald ikke længer æn til Kontoret. Præsten meddelte sig ikke.» I Leonarda (1879) er Bjørnson komen så langt at han let biskopen medgjeva at den fråskilde, vantrune Leonarda med si tvilsame fortid lever etter ein høgare moral enn han, biskopen. Då ein ven kritiserte bispetypen hans, svara Bjørnson at han kjende ei mengd med protestantiske bispar. Han veit at dei fleste av deim ser ut som denne: Det humane veg litt meir enn det fordomsfulle hos deim. Deira beste side er menneskekunnskap, som dei nyttar svært omsynsfullt. «Nøiagtig slig er denne min biskop. Du skulle set ham spille a la v. d. Lippe.» V. d. Lippe var Peder Bjørnsons siste biskop, som hadde mykje strev med å få den gamle kjempa til å søkja avskil.

I arbeidet med Leonarda vart Bjørnson driven inn i «et Studium av vore Sædelighedsbegrebers Historie og Virkninger» som var det mest interessante han nokon gong hadde gjort.[42] Dette studiet hans fall delvis saman med studiet av religionssoga, og det overtydde han om at sedelæra åt kristendomen var overspent og unaturleg — ja, i røynda over evne, og ho hadde skulda for den sedelege karakterveikskapen og lygna som rådde mellom kristne menneske. I eit brev til Amalie Skram profeterar han at problemet om den frie kjærleiken vil verta brennande i ein ny ættled. Til slutt vil det verta kvinna sjølv som tek opp dette kravet. «Vi kan ikke begynne med dette; der maa slægter gaa hen.» I andre brev drøfter han oppsedingsspørsmål og krev full naturvitskapleg, full moralsk og full historisk opplysning.

Frå denne tida merkar ein eit sterkt omslag i skuldingane hans mot kyrkja. Ho lærer og praktiserar ein dobbel moral. Han let ein artikkel i Luthersk Ugeskrift verta årsaka til at den arme frk. Lunde gjev etter for faren og gifter seg med løytnant Fürst med den tvilsame fortida. Konsulen, hr. Lunde, har vore så heppen å kunna senda dottera eit utklipp av denne artikkelen, der ein høgvyrd prest har analysert det påstandet at kvinna har rett til å krevja same sedskap av mannen som mannen av kvinna. Resultatet av analysen var at det strenge sedskapskravet til kvinna var ukristeleg. «Hvad er saa i Vejen?» spør konsulen.

I Over Ævne byggjer Bjørnson kristendomen på underet. Sang er ein strålande type på ein heilhuga kristen. Men då han så i den avgjerande timen skal kalla fram underet med bøn, sviktar tiltaket for han. I artikkelen Statskirken[43] seier Bjørnson: «Det som harmer *mig* dypest, er at samtidig gir det norske Kristenfolk sig ud forat tro paa Mirakler, ja, lægger hele Læren paa Mirakler.»

---

[42] Brev frå Bj. Bjørnson 10. april 1879.
[43] Verdens Gang 1886 nr. 39.

I si melding av Over Ævne rår Dagbladet alle teologar til å lesa boka. Bladet kjenner seg heilt viss om at ho vil ta frå deim all hug til å verta prestar. Kor intimt dei ymse prestane i diktinga står til modellane sine, ser ein av det Bjørnson skriv til Anna Charlotte Edgreen 9. september 1884, då det var på tale å syna fram Over Ævne i Stockholm: «... at ikke mit kjære Prestekor skal virke komisk fra Begyndelsen af, men være en Samling af kænte Figurer, bra Mænd, vederheftige. Gamle Blank maa der skinne Ærlighed af. Brej (med Hornbriller og knapt, lidt forbidt Ansigt) er en ærlig Pietist, men en saa indtørket mirakeltroende, at han ikke længer skiller Virkelighed og Mirakel. Og Falch kænner ingen, som ikke har set og hørt Heuch i Kristiania (Slotspræst, Dronningens Skriftefar).»

Elles er Dagbladet svært misnøgt med at teologane har synt boka så liten åtgaum.[44] Før når det kom ei bok av Bjørnson, har det då vore skikk «at der fra mange Kanter har reist sig vrede Theologer». Bladet veit ikkje rett korleis det skal ta togna åt teologane denne gongen. Er ho eit teikn på at «den rent videnskabelige Kritik (!) paa de theologiske Felter ikke ubetinget skal fordømmes», så er dette eit framsteg i toleranse som bladet helsar med stor glede.

Som målsmann for fritenkjarskapen hadde elles Bjørnson — merkeleg nok — den låke lagnaden at jamvel hans næraste åndsfrendar, såleis dr. Brandes og Alexander Kielland, ikkje hadde full tiltru til han. Kielland skreiv i 1879 til Brandes: «Hvis han (Bj.) f. eks. fik en Rygmarvshistorie à là Heine, saa kunde han med alle sine store Ord ligge overende i Præsternes Arme, før vi ved Ordet af det.» Og nokre år seinare skreiv Brandes: «Bjørnson er Præstesøn og Hanget til Prædiken er nedarvet i ham. Han er den fødte Missionær. Hans Pathos som hans brede Skikkelse bærer altid hvidt Halsbaand.»[45]

Jonas Lie står i ei serstode mellom dei fire store. Då Christopher Bruun i 1885 hadde sagt at Lie var den einaste av dei meir kjende norske diktarane som hadde vore og var kristendomen tru, avviste Lie sjølv Bruuns påstand i Dagbladet for 22. februar s. å:[46] «Jeg har imidlertid til dato havt saare nok med min egen Søken, det er netop det Ansvar jeg i min Digtning har villet undgaa.» Både samtida og kritikken fann diktinga til Lie «forholdsløs». På den andre sida strålar det ut eit sterkt og varmt hjartelag frå personane hos Lie. Heilt visst har Garborg rett når han meiner at Lie høyrde til ætta frå 1830-åra: religion var moralsk daning og humanitet, han heldt seg sjølv for å vera ein kristen, men var ferdig med alt som smaka av «legender». Den 28. februar 1875 skriv Lie til Bjørnson: «Du er to Mennesker, et som bygger op, og et andet, som vil rive over Ende, et ydmygt, dybt opfattende (og det gjemmer alle dine Gevinster i Livet) og et andet stolt... Det sidste Menneske skuffer Dig, min Ven, skaber

---

[44] Dagbl. 18. jan. 1883.
[45] Dr. Brandes i Politiken 1887; hermt etter Fædrelandet.
[46] Garborg, Jonas Lie, En utviklingshistorie, 1893, s. 129.

Afgrunden under dit Hjem.» Jamsides med rasjonalisten budde det i Lie noko av mystikaren, som gjorde han mottakeleg for romantisk grundtvigiansk pietistisk påverknad. I brev til Bjørnson 12. juli 1881 hermer Lie noko av den krisa han hadde gjennomgått for 10 år attende: «Noget af det første der forbauset mig ved dig var, at *du* kunde tro paa Kristendommen — — jeg var opdraget i at Kristendommen var noget som laa under et aandelig tobent Menneskes Værdighed; — man trodde paa «et alvist Forsyn og en barmhjertig Gud», men tala aldri om religion «for ikke at forarge de Lavere og Folket — ». Treschow (som a priori udtalte alt hvad Darwin senere har videnskabelig oplyst) var min Religion... men saa suste der stadig noget indeni mig, det var Aanden som vilde mere, meget mere, ... og det høieste der har hendt av Aand, Livets største Drama, var Jesu Historie. Han var, saa misbrugt hans Navn er blit, Jordens frieste Mand, og — Tilværelsens Sammenheng. Og den dag for ti Aar siden, jeg fik Øie for det, var mit Livs lykkeligste. Fra den Dag fandt jeg Sammenheng hvor der før var Kaos.»

I Rom hadde Lie mykje omgang med Grundtvigs vener, bilethoggar Borch og den danske presten Gunni Busch. Han er oppglødd for Borchs David som slær Goliat. Han les på denne tid Grundtvigs Søndagsbog og likar serleg tanken på at «Kirken den er et gammelt hus», noko han finn stadfest mellom katakombane i Rom: «— her har de en større Historie, og ikke i Begyndelsen af denne, men midt i den blev Kristus født og led Martyrerne.» I Rom var Lie skrøpeleg og sjuk og klaga jamt over dette i breva sine.[47] Elles tangerar han det same i eit brev til Kielland 25. mai 1881: «... klem De paa! ... Men vær ganske rolig for at Livet forstaar at tage Dem i Nakken! — det er slig indrettet —, og altid faar man det akkurat der hvor man netop mindst vilde havt det.»

Han skriv til Bjørnson om En Fallit: «Jeg glæder mig til at se dit stykke En Fallit. — vi er det jo alle sammen; det er Jordens mest typiske Sujet, Dørtærskelen til Kristendommen; og den som endnu ikke har fundet den ydmygende Sandhed inde i sig selv, har ikke levet dybt nok —». Om Magnhild skriv Lie til Bjørnson 16. november 1877: «Boken har som sagt baade glædet og skrækket mig ... hvad det er som gjør mig lidt forskrækket, min Ven: det er som der undertiden begynder at ta Blaalys i dem (Personerne) — og det er fordi hele Emnet er en moralsk sumpig Grund. Der skal næsten «fødte Europæere» til at grave i de Grøfter og saa se Dig staa med Hovedet bukket og grave nede i dem!» Endå i 1877 kunde Lie i Studentersamfundet halda foredrag om Materialisme og Idealisme. Han las òg med glede det Heuch skreiv til forsvar for kristendomen. Men dei fråsegner han seinare gav med tilføre av Jægers bok Fra Kristiania-Bohemen, viser at jamvel han heldt på å verta «forholdsløs».

Ei kristen ettertid kunde nok med ein viss byrgskap visa til at kristne livs- og samfundsproblem stendig var hovudtema i gullalderen

[47] Jonas Lie, Breve. Utg. av Carl Nærup 1915.

åt den norske bokheimen. Den kristne samtida kunde ikkje kjenna det så. Ho såg smått om senn den verdslege bokavlen som eit einaste åtak på dei mest heilage, dyre verde i livet. Med det føremålet å gjera kristendom og kyrkje usmakeleg for folket vart alle middel nytta: den rolege utgreiinga og analysen, den fine intime skildringa, den skarpe flengjande kritikken, den djupaste tragikken, den mest rivnande komikken eller spottande ironien. Og alle stader møtte bokheimen med ein aldri sviktande kjærleik til sanninga. Lukka i det å leva var striden mot alt som smaka av ufridom.

Ei fortenestfull side ved denne bokheimen såg motparten òg: han reiv nådelaust maska av den ikkje alltid medvitne religiøse hyklarskapen. Men med sine mange og store kunstverde var denne bokheimen i mange høve den reine forgifting for ung og urøynd ungdom. Han løyste ungdomen, ikkje berre frå det som var skeivt i meiningar og livsformer, men og i stor mon frå den kristne moralen, og gjorde det som før hadde vore fast, til noko tøyeleg, ja, rennande. Dei aller fleste kristne sette difor denne bokheimen på indeks. Så heit som striden var, var det berre å venta at eit fåtal mellom dei kristne kunde sjå nokolunde objektivt. Ein av dei få kristne som prøvde på dette, var Chr. Bruun. Difor verka det så roande å lesa hans tankar og innlegg. Med heil hug og ærleg vilje prøver han å sjå og draga fram det rettkomne på begge sider. Over Ævne er for Bruun «aabenbart tænkt at skulle være et Angreb paa Christendommen», og det ikkje berre på den skrøpelege vanevorne, men og på den ekte og ærlege. «Enten er Christendommen i Grunden Ingenting eller saa er den Sygdom; dette er Bogens Tanke.» Bruun meiner at motivet til Sang har Bjørnson delvis funne i misjonær Børresen, denne store, einfelde, truande barnesjela, som synest ha opplevt så mykje av underet.

Sang er dessutan «bare, bare god». Bruun hevdar her at Bjørnson tek i miss. Kjernen i kristentrua er ikkje evna til å gjera under. Det vilde vera å gjera kristendomen til noko utvertes. Å vera god berre og berre sjå det gode hos andre, samstavar heller ikkje med Jesus frå Nasaret. Han såg det vonde, jamvel der ingen annan såg det, og han kledde det vonde nake.[48] Då høgremannen statsråd Nils Hertzberg i 1885 hadde halde foredrag i Sarpsborg, og ettervist dei fårane som truga den kristne skulen i landet frå fritenkinga og vart overdengd med åtak frå radikal side, forsvara Bruun Hertzberg og gav han rett i det at det krydde av «tilhyllede og utilhyllede» åtak på kristendomen i blad og bøker. Han provar dette med å visa til at Bjørnson har gjeve ut Ingersolls bok. «Vil man kanske negte at Ingersoll er en Fiende af Christendommen? — Det er *Daarskab* at lukke sine Øine for at disse Ting som Hertzberg peger paa, virkelig indeslutter alvorlige Farer for vort Folk.»[49].

I artikkelen Lidt om vore Digtere[50] må han til stor sorg slå fast

---

[48] For Frisindet Christendom 1884 s. 25 ff.
[49] F. F. Chr. 1885 s. 125.
[50] F. F. Chr. 1885 s. 29 f.

at Bjørnson, Ibsen og Kielland har sagt seg lause frå kristendomen. Bruun hadde ikkje opplevt så usæl dag i vårt offentlege liv som den dagen Bjørnson sa seg laus, ikkje berre frå dette eller hitt stykket i kristenlæra, men frå sjølve kristendomen. Han vil ikkje frikjenna anten Bjørnson eller andre stormenn for skuld i dette. Men kristne menneske må tenkja på *si* medskuld. En Hanske er etter Bruuns dom ei bok som kvar kristen kunde ha vore stolt av å ha skrive. Og endå det går ein understraum av fritenking gjennom Bondestudentar, så har det ingen stad vorte sagt så klårt ifrå som der, at dovenskapen er ei folkesynd i Noreg. Fortuna er ei grei og endefram preike — ei botspreike «om den dannede Maade at stjæle paa». «Gift» er eit slag mot heile det daude formstellet i opplæringa, mot latin- og Pontoppidanpugget. Tendensen fell heilt saman med pedagogikken i folkehøgskulen. Endeleg rosar han Bjørnson for det mektige innlegget han har kome med i sedskapsstriden med En Hanske og Det flager. Men eitt lyte, meiner Bruun, går gjennom heile denne bokheimen: Diktarane talar berre om syndene åt dei rike og «de dannede», medan dei let bønder og småfolk gå frie. At brodden vert vend mot «Samfundets Støtter», er naturleg. Men det er ikkje rett å lata denne samfundsklassen stå åleine med skamma og ansvaret. Her har høgrepartiet god grunn til ankemål.

Fram til 1880 hadde Heuch stått åleine i striden. Frå den tid kjem Luthersk Kirketidende meir med ved Heuchs side. Bladet minner om at det einfelde kristne vitnemålet er ei stor makt. Men som tida og tilhøva er, må vitnemålet i nokon mon leggjast om. Korleis det religiøse livet vert skapt og veks fram, har til no vore kjernen i forkynninga hos både lek og lærd. Men di meir fritenkinga breier seg, di meir naudsynt er det at dei sentrale fakta i kristendomen vert aksentuerte. Men vilkåret for dette er at lærdomane åt fritenkinga vert dregne fram or det tvitydige sløret dei no sveiper seg i.

Heuch synest berre ein einaste gong å ha teke kvast til motmæle mot vantrua i diktinga. Det var då Dagbladet kalla Det ny System ei botspreike og jamvel tok eit profetord til tekst. «Avlægger Løgn og taler Sandhed, hver med sin Næste.»[51] Meldinga rosar Bjørnsons bok av di ho driv menneske inn i sjølvprøving og «fører Krig mod uværdig Skinvæsen», og titulerar Bjørnson som Noregs «største nu levende Bodsprædikant». Heuch minner om dei mange både mellom lek og lærd som just forkynner det same. Kan ein lasta kyrkja for mangt, kan ein ikkje lasta henne for at ho ikkje tek til ords mot skinet i det kristelege. Det som etter Heuchs meining gjev Bjørnson så høg ein rang mellom dei vantruande, er noko heilt anna. Det ligg ikkje i «Paavisningen af Usandhedens Fare, men i Paavisningen af Helbredelsesmidlet ligger den himmelvide Forskjel mellem Bjørnson og Kirkens Prædikanter.»[52] For Bjørnson er det inga objektiv sanning.

---

[51] Dagbl. 15. april 1880.
[52] Luth. Ugeskrift 1880 I s. 284.

For han er det nok å leva i samsvar med si eiga overtyding, «og da for Øieblikket hans egen Overbevisning er aldeles vantro, gjør han alt for at bibringe andre den.» Til slutt skuldar så Dagbladet dei kristne for å kveikja kjettarbål under Bjørnson! Då gjer Heuch profetorda til sine: «Avlægger Løgn og taler Sandhed, enhver med sin Næste!».

IV. „HVORLEDES BØR KIRKEN MØDE NUTIDENS VANTRO?"

1. DEN POLITISKE LIBERALISMEN KLØYVER PRESTESTANDET

Politikken er bleven vort Folks Lidenskab.
(Luthersk Kirketidende mars 1882.)

Det «åndens stempel», den høgd og vigsel som Chr. Bruun tykte det låg over Sverdrups politikk, verka sterkt på fleire enn han mellom teologane. Mange unge, gåverike prestar, helst slike som stod Grundtvigs synsmåtar nær og gjennom han hadde vunne tru på folkeevna, vart snart rivne med av den politiske liberalismen. Fram til 1882 hadde striden mellom kristendom og fritenking vore avgrensa til bokheim og presse. Frå no tok striden fårlegare former: han slo over i politikken. Trass i alle sterke oppmodingar til prestane om å slå ring om den konservative politikken, vart valet i 1882 ein katastrofe for høgre. Høgre kom att med berre 31 mandat, vinstre auka til 83.

Eit like stort trugsmål som dei mange vinstre-mandata var det at vinstrefylkingen åtte så mange unge, dugande menn. Den vestlandske reformrørsla møtte med sine to fremste menn: sokneprestane Jacob Sverdrup og Lars Oftedal. Grundtvigianarane stod for første gong mannsterke i tingsalen: sokneprestane V. A. Wexelsen og Sæmund Vik, høgskulestyrarane Viggo Ullmann, cand. jur. N. Sørensen, Lars Bentsen, K. Foosnæs, Daniel Sæter og ei rad med lærarar, mange som seinare vann namn i norsk rikssoge. Trøndelag sende 8 representantar; av dei var 3 folkehøgskulelærarar og 2 folkeskulelærarar; berre 1 var bonde.

Jacob Liv Sverdrup var son til H. U. Sverdrup og tok som tingmann opp arven etter faren. Han var òg ein svært interessert og dugande skulemann og hadde vore folkehøgskulestyrar i 6 år. Han var fødd i Oslo 27. mars 1845 og voks opp i Balestrand, der faren, H. U. Sverdrup, bror til Johan Sverdrup var prest og tingmann. Jacob vart student i 1869. Alt som student tok han til å halda liberalpolitiske foredrag for bøndene i Sogn. Han var halden for ein litande ortodoks mann, og fekk alt same året han tok embetseksamen eit kongeleg ferdastipendium for å granska høgskulerørsla i Danmark. Resultatet av ferda samla han i artikkelen: Grundtvig og de danske

Folkehøiskoler.[1] Sverdrup høgvyrde Grundtvigs arbeid for å driva rasjonalismen ut or kyrkja. Han har og klårt syn for det verdfulle i Grundtvigs folkelege arbeid. «Den kirkelige Anskuelse» kunde han som god ortodoks mann ikkje med, men han er heller ikkje nøgd med den voksterleia det religiøse livet har teke heime, og serleg misnøgd er han med at den norske vekkingskristendomen har så lite syn for det folkelege og det nasjonale. «Det er Daarskab i Friheden at ville se en Emancipation fra Kristendommen.» Men han er heller ikkje nøgd med alt i den grundtvigianske oppsedingsmåten, framom alt ikkje med den sterke bruken Grundtvig gjer av mytologien. « — den mytologiske Tid er Folkets Barndom, fuld af barnlige Tanker, og barnlige Former for Tankerne.» Men i kravet om større rom for det notidige og livsnære er han heilt med. Grundtvigs ankemål, at skulen forsømer hjartelivet og det karakterskapande, er han heilt med på.

I 6 år styrde Sverdrup Sogndals folkehøgskule. Meir og meir kom han med i politikken og fekk så mykje å stå i at han ikkje kom elevane så nær som han sjølv ynskte. Jacob Sverdrup gjorde seg tidleg til målsmann for den lågkyrkjelege vestlandske reformrørsla, som han elles og ervde etter faren. I 1876 skipa han saman med klokkar cand. theol. Ole Vollan Ny luthersk Kirketidende, som gjekk heilt inn for dette programmet. Då farbroren Johan Sverdrup skipa det første norske vinstreministeriet 26. juni 1884, vart Jacob med i statsrådavdelinga i Stockholm. Men alt i juli 1885 vart han sett til sjef for Kyrkjedepartementet i Oslo.

Presten *Lars Oftedal* hadde alt som stiftskapellan frå 1868 teke til med eit slag geistleg emissærverksemd og gjort «Hurtigtog» inn i kyrkjelydane åt andre. Som stiftskapellan gjorde han teneste i ei rad med bygder: Karmøy, Sokndal, Hå, Lye og Hægebostad. Frå Hægebostad vart han valmann for vinstre i 1873. Mest alle stader der Oftedal verka, fylgde vekking. Han var ein varm og dugande, om enn noko mørk predikant. Songboka hans, Basunrøster og Harpetoner, vart spreidd og kom i ei mengd med opplag.

Etter ei Amerikaferd i 1875 tykte venene hans at han ikkje var den same. Han var mindre noggrann både i ord og ferd. I bladet sitt, Bibelbudet, kom han med sterkt nedsetjande domar om dei norskamerikanske prestane, så den norskamerikanske professor Rasmussen såg seg nøydd til å ta til motmæle. Frå 1875 stod Oftedal oppe i stor og stendig aukande kristeleg—filantropisk verksemd i og ikring Stavanger. Det yngla av tiltak ikring han: Bethania Vaisenhus, Magdaleneheimen, barneheim, prenteverk, Vaisenhus nr. 2, Herberge for Embedsmænds Barn, Guttehjem nr. 3, Redningshjem for Barn. I 1879 skipa han dessutan Vestlandsposten, som ei tid sagdest ha 10 000 tingarar og vart lesen av det mangedoble talet. Bethaniakvartalet og avisa representerte i 1881 eit samla verde på kr. 200 000. Alt dette til saman gav Oftedal ei makt og ein posisjon som truleg berre få har hatt. For den politiske agitasjonen åt vinstre var Oftedals heilrende og

[1] Folkevennen 1870.

avgjorde kristne personlegdom eit aktivum som vinstrepressa forstod å nytta vel ut. Oftedal var det aller beste provet for at høgreskuldingane om at vinstre vilde kyrkje og kristendom til livs, var det reine nonsens. Samstundes prova han at det ikkje var noko til hinder for at vinstre kunde nytta avgjorde kristne i si teneste. Få tingmenn kunde i førstninga av 80-åra gleda seg over ei så avgjort god presse som han. Så ofte høvet baud seg, heldt han fram med sine emissærreiser i bygd og by. Men då han vart tingmann, tok prestar og bispar til å sjå meir etter han, og tok jamvel til å leggja hindringar i vegen for hans «Venstregudstjenester», som høgre kalla dei. Visst er det at få tingmenn på denne tid gjorde partiet sitt så store tenester som Oftedal. «Det var med øiensynlig Glæde og Velbehag, at Pastoren fremstillede Helvedesstraffens Evighed og udmalede den Rige Mands Angst og Pine i Helvede...

Hans Nærværelse her har altsaa gjort den Nytte, at den har rokket og for en stor Del tilintetgjort den Tro, som Kristendomsopraaberne og Højrebladene har bibragt en hel Del enfoldige Mennesker, at en Venstremand ikke kan være rettroende. Naar man har hørt Pastor Oftedal, maa man blive inderlig overbevist om det modsatte.»[2] Prestar og bispar vart sjølvsagt meir og meir oppsette på å bremsa på denne verksemda hans.

Då han skulde fara til tings i 1884, hadde han planlagt å reisa i god tid frå Stavanger og halda bibellesingar aust og vest for Kristiansand. Men dette hadde biskop Tandberg fått nyss om og gav Oftedal pålegg om å ikkje forlata embetet sitt før det var heilt naudsynt for å nå til Oslo i rett tid.[3] Verknaden av dei vanskane som vart gjorde, var berre den at vinstrepressa gjorde Oftedal til martyr og samanlikna han med Hauge.[4] Serleg i 1882—83 må Oftedal ha vore i stor aktivitet: Hamarborgarar har jamvel søkt bispen om løyve for han til å preika i Hamar domkyrkje; men dei fekk avslag.

Styret for Hausmannsgatens bedehus i Oslo drøfte i 1883 om det kunde gjeva Oftedal høve til å halda bibellesingar der ein gong for vika. Men serleg sekretæren for Opraabskomitéen sette seg avgjort imot.[5] Denne sekretæren er nok den seinare klokkar H. G. Heggtveit. Han prøvde å få Jacob Sverdrup til å ta talarstolen i bruk.

Den 26. april 1883 gjorde verkeleg styret for Hausmannsgatens bedehus med 6 mot 2 røyster vedtak om at pastor Oftedal «ikke skulde tilstedes Adgang til at tale paa Bedehuset». — I Ålesund prøvde ein danselærar Wedøe å agera Oftedal i teatret; men han vart utpipen og måtte fara frå byen.[6]

Sokneprest *Vilhelm Andreas Wexelsen* vart i 1879 vald til 1. varamann for N. Trondhjems amt, møtte på tinget 1. mai 1882 og seinare

---

[2] Korrespondanse frå Svelvik i Dagbl. Hermt etter Fædrel. 1885 nr. 68.
[3] Vestlandsp. 5. februar 1884.
[4] Morgenbl. 1883 nr. 284.
[5] Vestlandsp. 1883 nr. 30.
[6] Aalesunds Blad 7. mars 1883.

på kvart storting frå 1883 til 1891. Saman med Ole S. Welde, A. Qvam, L. M. Bentsen og L. Soelberg hadde Wexelsen i 1882 sendt ut eit valopprop til veljarane i N. Trondhjems amt. I oppropet var det sagt, at kunde ikkje kongsmakta og unionen gjeva opp påstandet om absolutt veto, med alt det som høyrer til, så fekk nordmennene gjeva opp kongsmakta og unionen. Oppropet tok fram punkt for punkt i høgreprogrammet. Biskop Grimelund kjende seg ille ved av di ein av prestane hans såleis kasta seg ut i politikken, og sende 3. oktober Wexelsen ein «admonition»: «Man kan ikke tage en Avis i Haanden uden at støde paa en Strøm af forbitrede Anklager og Beskyldninger, Ordforvrængninger og Sigtelser for Løgn... Vi kjende alle til hvad Frugt denne stygge Udsæd har baaret.» Aldri har folket vore så opprive av trette og kløyving som no.

Om oppropet som Wexelsen har vore med på, seier biskopen: «Et saa fanatisk Partiopraab, en saa fripostig Forvrængning af Kjendsgjerninger, en saa tirrende Udslyngning af Beskyldninger og forargelig Omgang med Sandheden, har jeg endnu ikke seet i noget Skrift af alvorlige og navngivne Mænd i dette Land. Og dette Manifest har Pastor Wexelsen underskrevet, dertil har en Mand, der er kaldet af Gud til at vidne mod Kjødets Gjerninger, laant sit Navn.» Først då han fekk bispebrevet gjennom departementet, svara Wexelsen. Han viser til at oppropet refererar høgreprogrammet og peikar på dei fårane han meiner trugar fridomen og sjølvstyret frå byråkratiet. «Jeg ved at jeg blir miskjendt og dømt af Kolleger, dadlet af Overordnede, umulig for det gode Selskab, men det faar ikke hjelpe: jeg er i min Samvittighed overbevist om, at jeg har valgt ret, det er mig en Glæde og en Lykke at faa Lov til at være med blandt dem, der arbeider for Bevarelsen af vore dyrebareste Rettigheder».

I 1883 søkte Wexelsen Stod soknekall. Prost Skauge gav han vitnemål for trott og arbeidstrong. Biskopen må «anke» over at «jeg endnu alt formeget savner hos ham den Aandens Modenhed og det Alvor som jeg maa fordre hos en Ordets Tjener i Kirken.»[7] Då høgrepressa i Trondheim hadde skulda Wexelsen for å forsøma embetet sitt, sende Wexelsen biskopen eit utdrag av dagregisteret og bad om eit vitnemål til å slå skuldingane ned med. Men biskopen svara at det tilsende utdraget ikkje var godt nok grunnlag for eit slikt vitnemål.

Alle slag vanskar melde seg for vinstre-teologane. Stiftskapellan Baardtvedt freista seg med ei katekismeforklåring på nynorsk mål, skreiv til biskopen på same målet og tok vinstrepolitikken i forsvar. Biskop Grimelund er reint frå seg og manar Baardtvedt til å lata politikken fara og samla all si kraft om å forkynna Kristus.

Viggo Ullmann tok filologisk embetseksamen i 1872, og studerte så høgskulerørsla i Danmark. Saman med cand. theol. Jon Lange skipa han høgskule i Øystre Moland 1873, flytte i 1880 til Telemark og heldt høgskule der i ymse bygder til bøndene i 1884 kjøpte Utgarden i Seljord. Heilt frå 1880 var Ullmann ein svært flittig foredragshaldar.

[7] Trondheims biskop, kopibok 25. sept. 1883.

Han var reint uvanleg godt rusta både med talegåver, kunnskap og arbeidskraft. Det er mest uråd å få oversyn over alt han har skrive. Det var som riste han artiklar og innlegg ut or frakkeerma. Både som publisist og som tingmann er han alltid å finna på ytste radikale vengen. Med sin rike givnad har han sett djupe merke etter seg både i skule og i kyrkjeleg lovgjeving.

Lars Martinius Bentsen var seminarist frå Holt og reserveoffiser, og skipa saman med Foosnæs høgskule i Stjørdal 1868 og vart tingmann i 1877.

Daniel Sæter var Klæbu-seminarist og styrde frå 1876 ein ambulerande høgskule i Sør-Trøndelag. Han var tingmann frå 1883.

Hans Konrad Foosnæs, Bentsens ven og medlærar, vart like eins tingmann i 1883, seinare statsråd.

Nikolai Julius Sørensen, cand. jur., skipa 1878 Alvheim folkehøgskule. Han var ein uvanleg produktiv journalist og gav ut Østlandske Tidende og Heimdal, Norsk Høiskoletidende 1879, vart vald til tingmann 1883, og skipa 1886 fråhaldsgruppa i tinget.

Dette var ei rad med dugande menn, som rett nok hadde lite politisk trening, men som hadde dei aller beste vilkår for å gjera seg gjeldande på stutt tid. Dei kom frå folket og kjende trongen hjå folket. På den motsette sida stod dei ortodokse teologane i tinget: Heuch, professor Bugge o. fl. Dei var minst like dugande. Men dei åtte ikkje «Tidens Medfør», som Verdens Gang tala om.

Ikkje minst var det spørsmålet om kongens absolutte veto som kløyvde teologane. Dei ortodokse oppmoda venene sine om å be for både konge og veto. Vestlandsposten oppmoda sine vener om å gjera det motsette: «Maatte enhver Kristen være flittig til at bede, at Gud maatte faa bøie Kongens og hans Raads Hjærte saa de ikke maatte nedkalde Guds Vrede over Folk og Land.»[8] I Haugesund let ein høgremann barnet sitt døypa Christian August Selmer; same dagen vart det i Avaldsnes døypt ein gut med namnet Johan Sverdrup![9] På begge sider rådde illkynd uvilje og det mest makelause skarpsyn for feil og mistak hos motparten. Dei mest skuldlause hendingar eller ovringar vart dregne fram og med hatefull tolking rengde såleis at dei sulka motparten til.

Den radikale majoriteten var like vel ikkje så sterk og homogen som han såg ut til å vera. Kvar for seg var dei tri flokkane i vinstre: vestlandske reformvener, grundtvigianarar og «europearar» for veike til å få sine serføremål igjennom. Men stod dei saman, kunde dei makta mest alt. Lenge kunde dei vantrune påstå at dei på det kyrkjelege omkvervet ikkje hadde andre synsmåtar enn dei «som Troens freidigste Bekjendere, Kirkens alvorligste Mænd dele med dem.»[10]

I sann mothug mot at embetsbrør og kristne menn rette slike

---

[8] Vestlandsp., hermt etter Luth. Ugeskrift 7. mars 1882.
[9] Opl. Avis 1883 nr. 114.
[10] De yderligt gaaende Reformvenner og Vantroen. Luth. Ugeskrift 1878 I s. 37.

skuldingar mot kvarandre, greip Chr. Bruun den idéen å prøva reisa eit kriste vinstreblad. Han fann stønad for tanken sin hos Lars Bentsen. Men hos Bjørnson og Arvesen møtte han motstand. Ja, Bjørnson for jamvel opp og skulda Bruun for å forfylgja fritenkjarblada. Han hermer Stuart Mills ord: «Hvis de kristne vil lære de vantro at være retfærdige mod Kristendommen, skal de selv være retfærdige mod Vantroen.»[11] På si side finn Bruun at det no er kome så langt at det er luksus å spørja etter kristen tone i eit politisk blad.[12] Striden berre auka i uhugnad. Chr. Bruun og Luthersk Kirketidende, som tala for soning, vart ikkje høyrde så heit som striden no var.

Korleis politiske motstandarar såg på kvarandre, får me ein tokke av i denne skildringa i Bergens Tidende frå 1883: Morgenbladet har med stort ålvor tala om «Forbindelsen mellem Antikrist og den politiske Radikalisme». Morgenbladet meiner at alle vinstreførarane «forbereder Antikristens komme og baner Veien for ham i vort Fædreland». Bergens Tidende finn ut at kristendomsiveren åt Morgenbladet er heilt mellomaldersk og merkt av den ånda «som tændte Kjetterbaalene og opfandt Inkvisitionens Pinsler ... Hvis Morgenbladet, Professor Bugge og Luthersk Ugeskrift fik raade ene og uhindret her tillands, vilde vi snart faa se Inkvisitionstribunaler og Kjætterbaal indførte paany, ikke at tale om Censurtvungen Kirkegang.»

2. ROM FOR FRIDOMS- OG KULTURTANKANE I DET KYRKJELEGE LIVSSYNET. FR. PETERSEN

Så mange og så djupe spørsmål som fritenkjarane hadde sett fram til drøftings, og så heilt annleis dei såg på religion, manneliv og samfundsliv enn dei kristne, måtte det ta tid før kyrkja vann å orientera seg og endå lenger før ho kunde gjeva svar, om det i det heile var råd å svara. Fritenkinga gav difor kyrkja arbeidsoppgåver for lange tider frametter.

Heuchs metode var nok heilt skriftvoren: med logisk analyse freista han å løysa opp postulatet åt vantrua innanfrå, og så med ortodoks skrifttolking brått å avvisa alt i hop. Metoden var òg svært glimrande. Like vel førde dette på ingen måte fram. Metoden bygde på den sjølvsagde føresetnaden at motparten bøygde seg for skriftautoriteten. Men det var nett det fritenkinga ikkje gjorde. Ho såg på Bibelen som på ei onnor bok. Og i alle høve kjende ho seg viss om å eiga eit skjøn på skrifta som var like godt fastankra i Guds vilje som det ortodokse. Ut frå så ulike synsmåtar kunde Heuchs metode ikkje føra til anna enn endelaus strid.

Heuchs apologetiske metode leid òg av ein annan synberr veikskap.

---

[11] Chr. Bruun og L. M. Bentsens Forfølgelse af fritenkerske Venstreblade. Opl. Avis 1881 nr. 112.
[12] Venstrepolitikken og Theologene.

Han åtte lite eller inkje syn for kyrkjesyndene, og gav sers ugjerne motstandaren det minste skin av rett.

Like vel har Heuch store fortenester av den norske kyrkja. Han reiste striden. Det var langt ifrå at han vann løysa alle problema som fritenkinga hadde drege fram. Men det er hans store forteneste at han tok si kristne vitneplikt så ålvorleg at han gav den norske kyrkja den aller første og grunnleggjande orientering om sjølve grunnideane åt vantrua. I denne striden stod Heuch dei fire første åra så å seia heilt åleine. I lengda kunde nok kyrkja ikkje stå berre som passiv åskodar. Men først framimot 1890-åra fekk lekfolket syn for det storverket Heuch hadde gjort. Det var såleis heilt naturleg for Heuch å sjå si eiga stode i biletet «Mod Strømmen».

Kyrkja fann uttrykk for den krisa ho no var komen opp i, i spørsmålet: Hvorledes bør Kirken møte Nutidens Vantro? Men i den forma spørsmålet her fekk, skal ein snautt sjå nokon kritikk av Heuchs arbeidsmåte. Spørsmålet fortel at kyrkja i denne saka enno står leitande og fumlande, og at det òg kan finnast andre måtar å møta vantrua på enn den som Heuch hadde nytta.

Med professor Fredrik Petersen og Christoper Bruun slær i alle høve norsk apologi inn på vegar som vik monaleg av frå Heuchs. Petersen representerar overgangsstadiet mellom ortodoks og liberal teologi. Liksom Heuch set og Petersen alle tidarspørsmål inn under ljoset frå skrifta, men med den skilnaden at han under den grumsute overflata finn varande verde og ljosglyttar, jamvel hos vantrua. Christopher Bruun går endå lenger i same lei og hevdar elles folkekyrkjetanken i motsetnad til statskyrkja.

Frå den rike kjøpmannsheimen i Stavanger hadde Petersen arva syn og sans for dei sanne verde i ånds- og kulturlivet. Gjennom to utanlandsopphald, serleg det i Berlin 1866—68, hadde han hatt rikt høve til å bu seg til si framtidige livsoppgåve. I sine unge år var han oppglødd for Kierkegaard, og skreiv ei lang avhandling om meisteren. Men før utgreiinga var ferdig, var Petersen ferdig både med meisteren og med paradokset. Som på andre meir framtøke teologar hadde det verka etisk vekkjande på han å studera Kierkegaard. Denne vekkinga fekk han utdjupa som ung prest i Skien, der han samstundes vann seg eit rom og ei tiltru mellom dei kristne som bøtte mykje på den mistrua han seinare drog på seg frå stivt ortodoks side.

Petersen såg den moderne vantrua som ein overbygning over den moderne naturvitskapen. Difor let ikkje vantrua seg visa av med bibelske skriftprov. Petersen er realist nok til å skjøna at det å dedusera dei kristne sanningane frå ein einskild kristen hovudidé, ikkje fører fram. Han slær difor inn på ein heilt annan veg enn Heuch. Han krev at kyrkja skal «indarbeide Nutidens Friheds- og Kulturtanker i sit Livssyn». Med foredraget : «Hvorledes bør Kirken møte Nutidens Vantro?» på stiftsmøtet i Oslo i 1880 dreg han så opp grunnlinene for det apologetiske arbeidet i framtida: «Baandene som binder det gamle bør løses. Skal Kristendommen kunne øve nogen vesentlig Indflydelse paa Kulturarbeidet, saa maa vort religiøse Liv

ikke blot frigjøre sig fra sit pietistiske Drag, men ogsaa fra det gamle teologiske System.» Meir ope og beintfram kunde det ikkje seiast at kyrkja og teologien sjølve var medverkande årsak til det uføret som no rådde i tilhøvet til kulturlivet. Han åtvarar mot den sterke tendensen som syner seg innan visse kristne krinsar til å nytta politiske middel i striden: «Der kan intet være Vantroen kjærere end, at de Christne selv give den Anledning til at opfatte Christendommen som en politisk Anskuelse, at Kirkens Mænd selv give Kirken bestemte politiske Interesser. Dermed er Christendom og Kirke draget ned fra sin guddommelige Høide.»[13]

Både i foredraget og seinare i «Redegjørelse» steller Petersen desse grunnkrava til dei kristne: Dei må ikkje syna seg ljosredde, dei «maa med ufordulgt og uskrømtet Sympati overalt støtte Oplysningens Sag, ikke blot, hvor den optræder med Ærbødighed for Kirken og Kristendommen.» Dinest må kyrkja «tilegne sig og indarbeide i sin kristelige Tankegang de Resultater Forskningen har bragt for Dagen» og såleis prova at kristendomen på ingen måte er imot framsteg og fridom. Så må kyrkja ikkje, som ho før har gjort, stø seg til staten, men «hvile paa sin egen indre Kraft». Endeleg må kyrkja ikkje tapa or syne at det einaste provet for kristendomen, er det *etiske*. «Vidne vort Liv paa den Maade — da fører vi et Vaaben, som formaar at overvinde det onde Hjerte. Fører vi ikke dette Vaaben, da er det kun liden Kraft i de andre.»

Som no det er, held vantrua på å riva åt seg utviklings- og framstegsarbeidet og stella seg i brodden i strevet for fridom og opplysning. Her må kyrkja med si kristelege sannkjenning gjennomarbeida all den kunnskapen tida eig. Friskt og djervt skal den kristne vera med i kulturarbeidet. Ikkje så at han skal springa til og arbeida for alt det som gjev seg sjølv namnet framsteg, men såleis at han sjølv kan døma om kva som er moralsk forfall og kva som har si grunngjeving i mannenaturen og i utviklingsidéen. Vil prestane gripa tida, må det merkast at deira forkynning verkeleg ber frelsa med seg, og livet deira må openberra den kraft som dei forkynner. Dei må leva med i notidslivet. Men både forkynning og ungdomsopplæring er for mykje merkte av gamal overlevering. Difor har ordet så liten verknad. Kyrkjene tykkjest for mange vera «Forgangenhedens Indretninger», som luter mot grava; både liv og lære verkar som «tør Prestelære og sneverhjertet Tvangsfromhed». Og dette i ei tid som er sjuk og rådvill av kraftløyse og sedeleg avmakt.

Både mellom kyrkjefolk og fritenkjarar vekte foredraget større åtgaum enn nokor onnor kyrkjeleg hending på mange år. Det var uventa frå den sida, og det kom brått. På ortodoks side kjende dei det svært leitt. Foredraget vart jamvel skulda for rasjonalisme eller for rasjonaliserande uklårleik, og det hadde gått Petersen ille om han ikkje hadde hatt så sterk stønad i pietistiske krinsar, serleg på Skienskanten, som han hadde.

---

[13] Etter Bull og Paasche, Norsk Litt.hist. V s. 24.

Det må ha vore ei stor overvinning for Petersen å stiga fram med dette kravet, både til kyrkja og til det gamle teologiske systemet. Heller ikkje kan han ha vore blind for den vågnaden dette førde med seg. Så langt som han gjekk i å godkjenna verdfulle moment i kulturrørsla, var det å venta at han vart teken til inntekt for motparten.

Med artikkelen Christendom og Fremskridt[14] syner professor Monrad sin sterke mothug og tek sin unge universitetskollega grundig i skule. Det syner seg på det teologiske omkvervet synsmåtar, som rett nok ikkje vil gjeva opp kristentrua, men som «synes stemte i den nye Tids Tone» og i ferd med å koma vantrua til møtes. Den rette måten å møta vantrua på, seier Monrad, er då vel ikkje å «imøtekomme», men å «imøtegå». Det første, seier han, er «at gjøre sig yndig for Tiden», «den sletteste av al Teologi». Frå vitskapen «i dens modne Selvbegrensning» har kristendomen inkje å ottast. Kyrkja må ikkje lata seg bluffa «af den Sværm af videnskabelig Pøbel, der uden selv at tage Del i Forskningens Møie — blot er ferdig til at udbasunere Videnskabens nyeste tilsyneladende Udbytte, — forsaavidt de gaa i Vantro Retning og deraf drage de mest fjerntrækkende Slutninger, som Videnskaben ikke vedkjender sig.»

Luthersk Ugeskrift finn at domen som Petersen har felt, er svært einsidig og merkt av «ubillig Strenghed» når det gjeld kyrkja, men skjønsemd og orsaking når det gjeld vantrua.

Petersen braut såleis med den gjengse avvising av det kulturelle, naturvitskaplege og politiske fridomsarbeidet. For ungdomen — serleg for dei teologiske studentane — fekk han mykje å seia.

Utigjennom 80-åra gav han ut skrift etter skrift: Om Skabelsen, Opholdelsen og Styrelsen, 2 band, 1883 og 1885 (seinare gav han same verket ut i omarbeidd form med titelen Forskningen og den kristelige Tro), Hvorfor jeg tror paa Jesus Kristus (1884), Moderne Moral og kristen Moral (1889), Religion og Videnskap (1893). For vår fatige teologiske litteratur var dette ei stor oppriking. For dei kristne som hadde vanskar med vitskapen, var han til stor stønad, og for vitskapsdyrkarane var arbeidet hans ei innbeding frå kyrkja.

På ein måte likjest Petersen på Heuch. Han syner si største kraft i det å visa vantrua av. Å forma ut sjølve det kristne læreinnhaldet fell han tyngre. Når ein har lese problemdrøftingane åt Petersen, sit ein elles att med kjensla av at mysteriet i kristendomen dreg seg undan og vitskapen rykkjer fram.

Ei kjelde til stor sorg for Petersen var det at Heuchs åtak på all friare teologi også råka han og arbeidet hans, utan at Heuch nokon stad nemner Petersen på namn.

Fasitten av apologien sin formar Petersen i Moderne Moral og kristelig Moral såleis: Provet for trusanningane er den verknaden sanninga har på vår personlegdom, på vårt samfund — at livet vårt lyser av helg og reinleik, av dei evig unge kreftene i kjærleiken og audmykta. Gjer ein det vitskaplege til hovudsak, har ein tapt. Tvil-

[14] Morgenbl. 1880.

laust hadde Petersen her funne den aller beste måten å møta vantrua på til alle tider. Hovudemnet i Petersens arbeid er tilhøvet mellom kristendom og naturvitskap. Største åtgaumen vigde han skapingssoga. Han er streng empirikar, vågar seg naudleg ut om røynsla. — Dette gjer at arbeidet hans er sterkt merkt av både det kritisk—provande og det tillitvekkjande.

3. FOR APOSTOLISK KRISTENDOM — MOT BÅDE TEOLOGAR OG FRITENKJARAR. CHRISTOPHER BRUUN

> I Kamp med Fritænkere og Theologer, det kunde gjerne være som en Overskrift over dette Blad og over mit Liv i det Hele. (For Frisindet Christendom 1886 s. 320.)

Eit monaleg steg lenger, i same lei som Petersen, gjekk Christopher Bruun. Bruun var òg ortodoks i sitt grunnsyn, om han enn tvilte på om det var rettkome, sumt i den lutherske læra.[15] Liksom Grundtvig meinte han at Guds verdsstyring ikkje berre var noko fortidig. Han såg Guds vilje med folk og land i tidartankane og tidarhendingane. Han åtte Grundtvigs sterke tru på folket og folkeevna. Difor stod han meir positivt til mannenaturen enn ortodoksi og pietisme. Hans kristendomsideal var det apostoliske—kierkegaardske. Som den ekte norske realisten han var, hevda han alltid eit «anten—eller» utan all pruting.

Alt i ungdomsåra hadde han gjort seg ålvorlege tankar om kristendom og kultur. Han vona at ein kristen folkehøgskule skulde verta den åndelege og liberalismen den politiske lyftestonga til å berga folket ut or den sumpen som den halvrotne kulturen hadde ført det opp i. Difor slutta han seg så varmt til Johan Sverdrups politiske grunnsyn. Det som framom alt drog i denne lei, var «det Aandens Stempel paa hans Politik». Det var den stempelen som gjorde det så mykje meir lokkande for Bruun å strida under Sverdrup enn under motmennene. Lenge meinte han at det i Sverdrups program var noko Gud vilde ha fram i folket vårt.

Men vonbrota hans når det galdt liberalismen, var mange. Alt i 1873 nøyddest han til å reisa ankemål mot at dei positivistiske ideane fekk stendig større rom i vinstrepressa.[16] Sers vondt for han var det at han måtte halda Sverdrup for republikanar, ihuga monarkist som han sjølv var alle sine dagar. Bruun vilde eit kriste vinstreparti. Han stod såleis i opposisjon til sitt eige politiske parti. Enno på lærarkurset i Seljord i 1882 stod Bruun og Ullmann saman. Men frå den tid gleid dei meir og meir frå kvarandre, både i det politiske, folkelege og kyrkjelege.[17]

---

[15] Morgenbl. 1878 nr. 340 A.
[16] Opl. Avis 1873 nr. 49 f.
[17] Arctander, Viggo Ullmann.

Ikkje betre var tilhøvet hans til kyrkje og teologar. Bruuns draum var at ikkje berre den einskilde, men heile samfundet skulde realisera apostolisk kristendom — framom alt det apostoliske fatigdoms- og likskapsidealet. Då Morgenbladet i 1878 hadde stempla han som «en af Tidens ikke faa nedbrydende Kræfter»[18] svara Bruun: «Jeg hylder ikke Kristendom med Modifikationer. Men vel tror jeg paa Muligheden af den Modifikation i vore Dagers Kristendom, at der kan fremstaa en kristelig Aandsretning, som har lidt mere af virkelig Kristendom og lidt mindre af kristelig Mine end de Retninger som nu om Dagen føre det store Ord.»[19] Liksom Petersen førde teologien inn i eit nytt far, førde Bruun her den kristeleg-sosiale ansvarskjensla inn i kyrkja. Medan ortodoksien nøgde seg med å driva den einskilde til bot og omvending, vilde Bruun driva heile kyrkja inn i bot og omvending. Han ser synda, ikkje berre som einskildmanns synd, men som synda åt heile samfundet. Han ser som si oppgåve å greia ut gudstanken, ikkje berre i framfarne tider, men i dagsens politiske røre og rasande strid. Difor legg han imot påstandet frå høgre og dei ortodokse om at liberalismen er Satans eige verk. Men han fyllest og med otte over kor brei fritenkjarskapen gjer seg i vinstre. I stridsljomen vart han berre altfor ofte røysta som ropa i øydemarka. Like vel vart orda hans både lesne og lagde merke til. At Bruun korkje var embetsmann eller politikar, men fri og ubunden styrar på ein fri folkehøgskule, var ein grunn meir til at han vart høyrd.

Det som reint utvertes gav støyten til at Bruun la seg frami striden, var Petersens foredrag. Den 11. november 1880 heldt Bruun sitt vidgjetne foredrag Om Christen-Samfundets Synder, først i Studentersamfundet, seinare i Kra. Arbeidersamfund. Etter Bruuns meining hadde Petersen ikkje gått djupt nok i sin analyse av problemet, «— det var Synden som ikke var dybt nok erkjent». Medan Heuch hadde analysert vantrua og alt i henne som bryt ned, analyserar Bruun kyrkja og alt det i kyrkja som øyder vyrdnaden for henne og gjer henne maktlaus i folkelivet. Kyrkja klagar over vantru, sedløyse og lovløyse, samstundes som ho pukkar på si reine lære. «Som om vor egen Sunkenhed ikke er det dybeste og visseste Udtryk for Tidens.» Framom alt er fatigdoms- og likskapsidealet kome bort frå kyrkja. Er det ikkje som eit eventyr for oss i våre kår at evangelieforkynnarane ein gong gjekk ut utan gull, sølv eller kopar i beltet, at kyrkjelydforstandarane ein gong fann seg i å leva på like fot med det vanlege folket. «Man tænke sig en norsk Statskirkeprest under slige Vilkaar. Hvor vilde han ikke føle sig fornedret ved den blotte Tanke?»

Vantrua i tida kan kyrkja best møta med å gjera bot for sine eigne synder. I kyrkja rår tvang av alle slag: dåpstvang, konfirmasjonstvang, tvang til å nyta nattverden føre ektevigsla, vedkjenningstvang for embetsfolk. Alt dette har drege moralen åt kyrkja ned til «en borgerlig Skikkelighed». Kyrkja må verta merksam på skavankane,

---

[18] Morgenbl. 1878 nr. 289, 296, 303.
[19] Morgenbl. 1878 nr. 335 f., 340.

ikkje berre hjå vantrua. Ho må akta seg, så det ikkje vert vantrua som først kjem til å peika på hennar mange veiler.

Atter og atter kjem Bruun inn på ufridomen i kyrkja. Det er fridom til å verta katolikk, metodist, baptist, frikyrkjemann, jamvel til å verta eller vera jøde. Men her er ingen fridom til å verta fritenkjar. Fritenkjarane er etter lova utestengde frå alle embete. Men nett fritenkjarar er det så mange mellom embetsfolket har trong til å vera. Teoretisk stengjer vedkjenningsplikta alle fritenkjarar ute frå embeta. Men kva fører dette til? Slett ikkje til det som er målet. Ein ikkje liten del av embetsfolket vårt *er* fritenkjarar. Så minner han om den harde striden kyrkja har ført for sin fridom mot den gamle heidendomen. «Er det saa ikke en Skam, naar den ikke vil indrømme Hedenskabet i vore Dage de samme Rettigheder som den tidligere har gjort Paastand paa for sig selv?» Å lida urett kan kyrkja godt tola, men å gjera urett toler ho ikkje. Spørsmålet er ikkje om samfundet skal ha fritenkjarar; for det har det. Spørsmålet er om det skal ha fritenkjarar med eller utan tilhykla kristeleg vedkjenning. Det er kristendomen uverdig å nekta sine motmenn jamgod rett for dei borgarlege lovene. Ein annan graverande skamflekk på kyrkja er den gamaldagse og forelda lønsskipnaden: betaling for å døypa born, for å vigsla ektefolk, for å kasta jord på dei døde. Så vent som det er å gjeva presten ei gåve, «saa ille stemmer det med al Følelse for det hellige at kreve 16 Skilling for at meddele et Barn Daabens Naade».

Er skipnaden med betaling usømeleg når det gjeld dåp, er han endå verre når det gjeld jordfesting. Betaling i slike høve «paatrykker i end høiere Mon det hellige Ord Stemplet af at være Handelsvare». Men høgmålet av all usømd er det at det ingen fast takst er for slike tenester. Presten må sjølv i kvart einskilt høve setja taksten. I slike høve vik gjerne meiningane åt prest og sokneborn av frå kvarandre. Så har ein fått desse syrgjelege tilburdane, at ein mann står over liket til far sin og prutar med presten om «Forretningen» skal kosta 3 dalar eller 5! Gudsordet, som skulde gjeva vår sorg og vår glede si vigsle, har vorte ei handelsvare som det vert drive «Optrækkeri» med.

Tridje og siste ankemålet Bruun reiser mot kyrkja, er at ho syner seg så veik og handfallen når det gjeld syndene åt dei mektige i samfundet. I attande hundreåret gjekk kongane i brodden for ei aukande forderving både med sin ryggjelause livnad og sin låke styringsmåte, ja, dei sedelege vildringane i dette hundreåret gjekk just ut frå hovet. I Frankrike t. d. hadde kyrkja fløkt seg så inn i dei kongelege syndene, at ho gjekk under saman med kongedømet.

For det folket har synda mot kongane, har kyrkja derimot aldri vanta syn. Når ein i eit så lovlydig folk som det norske kan tala om «Lovløshedens Aand», kva skal ein så seia om livet og styringa åt ein Ludvig XVI, ein Christian VII? Om berre ein brøkdel av den ihugen som prestane viser mot vinstresyndene, var vend mot dei styrande, vilde prestane verkeleg ha fortent ros. Så minner Bruun om at me òg har hatt ein konge «som fyldte hele Landet med Gjenlyden af sit uterlige Liv.» Han minner om dei ferdene Carl XV gjorde

gjennom landet, samstundes med at han var øvste bispen i riket. «Taushed og Undfaldenhed» er ei av dei store syndene åt kyrkja.

Alt dette han har peika på, seier Bruun, er slikt som kvar ærleg heidning forstår seg på. «Men der gives et teologisk Mørke, som intet forstaar, — — et Mørke dobbelt saa stort som vor Sjæls medfødte Blindhed,» og til kvar ærleg prest seier han: «Tag dig ivare for dette Mørke.» Alle dei openberre syndene er det som gjer arbeidet åt kyrkja så verknadlaust i folket. Det berande i kyrkja andsynes samfundet skulde vera likskap, samvits- og åndsfridom. Men prinsippet med statsreligion har alltid ført tvang med seg. Såleis var det både i jødedomen og i heidendomen. Den som ikkje trudde på Jahve, skulde steinast. Sokrates bøtte med livet av di han ikkje trudde på statsgudane. «Lesarane» i Noreg var først ein liten forfylgd flokk. Men etter at dei vann fram til rett og makt, har dei gjeve seg til å forfylgja andre.

Bruuns opne, mannslege tale sette støkk jamvel i Studentersamfundet. Ingen fritenkjar, ingen som ikkje sjølv kjende og elska kyrkja, kunde ha kome med slike klagemål.[20] I åhøyrarflokken sat professorane Petersen, Monrad, Aubert og Lochmann, prestane Storjohann og Sven Brun. Ei lang og trykkjande togn fylgde foredraget. Endeleg reiste Lochmann seg og protesterte.

Dei ortodokse visste ikkje først rett korleis dei skulde ta dette åtaket. Her var ikkje tåkute, filosofiske påstand. Alt var røynlege og handfaste ting. Mot den tyngd det var i Bruuns ankemål, vart alle motlegg og innkast så lette. Ankemåla hans fekk elles større vekt, av di ingen kunde reisa tvil om hans etiske ålvor eller reidelege vilje.

Den kyrkjelege pressa kom dels med orsakingar, dels med borttolkingar av foredraget. Luthersk Kirketidende har von om at foredraget vil setja større fart i det kyrkjelege reformarbeidet. Luthersk Ugeskrift skildrar foredragshaldaren som «en uforferdet, Intet, selv ikke de Dødes Fred skaanende Nidkjærhed.» Endå Bruun ikkje med ei staving hadde nemnt trudomsspørsmål, slaar L. U. han straks saman med dei vantruande. Bruun er just mannen som vantrua treng. Han gjev vantrua det ho sjølv vantar: tiltru mellom folket. Om den vantrune pressa seier at prestane er avleggse og kyrkja på villspor, så trur ikkje mangmannen dette. Men når Bruun, ålvorsmannen, med ein ærlegdom som ingen kan tvila på, seier det same, må vantrua like vel ha rett. Utan at han sjølv skjønar eller vil det, slær foredraget hans bru over djupet mellom kristendom og vantru. Skulde prestane frå preikestolen ta til å nemna syndarane på namn, så som Bruun vil, kva vilde verknaden verta? Jau, at kyrkja vart sentrum for skandalen, slarvesykja og alle vonde lidenskapar. Når det gjeld ankemålet mot kongane, så styrer kongen gjennom rådet sitt, «saa at Kongens moralske Personlighed har saare lidet at sige»(!). Elles finn L. U. at

---

[20] Gleditsch sa om Chr. Bruun «at han satte gammelprofetisk ild til grundtvigsk menneskelighet».

Bruun minner om den heilage Antonius, einbuaren, som frå øydemarka drog inn i den utskjemde hovudstaden.

Alt i januar 1881 står Heuch i Studentersamfundet med sitt motforedrag: Med all sin urett og alle sine overdrivingar, «med al sin fængelige Gemytter saa let indtagende Lyrik», er Bruun just mannen som vantrua no treng. Just i det som var veikskapen hos Heuch, hadde Bruun sin styrke: å gjeva motstandaren rett når han hadde rett. Og når Bruun atter svarar, dreg han jamvel Heuchs apologetiske dugleik i tvil: «Det er vor Hovedstads Ideforladte, juridiske Tænkemaade som tager formal Logik for et afgjørende Vidnesbyrd om stor theologisk Dygtighed.»

I 1884 tek Bruun opp att sine ankemål i For Frisindet Christendom: Åndsmakta i kyrkja har veikna både i tanke og ferd. Åndsverksemda åt kyrkja kan heilt visst vera lærd, men er matt. Difor ovrar gudlaus tenking og samvitslaus ferd seg som dei gjer. Den makta som skulde halda att, er for veik. Det kyrkja no må gjera, er i anger og bot å venda sin eigen høge etikk mot seg sjølv.

Underleg er det å sjå kor lite Bruun vart forstått. Vedkjømeleg og sjølvironisk skriv ein gamal prest:[21] «— vi læse, arbeide, tro, bede, prædike, ile til Hjælp, bistaa med Raad og Daad, løfte i Fattigvæsenet, løfte i Skolevæsenet, forløfte os i vor Usselhed, løbe feil, angre, stride, lide, læse, søge at holde os à jour og bliver dog fremstillede paa Scenen i Straamand og i Presten i «Kongen», passere Revue med vore Eiendommeligheder for det mest oplyste Publikum i Hovedstadens Theater. Digtere løbe an paa os, Politikere mishandle os, Uvidenheden misforstaar os ...

> Ja, jeg er grisk og dum og sløv tillige!
> Men jeg er grisk for dem, som Gud mig gav,
> og jeg fordummedes i Trængsels Krige,
> og jeg blev sløv paa Ensomhedens Hav.»

Til slutt spør den gamle presten: «Hvor fik Storthinget sine Præsidenter fra i disse 70 Aar?» Den unge presten O. Olafsen viste til at mykje av det stellet som Bruun hadde klaga så sterkt over, slett ikkje var skapt av kyrkja, men av lovgjevingsmaktene gjennom tidene, og spør Bruun om han trur det er med glede at prestane er korn-, smør- og ostehandlarar?[22]

Med sin skarpe kritikk til begge sider vart Bruun gjennom desse åra ein einsleg mann. Frå 1884 gjev han ut For Frisindet Christendom og skriv friskt og ope mot ortodoksien og vantrua i samtida. Ingen har reist så praktiske og livsnære krav som han. Han var overtydd om at vinstrepolitikken var i pakt med kristendomen. Samstundes kritiserte han fritenkjarskapen og dei republikanske tendensane i partiet. Han var samd i at ministeriet Selmer vart dømt. Men han

---

[21] Morgenbl. 1881 nr. 313 A.
[22] Ope brev i Luth. Ugeskrift 11. des. 1881.

var ikkje samd i at den krenkte parten sjølv nemnde opp fleirtalet av domarane. Like overtydd var han om at kristendomen var livsens berande grunnmakt. Men han såg og kor lite av kristendomen både ortodoksien og pietismen hadde makta å realisera.

4. «TIL CHRISTENDOMMENS VENNER I VORT LAND»

> Den kristne, det mener jeg, kan ikke forsvare, at overlade det borgerlige Samfundslivs Omraade til Christendommens Fiender. (Gisle Johnson, 1882.)

Pietismen med sin strenge dualisme hadde — i alle høve hjå folk flest — skapt den førestellinga at det kristelege og det borgarlege livet var uforsonlege motsetningar. Å vera med i politikken var for ein kristen helst å skjemma seg ut. På dette pietistiske grunnsynet bygde vinstre sitt slagord: Kristendom og politikk har inkje med kvarandre å gjera. Føremålet med slagordet var heilt visst å gjera dei kristne endå meir likesæle for politiske spørsmål enn dei hadde vore før. Ikring 1880 tok teologane — ikkje minst Heuch — til å tenkja meir over dette påstandet. Han hadde merkt seg Proudhons ord: «Er det ikkje underleg at vi på botnen av alle ting finn att teologien?» Ikkje minst hadde Heuchs førelesingar på Universitetet i 1881 ein skarp analyse av Vantroens Væsen, og av det nedslaget religionen gjev seg i samfundsstrukturen. Samstundes la dei kristne i 80-åra merke til at radikal politikk og presse ikkje sikta på noko mindre enn å trengja kristendomen ut or samfundslivet. Og medan dei vanlege vinstreblada kvar dag hamra den nemnde satsen inn i lesarane, kunde dei kristne lesa sanninga i Nyt Tidsskrift: «Fremskridtsaanden paa det politiske Omraade udgaar for en væsentlig Del fra hvad man kalder «Fritænkeri», d.v.s. den ærlige, aldrig hvilende Søgen efter Sandheden paa det religiøse, moralske og filosofiske Omraade.»

Ikkje minst hadde professor Sars, som historikaren og den politiske teoretikaren åt liberalismen, greidt ut om kor lite kristendomen høvde for den liberale statsskipnaden. Serleg drøfte han *autoritetsspørsmålet*. Sars held fram at det er i primitive og barbariske tider at autoritetstilhøvet veks fram. Det primitive mennesket kan ikkje ha den rette respekt for nokon «i hvilken det tør se et Kreatur af sin egen Vilkaarlighed.» Då mennesket frå evolusjonistisk synsstad tek til med å vera eit dyr, må det disiplinerast med pisken og ha autoriteten over seg som ein utvertes tvang. Så etterviser han korleis autoriteten ovanfrå stendig har mått vika romet for autoriteten nedanfrå i all politisk utvikling i Europa. Kvar ny ætt har den oppgåva å gå stendig lenger på denne vegen. Både evolusjonslæra og den europeiske samfundsvoksteren steller det absolutte demokratiet opp som ideal og siste endemål. Og no er ein komen til det store vegskilet: anten autoritet eller fridom. Inkje av dei to prinsippa kan vera det andre under- eller side-

ordna.[23] «Frihedsprincippets styrke, legitimitet, seirende magt søges ikke længer deri, at det er det oprindelige, men netop omvendt deri, at det hører udviklingen til.»[24] For kristendomen er det no ikkje anna å gjera enn å vedgå «at den ikke blot ikke har opstillet noget politisk System, men ikke engang noget fuldstendig moralsk System.» Ein krev reint for mykje av kristendomen når ein ikkje berre vil at han skal vera dominerande prinsipp i det politiske, men og norm for moralen. «Kristelig Politik er Ingenting, kristelig Moral er i det ringeste ikke en altomfattende, den maa suppleres med en Moral, som i al Fald ifølge sin Oprindelse ikke er kristelig.»

Til dessa hadde dei ortodokse avgrensa seg til å åtvara mot radikale blad og å hindra politisk utgliding frå sitt eige læger. Luthersk Ugeskrift hadde serleg åtvara prestane mot radikale tendensar.[25] Om så er at prestane ser roleg på at liberale blad og liberale politikarar gjev fritenkinga framgang, «da svigter de sit Kald som Kirkens Tjenere. Politiken vinder da en sørgelig Seir over Presten.»

Den vokster i radikalisme som presse og agitasjon bar bod om, hadde no fått sitt handfaste prov i stortingsvalet. Vinstre kom no med «riksrettsfleirtal». Spådde den sterke vinstreflokken ille reint talvore, var det endå verre at dei kyrkjelege minoritetane møtte så sterkt representerte. Vinstrepressa let ikkje det gode høvet gå unytta til å slå politisk mynt på valet, serleg når det galdt Oftedal. Med stor glede viste denne pressa til at ein av dei største byane med å velja Oftedal hadde synt at vinstrepartiet «gjerne tager i sin Tjeneste en Mand med udpræget kristelig Holdning.»[26] Om mogeleg endå tyngre fall det dei ortodokse å sjå ein så fyllug representasjon av ny-grundtvigianarar: sokneprestane V. A. Wexelsen, Sæmund Vik, høgskulestyrarane Viggo Ullmann, Lars Bentsen, Daniel Sæter og fleire lærarar frå folkeskulen som høyrde til denne stemneleia. Attåt alt dette frettest det at kandidatar som ikkje var radikale nok, var falne igjennom i valet.

Heuch tok no hardare i enn nokon gong. «Hvad enten den moderne Vantro kommer i Pergament og kalder sig Politik, eller den kommer i Avispapir og kalder sig Journalistik, eller den kommer i Guldsnit og Chagrin og kalder sig Skjønliteratur, saa kommer det ud paa Et, saa sandt det er gudløse og kristendomsfiendtlige Principer den søger at smugle ind i Folket. Den maa lære et andet Feldtraab og et andet Løsen end «Folkevilje» og «Folkesuverenitet» om Kirkens Vogtere skal lade den frit passere ind i Kirkens Leir.»[27]

Endeleg hausten 1882 vart verknaden av «Kampen mod Vantroen» meir synberr.

Og no hender det utenkte. På stiftsmøtet for Oslo bispedøme

---

[23] Nyt Tidsskrift 1884 s. 64.
[24] Nyt Tidsskrift 1884 s. 326.
[25] L. U. 1879 s. 131 f.
[26] Dagbl. 1882 nr. 271 (31. okt.).
[27] Luth. Ugeskrift.

hausten 1882 kasta Gisle Johnson med foredraget Kristendom og Politik, kyrkja ut i den politiske striden og tok parti for høgre og kongsmakta mot vetoet og parlamentarismen. Rett nok medgjev Johnson at skrifta ikkje set opp nokor viss «Form af borgerlig Samfundsorden som en eneberettiget specifik eller udelukkende kristelig.» Men foredraget feller dom over «enhver Betragtning af en Stat, der sætter Menneskeviljen, en enkelt Herskers eller det hele Folks, istedetfor Guds vilje som Samfundets høieste Lov ... enhver Betragtning af Øvrigheden, hvorefter denne ikke er Guds Tjener, altsaa ikke indsat af Gud, men enten af sig selv eller ogsaa af Folket.»[28] Og no retter han appellen til alle kristne om å gå aktivt inn i politikken. «Den Kristne, det mener jeg, kan ikke forsvare at overlade det borgerlige Samfundslivs Omraade til Christendommens Fiender.» Så heilhuga som Johnson til dessar hadde ofra seg for religiøse og kyrkjelege oppgåver, hadde ingen drøymt om å få sjå den varsame og fredsæle mannen i brodden for ein landsfemnande politisk aksjon.

Av Bjørnsons svar til Johnson ser ein kor endelaust langt ifrå kvarandre dei to grunnsyn på samfundet ligg. Bjørnson kan ikkje skjøna at det kan vera noko i vegen for å halda folkesuvereniteten for øvste autoritet, like godt som kongsviljen i den absolutistiske staten. I denne artikkelen gav Bjørnson det politiske kravet åt liberalismen denne reint klassiske utforminga: «Folkeviljen lovlig udtrykt har en Autoritet som ingen anden jordisk Myndighed, idet den nemlig er Landsarvens Haandtagere i Beslutning over sin Arv, Landets Eiere fra gammelt i Raadslagning og Valg.» Ein kan, seier Bjørnson, stridast om folkeviljen, om det er mogeleg for oss å gjennomføra han som øvste lov, «men om at den i et selvbevidst Samfund byder den bedste Garanti for Authoritet, derom kan der ikke mere strides. Hvorfor saa ikke tro, at ogsaa den er Udtryk for Guds Vilje?»

Den samfundsutvikling som har Sars, Bjørnson o. a. til sine hævaste målsmenn, meiner Luthersk Ugeskrift at det er tri religiøse flokkar som garanterar for: grundtvigianarane med «den modnede Folkevilje» (Wexelsen), dei bergenske reformvenene med sitt «Folkemening, Folkeønske» (Jacob Sverdrup), og dei vestlandske pietistane med sin «efter Valg paa Valg prøvede og med stigende Majoritet udtalte Folkevilje» (Oftedal).

Dei ortodokse hevdar at vinstre med sitt slagord om at kristendom og politikk ikkje har noko med kvarandre å gjera, hadde ført veljarane bak lyset. Spørsmålet vart difor kva som kunde gjerast til å auka den politiske opplysninga. Alt på stiftsmøtet var dette spørsmålet drøft uoffisielt, og drøftingane samla seg til slutt i eit opprop til alle kristne i landet.

Med oppropet «*Til Christendommens Venner i vort Land*» i januar 1883, vender dei ortodokse seg til alle som «ønske Christendommen bevaret for vort Folk», og peikar straks på den fåren som no trugar kristendomen «fra den politiske Radikalismes Side». Oppropet vender

[28] Fædrel. 1882 nr. 89.

seg ikkje mot den framstegspolitikken som byggjer på den historisk gjevne grunnvollen. Oppropet vender seg mot den politikken som ikkje kan nå målet sitt utan «Omstyrtning eller Opløsning af den bestaaende Samfundsorden og Tab af Samfundsgoder, som maa være hellige og dyrebare for ethvert Folk.» Oppropparane er heilt overtydde om at både siktemålet for og verknaden av den radikale politikken er «Christendommens Fortrængelse fra den Stilling den hidtil har indehavt i vort Folk.»

Heller ikkje kan nokon vera blind for den demoraliserande verknaden denne politikken har hatt. Meir og meir har det synt seg at radikal politikk, fritenking og vantru går saman. Ja, i den radikale pressa rår det ei ånd som beintfram held på å forgifta folkelivet. Folket sjølv ser ikkje at denne antikristelege forføraren har til motto: Eg ottast ikkje Gud og har ikkje age for noko menneske (Luk. 18,4). Oppgåva er no å opplysa folket om det tilhøvet radikalismen står i til kristendomen. Denne oppgåva vil oppropsmennene løysa gjennom ei rad med småskrifter. Men det munnlege ordet vil òg verta nytta. Elles har det i denne saka så lenge vore tagt, at det er naudsynt «at enhver i sin Kreds i Ord og Gjerning aflægger sit Vidnesbyrd», og det ikkje berre mot vantrua, men òg mot den politiske rørsla som er skapt av vantrua. Oppropet er dagsett: Kristiania i januar 1883, og underskrive av Gisle Johnson, J. G. Blom, S. Brun, J. Jensen (verkseigar), H. Mohn, N. Nickelsen (skulestyrar), P. Rogge (ekspedisjonssjef) og parafert av H. G. Heggtveit. Oppropet samla straks om lag halvtridje hundre underskrifter, mellom dei bispane, dei teologiske professorane og om lag eit halvt hundre prestar og andre framståande personar. Underskrivarane er frå nær sagt alle lag i samfundet. Men undantak av det historisk-filosofiske er alle fakultet ved Universitetet representerte: det teologiske ved Johnson og Caspari, det juridiske ved Ingstad, det naturvitskaplege ved H. Mohn, det medisinske ved Lochmann. Men ser ein bort frå P. Rogge, finn ein ingen frå den høgare administrasjonen, heller ikkje frå Høgsterett. Ingen av dei nyvalde høgretingmennene er med. Likevel vanta det ikkje på personar med sosial posisjon mellom underskrivarane: Ikkje mindre enn 8 er millionærar med frå 1 til 4 millionar i midel. Difor kunde Dagbladet straks slå fast at kyrkja no hadde alliert seg med pengemakta.

Endå oppropet på det sterkaste strekar under at det ikkje er meininga å driva politikk, var oppropet ei open partitaking i striden om samfundsmakta. Oppropparane oversåg at det var borgarlege saker som kløyvde land og folk, og ikkje religiøse. Oppropet identifiserte vinstre med fritenkjarane, noko som straks var ei stor veiking. Dei ortodokse hadde knytt sin utvertes lagnad til eit einskilt politisk parti, stødde seg til pengar og utvertes makt, og garanterte samstundes for at samfundet såleis som det var, var noko gudgjeve. Aldri før hadde ein kristen flokk så ope teke parti mot det som folket heldt for si dyraste tarv. Oppropet var politisk teke lagnadstungt. Både vest-

landskristne og grundtvigianarar var vinstrefolk, og kjende med rette på at oppropet stempla deim som vantruande.

Nokre prestar, såleis Wexelsen og Ebbesen, nekta å skriva under oppropet. Ebbesen sende jamvel Johnson eit ope brev,[29] og skriv at oppropet har gjort mykje større skade for kyrkja enn alle åtak frå dei vantruande til saman.

Få av «det nasjonale gjennembrudds» menn har skrive så vakkert om kristendomen som Erik Vullum: «Skjønnere har ingen Bølge løftet sig af Tidernes Strøm, dybere har ingen Aand grebet Sindene. Den Frihed vi elsker, er kommen til os gjennem Kristendommens Lære.»[30] Men Vullum og reagerte mot oppropet.

Det kravet dei ortodokse reiste, var ikkje noko mindre enn at dei kristne maatte halda seg vinstrepolitikken frå livet, sidan partiet hadde gjort samlag med fritenking og vantru. Vestlandsposten svara at dette kravet var like tåpeleg som å vilja krevja at kristne høgrefolk skulde skilja lag med sitt parti av di det fanst fritenkjarar der òg. For å veikja Opraabet kom Vestlandsposten med sitt opprop.[31]

Ein av dei første verknader oppropet fekk, var at dei ortodokse freista leggja vanskar i vegen for den «frie» verksemda til Lars Oftedal. I april 1883 hadde Fredrikstad Tivoli lova han hus til eit foredrag. Men i siste liten tok styret lovnaden attende med den grunngjeving at etablissementet elles ottast at det miste øl- og dansesalretten sin! General Wergeland som hadde skrive under oppropet, nekta i 1883 Oftedal å halda «bibellesing» i gymnastikksalen på festninga i Kristiansand.

Var ålmenta uviss om anten oppropet var politisk eller ikkje, tok dei mange småskriftene som fylgde oppropet, all tvil bort. I desse småskriftene vart dagsens mest brennande emne drøfte — ikkje berre kyrkje- og skulespørsmål. Klaveness gav anonymt ut Politik og Christendom; presten Karl Roll skreiv om Den politiske Situation og de Kristne. Etter Roll er det no kome så langt at ein prest «knapt kan gjentage sin Herres Ord: Giver Keiseren hvad Keiserens er etc. og tale om Christnes Skyldighed «at være al menneskelig Orden underdanig for Herrens Skyld», uden at han mistænkes for at bringe Politik op paa Prædikestolen.» Skulde ein ta omsyn til skriket frå vinstre, seier Roll, måtte ein beintfram stryka 4. bodordet i katekisma. Men då Roll gav dei ministrane som hadde gått av, vitnemål for å vera dugande og heiderlege menn, meinte vinstre at det burde talast minst mogeleg om dugleiken, og minner om korleis ministeriet hadde fare fram mot Løberg, Sørensen og Hol, om korleis Hjort vart avsett, om åtferda mot «gamle Prahl» og om Jens Holmboes freistnad på å reisa sak, først mot Oftedal, seinare mot Thommesen.

I sine to anonyme skrifter: Det radikale Parti og Rigsretten, og Mere om det radikale Parti og Rigsretten, peika Hartvig Lassen på

---

[29] Luth. Ugeskrift 1883 I s. 12.
[30] Bull og Paasche, Norsk litt.hist. V s. 9.
[31] Vestlandsp. 1883 nr. 27.

« — at de fornemste Ledere inden Vantroens Leir, er for det meste ogsaa politiske Ledere inden Partiet.»

Oppropparane nøgde seg elles ikkje berre med utgreiingar om tilhøvet mellom kristendom og radikal politikk. Med den opplysningsaksjonen dei ortodokse no sette i gang, greip dei langt utom grensa for det kyrkjelege og kristelege. Skrifter som Det radikale Parti og Myrmandsvesenet, Det radikale Parti og Bevilgningsnægtelserne, Det radikale Parti og det absolute Veto, syner at aksjonen skaut langt over målet, var pastoralteologiske partsinnlegg som sakna heimel i Guds ord. Alt i alt gav oppropparane ut 9 slike småskrifter.

I den kyrkjelege situasjonen med dei mange radikale utfall mot kristendommen kunde dei ortodokse i desse småskriftene hatt eit våpen med ikkje lita slagkraft. Men ei så grotesk utnytting vekte mistanke. Oppropet vart ingen båredøyvar, tvert imot. Det vart signalet til å gjera striden meir systematisk og endå beiskare enn før. Med ikkje liten rett kunde vinstre halda fram at utferdarane no nytta kristendomen for å koma sine politiske motstandarar til livs.

Den første verknaden oppropet fekk, var at Bjørnson skreiv gravsongen over både ortodoksien og johnsonianismen.[32] Bjørnson kallar oppropet «Kristendommens Falliterklæring undertegnet av halvtredje Hundrede høist agtværdige Præster, Professorer og Menige — det rareste Syn man har set paa lange Tider.» Med store tydelege ord, seier Bjørnson, fortel oppropet at «siden der kom Bevægelse i Sindene herhjemme», makta ikkje ortodoksien å halda taket, «— og vi ser halvtredje hundrede Ærværdigheder ligge over ende med Gisle Johnson i Spidsen, Hatten og Brillerne langt borte —.» Så hermer Bjørnson orda i oppropet om at kristendomen har «paatrykt vort borgerlige Samfund, dets Love og Indretninger sit eiendommelige Preg». Men kva slag samfund er dette som oppropet steller seg som garant for? Jau, det er det samfundet som held oppe prostitusjonen, drikkeriet og krigsmakta, det samfundet som held oppe tukthus så låke, at den som går inn med anger, kjem ut att som kjeltring, den same staten som har gjeve trua eit serskilt departement. Så seier Bjørnson til slutt: «I dette umandige Jammerrop gir den [Johnson-vekkinga] Magten fra sig —. Hermed har den mægtige Gisle Johnson sagt sit Oldingeord til den evig unge Folkekraft.»[33]

Oppropet skapte ei mengd meir eller mindre talentfulle innlegg frå vinstre, såleis av Jacob Sverdrup, cand. theol. A. M. St. Arctander, overrettssakførar Lindboe, Erik Vullum, professor Sars, og elles ei mengd med anonyme innlegg.

I bygder der presten hadde skrive under oppropet og vinstre sat med bygdestyringa, kunde det verta reine uhugnaden. Såleis i Ullensvang, der Julius Riddervold var sokneprest og høgskulestyrar Johs. Helleland ordførar. Ordføraren, med mange andre gode bygdefolk

---

[32] Verdens Gang 1883 nr. 22.
[33] Artikler og Taler II.

bak seg, vende seg til presten og sa som si meining at det oppropet presten deira hadde vore med på, var skikka til å bryta ned all vyrdnad for kristendomen.

Så omsynslause var dei politiske motsetnadene at biskop Essendrop i sitt Hyrdebrev 1883 fann seg kalla til å minna om v. Oosterze's ord: «Den Prædikant, der stiller sit Ord til et politisk Partis Tjeneste, gjør langt mere Skade end Gavn. Uden Nødvendighed fjerner han Tilhørere fra sig, hvem hans Ord ellers kunde været til Velsignelse, og den borgerlige Tvedragts og Partiaands Ild brænder saa meget sterkere, jo mere der pustes til den fra Prædikestolen.»

Appellen om at kvar kristen krins måtte gå aktivt inn i striden, var ikkje utan verknad. I alle høve verka appellen til å kvessa den ortodokse preika berre endå meir i politisk lei. Frå mange bygder kjem det meldingar om at preikestolen no vert nytta til politisk agitasjon.

Dette var ein grunn meir til at prestane fekk lastord i vinstrepressa. Men Ny luthersk Kirketidende svara at har fritenkjarane trong og rett til å strida mot kristendomen i offentleg skrift og tale, må dei kristne ha same retten, ja, det må vera ei samvitssak for alle truande å motarbeida vantrua både i skrift og tale. «Selvfølgelig har Presterne Ret til i sine Prædikener at bekjæmpe de Lærdomme» som no vert spreidde over landet, — både rett og plikt. Men prestane bør ikkje nemna namn.[34]

Eit av dei innlegga i denne striden som merkjer seg ut i den store bunken, er Christopher Bruuns: Venstre-Politiken og Theologerne. Etter Bruuns meining har Johnson gjort rett i å appellera til dei kristne om å vera meir aktivt med i politikken. Men Bruun reiser eit avgjort krav om tolsemd. Om eit menneske i det politiske etter vårt syn tek i miss, kan same mennesket like vel vera ein betre kristen enn me er. Bruun for sin del er heilt viss om at teologane gjer urett når dei i flokk og fylgje seier seg samde med høgrepolitikken. Han er overtydd om at denne tilknytinga vil føra til den største ulukke for kyrkja, «hvis ikke i Gud i Himlen havde sin høiere Mening med den theologiske Daarskab.» Bruuns grunnkrav er at ein ikkje skal døma eller fordøma kvarandre for politiske meiningar skuld. Når ein møter ein god tanke eller idé, så spør ein då ikkje først og fremst kven som har kome på denne tanken eller idéen. Nye fruktberande idear er så ofte først borne fram av fritenkjande teologar. Seinare har truande teologar reinska fritenkinga ut, skilt det ekte frå slagget etter det gamle bodet: Prøv alt og hald fast ved det gode. Så nemner Bruun Tübingenskulen. Finst det ein rettruande teolog, som gjer krav på å vera vitskapsmann, som vilde kunna vera forutan dei opplysningane som denne skulen har kome med? «Og overhoved alt hvad vi kalder historisk Forstaaelse af Bibelen, hvilken Sum af fritenkerske Opdagelser og fritenkersk Arbeide er der ikke nedlagt i den?» Kvar vilde dei rettruande av utan dei

---

[34] Om preken og politik. Sjå Færdens foredrag i Drammen og Kongsberg provsties forening. Luth. Ugeskrift 1882 II s. 284.

oppdagingane som er gjorde av fritenkjarar, i filosofi, filologi, soge og naturgransking? Så spør Bruun kvar det er mest fritenkjarskap, til høgre eller til vinstre. Den store mengda av folket ser på kristendomen med stor vyrdnad. Men dei maktar ikkje å gjeva vinstrepolitikken ein kristeleg karakter. «Derimot er den haandfuld dannede Fritænkere som har sluttet sig til, fuldkommen tilstrækkelig til at give den hele Bevægelse et fritenkersk, ja, et antichristeligt Stempel.» Med tanke på slagordet åt vinstre: kristendom og politikk har inkje med kvarandre å gjera, medgjev Bruun at dette tilhøvet er svært uklårt for mange. Det kristne Alvor i den Skikkelse hvori vort Folk bedst har kjendt det, har saa længe holdt sig borte fra al Deltagelse i det politiske Liv, at man ikke kan vente andet end at der endnu maa raade megen Uklarhed over Forholdet dem i mellem.» Til slutt minner Bruun teologane om den gamle sanninga: «Det har altid hørt til Presternes Fristelse dette, uden videre at slaa sin egen Sag sammen med Guds.»

Dei sterke motsetningane gjorde at den kiliastiske stemninga for ei tid loga opp over landet. «Guds Ord taler om Tider da Satan løses, ligesom det taler om Tider da han igjen bindes.» Guds ord talar om tider då det «som holder tilbage» vert rudt til sides. I tider då alt skal gjevast fritt og vilkåra gjerast like for lygn som for sanning, for heidendom som for kristendom, då vert enden at Antikristen «sætter sig selv i Guds Tempel som Gud og udgiver sig forat være Gud» (2 Tess. 2, 4). Framom alt vart Johannes' openberring for ei tid aktuell og mykje granska, ikkje berre av vanlege kristne, men og av teologar.[35] Mange mellom dei fremste meinte at antikrist-tida var komen, såleis professor Bugge. I verket sitt Apostelen Paulus's Breve seier han: «Med vore Tiders Erfaring for Øie synes det ikke urimeligt, at det nærmest vil blive den revolutionære Radikalisme paa det sociale og politiske Omraade, der ud af sig vil føde Endetidens virkelige Antikrist.» Dagbladet skriv i ei melding: Antikristens Komme at representanten Bugge på tinget må ha til oppgåve «intet mindre end at udhale Antikristens Komme . . .»[36]

I 1880 heldt Heuch ei rad med apologetiske foredrag på Universitetet og seinare, etter innbeding, i Drammen og Stavanger. I 1883 vart desse foredraga utgjevne under tittelen: Vantroens Væsen. Populære polemiske Foredrag. Denne skrifta vekte stor åtgaum og vart meld og drøft i både dagspressa og utan- og innanlandske tidskrifter. Kor kvass striden var, syner ei anonym melding i Flekkefjords Budstikke. Meldaren vart klaga for gudsspotting og frådømd sine stillingar. Skrifta kom elles i tysk omsetjing i Leipzig 1886 og vart meld både i Zeitschrift für Pastoraltheologie og i Theologische Litteratur-Zeitung. I 1887 heldt Heuch apologetiske foredrag i Göteborg og i 1888 i København etter innbeding. Til foredraga i Göteborg var det stor

---

[35] Færden i Luth. Ugeskrift 1884 I s. 301.
[36] Dagbl. 1883 nr. 48.

tilstrøyming av kristne med ulike vedkjenningar, slike som sjeldan eller aldri hadde råkast.[37]

Sterkaste vitnemålet mot vantrua bar like vel Heuch fram med si forkynning. Formelt hadde han alt no (ikring 1880) lært å fri seg ut or det tyske hylsteret og tala reint ut. Det djerve og trufriske ved Heuch, stakk så sterkt av mot den gamle skulen. Truleg var han ein av dei fremste forkynnarane den norske kyrkja hadde i det 19. hundreåret, og i det heile har hatt.

Heuch skreiv aldri preikene sine.[38] Heller ikkje budde han seg på *kvar einskild* preike. Ein times meditasjon laurdag ettermiddag eller sumtid sundag morgon var nok. At han like vel ikkje preika ubudd, men at preika hans attåt si levande og originale form hadde eit tungt og godt gjennomarbeidt sanningsinnhald, det vitnar alle kunnige lydarar om. Løyndomen med dette var vel den at Heuch *alltid* budde seg på preika og difor inga serleg førebuing trong. Han var alltid innstilt på å forkynna evangeliet, av di han stendig bar Kristi evangelium i hjarta sitt. På ein serleg måte hadde evangeliet vorte friskt og flødande i han. Difor var han alltid så levande og sermerkt.

I serleg meining var Heuchs preiker levande tale, ja, preika vart til medan han stod og tala. Han slapp då ikkje alltid undan den freistinga som så lett råkar slike preikarar: han hadde vanskar med å slutta. Det at preika vart til medan han tala, var vel grunnen til den løyndomsfulle korrespondansen med lydarane.

Dei preikene som er att etter han, kom ikkje som stenografiske referat. Vidnesbyrd om Kristus (1883—93) er dei munnlege preikene hans i heilt omarbeidd form, ja, mange av deim er heilt nye preiker. Den lange utgjevingstida hadde sin grunn i at Heuch — merkeleg nok — arbeidde tungt med pennen, og i at innhaldet vart så sterkt omarbeidt. Endå han var konservativ over all måte, var han samstundes ein svært aktuell forkynnar.

I «Vidnesbyrd» samlar alt seg om Kristus. Like vel er det ikkje Heuchs sterke side å måla Kristus. Stilen hans er brei, klår og livfull. Ofte nyttar han bilete, endå oftare eksemplet til å gjera preika praktisk og fengslande. Ikkje sjeldan fører han inn talande personar som set fram tankar, spørsmål og innkast. Så får lydaren inntrykk av at predikanten strider med deim og at han sjølv har «svare og farlige Ting at kjæmpe imod og evige og salige Ting at kjæmpe for». Gamle, velkjende sanningar sette han fram i så skarpt ljos, at det var som lydaren ikkje før hadde vore merksam på deim. Samanlikningane var slåande, bileta mang ein gong drastiske. Han kunde drøfta perifere emne utan å gløyma det sentrale. «Han nyttjar icke släggan, men desto bättre förstår han at bruka borret. Man kommer ei undan, det går ei at slingra sig bort med ursäkter.»[39]

---

[37] Albin Holm i Luth. Kirketid. 1906 I s. 205.
[38] Gustav Jensen, Biskop Heuchs Prædikener. Luth. Kirketid. 1894 nr. 1.
[39] Biskop Billing i Vårt Land 1904. Etter Luth. Kirketid. 1904 I s. 198.

Heuch stod heilt på høgd med sine motmenn i givnad, stridshug og ordhegd. I kraft stod han over deim.

Heuch var i aller høgaste grad ein avgjord mann — «manden» som ikkje berre hadde ei sterk overtyding, men som og var fast i sitt syn og streng i sin dom over det som låg utanfor hans eigen ring. Mei dei mange morosame episodane som vert fortalde om han, syner at han åtte både hjartelaget og den sjølvironien som la ein dåm av forsoning og kjærleik jamvel over hans polemiske livs bane.

Som biskop i Kristiansand (1894—1904) vart han ein folkekjær mann. Han kom att frå sine visitasferder strålande over dei mange og rike røynsler han hadde gjort om kristeleg liv og verksemd. Serleg glad vart han over at det vestlandske lekfolket sette så stor pris på å ha han hos seg. Det hadde han ikkje venta. Han kom difor med liv og sjel til å slå lag med lekfolket, var med deim i møte og samkomer, tala, bad og styrde møta liksom dei, hadde deim hos seg, vitja dei sjuke.

Kompromiss og akkordering er framande omgrep for Heuch. Den unge presten J. J. Jansen hadde i 1882 halde foredrag i Borgesyssel pastoralforening om Kristendom og Videnskab. Av det som er tilgjengeleg for gransking, meinte Jansen at teologien hadde plikt til å ta opp dei røynlege vitskaplege resultata, endå om dei både stod i strid med det ein før hadde halde for openberring og gjorde brigde i teorien om Bibelen.[40] Jansen hevda i foredraget at det «ingen væsentlig Strid» er mellom det som den empiriske vitskapen klårt har kome til og det røynlege trudomsinnhaldet i kristendomen. Men i heile 5 artiklar held Heuch det naudsynt å gjera opp med Jensens realistiske grunnsyn.[41]

5. «HVEM ER ØVRIGHED I BIBELSK FORSTAND?» — RIKSRETTEN

> Dagens Strid, hvad er den Andet end Folkets Strid mod Folkets Tjenere om Folkets Ret til selv at bestemme sit Styre? (Lagtingspresident Quam. Luthersk Ugeskrift 1884 I s. 146.)
>
> Staten bliver stillet paa Hovedet. (Luthersk Ugeskrift 1882.)

Striden i presse og bokheim var berre eit førespel for den striden om sjølve samfundsmakta som *måtte* koma. Dei teoretiske drøftingane hadde synt at ulike meiningar om religion og moral skapte ulike syn på stat og samfund. For ortodoksien var «det Bestaaende» noko «Gudvillet». Statsidealet var kongedømet «av Guds Naade». Dette var ikkje berre eit statsrettsleg omgrep, men nær på eit religiøst dogme. Statskyrkjeprinsippet hadde ført med seg at kongen var øvste bispen i riket. Kongen, hans person og åtferd, hadde fått si serlege hegn i

---

[40] Luth. Ugeskrift 1883 I s. 205 f.
[41] Luth. Ugeskrift 1883 II s. 248 f.

lov om majestetsbrot. Frå hans person og maktstode emanerte makt og autoritet til alle hans tenarar. Ei sterk kongsmakt vilde difor seia ei sterk embetsmakt, og det var det same som eit velstyrt og velskipa samfund. All avgrensing av kongsmakta vilde difor skipla den orden som Gud sjølv hadde fastsett i det 4. bodordet. Folkestyre i staden for kongs- og embetsstyre, kva anna var det enn «at Staten bliver sat paa Hovedet.»

Injurierande utsegner og injuriesøksmål var det mange av. Overrettssakførar Nicolai Sørensen vart saksøkt av di han hadde skrive hædande om kongedømet. Opl. Avis vil ynskja og vona at den presten [Færden] som har skrive diktet «Til mit Folk», må verta dregen til ansvar av di han bryt ned vyrdnaden for Stortinget.[42].

Det er mot dette samfundssynet den unge radikalismen lyfter fana i 1880-åra, og i tale og song manar folket fram til strid. Diktarkallet er no framom alt å gå inn for å fri ut det bundne folket og den bundne folkeevna.

«Han river Kongekaaben af
og breder den om Folkets Skuldre.
— — —
Saa det skal være selv sin Majestet
i eget Kald og Aandeætt
— — —
i store Mænd af egen Lænd.»
(Bj. Bjørnson, En Sangers Kald.)

Til vala i 1882 hadde Bjørnson skrive sin glødande kampsong:

«Til Valg
saa Folkeviljens Ord blir sagt
til Fald for Ondt, til seir for Godt
til Lov for Land og Drot.
Det Land er vort, dets Lov er «vi»
saa føler alle fri.»

Men òg i prosa hadde Bjørnson støypt kuler som råka i blinken. «Flertallets Villie er Landets øverste Lov — Magtkilden. Det gaar ikke at holde et Stykke Papir op imod et Folks levende Liv og Tanke. Folket selv er Landets levende Grundlov.»[43] Med raske steg gjekk statslivet i ei lei dei konservative ikkje ynskte. I 1882 vart predikatet «naadigste Konge» avteke og stutt tid seinare vart det gjort framlegg om å avskipa lova om majestetsbrot.

I sin polemikk mot den nye statsskikken ytte Luthersk Ugeskrift nokre av sine beste artiklar, artiklar som i kvass analyse og strålande logikk leitar etter maken, jamvel i dei politiske fagblada. Etter den nye statsskikken vert det veljaren som vert «den absolute, uindskrænkede, selv over Rigets Grundlove ophøiede Suveren.» Majestetsbrot kan det berre verta tale om når nokon set til sides «den skyldige Ærbødighed mod Folket eller Folkerepresentationen.» «Statens tid-

[42] Opl. Avis 1880 nr. 125.
[43] Hermt etter Fædrel. 1882 nr. 31.

ligere Hoved og al anden Øvrighed skal nu være det suverene Folks underdanige Tjenere. Staten bliver stillet paa Hovedet.»[44] Til dette kunde Verdens Gang svara: «Den af Gud anordnede Øvrighed, det er den Øvrighed, der udøver de Love, som er Udtryk for Folkets Mening og Overbevisning. Saaledes maa Guds Ord opfattes.»[45] At vinstre skar bort alle kongelege prerogativ, var for dei konservative mest det same som blasfemi. Kva vederlag har ein å by folket for den gudgjevne autoriteten? Så lenge ein har den over seg, er det lett å bøya seg både av omsyn til straffa og av omsyn til samvitet. «Men hvo kan føle sig forpligtet i sin Samvittighed under en Orden, hvori man alene ser Udslag af menneskelig Vilkaarlighed?» Dei konservative er nok merksame på «Vilkaarligheden ovenfra». Med dette slaget er så mykje mindre fårleg, som det er ein opplyst og ansvarleg «Vilkaarlighed».

Utetter hausten 1882 auka spaninga i det politiske livet, serleg i hovudstaden. Bjørnsons stridsdikt, Hoels «Giv Agt» og «Rifleringen» heta opp hugane. Det vart tala både om statskup og oppreist. «Det er besynderlig hvor Folks Tanke begynder at blive fortrolig med Barikader og Gadekamper.» Ingen samla stemninga i ein einaste blenk såleis som Bjørnson. «Det skal ikke længer være med Øiet løftet mod *den Mægtige over os,* at Øvrigheden skal handle, men med Øiet vendt mod *den Mægtige bag dem*» — og «i Aar skal denne Mægtige spørges om sin Villie, sin Dom».[46] For dei konservative var kongsmakta «en af de Magter som endnu hos os danner et Værn mod Frafaldets og Nedbrydelsens Antichristelige Kræfter». Dei kjenner det som «Folkesuvereniteten» held på å stiga fram som guddom.

Den politiske striden sette merke, ikkje berre i den kyrkjelege pressa, men jamvel på dei kyrkjelege møta og drøftingane der, såleis på det 8. friviljuge stiftmøtet i Oslo 1882. «Om man end aldrig saa gjerne vilde holde Politiken ude af Forhandlingerne i de kirkelige Organer og paa de kirkelige Møder, den lader sig ikke holde ude.»[47] Det synte seg klårare etter kvart at den politiske usemja viste attende til ein fundamental skilnad i det etisk—politiske. I tri artiklar: Det kristelige Øvrighedsbegreb og den naturalistiske Stat (1882) slår Luthersk Ugeskrift fast at kongedømet av Guds naade er usemjande med prinsippet om folkesuvereniteten. Folkesuvereniteten spør ikkje soga, appellerar ikkje til domane åt forsynet, «den er selv suveren ligeoverfor enhver Magt, baade i Himmel og paa Jord». Til kristendom og moral står det nye systemet som ja til nei. Kristendomen seier at styremakta er av Gud. Men det nye systemet seier at ho berre er tenar for folket og «udleder sin Myndighed fra dets Samtykke.»

---

[44] Luth. Ugeskrift 1882 I s. 86.
[45] Hermt etter Luth. Ugeskrift 1882 II s. 109.
[46] Hermt etter Luth. Ugeskrift 1882 II s. 109.
[47] Luth. Ugeskrift 1882.

Eit prov for den sterke øsinga i visse krinsar er ikkje minst professor Monrads artikkel «I Anledning Valgene»,[48] seinare kalla «Statskupartikkelen». Artikkelen er eit ope vink til kongsmakta om å gripa inn mot Stortinget. «Naar Trykket bliver ret føleligt, naar altfor store Interesser staa paa Spil, og den almindelige Uvilje naar et Toppunkt, vil en dristig Regjering ikke risikere meget, men vil meget mere have Landets bedste Kræfter med sig, om den, beraabende sig paa Nødværgets Ret — Gud afvende Varslet — vover et Statskup, hvorved Storthingets Beslutninger aabenbart tilsidesættes.» Det var ikkje å undrast på at serleg oslofolk tok til å gjera seg fortrulege med barrikadar og gatestrid.

Monrad fekk ei tilsvarande medferd i vinstrepressa. På eit møte i Haugesund skulda bergkandidat P. Mortenson Monrad for å vera landssvikar, og sa at slike personar skulde vore sette på slaveriet. Men Morgenbladet stadfester at Monrad har sagt berre det som «turde være temmelig uangribelig.»[49] Monrad klaga i skriv frå 21. april 1884 til Kyrkjedepartementet over den medferda han fekk i vinstrepressa, serleg frå Mortenson, og bad om påbod om å reisa sak. Men departementet (N. Hertzberg) svara at det såg Mortensons ord som «et raat Udbrud af en ustyrlig og fanatisk Person».

Ein flokk artillerioffiserar gav overkommandoen og kongen ei tillitsfråsegn.

Då tinget 23. april 1883 reiste sak mot ministeriet Selmer, spurde Luthersk Ugeskrift: «Skal Kristendommens eller Naturalismens Moral gjelde i vort offentlige Liv?»[50] Artikkelen skal etter J. B. Halvorsen, Norsk Forfatterlexikon, vera skriven av den unge presten J. M. Færden. Forfattaren ser det så at den naturalistiske staten no er proklamert. Men artikkelen vender ikkje anken så mykje mot Johan Sverdrup som mot stortingsmajoriteten. Men serleg vert anken vend mot prestane på tinget, som «med sin geistlige Værdigheds Kaabe» i dette høvet har dekt partiet. Dei har stelt seg som personlege garantar for at det naturalistisk—heidne synet på stat og styremakt er i fullt samsvar med læra og moralen åt kristendomen. Forfattaren er viss om at det aldri vilde ha kome så langt som det no er kome, om ikkje menn med kristeleg namn og vyrdnad hadde gått god for at aksjonen let seg sameina med kristendomen. Trass i alt har radikalismen vore nøydd til å finna garantar andsynes kristenfolket i denne saka. «Men Rigsretsedens Lanterne staar der som et lysende Øie i Mørket.» Striden står ikkje om noko mindre enn «Menneskeviljens Indsettelse paa Guds Throne» (s. 279). Å gjennomføra folkesuvereniteten vilde vera «Afsettelsen, Tilintetgjørelsen af Kristendommen som Samfundslivets moralske Prinsip» (s. 281). Like vel vonar forfattaren enno på at dei som sit med avgjersla, vil hevda rettferda og den kristne moralen, og

---

[48] Morgenbl. 1882 nr. 277 A, 280 A, 287 A, 289 A. Jf. 298 A.
[49] Morgenbl. 12. november 1882.
[50] L. U. 28. april 1883.

minner om den eiden riksrettsdomarane skal gjera på «alene at have Gud og Retfærdighed for Øie» (s. 284).

Då ministeriet Selmer like vel i mars 1884 var dømt, gjekk det eit sjokk gjennom dei konservative. «Det utrolige er hendt,» skriv Luthersk Ugeskrift i artikkelen Hvor er vi? og hvorledes skal det ende?[51] Sjefen for riksstyret, «Kongemagtens nærmeste konstitutionelle Representant», er i dag dømd som brotsmann. Men dette er revolusjon! Å gjera ein slik tilstand permanent, det er å proklamera den permanente revolusjonen. Alle må no sjå at «Uretferdighedens Hemmelighed» (2 Tess. 2, 7) er laus. Og kor er ikkje alt snutt opp ned for Morgenbladet! «Grundloven er givet for at *forebygge* Selvstyre; dette er dens Hensigt.»[52] Men vinstrepressa med Arne Garborg i brodden er høgt over alle blånar. Kor opplyft er ikkje no landet over alle hindringar og hemjingar. I juli 1884 skriv Garborg i Fedraheimen: «Fred er komen. Fridomen er grunnfest i Noreg. Det utrulege hev hendt. Me kan ikkje Gud fuldtakke, Noreg hev vunne att sin Heider frå gamle Dagar, ikkje med blodige Sverd, men med Sannings og Rets gjeve Vaapen. Fremst skrid no Noreg millom Nordlandi; no er me kanskje dei friaste i Verdi. No vert her sælt i gamle Noreg, no skal me byggja paa heimleg Tuft. Lat oss visa oss som Fridoms verdige Søner. Striden er endt. Arbeidet skal taka til. Fred og Sæla skal byggja i Dal og ved Fjord.» Det var ikkje å undrast at Bergens Tidende vilde ha det nye riksstyret til å gjera statsrevisor Garborg til professor — om naudsynt såleis at han fekk 1 à 2 år til å bu seg.[53]

Straks etter at Johan Sverdrup har teke over, skriv Heuch artiklane Vanvidets Dage med motto frå Matt. 26, 3 og spør: «Er det ikke Vanvid dette at et Folk arbeider som om det gjaldt Befrielse fra Despotismens Trældom, forat omstøbe en Forfatning, hvis Evne til at værne om dets Frihed og Fremgang det har erfaret i 70 lykkelige Aar? Er det ikke som en Galskab dette at et Folk, som aldrig har kjendt andet end Velsignelse af Magtens organiske Fordeling mellem Konge og Folk, fremtvinger en Tid, da Kongedømmet skrumper ind som en Skygge, og efter Johan Sverdrups Ord gaar over til at blive «en Republik under Hs. Majestæts kongelige Præsidium?» Og er det ikke unaturligt som en Sindsforvirring, at Kongemagten frivillig har søgt Bistand hos den Mand, der mere end nogen anden har arbeidet for at svække den og berøve den den Indflydelse, uden hvilken den bliver en hul Form, som kun minder om, at dens Magtfylde er udtømt? Sandelig, Vanvidets Dage er komne.»[54]

For dei konservative var alt i samfundet no snutt opp ned. Og for kyrkja melde det seg eit nytt og ålvorleg spørsmål: Hvem er Øvrighed i bibelsk Forstand?[55] Forfattaren kan ikkje skjøna at det

---

[51] L. U. 1884 I s. 129.
[52] Morgenbl. mai 1883.
[53] Berg. Tid. 1884.
[54] Luth. Ugeskrift 1884 II s. 7.
[55] Luth. Ugeskrift 1884 I s. 145.

vert rom for nokon Gud eller noko gudgjeve i eit system der styremakta er tilsett av folkefleirtalet. Men det spørsmålet som skygde over alle hine, var dette: Skulde det lukkast «den naturalistiske Anskuelses Talsmænd at afføre vort Folk dets kristelige Karakter og iføre det Revolutionens blodige af Vantroens Aand og Moral forgiftede Klædebon?» Heller enn «Øvrighed» må ein kalla eit slikt styre for «Nedrighed». Skal ein i det heile lenger tala om undersåttar, må kongen vera den einaste undersått. Han er den einaste i heile staten som ikkje har røysterett når det gjeld brigde i riksens grunnlov. Det er for denne teorien 9. juni-vedtaket er det konstitusjonelle og riksretten det rettslege uttrykket. Og liksom radikalismen gjer det underste lag i folket einrådig og «trælbinder det øvrige Folk under den laveste Almues Brutalitet», såleis gjev den kyrkjelege radikalismen seg ut for å hevda det sanne, ålmenne prestedømet. Men det som denne radikalismen i røynda gjer, er å gjera lemene i den politiske kommunen einveldige i kyrkjesaker. Begge talar vene ord, den eine om folket, den andre om kyrkjelyden. Men i staden for folket kjem mangmannen og i staden for kyrkjelyden kjem kommunen.

Harmen hos dei kyrkjelege vender seg no eit bel mot Jakob Sverdrup, den nye kyrkjeriksråden. Dei finn inkje prov for at han er meir dugande enn andre. Heile si prestetid har han verka i ein avkrok i Bjørgvin bispedøme, røynsla hans i skulevegen er avgrensa til ein folkehøgskule. I den kyrkjelege litteraturen er han kjend for å ha gjeve ut eit blad «der efter faa Aar hentæredes» av di det ikkje fekk til meir enn tri—fire reformvenlege tonar. Så minner artikkelen om Sverdrups kjæraste reformsaker: å ta ifrå presten formannsyrket i skulestyret, føra inn borgarleg brudvigsle, «Samfundsorganismens Forvandling til en uorganisk Masse», «Ombytning af det ethiske Prinsip med det arithmetiske.» I det politiske har det synt seg korleis det går med konservatismen åt den norske bonden, når han kjem i hendene på dei rette bondefangarane. Men på det kyrkjelege området vonar forfattaren at det skal lukkast å gjennomskoda radikalismen og verna om fedraarven.[56]

Heile det statssystem som riksretten har tvinga fram, er utslag av fornekting og vantru. Prinsipielt kan kyrkja ikkje godkjenna fleirtalsstyret. Eit anna spørsmål er kor langt ein kristen kan tøya seg i å godkjenna «de konkrete Former, hvori et saadant Samfundsprinsip maatte træde ham i møde».[57]

Til slutt manar artikkelen dei kristne til å reisa ein kyrkjeleg opinion over heile landet, med møte i stiftsbyane, og helst eit landsmøte til hausten.

Med artiklane Vanvidets Dage tirra Heuch den radikale pressa opp til gloraudt raseri. Radikale blad, frå den minste lappen ute i bygdene til storblada i Oslo, kasta seg over han. Vestlandsposten, som var regjeringsorgan og stod Jacob Sverdrup serleg nær, gjekk i brod-

[56] Luth. Ugeskrift 1884 II s. 9.
[57] Luth. Ugeskrift 1884 I s. 168.

den, og skulda han for å skapa oppreist mellom prestane og for å draga deim inn i «hemmelige Sammenrottelser og Møder for at styrte Statsraad Jacob Sverdrup og med ham det hele Ministerium». Men artiklane i Vestlandsposten gav berre Heuch høve til å koma med ein endå meir flengjande kritikk, og no galdt det Sverdrups person og andre menn i regjeringspartiet.[58]

Den opprivande og oppslitande striden Heuch no var komen opp i, dreiv han inn i ei lang og grundig etterrøking av tilhøvet mellom kristendom og liberalisme i andre europeiske land. Resultatet av desse granskingane kom i artiklane: I hvilket Forhold har Europas Kristne i det Store taget stillet sig til de moderne Samfundsidéer?[59] Han gjer Alexander Vinets ord til sine: «Præsteskabet repræsenterer ... Evangeliets Suverænitet, Regjeringen derimod repræsenterer Mængdens Suverænitet, Almagt og Guddommelighed. Det er to Dogmer, to Religioner, som mødes og tørner sammen (s. 180).

Dei konservative rådde over både bokhandel og forlagsverksemd og synte så stor varsemd at dei radikale kjende det som om norsk åndsliv var undergjeve geistleg sensur. Då Olaf Huseby og Olaf Norli den 10. desember 1883 opna bokhandel og forlag i Karl Johansgata, vart det ein snunad i dette. Forlaget nytta prenteverket til Nikolai Olsen, som var bror til Olaf Norli. Hos han vart snart all vinstrelitteratur prenta, alle røystesetlar, blad og opprop, Arne Dybfests «Blandt Anarkister», like eins Tyrihans og ei tid Fedraheimen. Men så kvass og ilter var stemninga at professor Bredo Morgenstierne ein dag kom inn i bokhandelen i Karl Johansgata «fløitende sint» og skulda radikalismen i bokhandelen for å øydeleggja leigeverdet åt huset, som vermor hans åtte, og han skulde syta for oppseiing så forretninga kom ut or huset.

Olaf Huseby var rik på friske tiltak, serleg kom han til å knyta namnet sitt til «De tusen Hjems Bibliothek», som han først hadde tenkt å kalla «Henrik Wergelands Boghylde». Nokre hundre band kom ut av denne billege bokserien, m. a. framifrå gode omsetjingar av populær-vitskaplege og politisk radikale skrifter frå utlandet.

Til realisasjon av denne planen var Huseby så heldig å få stønad hos den radikale rikmannen, trelastgrosserar John Sørensen. Sørensen var Bjørnsonven og Knud Knudsenianar, fanatisk motstandar av nynorsk mål, ein idealist og ein svermar, men samstundes ein sjølvrådig og svært vanskeleg mann. Sørensen fann på at bøkene i De tusen Hjems Bibliothek ikkje skulde ha namna Huseby og Kristiania på omslaget, berre John Sørensen, Fagerstrand. Det var like eins John Sørensen som i eit av sine mange Fagerstrandselskap — utan å rådføra seg med Huseby — gav Chr. Krogh lovnad om at firmaet Huseby & Co. limit. skulde gjeva ut Kroghs Albertine.

Det sa seg sjølv at det mest kjøpeføre publikum gjekk hus forbi. Dei radikale greidde ikkje i lengda å halda liv i tiltaket. Samarbeidet

---

[58] «Vanvidets Dage i Vestlandsposten.» Luth. Ugeskrift 1884 I. II.
[59] Luth. Ugeskrift 1886 I.

mellom dei to namnebrørne gjekk vel heller ikkje så godt som ynskjande kunde vore. Dei låge prisane vekte motvilje hos bokhandlarane. Sidan Huseby var med i bokhandlarsambandet, måtte han ta den økonomiske støyten, medan John Sørensen sat trygg. Til dette kom at nokre av dei store skriftene forlaget gav ut, vart kverrsette, så forlaget av den grunn leid stor økonomisk skade og snart måtte gjeva opp.

Gjennom dei mange billege skriftene frå De tusen Hjems Bibliothek, spreiddest radikalisme og fritenking hos den lesande ålmenta. Mykje av omsetjingslitteraturen hadde ein vitskapleg svip, som gav han ein viss autoritet hos ålmenta. Utan dette forlaget vilde mange av dei mest radikale skriftene frå 1883 og utetter hatt vanskeleg for å få sjå dagsens ljos. — Elles hadde og eit anna radikalt prenteverk kome til: Christian Holtermann Knudsens frå 1884.

Som ventande var, prøvde dei konservative gjennom bokhandelen å hindra omsetnaden av desse åndsprodukta og med det laga stenge for radikalismen. Ikkje eingong Johan Sverdrup fann forleggjar i Oslo for sine politiske talar. Avhandlinga Om Egypternes Udødelighetstro fekk professor Lieblein ikkje ut i Oslo.[60] I sine innlegg for diktarløn til Kielland klagar Bjørnson over same lagnaden. Ingen norsk forleggjar vilde gjeva ut «hvad jeg har skrevet forat begrunde min religiøse Overbevisning». Då Olaf Huseby braut med tradisjonen og skipa bokhandel i Karl Johansgata, vart han først truga med utseiing or huset, og sidan kom han som nemnt i prosess med heile bokhandlarlauget i byen.

---

[60] Verdens Gang 1885 nr. 73.

V. UTGLIDINGAR PÅ DET MORALSKE OG DET RELIGIØSE OMRÅDET I 1880-ÅRA

1. BOHEMRØRSLA

> Bohêmen har kapitulert for Dyret i sig, jeg, min Herrer, vil kjempe for Mennesket i os. (Fr. Petersen i Ægteskab eller fri Kjærlighed, 1887.)

Ingen stad kom fritenkinga såleis på avvegar som i spørsmålet om sedskap og ekteskap.

Kvinnene hadde for lenge sidan reist seg mot «hankjønstyranniet» og den underordna stoda kyrkja hadde gjeve deim. På få omkverve var det kyrkjelege synet så gamaldags og stivt som her. Endå så seint som i 1884 minner den unge presten M. J. Færden i ein artikkel i Luthersk Ugeskrift om at kvinna må ikkje gløyma sin «Ribbensnatur». Luthersk Kirketidende skreiv jamvel redaksjonelt same året (s. 351): «Manden vedbliver saa længe Ægteskabet varer, naturlig at være sin Hustrus Hoved og Herre, uanseet om han forspilder sin moralske Ret til at være det.» At same synet rådde i det borgarlege, stadfester punkt 8 i programmet åt De conservative Foreningers Centralstyre 1884: Styret vil arbeida for «hvad der uden Krænkelse af den Kvinden ved Skriften anviste Stilling i Familien og Samfundet kan tjene til at lette hende Erhvervelsen af Kundskab og selvhjulpen Stilling.»

Det var ikkje å undrast at kvinnene i denne øsingstida reiste seg og kravde sin rett til likskap. Med «Kvinden skabt i Guds Billede» (1878) argumenterte Aasta Hansteen mot det hevdvunne kyrkjelege synet på kvinna. Diktarane tok parti for kvinnene, Aasta Hansteen er modell for Lona Hessel i Samfundets Støtter og for Gunnar Heibergs Tante Ulrikke. Men eitt var å reisa fridomskravet, eit anna var å avgrensa det.

Det naturvitskaplege synet gjorde seg og gjeldande i domen om seksualetikken. Driftene var synlege utslag av usynlege krefter i skaparverket. Moral og samvit var etter utviklingslæra produkt av perfektibilitetslova i menneska, ei lov som flytte grensa for etisk sannkjenning stendig vidare. Som alle andre tvangsråder hadde moralen verde berre til ei tid. Det høgaste åndsidealet var fridom. Moralen vart difor halden for eit stadium som mennesket skulde leggja attom seg. I staden skulde koma daning og ein utvikla venleikssans.

Bjørnson hadde som nemnt alt i 1878—79 kasta seg over utanlandsk litteratur om dette emnet. Rett snart kjende han den gamle moralen avleggs. Ja, i eit par brev til Amalie Skram[1] skildrar han ope den kristne kjønnsmoralen som fårleg og unaturleg, laga av svermarar. «Denne har skadet Verden mere end alle dens øvrige Plager tilsammen, den er Fader til Fattigdommen, Prostitutionen, Slægtssygdommene, Karakterfordærvelsen.» Fråhald held han no for helsefårleg, ikkje minst for kvinna. At dei to kjønna friskt og naturleg gjev seg til kvarandre, er eit umissande verde for kulturlivet. «Sandselighedens Kraft er tillige Modets, Fantasiens, Farvernes.» Så hermer han «hvad den fri Sædeligheds Videnskabsmænn» i utlandet lærer: Dei vil inkje ekteskap ha «uden det Parterne selv har Lyst til at holde. For dem er Hovedsagen at Kvinden har sædelig Kraft nok til intet Barn at sætte i Værden, før hun selv helt og holdent kan ernære det. Først da har hun Mandens fulde Agtelse.» Skal kvinna kunna vinna denne sedelege krafta, må heile samfundet stå ope for henne. Ho må kunna verta prest, domar, advokat, dokter, handverkar, vekseler, kjøpmann, alt det ho kan og vil.

Hos Bjørnson gjekk det like vel ikkje lenge før vitet sigra. Alt i førstninga av 1880 slo han om og tok opp striden for «beherskelsesmoralen». Med En Hanske (1883) gjekk han meir attende til det kristne grunnsynet og viser korleis sedløysa undergrev både liv og lukke. Frå no prøver han å læra kvinnene å stella krav. I Geografi og Kjærlighed (1885) gjev han ord for si sterke mistru til den frie kjærleiken. Med Engifte og Mangegifte (1887—88) tek han endå sterkare til ords for «beherskelsesmoralen».

Alt i 1881 hadde dr. Brandes i Dagbladet proklamert full etisk ansvarsfridom for den akademiske ungdomen. «Pedanteriets Tid er forbi, der gives ingen akademiske Indskrænkninger mere. Du har den fulde, ubetingede Frihed, tag den, brug den, nyd den.» Ja, så lovbunde — driftsbunde — var mennesket «at det under de faktisk forhaandenværende Omstændigheder umulig kunde handle anderledes end det virkelig handler.»[2]

Protest mot den konvensjonelle tilsløringa av det seksuelle vart på moten; med stendig større fridom og vågemod tala folk ope om seksuelle spørsmål. Trongen til uhindra livsutfalding fekk si eiga stemnelei i bohemrørsla — den siste renningen av vantrua og den naturalistiske diktinga. Rørsla er beintfram driven av trongen til å kle av seg sjølv i folkeaugo og syna seg for ålmenta i «al sin Nøgenhed».[3]

Kristendom og moral, men aller mest det livsvarige ekteskapet stod stengjande for det intense kravet om livsnyting som melde seg. For ein ungdom som litteraturen alt i førevegen hadde overtydt om at dei var gjorde til krøplingar gjennom oppseding og miljø, var just

---

[1] Kamp-Liv I s. 16, 25.
[2] Jæger, Fra Kristiania-Bohêmen. Fortale s. 3 f.
[3] Impressionisten 1887 nr. 2 f.

frigjeringa av dei driftene som kristen moral hadde freista å regulera, eit evangelium som fann opne øyro. Målet skulde bohemen nå gjennom ein livsnær litteratur, som skulde tvinga den store ålmenta «til at *leve* sig til de samme Erfaringer.»

Ei side ved bohemrørsla rann snart saman med den vaknande ansvarskjensla for sosiale spørsmål i tida: avtakinga av den legaliserte prostitusjonen. Alt i 1873 hadde spørsmålet vore lagt fram for Stortinget.[4] Folketeljingsstatistikken[5] hadde synt tal som gav grunn til stor otte. Jaabæk hadde i ei rad artiklar i Folketidende drøft dette såre emnet med vanleg frimod.[6] I Medicinske Selskab hadde professor Lochmann gjeve ei lang vitskapleg utgreiing: Prostitutionens Væsen og de veneriske Sygdomme (1880). Elles hadde osloprestane for lenge sidan sendt oppmoding til statsmaktane om å ta denne kreftsvullen bort. Fråsegner låg føre frå stadsfysikus, helseråd, politimeister og stiftsdireksjon; ei av fråsegnene gjev Den offentlige Prostitutions Historie hos os fra den katholske Tid.[7] Og medan prestane hadde arbeidt i det stille, tok Christopher Bruun saka fram for ålmenta i foredraget sitt Om Christen-Samfundets Synder. For ein gongs skuld var då og Luthersk Ugeskrift samd med Bruun: Det å legalisera «Sikkerheds-Anstalter for Lasten» var ei samfundssynd, og boteråda hadde vore verre enn sjukdomen.

I kravet om å få bort prostitusjonen stelte bohemen seg på same sida som dei kristne. Men bohemen motiverte kravet på sin eigen måte: den kristne moralen førde til umoral, ekteskapet var lurvut hyklarskap, ein vev av lygn og usanning. Prostitusjonen var just provet for dette. Samstundes hevda bohemen at seksuelt fråhald var skadeleg. Difor kravde bohemen den frie kjærleiken legalisert utan noko band i staden for dei legaliserte samlivsformene: prostitusjonen og ekteskapet. Den frie mannen utan heim og huslyd er idealet. Fekk ein bort dei seksuelle restriksjonane, skulde livet få innhald og farge. Med mest religiøs eld og intensitet forkynte bohemen det nye evangeliet. Men så sterkt og seigt stemde samfundet imot, at dei som trassa det hevdvunne moralsynet, vart utstøytte, ikkje berre «av det gode selskap», men jamvel frå stilling og samfund.

Føraren for denne rørsla i Noreg vart cand. philos. Hans Jæger (1854—1910). Han hadde levt eit svært skiftande ungdomsliv: vart tidleg far- og morlaus, for til sjøs, vart student 1875 og same året stortingsstenograf. Like omskifteleg som det ytre, var hans indre liv. Som sumarfuglen sviv frå blom til blom og hentar søte safter, såleis skulde mann og kvinne løysa opp dei gamle livsvarige former for ekteskap og knyta nye samband. Utøymd og unøgd lidenskap synest ha drive han stendig lenger. «Og videre skrider jeg — halvdød av

---

[4] Storth. Forh. 1873 VI. Indst. nr. 94 s. 262—639.
[5] 1869 C nr. 1, s. 227 og 1876 C nr. 4, s. 4.
[6] Folketid. 1877 nr. 26 (s. 302) og nr. 41 (s. 496—502).
[7] Luth. Ugeskrift 1881 I s. 90 f.

rædsel og med haarene strittende på mit hoved, men baaret frem af den fremmede, overnaturlige kraft som rinder i mit blod — frem, frem, bestandig fremover bæres jeg og efterlater paa min vei en bred gold forbandelsens stribe gjennem skoven, hvor ikke noget levende mere kan gro.»[8] Programmet hans var full seksuell fridom. Dette kravet fekk han kopla saman med naturalismen: Naturalistkunst og desperat livsføring går saman. På den eine sida siktar han på å driva den beste ungdomen ut i sjølvøyding, på den andre sida å syta for at desse øydelagde menneska vert kjende av ålmenta.

Til jul 1885 gav Jæger ut Fra Kristiania-Bohemen i 2 band. Han vender seg til den intelligente ungdomen innan borgarskapet, til søner og døtrer «av brave, pæne foreldre» om å leva seg til den røynsla at dei livshøve dei er oppvaksne i, har gjort deim til krøplingar. Samstundes manar han ungdomen til å ikkje finna seg i denne kastreringa lenger. Når dei såleis riv seg lause, vil nok mange av dei unge gå under, men Jæger gjev dei von om martyrglorien. Den ungdomen som går under, er det store utsædet for framtida, «Mændene med de store Behov — der først kan tilfredsstilles under friere, rigere og skjønnere Samfundsformer — den landflygtige, hjemløse Boheme.» Sedløysa mellom studentar var ikkje noko nytt, men at slike emne vart drøfte offentleg utan tilsløring, og kravet om at samfundet skulde godkjenna og legalisera den frie kjærleiken, det var nytt og uhøyrt.

Fra Kristiania-Bohemen var ei brutal og omsynslaus avsløring av dyret i menneskeham. Av dei to hovudpersonane som lever etter den nye moralen, vert den eine åndeleg og lekamleg nedbroten, den andre endar som sjølvmordar. Det kunstnarlege verdet åt dette arbeidet var ringt. Då Jægers vener tala til han om kor mange offer denne rørsla vilde krevja, svara Jæger: «Javisst vil der gå individer tilspille. Blodsudgydelse må der være ved enhver revolusjon. Men vi må fylle løpegravene med skyldige og uskyldige for at vi kan rykke frem over deres lik.»[9] Tonen i det offentlege ordskiftet vart meir og meir oppøst og tirrande. I vindauga til Huseby & Co. vart det julekvelden 1886 hengt opp eit slikt oppslag: «Justitsdeptm. funderer endnu paa om det skal beslaglægge Garborgs «Mannfolk» eller la det være. Man fortæller at det tør ikke — for latteren og literaterne.»[10]

Den radikale pressa var i førstninga mykje uviss om korleis ho skulde stella seg til denne nye litteraturforma. Ho venta difor med å koma med meldingar. Verre var stoda for det første radikale riksstyret landet hadde hatt. Skulde riksstyret gripa inn, måtte det gå snøgt til verks. Men med eit slikt inngrep vilde riksstyret få den radikale intelligensen mot seg og sjå si politiske framtid truga. På

---

[8] Jæger, Syg Kjærlighed. Hermt etter Festskrift for Ungdomsskulane. 25 aar. 1893—1918, s. 33.
[9] Etter Keilhau, Det norske folks liv og hist. X s. 176.
[10] Fædrel. 31. des. 1886.

den andre sida var det ikkje så lett for riksstyret å sjå heilt bort frå det trugsmålet som her var kome fram mot rett og hevdvunnen moral i samfundet. Boka vart difor av justisminister Aimar Sørensen kverrsett alt same dagen som ho kom ut. Men dei eksemplar som politiet ikkje fekk tak i, fann lesarar i tusental. Ein rein storm av harme og uvilje reiste seg no mot riksstyret mellom den radikale Oslo-ungdomen. Den 27. januar vart det halde eit stormøte i Den frisindede Studenterforening, der Jæger fekk stønad av mange kjende menn, såleis av Ludvig Meyer, Chr. Krohg og Viggo Ullmann. Ein «Afskyresolution» mot riksstyret vart vedteken. Møte etter møte vart halde med hyperradikale foredrag. Andr. M. Hansen tala om Determinisme og Moral, Gejerstam om Kvindesagen og Bjørnson: seinare heldt Arne Garborg og Margrethe Wullum innleiingsforedrag. Dei fleste gav Jæger rett: Skulde ein koma prostitusjonen til livs, var den frie kjærleiken einaste utvegen.

Til dei 300 eksemplar av første delen av verket som politiet ikkje hadde fått tak i, let forfattaren andre delen setja opp og prenta i 350 eksemplar hos Chr. Holtermann Knudsen. Heile verket vart så utgjeve med tittelen Julefortellinger af H. J. Med dette opplaget for så Chr. Holtermann Knudsen til Göteborg og Stockholm. Men der vart det kverrsett av den svenske justisministren. Med tittelen «Kristiania-Bohêmen paa Eventyr. Første Aften. En Promenade paa Karl-Johan og dens Følger» kom i februar 1886 atter ei skrift som vart kverrsett. Den svenske omsetjinga gjekk det på same måten. Då høgsterettsdomen i 1886 gjekk Jæger imot, søkte han om å verta immatrikulert ved Universitetet, men fekk søknaden avslegen. Jæger stemnde alle lemene i Det akademiske kollegium inn for forlikskommisjonen, truga dei med dagleg mulkt, og kravde å verta immatrikulert. Det vart ikkje noko forlik, og Jæger anka saka inn for domstolane. Men kollegiet vart frikjent og Jæger ilagd sakskostnad. Det var no Jæger og venene hans freista å få saka fremja gjennom Den frisindede Studenterforening. Både Ullmann og Krohg tala som nemnt Jægers sak, men fekk ikkje større stønad. Boka vart karakterisert som «En Veiledning for Ungdommen til paa korteste Maade at ødelægge sig selv.» Etter avskyresolusjonen «kom Jæger til at svimle, han blev som en ny Religionsstifter med en voksende Tilhørerskare, der sammenblande Bogens Advarsel med Jægers Liv og Levnet.» Men smått om senn drog hans næraste vener Ullmann, og serleg Sars seg attende. Etter at han fekk dom på seg, såg mange på han som «en besmittet» som ingen vilde ha med å gjera. Heller ikkje synte Jæger sers mannsmot. Då Høgsterett i 1887 dømde han til ein 150 dags arrest og ei bot på 1600 kroner, rømde han or landet. Då han i 1889 søkte om å få att referentposten sin i Stortinget, gav presidentskapet han avslag. Men òg mellom dei «store» var det dei som kjende samhug med Jæger, såleis ikkje minst Alex. Kielland. «Jeg har mer end nogen ærgret mig over dette med Jæger, fordi hans tølperagtighed bringer noget jeg tror paa, i galt spor.»

Midt oppe i Jægerstriden kom Christian Krohgs «*Albertine*».

Justisministeren valde å kverrsetja boka i samla riksstyre.[11] No slo harmen ut i reint raseri i vinstrepressa. Garborg vende seg i Dagbladet beinast til riksråd Blix. Både Garborg og andre har ei kjensle av at når det retteleg gjeld «er De den eneste Mand i hele det underlige Kollegium, som hedder den liberale norske Regjering. De maa kunne stoppe Skandalen! og hvis De ikke kan det, saa maa De som Mand, som Kirkeminister, som Kristen, ryste Støvet af Deres Fødder og gaa.» Justiministeren er utilrekneleg, seier Garborg. Verdens Gang tek endå sterkare i: «Det er Hykleriets Triumf. Det er som levde vi under den værste Reaktion. Det er en Skam som er ført over vort Land. Det er en Krænkelse af hver Borgers Ret. Det er en Voldsdaad.»[12]

Før Krohg sende boka ut, hadde han personleg vore oppe hos justisministeren og lagt fram einskilde skildringar or boka med spurnad om dei kunde «passere». Til dette hadde ministeren svart, at det vilde visa seg når boka kom ut. Albertine vart prenta i 1600 eksemplar. Alt andre dagen etter at boka var komen, vart ho kverrsett. Men føre kverrsetjinga var det i Oslo selt kring 800 eksemplar. Politiet fekk tak i berre eit par hundre, resten var seld utanbys. Kverrsetjinga vekte ein storm av nye protestar.[13]

Alle heldt fram at Albertine i staden for ei umoralsk bok, var ei moralsk, og at Garborgs Mannfolk, som nett var utkomen, heller burde vore kverrsett. Den vanlege meininga var at Krogh hadde nytta ein høgare politiembetsmann i Oslo til modell og at det var difor boka var kverrsett. Verdens Gang skreiv då òg endefram: «Ikke forat beskytte Dyd og Sædelighed, men forat beskytte udydige og usædelige Embedsmænd» var boka kverrsett.[14] I høgsterettsdom frå 1887 vart Krogh ilagd ei bot på 100 kroner, og konfiskasjonen vart stadfest. Merkeleg nok vart Garborgs Mannfolk, som kom om lag samstundes med Albertine, ikkje kverrsett. Verdens Gang gissar på at det er av di at Garborg «ingen liderlige Politifolk skildrer».

Bohemen hadde teke til ords mot prostitusjonen. Men samstundes hevda bohemane at seksuelt fråhald var skadeleg. Kristiania Forening

---

[11] Eksemplar som hadde sloppe undan politiet, vart opplesne i store og små samkomer, såleis i Østre Arbeidersamfund i Oslo i januar 1887. Forlaget, Huseby & Co., søkte 24. des. 1886 Justisdepartementet om å få utlevert 5 ekspl. av Albertine for å senda deim til Bjørnson, Ibsen, Lie og Kielland, men fekk avslag.

Dagbl. karakteriserte Albertine som «en af vor Litteraturs mest moralske Bøger». Brandes roste boka i høge tonar: Kjem boka i strid med den gjengse moralen, så står og kristendomen i strid med «moralen»!

[12] Verdens Gang 1886 nr. 151 (23/12).

[13] Protestane var dels redaksjonelle (t. d. Verdens Gang 1886 nr. 151, 153 og Dagbl. 1886 nr. 464, 466), dels frå kjende personar og med fullt namn under, såleis frå Arne Garborg (Dagbl. 1886 nr. 466, 474), Olaf Huseby (Dagbl. 1886 nr. 466), Margrethe Wullum (Verdens Gang 1886 nr. 151), Gina Krogh (Dagbl. 1886 nr. 470), Ragna Nielsen (Dagbl. 1886 nr. 470) og mange fleire.

[14] Verdens Gang 1886 nr. 153.

til fremme af Sædelighed vende seg difor til Det medisinske fakultetet og bad om ei fråsegn i dette spørsmålet. Fakultetet svara at påstandet om «at et sædeligt Liv og sexuel Afholdenhed medfører fare for Helbreden er, efter vor enstemmige Erfaring, urigtig.»

Bohemrørsla var nok serleg ei Oslo-rørsle. Dette synte seg i den økonomiske lagnaden som råka forleggjaren Olaf Huseby. Han sprengde seg økonomisk så grundig på tiltaket at han ikkje meir vann over det. Men verknaden av rørsla rakk langt utom Oslo.

At Chr. Bruun med artikkelen Den dannede Liderlighed[15] tok til motmæle mot dei rå ovringane mellom studentane, var å venta. Meir underleg er det at Bjørnson kasta seg opp i striden med *En Hanske* og med foredraget *Engifte og Mangegifte*. Han hevdar her prinsipielt det same sedskapskravet for mann som for kvinne. Bjørnson etterviser at den historiske utviklinga samlar den sedelege kjensla kring barnet; på barnet byggjer huslyden, og på huslyden atter samfundet. Denne kjensla går ikkje attende. Av tilhøva har kvinna så å seia vorte tvinga til ein mann, tilhøva vil tvinga mannen til ei kvinne — alt for barnet skuld. «Med andre ord: selv-opholdelsens evige drift har tat denne form i de mænneskelige forhold.» All ulidelegskap og utskeiing no, kjem av dei store brigde i livskår. Den gongen lovene om ekteskap vart gjevne, kunde mann og kvinne gifta seg straks dei var vaksne. I den nyaste tida har det kome eit brigde. Ekteskapet vert snart eit privilegium for nokre få. Samstundes har moralkravet stige etter kvart som det har gått opp for menneske «at på driftens vej grundlægger du ved tugt og troskab din sundhed og din karakter, æller du taper anlæggene til bægge.» Di større mishøvet veks seg mellom høvet til ekteskap og det aukande moralkravet «jo større vokser også hykleriet sig, og des vildere blir planerne til forbedring.» I foredraget hadde Bjørnson teke med både historiske, rettslege, slektshygieniske og moralske prov for monogamiet og fekk stort medhald. Bjørnson har nok meint at Kielland stod på bohemsida i dette spørsmålet: «— — dersom du læser det som en alvorlig mænneskevæn, så skal du inrømme mig, at I er ikke innenfor den historiske linje, ikke i evolutionen.» Bjørnson konkluderar: «Nej, lad os så hæller ene os om at utvide sædelighedsbegrebet, dels ved at gøre ægteskabet uafhængigere af loven, dels ved at tillate kvinne som man at lægge sig barn til uten ægteskab.»[16]

Bjørnson hadde nok vendt seg mot bohemrørsla; men det var, som ein ser, langt ifrå at dei ortodokse kunde godkjenna Bjørnsons syn. Sars kunde og straks trøysta seg og andre med at det ikkje var i namnet åt kristendomen, men i namnet åt den moderne utviklingslæra at Bjørnson hadde teke til motmæle og teke det monogame sedskapsidealet i forsvar.[17]

I artikkelen Den dannede Liderlighed saumfer Chr. Bruun både

---

[15] For Frisindet Christendom 1886 nr. 8.
[16] Bjørnson til Kielland 22. juli 1886. Breve til Alex. L. Kielland, Gyldendal 1930, s. 73 ff.
[17] Dagbl. 31. des. 1887.

boka til Jæger og dei råe ovringane mellom studentane i Den frisindede Studenterforening. Det er denne studentklikken både prestar og Luthersk Ugeskrift har i tankar når dei gjer seg opp sine meiningar om vinstre. «De lever derinde under Indtrykket af venstre-Fritenkeriet og venstre-Frækhed.» Det er dette som hjelper deim til å tala og skriva såleis om vinstre som dei gjer. Dette bed han bøndene tenkja over som ei orsaking for den politiske fanatismen dei møter hos prestane.

Religionslaus moral synte seg å vera *relativ* moral, som ein kunde tøya dit ein helst vilde. Det som hadde levt som syner og fantasi hos dei eldre diktarane, kom ei yngre ætt og praktiserte.

Bohemen syner at ei ånd som ikkje har Kristus til opphav, ikkje i lengda kan halda ut med den kristne moralen. Diktarane hadde slept inn i sin heilagdom ei ånd som var kristendomen framand, men tok samstundes med seg frå gode heimar den gamle moralen som fedraarv. Difor måtte striden verta så opprivande, ikkje berre utetter, men og innetter, så som hos Garborg.

Med artikkelen Religion og Moral[18] av Sars, Fr. Petersens svar i Luthersk Ugeskrift med same overskrifta, og endeleg Petersens artikkel Ægteskab eller fri Kjærlighed (1887), kan ein seia at dei offentlege bohemdrøftingane var slutt i bokheimen. Alt i 1886 skriv Morgenbladet: «Jæger-Begeistringen flammede op som Luerne fra et brændende Træhus. Ved hans egen og hans Sagførers Optræden er Ilden — om ikke slukket — saa i alle Fald betydelig mindsket, og paa Brandtomten rager der nu tre høie, svarte Skorstenspiber tilveirs: Raaheden, Frækheden og Ufordrageligheden.»[19]

Utan all positiv verknad var heller ikkje bohemrørsla. Ho sette større fart i arbeidet på å få bort prostitusjonen. Den 28. november 1886 vart det halde eit ålmannamøte i gymnastikksalen på festninga, der skulestyrar Søren Anton Sørensen heldt innleiingsforedrag. Han hadde alt i 1882 skrive om en Forening mod Prostitutionen og Usedeligheden.[20]

I foredraget minte Sørensen om det gamle kravet frå huseigarane om å verta kvitt denne plaga. Det underlege ved denne saka er, seier Sørensen, at medan Kriminallova set streng straff for den som held lekamen sin til fals til utukt og for å halda offentlege hus, så hadde politiet ikkje berre gjeve dispensasjon, beint imot lovbodet, men jamvel assistert trafikken. Sørensen minner om politiforordninga frå 1874. Det hadde nok gått ut nokre skriv frå departementet om å stengja slike hus, men nokor verkeleg betring var ikkje nådd. Den same klaga som ein kunde retta mot politiet, kunde ein retta mot kommunen. Etter opplysningar frå politilækjaren slukte denne trafikken om lag ½ mill. kroner om året berre i Oslo by.[21] Møtet

[18] Nyt Tidsskrift 1886—87.
[19] Morgenbl. 1886 nr. 127 (12/3).
[20] Fædrel. 1882 nr. 28.
[21] Forh. paa Massemøtet i Festningens Gymnastiklokale Søndag 28. Novbr. ang. Sædelighedssagen. Hermt etter Morgenbl. 1886 nr. 606 (29/11).

vedtok denne resolusjonen: «Forsamlingen forlanger, at de bestaaende Sædelighedslove hævdes og henstiller til Kommunebestyrelsen at foretage de i saa Henseende fornødne Skridt.» Før året var ute, var òg prostitusjonen avteken.

Hausten 1887 heldt drøftingane av sedskapsspørsmålet fram i Studentersamfundet. Gejerstam og Garborg var innleiiarar. Gejerstam var kjend for å forkynna fri kjærleik. Serleg på det møtet der Garborg innleidde, synest deltakarane, både menn og kvinner, ha ytra seg rett usjenert. Den konservative pressa karakteriserte møtet og deltakarane som «emansipert fra alle de Følelser for Anstændighed, som Dannelsen og Civilisationen har indpræget — —, ugenert og uden Sky lægger de for Dagen at alle deres Interesser dreier sig om rent seksuelle Forhold, som synes at fylde hele deres Fantasi.»

Verdens Gang derimot er stolt av at det let seg gjera for menn og kvinner å drøfta «saa ømtaalige saker med aapenhed og uden fortielse.» Dette er eit stort framsteg. Seinare heldt Garborg og Margrethe Wullum fram i Samfundet. Garborg tek Bjørnsons line: Kvinna må oppsedast til å verta jamliken åt mannen.

Dei ortodokse klaga over at Samfundet gav Gejerstam og Garborg høve til slike diskusjonar: «Vore Digtere fremstiller vor Embedsstand som fordærvet, ormædt, vore Prester som Hyklere og Kjeltringer, vore Egteskaber som fulde af Utroskab og Svig, vil de ogsaa lære os, at vor akademiske Ungdom er besmittet i Uterlighed og Raahed og har fornægtet baade Kristendommen og dens Moral?» Så vender bladet seg til studentane: «I vil dog vel ikke, at man i Frihedens Navn skal fange Eder i Syndens Trældom?»

I artikkelen De Gejerstamske og Garborgske Sædelighedsmøder held Luthersk Ugeskrift eit siste oppgjer med desse ovringane mellom studentane.[22] Bladet viser til den franske revolusjonen då kvinna samstundes med at ho la bort blygskapen, tok til å leggja kleda av kroppen. Det hermer utsegner av ei av dei kvinnene som var med i drøftinga i Studenterforeningen: Når det livsvarige ekteskapet var oppløyst, skulde landet «blomstre som en Herrens Have». Hanskemoralen hos Bjørnson og andre har L. U. lita tru på. Kravet om jamstelling vil saman med den sterke kvinneemansipasjonen på ingen måte verka til å nivellera mannen oppetter, men dreg kvinna nedetter.

Det bohemen har skrive, vilde for berre få år attende ha vore utenkjeleg, og vilde i alle høve samrøystes ha vorte avdømt som krenkjande og nedbrytande for sedskap og blygskap. No vart desse skriftene utropte som skrifter i teneste for sedskap og reinleik. Dei som ikkje var samde i dette, vart mistenkjeleggjorde og skulda for at dei vilde halda oppe sedløysa og hindra det frie ordet, skapa russiske tilhøve etc.[23]

No derimot vart den frie kjærleiken forkynt som den makt som skulde løysa verda ut. Alt som minte om blygskap, vart trakka under

---

[22] L. U. 1887 II.
[23] Fædrel. 1887 nr. 4.

fot. «Det er Dyrets Frihed man krever for Mennesket. Naturalismen stiller jo i alle Henseender Dyret og Mennesket Side om Side. Den giver dem den samme Oprindelse og den samme Ende; derfor nødes den ogsaa til i alle Henseender at lægge dem begge ind under de samme Love. Fra Dyrets Verden udleder man Lovene for Menneskeverdenen, fra Naturlivet henter man Lovene for Morallivet. Naar det naturlige Kjønsvalg og Kampen for Tilværelsen gjøres til de bestemmende Drivkrefter ogsaa for Menneskelivet, saa nødes man til at løsrive det fra de evige Aandsmagter og lægge det helt og holdent ind under Naturnødvendighedens og Naturdrifternes Lov.»[24]

Jamvel den profane litteratursoga medgjev at impulsen frå Hans Jæger langt ifrå var ufårleg. «Den rev folk overende. Svake sjæler som blev rykket op fra trygt familieliv og borgerlig indhegning, kom ofte sørgelig i drift og arbeidet — trofast understøttet av alkohol — paa sin egen undergang. Bohemens horisont var heller ikke vid... Følingen med Norge, med land og folk, var ogsaa svak. Bohemen var en blot og bar Kristiania-bevægelse.»[25]

Professor Petersens artikkel om Ægteskab og fri Kjærlighed (1887) kan ein sjå som siste innlegget frå kyrkjeleg side i denne saka. Han etterviser her den skuld diktinga har i sedløysa, tilhøvet mellom kultur, moral og arbeid, mellom kjærleik og moral, mellom fridom, moral og religion. Chr. Bruun var sers nøgd med denne skrifta: «Det henger sammen med hele Styrken i Petersens Tænkning, at han søger at indrømme sine Modstandre den Ret de har, og tillige at indrømme Feilene paa de Kristnes og det kristne Samfunds Side. Det er noget af det der kjendeligst adskiller ham fra den selvtilfredse Ugeskrift-theologi.» På det store sedskapsmøtet i 1888 vart det kravt at straffelovgjevinga skulde brigdast såleis at straffa for å krenkja sedskapen i prenta skrift vart skjerpt, at straffa skulde råka kvar den som har hjelpt til med «utugtigt Skrifts Istandbringelse eller Udbredelse», at verksame straffer vert innførde for å krenkja sedskapen eller «den offentlige anstendighed» med foredrag, skodespel, tilverking, spreiing eller utstelling av bilete o. l.

Etter kvart som dei røynlege tilhøva i Oslo vart kjende for ålmenta, synte sedskapsarbeidet seg å vera heilt naudsynt. Etter fråsegn frå presten Ecktell 25. april 1890,[26] var det i berre 6—7 gater i Vaterland 18 restaurantar, 11 hotell, 16 «Logihus», 7 «Udsalg af Øl og Brød», til saman 52 tvilsame stader.

Statsmaktene tok seg frå no meir og meir av saka. I 1892 låg det føre: 1. Udkast til Lov om sedelig forkomne og vanvyrdede Børns Behandling. 2. Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usedelighed og venerisk Smitte. — Begge utkasta var utforma av formannen i straffelovnemnda, riksadvokat Getz.

Jamvel for dei intellektuelle stadfeste bohemlitteraturen med alle

---

[24] Ved Aarsskiftet 1887—88. Luth. Ugeskr. 1888 s. 9.
[25] Bull og Paasche, Norsk Litt.hist. V s. 165.
[26] Kristianiaforhold. Luth. Kirketid. 1892 II nr. 20.

sine fylgjer, at menneska ikkje strafflaust trassar dei mest elementære lovene i skaparverket. Ingen har karakterisert nederlaget åt bohemen betre enn Jægers ven Edvard Munch, i det portrettet han gav av Jæger i 1889: Slapp og trøytt sit Jæger i eit sofahyrne med eine handa hangande ut i lufta. På bordet framanfor seg har han pjolterglaset. Han held til i eit fatigsleg rom og endå han er inne, har han mått rusta seg med frakke og hatt. Eit skjeggut, «bebrillet» andlet stikk fram under hattebremmen. Den såre, veike munnen prøver seg fåfengt på ein skeiv smil. Eine auga er underleg levande. Det vil gjerne møta verda utan sut, men framfor seg stirer eit skadeskote menneske, ei sjel fylt av angest og uro.

Bohemen var rett nok ein verknad av det som utrue ektemenn og låke søner hadde praktisert til alle tider. Men den siste årsaka var at den vitskaplege fritenkinga gjekk over til den lystbundne fritenkinga og i Hans Jæger og krinsen hans fann ein eksponent utan alle hemjingar.

2. SEKTERISME, MIRAKELTRU, DOMEDAGSVENTING OG ROSENIANISME

Just som kyrkja stod hardast i striden mot vantru og fråfall, tok det i landet til å ovra seg trudomsrørsler av framand rot, som ikkje lenger var nøgde med den kyrkjelege forkynninga. Pendelen slo langt ut til den eine sida i kynisme og vantru.[27] Men han slo òg lenger enn vanleg ut til hi sida. Alt i 1860-åra hadde religiøse sermeiningar late seg merka, helst som uklårt misnøye med den offisielle kyrkja. Framimot 1870 tok desse sermeiningane sterkare vokster og fastare former. Mangt som ulma i folkedjupet, fann utløysing i framand sekt- og svermarmerkt omsetjingslitteratur. Noreg fekk no noko av den engelsk-amerikanske kiliasmen frå 1840-åra. Over store luter av Sørlandet og Austlandet gjekk den kiliastiske ventinga som ein epidemi og minte noko om dei hektiske 1850-åra.[28]

For sume kjendest kyrkjeskipnaden for trong og for ufri. Den skotske frikyrkja var idealet. I denne flokken møter me to statskyrkjeprestar: personellkapellånen i Arendal Paul Wettergreen (1835—1889) og soknepresten i Horten Johan Storm Munch (1827—1908). Dei gjorde i 1876 ei ferd til Skottland og granska frikyrkjeskipnaden der. Dette gjorde dei berre endå meir oppglødde enn før. Dei la ned embeta sine og gjekk ut or kyrkja. For Munch var det serleg absolusjonen utan personleg skriftemål som var den store vansken. Han prøvde å samla nattverdgjestene i heimen sin til privat skrifte. Men dette fekk han ikkje samtykke frå biskopen til. Rett nok rådde Oslo biskop prestane sine til å lata Munch få nytta kyrkjene. Like vel kjende han seg som ein utstøytt. Eit stort vonbrot for han var det òg at han fekk så lite fylgje. Etter at den første øsinga hadde lagt

[27] Bladstyrar Theodor Løvstad vart i 1880 dømd til ein 60 dags arrest for gudsspotting i to artiklar i Bakkus. [28] Luth. Ugeskrift 1888 I s. 397.

seg og det fall meir ro over han, kom han til det at kyrkja hadde både «ret Ord» og «ret Sakrament» og heller ikkje var heilt utan åndeleg liv og kraft. Han verka no i 18 år som indremisjonær i Oslo, preika jamt for fullt hus og samla folk frå alle samfundslag. Han gav ut preikesamlinga Jeg ved min Gjenløser lever (1888) og Mit Forhold til Statskirken og dens Embede.

Om lag på same måten gjekk det Paul Petter Wettergreen. Han var i unge år gripen av Lammers og hadde vore misjonær i Zulu 1861—70. I 1872 vart han personellkapellan i Risør. Han melde seg ut or kyrkja og fekk avskil i nåde i 1877. Frå den tid styrde han frikyrkja i Arendal til 1888, då han la ned dette yrket og budde seg til fara til Aust-Afrika som misjonær. Han døydde midt i denne førebuinga.[29] Men då rørsla miste Wettergreen, hadde alt ein annan stige fram på tilet. Det var den namngjetne sektføraren Aanen Reinertsen (1852—91). Han kom i 1887 heim frå Amerika. Der hadde han ei tid vore busett i Utah og vorte mormon. Han hadde og fått profetkall og hadde teke til som forkynnar. Komen til Arendal skipa han «Guds menighet», der vener og meiningsfrendar samla seg ikring han. Her kjøpte han hus. Med kvart vann han så stor makt at han fekk mennene til å fara til Amerika, og samla kvinnene kring seg. Dei flytte jamvel heim til han. Han tok no på med å gjeva ut bladet Domsbasunen, seinare kalla Tempelsvøben. Ei tid skal dette bladet jamvel ha kome i 12 000 eksemplar. Her proklamerte han seg som «Drengebarnet i Aabenbaringen» etter Openb. 12, og lasta på aller råaste måte statskyrkja som den store skjøkja. Av bladet gav han ut eit utdrag «Det Evige Evangelium eller Domsbasunen». Temaet er «Guds kirkes fald, den falske kirkes komme og dens fald; Guds kirkes komme og opbyggelse igjen», tusenårsriket og den siste store domen og oppstoda — i alt 619 tettprenta, dobbelspalta sider.[30]

God økonomisk stønad både frå Noreg og Amerika sette Reinertsen i stand til å spreia bladet og bøker gratis. Ein arbeidar i Oslo som hadde ervt 800 kr., sende straks pengane til Reinertsen!

I Utah hadde han som nemnt møtt dei store mormonførarane Joseph Smiths og Brigham Youngs polygame religion, og hadde alt då teke til å praktisera denne religionen og heldt fram etter at han var komen til Noreg. Han påstod at denne praksisen var mykje imot «jegmanden», men Herren tukta han til dette. Han åtte ei reint demonisk makt til å suggerera og forføra. Av kvinnene tok han dei strengaste lovnader og tok skræmsla til hjelp. Då tilhøva kom for ein dag og politiet greip inn, vart Reinertsen lagd inn på asyl. Denne lagnaden tok han med ro og tolmod. På den tid han skulde skrivast ut, var ikkje mindre enn 6 kvinner komne heilt frå Amerika for å ta imot han. Han døydde i 1891.[31]

---

[29] Luth. Ugeskrift 1889 II s. 309.

[30] I same lei gjekk bladet «Herren kommer», utgjeve av lærar Grønsdal i Bergen. Grønsdal gav elles ut boka Christi gjenkomst til Tusenaarsriget. Bergen 1887.

[31] Luth. Ugeskrift 1891 II s. 969.

Ei meir edru, men difor meir omfatande og djuptgripande rørsle møter oss på denne tid i Oslo, — frå 1881. Opphavsmannen var den merkelege svensk-amerikanaren Fredrik Franson (1852—1907).

Alt i sjuårsalderen var han komen frå Vestmannland til Canada med foreldra sine. Han vart omvend, vart kjend med Moody og tok til å preika. Eit år heldt han seg i Utah og skreiv «Forførelsens Kunstgreb afsløret». Før han vende heim til Sverike i 1881, var han med på det store profetiske møtet i Chicago. Frå no heldt han vekkingsmøte med stor tilstrøyming og stort motstand. Han praktiserte læking gjennom bøn. I Danmark var han elles uheppen med denne praksisen og vart straffa og utvist. I Noreg heldt han 14-dags evangeliske kurs. Han hadde gjort den røynsla at gitarspel drog folk til møta og gav på kvart kurs opplæring i gitarspel. På kursa vart det framom alt bede om evna til å lækja. Liknande kurs heldt han i Helsingfors, Berlin og Bremen.

På denne tid fekk han syn for misjonen. Alt i 1881 var han med og konstituerte ymse frikyrkjelege misjonstiltak i Det norske Misjonsforbund, i 1889 skipa han den tyske China Alliansemisjon med 10 misjonærer. Året etter for han attende til Amerika og skipa Skandinavisk Alliansemisjon og fekk sendt ut om lag 100 misjonærar til ymse land: China, India, Mongolia, Aust- og Sud-Afrika og jamvel Japan. Hans store språkkunnskapar sette han i samkvæme med folk alle stader. Men mest var det hans store menneskekjærleik som opna han vegen til mange som ikkje skjøna det aller minste av hans fransk, tysk eller engelsk.

Når han etter ei 14 dags utdaning sende ut sine evangelistar 2 og 2 med gitar, var dette bodskapen dei skulde bera fram: Alt er fritt og alt er ditt ved soninga i Jesus Kristus. Elles var temaet: «Se, jeg kommer snart». Han kunde gå gjennom Karl Johansgata og be halvhøgt, og kunde gå laus på kven som helst med sine spørsmål: «Är Ni frälst?» eller: «Får jag lov at bedja för Er?» Midt i gatelarmen kunde han bøya kne og be.

Trass i sverming og overspenning får Franson av svenske kyrkjehistorikarar ein rett positiv dom. Lindermann seier såleis: «Trots al kritik blev det tilsidst när man hörte den lilla mörka mannen med det bleka anletet, det svarta håret och den glödande blicken tala om Kristi snare tilkommelse, som om himlen i näste ögonblick kunde rämna och Kristus komma.[32]

Meir og meir måtte kyrkja tru at dissidentane i denne tida tok til å verta ei makt. I dagane 22.—25. februar 1887 samla dei seg til stormøte i Oslo. Initiativet til møtet var teke av Wettergreen og forstandar Tallaksen.[33] Det var skipa etter mønster av den profetiske konferansen i Chicago hausten 1886. Til denne mønstringa møtte det utsendingar frå den evangelisk lutherske frikyrkja, Lammersvenene, sjuandedagsadventistane og «den katholsk apostoliske Kirke». Hovud-

---

[32] Pingströrelsen i Sverige s. 26.
[33] Forstandar for «Frimenigheden i Kristiania».

tema på møtet var dette: Er Kristi tilkommelse nær? Ein av leiarane var rittmeister Hans Riddervold Guldberg (1842—96). Han var sterkt religiøs alt frå skuledagane og nytta kvar ledig stund til å forkynna Guds ord både på moen og elles. I brennande lengt venta han Jesu atterkome. Helst ferdast han i religiøse lekmannskrinsar i Oslo. Med kona si, «Guldfuglen», fekk han så stor midel at han var i stand til å gjera eit vidfemnande miskunnsarbeid og med rund hand stø både ytre og indre misjon. Han var eit mønster på ein offiser. Både det militære, det religiøse og det moralske hos mannskapet låg han på hjarta. Han var dessutan ein dugande matematikar, serleg i deskriptiv geometri. Jamvel sine matematiske kunnskapar nytta han i teneste for religionen: Han freista rekna ut esjatologiske periodar og hendingar. Så sterkt venta denne mannen på Herren sin at han kvar dag ordna alle sine gjeremål som om dagen var den siste. Han dreiv og mykje med å setja om framande religiøse skrifter: Dr. Keith, Egyptens store Pyramide eller Stenprofeten eller den sidste Tid og dens Husholdning fra 1814—1922; Vægter, hvor langt paa Natten? Eller et Midnatsraab (1887); Lots Udgang af Sodoma. Et Midnatsraab til vor Tids Troende (1888); Fremtidens Hemmelighed afsløret eller de sidste Ting.

Talet på dissidentar voks i desse åra, så det pr. 1. januar 1891 var til saman 30 685. Av desse var det 8 194 lutherske frikyrkjefolk, 8 187 metodistar, 5 095 utan noko samfund, 4 228 baptistar, 1 374 metodistar eller folk frå ymse baptistiske rørsler, 1 004 katolikkar (romersk-katolske), 600 i den apostoliske frikyrkja, 493 «kristelige dissentere», 348 mormonar, 231 kvekarar, 214 jødar, 179 irwingianarar, 156 engelsk-episkopale, 137 i andre reformerte samfund, 127 i samfund utan oppgjeve namn, 56 svensk-evangeliske, 52 greskkatolske, 8 swedenborgianarar og 1 unitar.

Auken i talet på dissidentar hadde i siste tiåret vore så sterk at kyrkja kjende det som eit problem. Det er ikkje å undrast på at den første norske prestekonferansen i 1894 sette opp som foredragsemne: Hvilke Krav stiller de sekteriske Bevægelser i vore Menigheder til Kirkens Lemmer? Kyrkja såg seg stelt framfor den oppgåva å bu seg på ein ny stridsfront. Pastor Mortenson gav i 1887 ut Fra mit Besøg hos Mormonerne. Tru på miraklet og serleg på læking ved bøn auka sterkt i desse åra. Just i denne tida var Boltzius den store mannen i Sverike. Han var nyevangelist og såg sjukdomen som eit Satans verk. Med syndetilgjevinga skulde etter hans meining fylgja læking for sjukdom. I «Helbredelsens Naadegave» såg han teiknet på at enden var nær. Både han sjølv og endå meir venene hans såg miraklet som grålysinga frå den nye sabbatsdagen: dei tusen åra då Satan og alt hans verk låg i band.[34] Denne salmen av Boltzius vart mykje sungen, og han er karakteristisk for tankegangen og kjenslemåten i desse krinsane:

---

[34] Luth. Ugeskrift 1887 II s. 115.

Vi prisa och lofva Dig
för det store Under Du gjör
i våra Nordiska Länder nu
på Världens yttarste Tid.

Rørsla synte ein tendens til å vilja gjera dei kristne til eit folk av *undergjerarar*. Ho krev at kristendomen skal syna si kraft meir i det *sanselege* enn i det *åndelege*, meir på *lekamslivet* enn på *sjelelivet*. Boltzius gjesta sjølv Noreg og vart gjennom åra vitja av mange nordmenn, såleis av Lars Oftedal i 1887. Den meininga at kristendomen skulde provast med mirakuløse lækingar, var slett ikkje avgrensa berre til dei religiøse krinsane. Jamvel hos mange av dei intellektuelle og boklærde trengde det synet igjennom at kjernen i kristendomen var miraklet. Det sterkaste litterære provet for dette, er Bjørnsons Over Ævne. Når miraklet ikkje lukkast, er det ute med kristendomen. Dette har Bjørnson just frå dissidentane i samtida.

Tilskundingane til kiliasmen var både positive og negative, både innanlandske og utanlandske. Liberalismen med realisme og naturalisme og evolusjonsidé var ei openberr fornekting av den urkristne tanken. Dr. Brandes vart halden for den reine Mefistofeles. Men kyrkja sjølv var og noko skuld i dette. Ho hadde gjennom lange tider forsømt det kiliastiske spørsmålet i si forkynning. No slo spørsmålet ned, ikkje berre hos Munch og Wettergreen, men og hos mange andre teologar, serleg hos bergenspresten Ernst Fredrik Eckhoff. Om han vert det sagt at han bokstavleg stirde mot skyene.[36]

Dissidentrørsla gjorde Johannes' openberring aktuell som vanleg. Serleg var tanken på Antikristen levande. I presten Færdens forsvar for oppropet Til Christendommens Venner[37] kjem det klårt til ords at otten for Antikristen låg attom oppropet: «For det kristelige Livssyn er Naturalismen, saaledes som den i vore Dage udfolder sig, intet andet end en Form af den Antikristendom, som Guds Ord har forkyndt skal i den nærværende Udviklings sidste Tider forsøge en Tilintetgjørelseskamp mod alt hvad der kaldes Gud og Gudsdyrkelse og som vil sette sig selv i Guds Tempel som en Gud.»[38] I sitt store verk Apostelen Paulus' Breve (1879—81), gjev professor Bugge ei utgreiing om «Antikristen», eller «Syndens Menneske» og «de lovløse Tider». Presten Færden held fram at just denne rørsla ber merket åt dyret. For naturalismen lærer at mennesket inkje anna er enn eit heldig utvikla dyr.

Den kiliastiske subjektive forkynninga hadde gode utanlandske mønster å stø seg til, ikkje minst Ghattan Guinnes' The Approaching

---

35 L. U. 1887 II nr. 10 f.

36 Heuch finn og mange teikn på at endetida nærmar seg, jfr. artikkelen Det antikristelige Moment i Nutidens Udviklingsproces (Luth. Ugeskrift 1886 I). Chr. Bruun skildrar den sterke kjensla av at endetida nærmar seg (Christelig Fremskridt. For Fris. Chrd. 1888 s. 315). Jfr. Baxter, Firti kommende Undere, omsett til dansk.

37 Luth. Ugeskrift 1883 II s. 353.

38 Jfr. 2. Tess. 2, 4.

End of the Age. Med eit stort apparat av matematiske utrekningar og historiske tabellar pressa han alle viktige historiske hende inn i openberringsboka.. Dei profetiske tala nytta han til utrekning av historiske hende, serleg av tusenårsriket og verdsens ende. Tala i profetskriftene tok han heilt historisk og ikkje profetisk—symbolsk. Såleis meinte han etter profeten Daniel at Jerusalem i 1888 skulde verta fri tyrkaråket. Mellom norske forkynnarar var det serleg Wettergreen som gjorde bruk av skriftene åt Guinnes. Det er kanskje umedvite, men det ser ut som kiliasmen med si sterke understreking av at Herrens atterkome er nær står i medviten opposisjon til den sterke innverknaden just evolusjonslæra fekk i desse åra. For dissidentane var ein vedhaldande framvokster for verda på kristen grunn noko fjernt og framandt. All venting samla seg i eit katastrofalt avbrot av utviklinga med ein dom. Domen skal skapa om dei ringe og vonde vilkår på jorda. Samstundes med at dissidentrørsla var ein sterk kritikk over kyrkja for hennar forsøming, openberra ho kor kritikklaust store krinsar i folket tedde seg andsynes alle som tala Guds ord. Sume tider og stader gjekk denne kritikkløysa så vidt at frigjevne straff-fangar med naudsynlege tale- og songgåver kunde fara over landet som høgt heidra gudsordforkynnarar.

Eit anna framandt, om enn meir konfesjonelt, innslag i 1880-åra var *rosenianismen* eller *nyevangelismen*. Carl Olof Rosenius (1816—1868) er rekna for Sverikes største lekpredikant i det 19. hundreåret. Hans slagord var: «Kom som du er!» Grensene mellom verda og Guds born vert dregne strengare enn nokon gong. Lengtande songar og melodiar nørde det oppdrivne kjenslelivet, eksegesen var ei mest styrlaus allegorisering. Kvart vers i G. T. hadde same vilkårslause frelseverdet som N. T. Rosenius styrde bladet Pietisten. Bladet var sterkt merkt av det norrlandske «leseriet». Gjennom den einsidige evangeliske presten I. G. Hedberg vart bladet sterkt farga av svensk herrnhutisme og gjennom den gåverike og ålvorlege engelskmannen Georg Scott, som på denne tid heldt seg i Sverike, av metodismen.

Rosenianismen eller nyevangelismen fekk stor innverknad på ymse religiøse lekmannskrinsar her i landet, serleg på Vestlandet. Tradisjonen veit å fortelja at norske lekpredikantar lærde Rosenius' Betragtninger utanboks og bar deim fram på oppbyggingsmøte som sitt eige. Klokkar Heggtveit seier at han sjølv mange gonger har høyrt dette.[39] Ein annan lekmann sa på eit stort indremisjonsmøte om desse preikarane: «Noget laaner de, Noget lyver de og Resten stjæler de.» Inkje var verdt å høyra som ikkje var hyperevangelisk.

Dei to mest evnerike og sympatiske målsmenn for rørsla her i landet, var Paul Gerhard Sand og Jacob Traasdahl. Sand var runnen av haugiansk rot og tok lærarprøva ved Nesset lærarskule i Romsdal. I midten av 70-åra kom han til eit religiøst gjennombrot og reiste sidan som forkynnar over store luter av landet. Samstundes styrde

[39] Heggtveit, Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede II s. 935.

han Balberg kristelege sanatorium. Sand var og forfattar, og gav m. a. ut Hvad er Nyevangelismen. Betragtninger i Anledning klokker Jørgensens Afskedigelse (1881).

Saman med Sand verka Jacob Olsen Traasdahl (1838—1903). Han hadde funne fram med hjelp av skrifter og traktatar av Rosenius. Nest etter Bibelen var det Rosenius-skriftene han las mest. Ikkje lenge etter si omvending gjekk han over til metodistane, men vende seinare ikring 1860 attende til kyrkja — eit vitnemål om kor uklåre dei konfesjonelle grensene tok til å verta. I 4 år arbeidde han som bymisjonær i Göteborg og vart kjend med mange framståande svenske prestar. Frå 1862 vende han attende til Noreg. Traasdahl hadde grundig bibelkunnskap, folkeleg framstellingsevne, livfull fantasi og eit rikt kjenseliv. Liksom Sand kom han med åra opp i stor litterær verksemd. Saman med Sand gav han ut Livet i Guds Søn. Prædikener over Kirkeaarets nye Høimesseteksters, 2. Række. Bergen 1889. Samlinga syner at forfattarane nok er konfesjonelle, men er sterkt agressive mot kyrkja og har ingen sans for den striden kyrkja står i mot vantrua.

Det var første gongen den norske kyrkja møtte ein etter måten vidgreina sekterisme. Det 11. stiftsmøtet i Oslo 1889 drøfte difor spørsmålet: Hvilke Krav stiller de sekteriske Bevægelser i vore Menigheder til Kirken?

VI. KYRKJELEGE REFORMER — DIKTARLØNER — NYGRUNDTVIGIANISME — KONFESJONSLAUS TRUDOMSOPPLÆRING

1. KYRKJELEGE REFORMER. «INITIATIVETS OG REFORMERNES MINISTERIUM»

Store og vande reformsaker som vinstre hadde lova løysing på, hadde hopa seg saman gjennom mange år, ikkje minst på det kyrkjelege omkvervet. Statsråd Rasmus Tønder Nissen (1872—82) var nok i mange måtar ein dugande og samvitsfull mann, men for varsam og veik til å setja noko store reformer igjennom. Sers ille var det at han ikkje makta å løysa spørsmålet om absolusjonen, som skapte så store vanskar for mange unge samvitsfulle prestar, t. d. Munch og Wettergreen, men let reformkrava hopa seg opp. Elles såg han det som si hovudoppgåve å vaka over embetstilsetjingar. Dei mest endelause drøftingane av kyrkjeorganisasjonsspørsmåla stod elles som ei stendig hindring for alle mindre reformer. Og i organisasjonsspørsmålet stod folket kløyvt: Dei austlandske reformvenene med Gisle Johnson i brodden vilde organisera heile kyrkja ovanfrå. Dei vestlandske reformvenene med Sverdrup—Oftedal vilde organisera lokalkyrkjelyden («stedmenigheden») og gjeva honom hand over presteval og disposisjonsrett over kyrkjene. Endeleg heldt grundtvigianarane med Wexelsen og «europearane» med Ullmann i brodden kyrkja for «en borgerlig Indretning», ynskte ikkje nokon fast skipnad i det heile eller — om så var — ein skipnad så kantskoren for konfesjonelle konturar som berre mogeleg.

Til desse store reformkrava knytte det seg ei rad med mindre krav: om brigde i lov om ektevigsle, om å vøla eller ta bort det 200 år gamle ritualet, om å nyskipa dei geistlege domstolane, revisjon av skriftemålsordninga, nye tekstrekkjer, perikopar og kollektar, og endeleg ei stor ombot i skuleverket.

Mange av desse reformkrava var alt gamle. Men brigde var det vandt å få gjennomført. Då Rasmus Tønder Nissen i 1880 kom med framlegg frå departementet om pengeløyving til ei liturgisk nemnd, vart framlegget avvist av Stortinget. Av uvilje mot riksstyret gjorde stortingsmajoriteten bruk av streikevåpenet i løyvingssaker.

Då dei ortodokse våren 1884 såg styringa av stat og kyrkje lagd i hendene på dei radikale, var det ikkje å undrast at dei grua for kva

løysing dei kyrkjelege reformspørsmåla no vilde få. Målsmennene for den moderne vantrua, ikkje minst Nyt norsk Tidsskrift, hadde felt så avvisande domar over kristendom og kriste livssyn at ein måtte venta seg ei styring som førde beint ut i gudløysa. M. a. hadde Sars ope halde fram at dei kristne no ingen annan utveg hadde enn å vedgå at kristendomen ikkje berre vanta alle direktiv for politiske system, men han baud ikkje eingong på noko fullkome moralsk system. Ja, sa Sars, ein krev for mykje av kristendomen når han ikkje berre skal vera dominerande prinsipp i det politiske, men og skal rå for moralen. «Kristelig politik er ingenting; kristelig moral er idetringeste ikke en altomfattende; den maa suppleres med en moral, som, ialfald ifølge sin oprindelse, ikke er kristelig.»[1]

Få riksstyre har vorte møtte med slik skepsis og uvilje som Sverdrups riksstyre møtte hos dei ortodokse. Då Johan Sverdrup benka det første vinstreriksstyret kring rådsbordet åt kongen, hadde han til kyrkjeminister kåra den kloke og moderate dr. Elias Blix. Blix var den mannen i det nye styret som motparten tok imot med minst skepsis. Men for motparten var det frå første augneblinken klårt at Blix berre var skjermbrett. Inkarnasjonen av all demokratisk vilje til å gjennomføra «Menighedens Enevælde» andsynes embete og styringsmakter, var førebels gjeven rom i statsrådavdelinga i Stockholm: Det var sokneprest *Jacob Liv Rosted Sverdrup* (1845—98), 39 år gamal, ein av dei yngste mennene som i nyare tid har vore sjef for Kyrkje- og undervisningsdepartementet. Han var alt då kjend som ein utrøytteleg målsmann for «Menighedsindependentismen», både gjennom Ny luthersk Kirketidende og i tinget, og han hadde elles denne reforma som farsarv etter sokneprest og stortingsmann H. U. Sverdrup. Berre om lag eitt år var Jacob Sverdrup i Stockholm. Alt i juli 1885 vart han sett til sjef for Kyrkjedepartementet i Oslo.

Jacob Sverdrup vart hos dei ortodokse møtt, ikkje berre med uvilje, men med omtale som grensa sterkt mot injuriar. Luthersk Ugeskrift karakteriserar i artikkelen Vanvidets Dage[2] tida som «Svindelens Tid», «da de vildeste Hjernefostre faar Kjød og Blod og Radikalismen sidder til Højbords i Kongens Raad». Hadde det vore spurt etter kvalifikasjonar, vilde Jacob Sverdrup falle heilt igjennom. Ille er det og verre vil det verta. L. U. hermer spådomen til Bergens Aftenblad (17. juni): Jacob Sverdrup vil få den oppgåva «at sette Religiøsitetens Stempel paa Radikalismens onde Gjerninger». Som forsvarar for «Rigsretslavningen» vantar elles Sverdrup den moralske garantien ein må krevja hos ein kyrkjeminister. No får han høve til å gjeva kyrkja i hendene på oklokratiet. Programmet er kjent frå «hans hensovede Blad». Liksom berre patent vinstresyn kvalifiserar ein mann til å verta bankadministrator, vil heretter berre patent lågkyrkjesyn opna døra til embete og stillingar i kyrkja. Han vil omskapa alle kyrkjelege krav til høvisk invitasjon. Ombytinga av det

---

[1] Nyt Tidsskrift 1882 s. 617.
[2] L. U. 1885 II.

etiske med det aritmetiske prinsippet vil no verta gjennomført. Han vil ta frå kyrkja hennar gamle rettar, og i arbeidet med å gjennomføra dette stør han seg til dei radikale og vantruande. Nyt norsk Tidsskrift kjem til å verta den teologiske tidskrifta åt riksstyret, Dagbladet vert «Kirketidende». At pietistar, grundtvigianarar og openbert vantrune menneske no går saman om desse tiltaka, er utslag av «Tidens Vanvid». Så ille som alt no er, hadde det vore betre om professor Sars hadde vorte kyrkjeminister. Då vilde alle ha skjøna tidarteiknet. Men no må kristenfolket i landet samla seg til strid, arbeida fram ein sterk opinion, skipa møte i alle bispebyane. Framom alt må folket bøya seg i anger og bot og sanna at Herren no slår folket med blindskap for deira synder skuld. I vinstrepressa vekte artikkelen Vanvidets Dage slik harme at sume kravde Luthersk Ugeskrift sakgjeven for injuriar.

I drøftingane om pensjonar og vartpengar sa Johan Sverdrup i 1885 at riksstyret var viljug til å skjøna på og ta i si teneste alle som gjorde positivt arbeid. Dei ortodokse la attåt: «til sine partiformaal eller til mindst mulig hindring for disse.» Med vakne augo fylgde dei ortodokse alt det riksstyret gjorde, serleg tilsetjingane. Det synte seg snart at tida hadde vendt seg for embetssøkjarar. Då ny bisp skulde kårast til Kristiansand bispestol, fekk soknepresten Johannes Nilsson Skaar dei fleste røystene: 130 av 180 røyster i alt og 74 av om lag 112 presterøyster i bispedømet. Men biskop Smitt, Troms, vart utnemnd. Utnemninga gav grunn til så mykje meir undring som Lov om Geistlighedens Medvirken ved Bispeembeders Besættelse frå 15. juni 1882 no var i bruk første gongen, og Jacob Sverdrup sjølv som tingmann hadde gått ihuga inn for denne lova. Smitt var dessutan nærskyld med statsråden. Ingen var i tvil om kven som var den mest dugande av biskopen og soknepresten. Men Skaar skal ikkje eingong ha vorte spurd. Dei ortodokse hadde straks årsaka på det reine: Skaar hadde vore ute etter Lars Oftedal for hans geistlege emissærreiser. Som biskop i Kristiansand var det å ottast at han vilde sett heilt bom for denne reiseverksemda. Denne uretten bøtte elles riksstyret på med å setja Skaar til biskop i Troms alt året etter.

Eit anna ankemål mot Jacob Sverdrup var at han ikkje let formannen sin på statsrådkrakken, Nils Hertzberg, få att lærarromet sitt ved Det praktisk teologiske seminar, endå Hertzberg var viljug til å skjera ned pensjonen sin med den summen han tente som lærar. Biskop Essendrop, Gisle Johnson og Caspari hadde alle røysta for Hertzberg, berre professor dr. Bang røysta for professor Munch som då var sjuk, og det med den grunngjevinga at Munch trong innkoma betre enn Hertzberg. At Jacob Sverdrup let Lars Oftedal trengja til sides prost Landstad, så Oftedal fekk St. Petri soknekall i Stavanger, vart og mykje kritisert.[3] At Walnum kom som Sverdrups eigen ettermann til Leikanger, var «ikke fordi han baade efter Kjødet og

[3] Luth. Ugeskrift 1886 II s. 273.

Aanden er Statsraadens Fætter», men av di at bygdefolket hadde sendt søknad om han. Dei ortodokse meinte at stiftskapellan Eckhoff stod nærast. Det vart og gjort merknader ved at V. A. Wexelsen fekk Overhalla og gjekk framom eldre søkjarar. Motparten meinte at dei i desse utnemningane hadde prov for at styremaktene no nytta straff- og lønsystemet i tilsetjingar. Dei gløymde berre korleis det same systemet gjennom åra hadde vore nytta, t. d. mot Fredrik Wexelsen o. a.

Framlegget til ny kyrkjeorganisasjon var sjølve storsaka åt det sverdrupske ministeriet. I lang tid hadde Jacob Sverdrup førebutt denne saka. Seinare vart ho lyst i kull og kjønn av Johan Sverdrup sjølv under titelen: Lov om Menighedsraad og Prestevalg. Framlegget la både prestevalet og disposisjonsretten over kyrkjehusa i hendene på «stedmenigheden». Med denne reforma knytte ministeriet ein stor lut av Vestlandet nær til seg. For å ikkje skræma dei radikale, var kyrkjetukta halden heilt ute, og røysterettsreglane var dei mest moderate: Kravet var berre å vera «konfirmerede og nadverdberettigede Mænd.» Eit slikt framlegg, som førde dei ålmenne vinstregrunnsetningane over frå det politiske til det kyrkjelege, måtte ha store voner om å samla dei radikale kring seg. Heuchs spådom frå 1878 gjekk no i oppfylling. I artikkelen De yderligtgaaende Reformvenner og Vantroen hadde han ettervist at reformprogrammet på det kyrkjelege området fall saman hos dei to stemneleiene: «Stat og Kirke saa løst forbundne som muligt, Lokalmenighedernes demokratiske Selvstyre uden nogen Tilslutning til Kirkens Bekjendelse som Stemmeretsvilkaar...», sivilekteskap, «menighedsvalgte Prester,... der i den Grad ere Menighedens Tjenere, at de ere pligtige til at prædike, som deres Øren kløe, eller nedlægge sit Embede...».

Alt førebuinga av saka hadde dei ortodokse god grunn til å klaga på. Utan å høyra ein einaste kyrkjeleg autoritet, knytte Jacob Sverdrup sitt eige namn og namnet åt riksstyret til framlegget, og batt seg såleis til gjennomføringa. Luthersk Ugeskrift peikar på at nokre av bispane kunde vore «Hr. Sverdrups Fædre», dei fleste lemene i det teologiske fakultetet hadde vore lærarane hans. «Var det under hans Værdighed at søge Raad og Veiledning der?» spør L. U.[4] Saka var vel den at Sverdrup her var i ei svært vand stode: Hos ingen av dei kyrkjelege autoritetane kunde han vona på stønad. Heller ikkje våga han å leggja saka fram for det store landsmøtet i 1885. Hans næraste rådgjevarar i denne saka vart då Johan Sverdrup og statsråd Jacob Stang, og seinare Wexelsen og Ullmann. Dette tolka dei ortodokse såleis at han ikkje kunde ha stor respekt for den kyrkja han arbeidde så ihuga for å gjera fri. «... aldri er vel Kirken bleven mere ironisk representeret end ved vor nuværende Kirkestatsraads Raadgivere.»

Etter Ny luthersk Kirketidende 1878 nr. 3 kravde dei vestlandske reformvenene: «Menighedsudvalgets Indstilling (til prest) bliver at tage til Følge af Kirkestyrelsen.» Mot denne bakgrunnen såg dei

---

4 Statsraad Sverdrups Forslag til Lov om Menighedsraad m. m. L. U. 1885.

ortodokse fram mot ei tid då solid dugleik og prøvd truskap måtte finna seg i å verta vraka for «overfladiske Vindmagere og uprøvede Stortalere.» Og sers ofte vil kyrkjelydane, som får den dei sjølve vil, få den presten dei nett ikkje skulde ha. Ein kyrkjelyd som er fanga i eit eller anna einsyn, treng just å få ein prest som er frigjord frå dette. Men dette er like vel ikkje det verste. Det verste er den demoraliserande verknaden dette systemet vil få på prestane. Overskrifta over ei slik lov burde vera: «Lov om Prestestandens Korruption og Leiesvendes Ansettelse i Kirkens Tjeneste.» Berre hos ein einaste konservativ teolog fann det sverdrupske kyrkjelovframlegget stønad: hos Chr. Bruun. Bruuns syn samstavar heilt med Sverdrups. «Stillingen er jo f. T. den, at Kirken ikke eier Fnug engang af Selvstendighed. Den er fuldt voldgivet Statens Godtykke. Det er Staten som indsetter dens Embedsmænd, det er Staten som skriver dens Love, det er Staten som steller dens Penger, det er Staten som giver den dens Lærebøger og dens Salmebøger, det er Staten som ordner dens Gudstjenester.»

Så løyndomsfullt eit slør som Jacob Sverdrup let kvila over førebuinga av kyrkjeorganisasjonsframlegget, var det ikkje å undrast at dei ortodokse freista på motråder. Den 12. mars 1886 sende Oslo presteskap — etter initiativ frå Heuch — ein søknad til konge og storting om å kalla saman eit ekstra kyrkjemøte. Samankallinga var motivert med omsynet til «de mange i det kirkelige Samfundsliv dybt ingribende Lovforslag, som ere eller ville blive fremsatte for det nu forsamlede Storting.» Dei meinte det var urett at kyrkja ikkje vert høyrd i saker «som for en Del indeholder i sig Spiren til vor Statskirkes Opløsning som evangelisk luthersk Kirkesamfund.» Til denne søknaden hadde 156 svara ja og 8 nei av prestane i Kristiania bispedøme, 68 ja og 2 nei i Hamar, 105 ja og 7 nei i Kristiansand, 80 ja og 5 nei i Bergen, 69 ja og 4 nei i Trondheim, 55 ja og 4 nei i Troms bispedøme. Nyt norsk Tidsskrift finn ut at folket «er lysrædd og fordomsfuldt, uvidende og ved Hjelp af denne Lysrædsel skal der nu styres frem mod en Tilstand svarende til den skotske for endel Menneskealdre siden, en slags protestantisk Kirkestat eller republikansk Præsteregimente.»

Den 17. juli s. å. fall det kgl. resolusjon for at «ingen Forføininger bliver at træffe» med tilføre av søknaden. Like vel fekk denne meiningsytringa frå prestane mykje å seia, ja vart eit hende med avgjerande verknad både for den einskilde saka og for riksstyret. Søknaden hadde med tanke på dei framtidige sokneråda i kyrkja målbore ynske om at representasjonen av kyrkja ikkje måtte verta lagd i hendene på slike «som i Ord eller gjerning fornegter dens Bekjendelse». Då framlegget frå Sverdrup vart gjort til kgl. proposisjon, vart dette atterhaldet teke inn, og dessutan vart det sagt at den som i liv eller lære gav årsak til offentleg forarging, skulde strykast i det kyrkjelege manntalet.

Men just dette tillegget gjorde organisasjonsframlegget heilt usmakeleg for «europearane» i tinget, og det vart opphavet til kløyvinga mellom dei radikale. Same hausten hadde det kyrkjelege landsmøtet drøft organisasjonssaka. Deira framlegg vart så vedteke av ting-

mennene Hertzberg og Saxe. Grundtvigianarane, som var misnøgde med den kgl. proposisjonen, kom med sitt serframlegg: Forslag til Lov om udvidet Adgang til Brug af Kirkerne, om Sognebaandets Løsning og om Valgmenigheder. Bak det sistnemnde framlegget stod Wexelsen, Ullmann, Bentsen og W. Konow. Då det frettest at Jacob Sverdrup stod vensamt til dette reformkravet frå grundtvigianarane, minte Luthersk Ugeskrift om Sverdrups ord: «Det religiøse Grundlag, hvorpaa Grundtvigianerne bygge, er Punkt for Punkt saa stridende mod Kirkens Tro, at vi ikke kunne ønske det Fremgang hverken i eller udenfor Skolen, ligesom det ogsaa i det kristelige Menighedsliv i vort Land vil møde bestemt Modstand.»[5]

Tri ulike framlegg låg såleis føre då saka kom opp i tinget i juni 1887. Etter at dei 2 andre framlegga var nedvoterte, fekk den kgl. proposisjonen — regjeringsframlegget — 1 røyst. Denne eine som røysta for, var Jakob Andersen. Prost Andersen har seinare fortalt om denne episoden: «Jeg var netop kommet ind paa tinget og kjendte ikke til hvorledes saken laa an. Jeg blev derfor høist overrasket da jeg opdaget at jeg var den eneste som hadde reist mig. Hadde jeg kjendt stillingen, vilde jeg ikke ha hat moralsk mod til at stemme for forslaget.»[6]

Den største saka riksstyret hadde å bera fram, var fallen. Verknaden var først virvar, sidan strid og kjekl og til slutt kløyving i «rene» og «moderate» vinstre. Ingen av partane hadde vunne, og nederlaget var så grundig at ingen hadde større hug på å halda fram med reformsaka. Skulde ein seia at nokon hadde vunne, måtte det vera dei ortodokse, etter di ingen ting hadde hendt. Ingen konservativ kunde lenger ta ansvaret med å fremja organisasjonssaka, av di ein kunde få sokneråd der dei radikale, ja, fritenkjarar var i fleirtal. Røystingane i dei kyrkjelege organisasjonsspørsmåla i juni 1887 var ei utlading av den uversskya som lenge hadde svive over kyrkja. Dei radikale hadde ført folket fram til makta. Førarane hadde tenkt seg reformer, ikkje berre av politisk, men og av kyrkjeleg og kulturell art. Men utanom dei politiske sakene hadde målsmennene for folket synt seg uventa konservative og tradisjonsbundne.

Avgjerdene i organisasjonssaka førde vinstre inn i ein lang og opprivande indre strid som førde riksstyret Sverdrup til fall 12. juli 1889.

Gjennomføringa av jurydomstolane kom og på ein vital måte til å røra ved dei kyrkjelege interessene. Gjennom prosterett og konsistorialrett hadde kyrkja gjennom tidene halde oppe disiplin og tukt mellom sine eigne tenarar og ei vedkjenningstru styring med ord og sakrament. Då jurylova vart drøft, heldt Jacob Sverdrup fram som si meining at det var prinsipielt rett at alle reint religiøse spørsmål, t. d. lærespørsmål, «afgjøres udelukkende af det Samfund hvortil han [den sakgjevne] hører.»[7] Sverdrups konklusjon vart like vel heilt mot-

---

[5] Grundtvig og de danske Folkehøiskoler. Folkev. XIX s. 126.
[6] G. O. Kløvstad, Provst Jakob Andersen. Norv. Sacra 1922 s. 286.
[7] Luth. Ugeskrift 1887 I s. 384 f.

sett. Odelstingsvedtaket i saka sa at alle straffespørsmål, som ikkje anten vert avgjorde utan søksmål eller av krigsrett eller riksrett, skulde avgjerast etter reglane for jurylova. Utan at kyrkja eingong var nemnd, eller gjord merksam på det, var med jurylova den eldgamle kyrkjelege jurisdiksjonen stroken ut. Dei ortodokse peika på at den kjærleiken Stortinget har til sjølvstyret, i alle høve ikkje rekk til kyrkja. Kyrkja er no fråteken den retten som det ringaste dissentarsamfund har: retten til å døma i sine eigne læresaker. Ikkje minst i åtferda mot dei geistlege domstolane såg dei konservative prov for at for Jacob Sverdrup er statskyrkja «en Krænkelse af Kirkens rette Væsen», «— en Opgivelse af det kirkelige Ideal». Det er frikyrkja han har teke standpunkt for i arbeidet for kyrkjelege reformer. No er han komen så langt at han har teke standpunkt for den grundtvigianske kyrkjetanken: at statskyrkja er berre ein borgarleg skipnad.[8]

Revisjonen av kyrkjeritualet trengde meir og meir på. Det 200 år gamle ritualet hadde former som ikkje lenger let seg praktisera. Samstundes vanta det liturgiske former for kyrkjetenester som kyrkja etter nyare lovgjeving *måtte* fullføra. Skriftemålet hadde i ritualet avgjort karakteren av *privat*skrifte. Skriftebarnet skulde «indstille sig for Presten i Skriftestolen». Men å skrifta kvar einskild nattverdgjest i ein stor kyrkjelyd, var praktisk umogeleg. Etter nyare lovgjeving plikta kyrkja å signa borgarleg ektevigsle, men ritualet kjende berre kyrkjeleg vigsle og hadde ingen formel for borgarleg vigsle. Då prestane Munch og Wettergreen av samvitsgrunnar ikkje vilde stå i ei kyrkje, der ritualiet ikkje var til å praktisera etter presteeiden, la dei i 1875 ned embeta sine. Så stort var fråstandet mellom ritualet og nyare kyrkjelege rettsreglar, at kyrkjestyringa i staden for å mana prestane til å fylgja ritualet, tvert om måtte setja forbod mot å praktisera det på ymse punkt. Dette førde så atter til at det gjennom praksis og sedvane voks fram nye reglar som sakna heimel både i ritual og i lov. I andre stykke av ritualet hadde det vorte gapande hol: Såleis hadde både syndevedkjenninga, doksologien og apostolikum falle ut or høgmessa, eller var avløyst av song. Då departementsframlegget om løyving til ei liturgisk nemnd var vraka, tok prestane W. K. Hesselberg og Gustav Jensen på seg friviljug å gjera framlegg til liturgi for høgmessa.

Begge hadde gjort eit grundig liturgisk studium og åtte sers sans for venleik og harmoni. Deira framlegg ligg i det aller meste til grunn for den «Høimesse-Liturgi» som vart tillaten med kgl. res. frå 8. januar 1887. I staden for at kyrkjelyden før mest hadde vore «et lyttende Auditorium», vart det no på kvart punkt skapt ein levande skifteverknad mellom prest og kyrkjelyd. Ein stor veikskap var det at kyrkjestyret overlet innføringa til kvar einskild kyrkjelyd. Men alt med resolusjonen om ny altarbok frå 14. februar 1889 vart den nye høgmesseliturgien gjord obligatorisk i alle kyrkjer. Altarboka

[8] Vor Kirkestyrelse og de kirkelige Domstole. Luth. Ugeskrift 1887 I s. 388.

vart autorisert i stor hast just som det nye stortinget kom saman. Autorisasjonen vart gjeven endå før altarboka var prenta. Truleg vilde Jacob Sverdrup tryggja seg at arbeidet hans ikkje vart stogga eller skipla av eit nytt rikssstyre. Alt 30. august 1888 var det gjeve «Regler for Lægmænds Opbyggelser i Kirkerne.» Endå korkje det nye høgmesseritualet eller altarboka var lagd fram for dei kyrkjelege autoritetane til fråsegn, vart bøkene stort sett mottekne med velvilje frå ortodoks side og.

At radikalismen lenge kunde halda seg så raud og glødande som i valåret 1882, var ikkje å venta. Til valet i 1885 er voksteren stogga. Vinstre fekk 1 tingmann meir enn i 1882, 84 — mot 30 høgremenn. Men valet i 1888 kom med omslaget, og det med slik tyngd at det var knusande: 76 høgre og moderate og berre 38 vinstre. Tida for ettertanken var komen. Radikalismen både i Kiellandsaka, bohemrørsla og kyrkjeorganisasjonssaka og den konservative kritikken hadde hatt sin verknad. Underleg og tragisk var det at den mest hyperradikale saka åt riksstyret Sverdrup — kyrkjeorganisasjonssaka — vart den bøygen som sprengde den radikale majoriteten. Saka var ein betre lagnad verd. Det var utenkjeleg at kyrkjelyden sjølv inkje skulde ha å seia i si eiga kyrkje. Idéen måtte i si tid få si løysing.

Etter nederlaget i kyrkjeorganisasjonsspørsmålet fylgde ei låk og lei tid for riksstyret med idelege kriser. Då riksstyret fall i 1889, skreiv Luthersk Ugeskrift: «Ligesom en Yngling, der ved Foreldrenes Brøde er født med en ulægelig Sygdom, hjelpeløs synker i en tidlig Grav, saaledes er det sverdrupske Ministerium, denne Frugt af tøilesløse Agitatorers Magtbegjær, denne Rigsrettens Førstefødte, ynkelig omkommet i sin Alders 5. Aar.»

Like vel sette Jacob Sverdrup med sitt initiativ igjennom ei rad med indre reformer som var sterkt påkravde. Dei foraldra formene for gudstenestelivet og kyrkjetenestene var komne i samsvar med nyare kristen kjensle og tenkjemåte, og lekmannsinnslaget var opna tilgjenge. Det demokratiske organisasjonsframlegget hadde lide nederlag. No tok demokratiseringa til innanfrå. Trass i all kritikk gjorde Jacob Sverdrup den norske kyrkja store tenester. Rett nok hadde han gode førearbeid å stø seg til. Men initiativet er like vel hans.

Ved årsskiftet 1887—88 er det merkande at radikalismen er på sterk retur. Alle stader der radikalismen stod fram med umogne framlegg, var dei ortodokse ute med analyse og kvass kritikk. Ikkje minst Heuchs kritikk synest ofte vera «ubillig». Men just i ein bolk då radikalismen mest var utan nokor hemjing, var ein slik kritikk meir naudsynt enn nokon gong.

I 1887 gjekk elles Nyt Tidsskrift inn. Morgenbladet skreiv med tilføre av dette: «Den aabenbare Gudsfornegtelse og Antichristendom formaar vort Folk endnu ikke at fordøie. Ogsaa her kræves der et Skraaplan, et Overgangsstadium, forat Folket kan forlige sig

med de nye Tanker.»[9] Eit slikt skråplan har ein no, etter det bladet meiner, fått i Vor Tid, utgjeve av Anker, Ullmann og Konow.

Teologiske pennar tek atter opp teologiske og filosofiske emne: determinisme, liberal teologi osb., men ein merkar og ei sterk interesse for nye, moderne samfundsspørsmål som kvinnesak, fråhaldssak og praktisk kyrkjearbeid. Etter den kvasse striden om kyrkjelovene fylgde ein bolk med trøyttleik og åndeleg sløskap. Dei kyrkjeoppløysande planane som «ny-grundtvigianarane» og «europearane» hyste, var vraka. Men samstundes hadde dei vestlandske reformvenene mått gjeva opp «menighetsindependentismen», forlika seg med tanken på ein organisasjon av heile kyrkja.

2. STRIDEN OM DIKTARLØNENE

Man raaber paa Baand
og man raaber paa Tvang.
Man skriger paa Magtsprog og Rænker.
Og nypudset klinger den ældgamle Sang
om Oprør mod Trældommens Lænker.
(Kr. Randers, Frie Ord. Politiske Epigrammer. Chra. 1883.)

Atter og atter hadde dei radikale vissa både seg sjølve og ålmenta om at dei hadde heile folket attom seg, ikkje berre i det politiske, men i heile sitt livssyn.

Like vel skulde det rett snart syna seg at dei radikale i livsens djupaste spørsmål ikkje var ein så homogen masse som valstatistikken synte og som førarane gav det utsjånad av. Som av ei lune hos sjølve lagnaden vart den radikale stortingsfylkingen alt i 1887 stelt framfor spørsmålet om statsløner til diktarar som for den kristne ålmenta tedde seg som nedbrytarar av kristen tru og moral. For dei mest radikale var dette ikkje anna enn eit spørsmål om ekte politisk frilynde eller ekte politisk bakstrev. Men for dei meir moderate gjekk dette spørsmålet mykje djupare enn til den politiske overtydinga. Her var det spørsmål om eit livssyn. Og her skulde det syna seg at radikalismen ikkje hadde trengt inn til sjølve folkemergen.

Alt medan Jæger-saka stod på, hadde sume av dei radikale førarane synt tendens til å draga seg attende. Riksstyret med justisminister Sørensen hadde, mot det dei radikale venta, gått i brodden og gripe aktivt inn mot råskapen, eller — etter bohemsyn — mot ånds- og ytringsfridomen. Då det kom til stykket, vart Jæger skammeleg sviken av sjølve den radikale kulturføraren J. E. Sars, og både riksstyret og Sars vart alt no skulda for å ha falle i armane på reaksjonen. Avgjersla i spørsmålet om diktarløner skulde syna at det politiske frilyndet ikkje strakk til, så det kunde tolerera alle slag åndsleier.

Alt drøftinga av Arne Garborgs søknad i 1882 om ferdastipend var eit ilt varsel. Garborg kunde visa til fråsegner frå mange dugande

[9] Luth. Ugeskrift 1888 I s. 46.

menn. Men han hadde halde foredrag om Den religiøse Erkjendelse beint imot kriste grunnsyn. Han hadde samanlikna framgangsstrevet og ortodoks teologi og sagt at framgangsstrevet var mange gonger meir verdt enn all Heuchs statskyrkjeteologi. Den 17. juni 1882 fekk Garborg søknaden sin avslegen. Ein ung vinstrerepresentant, Nils Skaar, motiverte avslaget sitt ut fra rein ortodoks-religiøs synsstad: Han vilde heller vera med å ofra eit stort geni, ein framifrå givnad, enn å vera med å skapa «bekymring, ængstelse og uro» i hjarto åt ein stor lut av kristenfolket. Garborg hadde enno ikkje skrive «Mannfolk», så ein ser kor varnæm opposisjonen var. Så blinde for verdiane og dei verkeleg positive sidene ved den moderne litteraturen som motparten — serleg Verdens Gang — vilde ha det til, var dei kristne ikkje. Dei både såg og medgav at den naturalistiske litteraturen hadde avdekt og drege fram i dagen mang ein folkeskade «til gavnlig Ydmygelse og Selverkjendelse». Dei medgav òg at den radikale litteraturen hadde tvinga mange sløe og dorske menneske til å tenkja meir ålvorleg over livsspørsmål som dei før ikkje hadde ansa på og dermed hjelpt deim til å leva eit rikare menneske- og åndsliv. Men jamsides denne vedgåinga brenn otten for at den nye diktinga like vel verka meir nedbrytande enn oppbyggjande.

I februar 1885 søkte Bjørnson og Lie i samlag om diktarløn til Alexander L. Kielland. Dei viste til at skal bokmennene i eit lite folk leva for og makta oppgåva si, må dei ha utkome til å søkja åndeleg utvikling og ha råd til å hevda livssyn og meiningar som går hopen imot. Difor treng dei offentleg hjelp.

Med denne søknaden hadde dei to diktarane kveikt ein brand i norsk åndsliv som ikkje slokna på mange år. Kva skulde tinget, kva skulde serleg vinstre gjera? Dei hadde då fått makta for å brøyta veg ut or den gamle ufridomen. Og 1885 var dessutan valår. Skulde dei våga å setja godkjenningsstempel på ei dikting som, etter det dei aller fleste veljarane meinte, sumtid tilsløra og sumtid ope preika vantru og fritenking? Her var mange skjer å koma framom: omsynet til veljarane, til partiet og endeleg til eiga overtyding. Men eit åndeleg spørsmål måtte no få si avgjersle gjennom eit fleirtalsvedtak.

Fleirtalet i Gage- og Pensionskomitéen innstilte søknaden til avslag. Fleirtalet fann det «betænkelig» om staten skulde stø og med godkjenning stempla ei forfattarverksemd «som i alfald tildels formenes at staa i Modsætning til de inden Nationen herskende moralske og religiøse Begreber.»

Fleirtalet i komitéen måtte høyra dryge ord om «Dumhed, Bornerthed, Uretfærdighed, religiøs Fanatisme, Trællesind etc.» I denne striden om diktarløn til Kielland var det å venta at Lars Oftedal, som no var tingmann og som så ofte hadde laupe spissrot i Kiellands dikting, vilde ta sin mon att. Ein annan ny tingmann drog i denne striden åtgaumen sterkare åt seg. Det var klokkar Liljedahl frå N. Bergenhus.

Liljedahl har stor vyrdnad for skaldekunst. Men i Kiellands dikting er det «lidet af Kjærlighed, lidet af Tro, lidet af virkelig

Begeistring og endnu mindre af det som kan sone. Han fører en skarp Pen og en utifra fin Form. Han har derhos et skarpt Øie, men han ser mørkt.» Lyte og feil ser han kvar han stirer: i kyrkje, i stat, i religiøse og sosiale tilhøve. Og slik han ser det, dreg han det fram og set det i spegel. — «Men naar han gjør dette, saa maa han ikke — det mener jeg — gjøre det saa, at han bryder ned og ler ud det, som altid har været og endnu er det Kjæreste for vort Folk, — vor Kristenmoral og Kristentro. ... Han er en Doktor, som ikke blot skjærer Vildkjødet bort, men ogsaa tager det friske med; der er Gift paa Pennen hans.»

Oftedal karakteriserte Kiellands dikting med desse orda: «Sagen er den, at hr. Kielland ikke blot straffer Hykleriet, Farisæismen og ugudelige Præster, men han gjør Kristendommen selv ansvarlig for disse Skader i Samfundet, og opstiller i Modsætning til den kristelige Moral en ny, der lægger Tyngdepunktet i Menneskets egen Viljekraft og Selvbestemmelse —. Hyklerske og farisæiske Præster kan revses, uden at den Gjerning, som Gud gav dem, behøver at spottes og udlees, Hulheden i Ægteskaber kan blottes, uden at der gives Anvisning paa at løbe fra hinanden, og uden at Selvmordet endog glorificeres. — Et Arbeide, som efter hele min Livsbetragtning ikke kan andet end skade og fordærve vort Folk — i Sandhed, jeg baade kan og vil overfor et saadant Arbeide øve Tolerance til det yderste; men glæde mig over det, statsbelønne og ære det, — nei, det kan jeg aldrig.»

Med 60 mot 49 røyster fall framlegget i 1885. Etter avgjersla nytta Dagbladet slike ord at både Jaabæk og Liljedahl fann det naudsynt i sjølve Stortinget å gjeva bladet «en Tøraf». Liljedahl minte om dei blada som ikkje så sjeldan hadde skrive om frilyndet hos den norske bonden. «Jeg aspirerer ikke til at faa Ros i saa Henseende, men det er merkelig til Omslag i Tone og Udtryk. Nu var det blit Trællesind. Det er ikke frit for at de truer, men de kan være ganske rolig, det er Ingen som bliver ræd.»

I søknad dagsett Paris 23. januar 1886 tok Bjørnson opp att søknaden. Og no sette han myndig Stortinget stolen for døra: Anten skulde Kielland ha diktarløn, eller Bjørnson sa frå seg si eiga. Dermed vart «Kiellandsaka» i 1886 storsaka på tinget så mykje meir som det var ei intern vinstresak, som høgre la seg mindre oppi. I mellomtida hadde det vore stortingsval, og «Kiellandsaka» var gjord til politisk merkesak. Just som bokheim og bokmenn var mest sprengde av Jægersaka, kom Kiellandsaka opp til drøfting i tinget i mai 1886. Plent liksom året før stod dragkampen i saka no og mellom bondevinstre og det akademiske vinstre. Mellom dei siste merkar ein seg Konow (H), Ullmann og Steen. Serleg la Konow seg i selen for Kielland. Hovudopponenten på den andre sida var atter Liljedahl. Og denne gongen stod Liljedahl sterkare enn året før. Han kunde visa til Fra Christiania-Bohemen og, og visste han hadde god stønad utanom tinget, såleis i Chr. Bruun, som stod tvilande andsynes diktarløn i det heile, aller mest til naturalistiske diktarar. Bruun hadde alt 14. april 1886 skrive artikkelen: «Den dannede Liderlighed» i For Frisindet Christendom. I sin namngjetne Tale til Norges Bønder i og udenfor

Salen heldt Liljedahl fast ved det han hadde sagt året før. Men han hadde ikkje då tenkt seg at han så snart skulde sjå fruktene av Kiellands dikting. Kielland må så gjerne spotta og gjera narr av det som fortener spott, anten det så er gøymt under prestekjolen, eller under statsrådhatten, anten han finn det hos grosseraren eller professoren eller amtmannen, anten det løyner seg i kyrkja eller palasset. For dette skal ingen klandra Kielland.

Men når han gjer dette, må han ikkje gjera det såleis at han bryt ned og ler ut «det, som altid har været og endnu er det Kjæreste for vort Folk — vor Kristenmoral og vor Kristentro.» Men dette kan Liljedahl ikkje ta Kielland fri for å ha gjort. Auka vekt kunde Liljedahl gjeva innlegget sitt med å visa til boka Fra Christiania-Bohemen. Han meiner ikkje at Kielland har skrive noko så stygt eller samtykkjer i slik skriving; «men jeg mener at han og hans Jevnbyrdige har banet Vei for en slig Bog, og deres Standpunkter og Forfatteren til Fra Christiania-Bohemen er i væsentlige Punkter af samme Slaget og fører til samme Maal. De hylder alle den naturalistiske Retning og den Retning er bygget paa Fritænkeriet.» Liljedahl enda innlegget sitt med denne mektige tiraden: «Fram Bønder, fram nu som før! Men — — — var dig Bonde! Var dig paa din Vei for den falske Aandsretning, den er ikke til dit Bedste! Var dig for den for Landets Skyld og for din egen Skyld og for dine Børns Skyld!» Til Chr. Bruuns ord la Liljedahl sine: «Den Aandsfrihed som har til Særmerke at gjøre sig fri og løsrive sig fra det Guddommelige, men paa samme Tid er bunden af Naturens Kræfter, den kalder jeg ikke Aandsfrihed. Det er Aandens største Vesaldom og Nedværdigelse.»[10] Søknaden vart atter avslegen, med 60 mot 49 røyster.

Beinveges gjekk det ikkje å få målsmennene for folket til å yta statsløn til Kielland. Venene hans gav då saka ei onnor form: «Erstatning for Tab paa Grund af manglende Beskyttelse for den litterære Eiendomsrett». I denne forma gjekk så saka igjennom med 57 mot 57 røyster, med di president Sivert Nielsens dobbeltrøyst avgjorde utfallet. Men vederlaget vart ikkje oppattnya i 1887.

Det var bøndene innan vinstre som reiste seg mot den nye åndsleia i bokheimen. Det var berre rimeleg at menn som Arne Garborg gav bondefylkingen sitt skottsmål.[11] Framom andre var Nils Skaar ein rein heimføding og undermålsmann. Bøndene får endeleg ein gong arbeida seg såpass opp at dei ikkje sender slike menn til tings. Andre, som Chr. Bruun, tykte det var tappert av den vesle bondefylkingen å ta striden opp med all intelligensen i vinstre: Konow, Ullmann, Steen og alle dei andre.

Gjennom mest heile den radikale pressa gjekk det eit hyl om «Intoleransens Seier», om «den sorteste Klerikalisme», om «Sammenstød mellem Aandsfrihed og Klerikalisme». Dagen etter avgjersla i tinget gjekk Den liberale Forening og Den private liberale Klub i

---

10 Etter Bull og Paasche, Norsk Litt.hist. V s. 68.
11 Fedrah. 1886 nr. 39.

Oslo saman om ein nasjonalsubskripsjon til Kielland — ein demonstrasjon mot stortingsvedtaket. Verdens Gang skreiv spottande om Johan Sverdrup som sjef for Jacob Sverdrups ministerium.

Avgjersla i Kiellandsaka hadde slege fast at kristendom og politikk ikkje hadde noko med einannan å gjera, men rett nok på ein annan måte enn Sars og fleire hadde venta. Rett nok slo utfallet høgre or hendene eit av deira beste stridsvåpen i den politiske striden. Men hardaste slaget hadde like vel råka vinstre sjølv. Det var ikkje lenger mogeleg å samla partiet under *ein* mann, og krise etter krise melde seg. Kiellandsaka openberra ein djup sprekk i vinstre og gav den nervøse, utolmodige, forlesne europearklikken i vinstre ein dugeleg smikk på fingrane. Dei radikale hadde kalla folket til hjelp. No synte det seg at «folkets kårne» nytta makta til stagga og avgrensa radikalismen — folket var fengt av ovtru og ljosredsle.

Den drøfting og verdsetjing av bokavlen som Kiellandsaka hadde ført med seg, samla seg til slutt i det eine problemet: «Naar faar vi en ny Litteratur?»[12] Kva har diktarane i desse åra gjort anna enn å «berøve, foruden at revse og kræve?» Det diktarane hadde å gjeva, tyktest dei kristne meir enn ringt. Då Bjørnson i Det flager og Ibsen i Rosmersholm vilde gjeva svar, vart det for Bjørnson ikkje til anna og meir enn nye krav: meir naturkunnskap i skulen, meir kunnskap til å røkta seg sjølv og sitt avkjøme, og for Ibsen berre til «Møllefossen» i Rosmersholm. Dei norske diktarane i 1880-åra var innlevde i dei kristne moralkrava, men dei freista i sin diktarheilagdom å introdusera ei framand ånd. Striden syner at ei ukristen ånd ikkje i lengda kan halda det ut med den kristne moralen.

Frå vinstrepressa og det reine vinstre var det etter dette ikkje måte med skjellsord og sjikane over Jacob Sverdrup og Lars Oftedal. Dei var hyklarar og svikarar. Chr. Bruun kjende det naudsynt å ta Oftedal i forsvar. Om Oftedal er ein hyklar, veit han likså lite som han veit om Skrefsrud og Francke er det. Men Bruun held seg til gjerningane. «Og de siger ikke andet, end at Lars Oftedal er noget med den største Kraft, som Norges Kirke for Tiden eier. Og da jeg aldeles ikke synes at vor Kirke har nogen Overflod paa slige «Kræfter», saa kan jeg ikke godt lade være at holde ham høit og i Ære.»[13]

Bruun hermer Bjørnsons vakre ord om Skrefsrud:

> «Jeg ærer ham, fordi han er forkastet,
> Men følger Kaldet og har Seier havt.
> Jeg ærer ham, fordi han endnu lastet
> Med Undre svarer af sin Tro, sin Kraft.»

Då vinstre var sprengt på saka om dei kyrkjelege reformene og diktarlønene, trong partiet ein «Prügelknabe». Og ein slik var det

---

[12] Chr. Bruun i For Fris. Christendom.
[13] For Fris. Christendom 1887 s. 49 f.

lett å finna. Jacob Sverdrup fekk skulda for alle misgrep som farbroren Johan Sverdrup hadde gjort. Det var Jacob som hadde gjeve han den tanken at religiøsitet skulde vera slikt grunnlag for folkekraft og folkelukke, idéen om «menighedsraad» (som Jacob Sverdrup hadde gått med i 20 år), og som fekk han inn på den bigotte forfylging av dei nye sedskapsreformatorane. Jacob Sverdrup hadde i det heile gjort farbroren «clerikal».

3. NY-GRUNDTVIGIANISMEN. SAGATUNMØTET 1886.

Jægersaka hadde synt fram den store sprunga i vinstrepartiet når det galdt reint åndelege spørsmål. Saka hadde delt partiet i to stridande flokkar: Det moderate vinstre med ein liten kjerne av kristne, «oftedølene», stødde seg helst til høgre. På den andre sida stod det radikale vinstre med ein annan kristen kjerne, dei «ullmannkristne» eller «ny-grundtvigianarane». Til den eine flokken høyrde Chr. Bruun med For Frisindet Christendom. Til hin ytterfløyen høyrde Ullmann og Vor Tid. Ullmann hadde i striden stendig stått på ytste vinstre vengen i alle åndsspørsmål. Han hadde late seg velja til formann i Den frisindede Studenterforening i Jægerstriden. Men Ernst Sars, som framom andre hadde stått fadder til det nye moralsynet, hadde i tide drege seg attende, av di han såg det bar gale i veg. Beisk og harm skuldar Jæger med rette Sars for å ha svike «europeismen» i norsk åndsliv.

Som stoda no var er det råd å skjøna at dei radikale kjende seg fumlande og utrygge i sitt eige læger. Denne kjensla voks av det at dei radikale kjende seg visse om at dei moderate i løynd hadde planar om å skifta deim ut, så snart som høvet baud seg. Trongen til klårlegging og konsolidering var stor.

I august 1886 bad difor grundtvigførarane inn til eit stort ålmannamøte på Sagatun. Alle som heldt på åndsfridomen, vart innbedne, utan omsyn til religiøst syn. Programmet var å drøfta brennande tidsspørsmål. Som emne var sett opp: Om Moralens Forhold til Religionen; Evolutionismen; Aandsfrihedens Vilkaar hos os; Kristendom og Skrifttheologi; Determinismen og den fri Vilje. Ernst Sars hadde lova å innleia om det siste emnet. Professor Lieblein var og innbeden. Men i siste liten melde begge forfall.

Referata i Dagbladet frå dette møtet er noko uhjelpelege. Men dei konservative såg møtet så viktig at Luthersk Ugeskrift ofra heile 4 artiklar på drøftingane. Dei grovaste mistaka vart elles retta av Ullmann.

Det er karakteristisk for dette møtet at den hyperradikale danske grundtvigpresten Georg Valdemar Brücker var innbeden som talar. Han gjekk inn for å få presteeiden avteken og for ei heilt fri stode til skrifta, og var så radikal at jamvel grundtvigianarane i Danmark hadde slege handa av han; han vart avsett som prest i 1885. Både Brücker og Ullmann tona så reint flagg på møtet, at dei vekte ikkje

berre undring, men beintfram støkk mellom dei konservative.[14] Men og eldre grundtvigvener, t. d. Fredrik Wexelsen, delte støkken med dei konservative. Brücker var, etter referatet, den djervaste. Han heldt nok Bibelen for «Bøgernes Bog», men han las Bibelen som ei onnor bok, t. d. eit drama av Bjørnson. Ullmann tok opp tråden og gjekk om mogeleg nokre strek lenger: Han las Bibelen på same måten som han las Jægers bok. Fullt så ille som referatet gjev inntrykk av, har orda venteleg ikkje falle. Men begge dokumenterte sin fulle fridom andsynes bibelautoriteten. Ullmanns syn er, at før ein får kristendomen bort frå det autoritetsbundne og får gjort han til eit fritt personleg tilhøve, vil det gå attende med kristendomen og frametter med vantrua. Til dette målet førde berre eit middel: «at slaa hele den gamle dogmatiske Theologi ihjel». I staden vil Ullmann ha ein historisk teologi, som «efterspored Udviklingen og gav Sandheden Ret.» Han rette no handa til alle fritenkjarar med ideell trong, om å vera med «at slaa en Pæl gjennem det gamle Spøgelse». Elles meinte Ullmann med fritenkjar ikkje ein Kristusfornektar. Det var mykje i fritenkinga som var meir i ætt med kristendomen enn teologen var det.

Etter dei utsegner som var framkomne på Sagatunmøtet, meinte Luthersk Ugeskrift at ein ikkje lenger kunde tidfesta reformasjonen frå 1517, i Wittenberg, men frå 1886, frå Sagatun. Med rette skulda bladet Sagatunmøtet for å gjera Kristus til ein sosial reformator. Det sosiale draget ved Frelsaren var òg sterkt understreka, ikkje minst av A. M. Arctander. Jesus «inbød alle dem, som led under den i Livet og Samfundet raadende Uretfærdighed og Urenhed, Løgn og Had til at slutte sig om hans Person i Tro og Tillid, at han vilde gjøre dem til det rensende Salt for det henraadnende Menneskeliv.» Til alt det spør L. U.: Når fritenkjarane og diktarane no har rudt kristentrua ut or folket, kva har dei så å svara når «Kommunismens og Socialismens vilde Horder» ropar: «I har frarøvet os Himmelen, nu kræver vi Jorden til Erstatning»?[15]

Sagatunmøtet sette eit djupt skilmerke i soga åt grundtvigianismen i Noreg. Frå no har rørsla mist den aller siste resten av religiøst sermerke og renn ut i ein konfesjonslaus, mest konturlaus sosial kristendom, som samlar seg om sosial forsorg, kvinnesak, fråhaldssak, fredssak og ålment opplysningsarbeid.

Med all sin radikalisme hadde Ullmann syn for det evige i kristendomen. I artikkelen Troens Kjendsgjerninger og Teologiens Hypotheser[16] hevdar han at kyrkjelæra står i same tilhøvet til «Troens Kjendsgjerninger», som vitskapshypotesane til naturtilhøva. «Lad Videnskaben gaa sin Gang, den gjør ingen tænkende Kristen nogen Skade, men lad den bare ikke indbilde sig eller nogen anden, at den kan rive Troen ud af de Troendes Hjerte. Og lad den heller ikke

---

[14] Luth. Ugeskrift 1886 II s. 205.
[15] L. U. 1886 II s. 253.
[16] Vor Tid 1887 nr. 7.

indbilde sig at den er ufeilbar. Og lad os blive af med den Theologi som skyr Videnskabens fulde Dagslys for en forstenet Ortodoksis Skyld.»[17]

Som motvekt mot radikalismen i Vor Tid skipa Chr. Bruun same året bladet Framgang med Matias Skard, T. Jørstad og Ingv. Bøhn attom. Bladet vilde utvikling på heimsleg og kristeleg grunn «under strengt Hensyn til vort Folks tarvelige Kaar.» Framgang «misbilliger den i Bladene saa gjængse agitationiske Skrivemaade, der paakalder Fordommen og de mindre ædle Drifter, og det vil derfor efter Evne søge at holde sig fri for den, men derimod lægge Vind paa rolig og saglig Fremstilling.» Innbedinga er dagsett Gudbrandsdalen i oktober 1886.

Ullmanns synsmåtar og ferd vart, ikkje berre av ortodokse, men og av meir frilynde kristne, såleis av Chr. Bruun, vakta med angest og uro etter Sagatunmøtet. I eit oppgjer med Luthersk Ugeskrift noko seinare gjev Ullmann opp mest alle dei sentrale punkt i kristenlæra: forsoninga, trieiningslæra, Kristi guddom og Andens guddom. Innlegget vekte sorg i vide krinsar, ikkje minst hos Chr. Bruun: Det stemplar Ullmann som fritenkjar. Han står nok enno på «Troens Grund» (av di han held fast ved truvedkjenninga). Men han står «paa den aller yderste Pynt af den. Et eneste Skridt videre, og han faldt ud.»

4. KONFESJONSLAUS TRUDOMSOPPLÆRING

Skule og oppseding var dei omkverve der ein måtte venta at radikalismen vilde setja inn all si makt for å få sjå sine ideal realiserte. Kvar hovudstraum innan den radikale rørsla møtte elles med sine serkrav: naturalistane med krav om meir opplæring i naturfag, grundtvigianarane med krav om større rom for det levande ordet, dei meir nasjonal-demokratiske og dei ortodokse med sine. Eit krav samla like vel om lag alle radikale under ein hatt: Pontoppidans forklåring måtte bort. Endeleg såg ein fraksjon fram mot ein konfesjonslaus skule. Rett nok var denne flokken liten. Men til vederlag var han sterk og målmedviten.

Alt i midten av 1870-åra er konservative blad merksame på den veksande radikalismen i skulen. Den «Talemaade, at Skolen skal staa paa kristelig Grund, er den huleste Frase i Verden.»[18] I mange år hadde Jaabæk i Folketidende brunne for å skilja stat og kyrkje. Dette var for Jaabæk «en Hovedbetingelse for Skolens Trivsel». Aldri vart han trøytt av å ettervisa korleis den geistlege administrasjonen hadde øydelagt skulen. Men mykje meir enn Jaabæks beiske innlegg fekk det å seia, at diktarane i samtida alle saman gjekk inn for nye skule- og oppsedingsideal. Ikkje minst såg Bjørnson seg harm på at ortodoksien

[17] Lidt om Bibelkritiken. Vor Tid 1887.
[18] Fædrel. 1875 nr. 41.

hadde makta å stempla ålmugeskulen i sitt bilete. Ofte vart det peika på at andre land hadde konfesjonslaus skule. Verdens Gang vissar lesarane om at det så visst ikkje er likesæle, men just ihuge for gudslivet som har ført til konfesjonslaus skule i Amerika.[19] Den amerikanske skulen nyttar skrifta til oppbygging, men tolkar ikkje, legg ikkje ut, og slår difor ikkje fast læresetningar. Ymse radikale lag, såleis Samtalelaget i Oslo, gjorde samrøystes krav om konfesjonslaus trudomsopplæring. For mange mellom dei radikale var Paul Berts lærebok i moral idealet. Eit stykke i denne boka hadde til overskrift: Det ein ikkje veit, og enda med deklarasjonen om menneskerettane frå 1789. Elles nøgde dei radikale seg ikkje med å markera at skulen ikkje lenger var ein føregard til kyrkja, men ein kommunalborgarleg institusjon. Difor vilde dei framom alt ha skore av det administrative sambandet mellom skulen og kyrkja: ta bort den gamle retten for kyrkja til å ha formannsombodet i skulestyret og avgrensa det geistlege tilsynet til berre trudomsfaget.

For dei kristne stod det klårt at ingen stad hadde fritenkjarane så godt høve til å koma kristendomen til livs som i skulen. Den første større samanstøyten om konfesjonslaus trudomsopplæring kom elles då det skulde drøftast ei ny dissentarlov. Dei luthersk konfesjonelle var viljuge til å gjeva dissentarane alle rimelege rettar når det galdt skulen: fullt sjølvstyre i eigne saker, fritaking for skatt til det kommunale skulestellet, fritaking for konfesjonelt tilsyn. Men med alt dette var den radikale fylkingen i Stortinget ikkje nøgd. Her hadde dei eit høve til å koma den lutherske konfesjonalismen til livs. Kvifor så ikkje nytta høvet? Den radikale tingmannsflokken gjekk no lenger i sine krav enn dissentarane sjølve hadde gjort: dissentarar skulde ha rett til å vera lærarar i alle fag, så nær som i trudomsfag. Argumentasjonen var, at skulen ikkje lenger var ein kyrkje-, men ein kommunalskule, der det måtte stå alle fritt å arbeida. Dei konfesjonelle såg dette som ei utlevering av deira born til ein representant for eit framandt trudomssamfund, ja, som ei utlevering av borna «til fri Behandling i Skolen af Baptister, Methodister, Katholiker, Jøder og Fritenkere».[20] Dei såg det og såleis at når det ikkje var spørsmål om religiøs overtyding i andre fag enn trudomsfaget, hadde skulen i det store og heile ikkje noko med trua å gjera.[21]

Då saka kom til drøfting i tinget, fall det sterke ord frå radikal side. Steen stempla motstandet mot dissentarar i folkeskulen som intoleranse. Skulen kjem ikkje kyrkja ved, men berre borgarsamfundet. W. S. Dahl fann ut at dei konfesjonelle synsmåtane høyrde heime i mellomalder og barbari. Andre viste til at for det eine var talet på dissentarar så lite, og for det andre såg skulestyra deim berre ugjerne som lærarar.

Atter kom vinstreprestane i tingsalen i ei svært lei stode. Vinstre-

[19] V. G. 1883.
[20] Arnesen, Nogle Ord om Radikalismen i Folkeskolen (1884) s. 25.
[21] Klaveness, Det radikale Parti og Vantroen. 1883.

pressa hadde då nytta desse prestane til å roa samvitet åt det kristne vinstre andsynes klagemåla for vantru. Kva skulde Oftedal, Jacob Sverdrup og andre gjera i denne saka?

Merkeleg nok braut dei her med partiet. Sverdrup heldt fram kor vanskeleg det vilde vera med ein dissentar som lærar, t. d. i soge. Vilde det vera mogeleg for ein katolikk å skildra Luther annleis enn som ein erkekjettar? Oftedal viste til den øsinga det vilde verta ute i folket, om det vart kjent at menn med ein annan konfesjon kunde verta lærarar i barneskulen. Folket held av skulen og den lutherske vedkjenninga. Difor skal ein ikkje i utrengsmål fikla med desse sakene. Å gjeva dissentarar høve til å verta lærarar, er og etter Oftedals meining å gjera skulen religionslaus, endå om ein tek trudomsfaga undan. Røystinga i Lagtinget gav det radikale framlegget siger med 23 mot 6. Men i Odelstinget fall det med 44 mot 36.

I bygder der dissentarane var etter måten mannsterke, såleis i ymse bygder i Jarlsberg, hadde lærarane fylgt levande med i denne forpostfektinga om konfesjonslaus skule. For desse lærarane var det konfesjonelle ein røynleg vanske. Den jarlsbergske frikyrkja hadde åndsfrendar i mest alle desse bygdene. For berre 10—15 år attende hadde denne flokken ført ein reint fanatisk strid mot P. A. Jensens lesebok og mot dei verdslege faga. Sven Aarrestad var på denne tid lærar i Sande i Jarlsberg og stod midt oppe i desse vanskane. På amtslærarmøtet i Tunsberg 1885 tok han emnet fram i eit foredrag. Det synte seg straks at emnet var aktuelt for mange. Etter referatet i Verdens Gang har Aarrestad vist til drøftingane i tinget. Han etterviser kor stor ei vinning det vilde vera om opplæringa vart konfesjonslaus. Foredraget til Aarrestad gav tilføre til mykje skriving. For mange stod det så at den unge læraren hadde gjort seg til målsmann for religionslaus skule. Det vart jamvel klaga til bispen, som like vel ikkje fann grunn til gripa inn på annan måte enn med å gjeva Aarrestad ei påminning om «at undervise og opdrage Skolens Børn i vor lutherske Kirkes Bekjendelse».

Imedan vart det 14. november 1885 sett ned ei nemnd til å revidera lovgjevinga i skulen. Mange kjende og dugande menn var med: rektor Steen (som vart formann), sokneprest A. H. K. Balchen, gardbrukarane C. G. Fougner og L. O. Hektoen, lensmann L. K. Liestøl, lærar og kyrkjesongar E. A. Liljedahl, postekspeditør S. E. Nielsen, instituttstyrar fru Rosing, folkehøgskulestyrar V. Ullmann og klokkar O. C. Vollan. Bortsett frå to, Balchen og Vollan, var det liten grunn for dei konservative til å ta imot nemnda med tiltru. Ikkje minst var det å venta at dei to skulemennene Steen og Ullmann vilde gjera sitt syn sterkt gjeldande.

Medan nemnda sat med arbeidet sitt, kom det ut eit lite hefte: Vor Folkeskole efter Johan Sverdrups Program. Heftet vart lagt fram på det nordiske skulemøtet i Oslo. Det klaga over eit visst parti «som i afskyeligt Overmod tror sig eneberettiget til at være og kaldes Kristne» og tala om at det syner seg sterke tendensar til å avkristna skulen. Fædrelandet syner seg å vera betre orientert

denne gongen enn vanleg.[22] Bladet trur at dei radikale etter dei siste mælingane har funne ut at folket er vel lite førebutt til å ta imot alt det nye på ein gong. Helst trur bladet at dei radikale no overlet heile saka til grundtvigianarane — ei åndslei som er «et vigtigt Tilknytningspunkt for det moderne Fritænkeri.» Kyrkjemennene fylgde med levande spaning både drøftingane og arbeidet. Nemndframlegget var ferdig 23. november 1887. Framlegget kom, som ein kunde venta, med sterke klagemål både over lærebøker og opplæringsmåtar i trudomsfaget, «navnlig Undervisningens dogmatiske Karakter.» Skuld for dette fekk presteskapet og Pontoppidans forklåring. Radikale blad hermde Ingersolls ord: «Det var en Tid da Bibelens Moral tilfredsstillede de Mænd som styrede Tankens Verden, men den Tid er ikke mere.» Alt i førebuinga i nemnda hadde det vorte ålment kjent, at soknepresten ikkje lenger skulde vera sjølvskriven formann i skulestyret.

I stortingsseta i 1888 spela skulelovframlegget åt Steen same rolla som kyrkjelovframlegget åt Sverdrup i 1887. Dei konfesjonelle roa seg noko med at det nye stortinget ikkje var så innstilt på å riva skulen laus frå kyrkja som det førre hadde vore. Noko vog vel og den oppmodinga som det kyrkjelege landsmøtet gjorde i mars 1887, om at ingen måtte tilsetjast i full lærarpost eller vera med i skulekommisjonen utan å høyra statskyrkja til.

Då så det nye skulelovframlegget kom, var det mot alt ein hadde venta merkeleg tamt og varsamt. Jamvel dei ortodokse måtte medgjeva at framlegget heldt fast ved den kristne tru og sedelære etter den evangelisk lutherske vedkjenninga. Det einaste dei fann grunn til å klaga over, var at tilsynet var teke frå kyrkja. Og då lova kom, tok jamvel Luthersk Ugeskrift vel imot henne. Bladet medgjev at det i denne overgangstida for kyrkja ligg ei freisting til å sjå feil og gripa feil. «Overgangen vil føles av Geistligheden, særlig af den ældre Del af denne, som en temmelig ufortjent Tilsidesættelse og som et Udslag af Utaknemmelighed mod den norske Geistlighed.» Bladet meiner at det ligg nær for dette standet å seia: «Til Løn for den trofaste Pligtopfyldelse i Skolens Tjeneste, til Løn for under vanskelige Vilkaar at have løftet de tungeste Tag i Fremgangsarbeidet i Folkeskolen, søger den nye Skolelov at rive Ledelsen saa meget som mulig ud af Præsternes Haand, ret som disse skulde savne baade Evne og Vilje til ogsaa for Fremtiden at arbeide for Folkeskolens Fremme.»[23] Men prestane må skjøna at berre som ein kyrkjeskule kunde folkeskulen ikkje lenger halda fram. Den nye lova har slett ikkje sett kyrkje eller presteskap utanfor. Bladet gled seg elles over at det i lova er sett «et bestemt og et fyldigt Maal for Undervisningen i Kristendom», medan det i andre fag er overlate skulestyret å fastsetja målet. Endeleg er det overlate til kongen å autorisera lærebøker.

---

[22] Fædrel. 1885 nr. 102: Hvilken Stilling skal Kristendomsundervisningen faa i vore Folkeskoler efter Statsminister Sverdrups Forslag?

[23] Geistligheden og den nye Skolelov. Luth. Ugeskrift 1891 II s. 69.

VII. STRIDEN MELLOM TRU OG VITSKAP STILNAR

Enno etter 1890 heldt nok striden fram. Like vel er det liksom ikkje lenger den gamle fanatismen i han. Tilhøva i store framande land gjorde sitt. Kulturstriden i Tyskland hadde lagt seg. Dei ledige bispeembeta stod ikkje lenger tome. Prestar og ordensbrør hadde vendt attende og teke opp att arbeidet sitt. Dei økonomiske verde staten hadde kverrsett — berre i Preussen 16 mill. mark — var gjevne attende. Tidene tok til å roa seg. Men enno då han melde Kreutzersonaten av Tolstoi,[1] heldt Garborg fram at moralen, som alle tvangsmiddel har hatt si tid og sitt verde. Men høgaste idealet for mennesket er fridomen. I staden for moral vil han ha daning — «skønhedsbehersket frihed». Dette skal etter Garborg vera siste ordet i framtidsetikken. Den gamle tankeføringa held såleis enno fram.

Då det første riksstyret Steen sat med makta (1891—93), kom den tida Ullmann hadde lengta så sårt etter: tida då teologien kunde verta utrudd. V. A. Wexelsen var kyrkjeminister. Alt medan dissentarlova vart drøft, hadde han vekt kritikk hos kristenfolket av di han var meir dissentarvenleg enn dissentarane sjølve. Han hadde gjeve Ullmanns friseminar eksamensrett, utan søknad hadde han auka Bjørnsons diktargasje og sett den radikale Georg Fasting til styrar for Asker seminar. I 1893 drog stortingsfleirtalet inn løyvinga til det gamaltestamentlege professoratet etter Caspari.

Men så omsynslaus var Ullmann at nett på professor Johnsons gravferdsdag (1894) gjorde stortingsfleirtalet etter tilskunding frå han framlegg om å draga inn Johnsons professorat. Ikkje å undrast at Luthersk Ugeskrift skreiv om «Storthingsflertallets tyranniske Tilbøieligheder». Då Caspari gjekk bort, var dr. Michelet den næraste til å ta romet etter han. Men dette embetet og drog stortingsfleirtalet inn. Michelet hadde vore så uheppen at han i eit privatbrev hadde slege frampå om at det stod russiske rublar bak vinstrepolitikken. Utan hans vilje og vitende hadde så brevet vorte prenta i Trondhjems Adresse.[2] Resultatet vart ein kvass pressestrid med nokre rettssaker, og Michelet vart ikkje professor denne gongen.

Mange og underlege utslag kunde striden enno få. I 1890 var det

---

[1] Samtiden 1890 s. 405—16.
[2] 30. juni 1892. N. biogr. leks. IX s. 200.

klokkarskifte i Uranienborg. E. A. Liljedahl, som i 1889 hadde vore statsråd, søkte, men vart sett til sides for ein Holt. Men serleg var det nygrundtvigianarane med Ullmann i brodden som freista halda striden ved lag. At Ullmann i 1887 hadde vorte dømd for di han sjølv delte ut nattverden, synest ha kvest uviljen hans til det reine raseri. Rett nok hadde Bonnevie, den første ikkje-teologen som var kyrkjeriksråd, prøvt å gjera Ullmann mildare med å gjeva statsstønad til førebuingskurset hans for lærarar. Då Wexelsen var kyrkjeminister, tok han siste steget og gjorde førebuingskurset til sjølvstendig seminar med eksamensrett.

Frå 1. september 1894 hadde det teologiske fakultetet berre 3 teologiske professorar og ingen ekstraordinær. Av dei 3 hadde professor Munch i lang tid vore sjukleg og arbeidsufør. I eksamenstida i vårsemesteret 1894 hadde fakultetet berre ein arbeidsfør professor. Luthersk Kirketidende skriv difor ikkje med urette: «Man kunde være tilbøielig til i Storthingsflertallets Adfærd at se de indledende Skridt til Theologiens Fordrivelse fra Universitetet.» Bladet legg til at dette i så fall vilde falla heilt saman med Ullmanns program: å knusa teologien. Det var ikkje å undrast at Heuch i si mektige ordinasjonspreike enno ein gong drog hardt i veg mot alle opprørstendensar i tida.

Likevel markerar 90-åra omslaget. Kiellandstriden tok til å gjera sin verknad. «Vantroens Hovedorgan» — Nyt Tidsskrift — gjekk inn med årgangen 1887. For heilt reindyrka europeisk radikalisme var det såleis ingen jordbotn. Med Vor Tid (1887—91) prøvde Ullmann, Anker og W. Konow å gjeva dei radikale eit vederlag. Dei konservative såg Vor Tid som formidlingsorgan mellom tru og vantru, kristendom og kultur. Bladet er organ for nygrundtvigianismen, som med eine foten stod på dåpspakt og truregel og med den andre i nyrasjonalismen. Men flokken kring Vor Tid vart heller ikkje stor. Anten var fritenkjarane ikkje mange nok, eller dei var ikkje overtydde nok til å halda oppe ei slik skrift. Same lagnaden råka òg Chr. Bruuns For Frisindet Christendom. Dette siste syner på hi sida at heller ikkje den kristne gehalten i vinstre var sers stor. Strid og kløyving hadde gjort folket religiøst indifferent, som så ofte. Just på det omkvervet der vinstrepolitikken aller mest trong til forsvar, det moralske, hadde Bruun vore den utrøyttelege klagaren og det vonde samvitet åt partiet.

Bladfolk, publisistar og diktarar hadde elles fram imot 1890 sagt sitt siste ord i striden. No kom tida for dei eigenlege vitskapsmennene. Smått og varsamt kom dei til ords, og verka først som båredøyvarar — seinare som mellommenn mellom tru og viting. Samstundes voks ei ny teologætt fram, ei ætt som var mindre bunden til parti og konfesjonelle omsyn. Målsmennene for vitskapen ytte verdfulle tilskot til avspenninga. I sit posthume verk: Populære Opsatser (1891), seier professor Lochmann som sitt avskilsord i den lange striden han hadde stått oppi: «Den moderne Naturvidenskab er i Virkeligheden en fortsat og vidunderlig Kommentar til den første

Troesartikkel om Skabelsen og Opholdelsen, ingen Theolog har skrevet den fyldigere.» Professor Theodor Kierulfs Digte og Sange vart same året utgjevne av Hartvig Lassen. Mot slutten hadde Kierulf nokre fragment om geologien og skrifta: «Det er ikke Videnskaben der fører vild, men de af Videnskaben hovmodige og opblæste Menneskesind... Det gaar den psykologiske Forskning med det Ondes Begyndelse, ligesom den geologiske Forskning med Jordens Begyndelse, denne viger stedse lengere tilbage.» Professor dr. Gustav Guldberg gav på same tid ut Om Darwinismen og dens Rækkevidde, der han hermer Laplaces ord: «Ce que nous savons est peu de chose, ce que nous ignorons est immense.» Verkelege vitskapsmenn synte heilt annleis måtehald og varsemd enn skribentar og bladfolk med sin andrehandskunnskap hadde gjort.

Teologane ytte og sitt til avspenninga. Jamvel Gisle Johnson tok utviklingstanken opp i systemet sitt. «Kun ved at følge Gjenstanden i dens reale Genesis, dens egen organiske Selvudvikling vil man kunne bringe den til et System, som ikke er Gjenstanden vilkaarlig paatvunget.»

Dr. E. F. B. Horn gav ut Naturvidenskab og Kristendom. Ein ung danske, Hansen, fekk i 1890 Københavnuniversitetets gullmedalje for avhandlinga Religion og Videnskab. Forfattaren etterviser, at når fritenkjaren skal skaffa moral til vegar, klikkar heile systemet hans. «Moralen redder han ikke og Videnskaben spolerer han.» Prisløna kan ein kan henda sjå som eit merke på at universitetet ope tok parti mot brandesianismen. Smått om senn vart det og klårt at dei nye ideane gav rom for andre tolkingar enn dei som dagspressa hadde kome med i dagsens hete. Andre tilhøve verka med til avspenninga. Men største æra for avspenninga har den unge teologætta som no tok førarskapen. Før hadde denne ætta vore for ung, eller vorte halden nede av eldre, meir stridsføre brør. Men alt lenge hadde unge teologar henta inspirasjon frå nye utanlandske rørsler eller menn. På denne ætta fall det no å gjeva den boklærde norske ålmenta orientering og innføring i dei nye teologiske landevinningane, noko som kyrkja burde ha gjort for ein mannsalder sidan. Desse unge prestane stod i rapport med både protestantisk og reformert teologi, av tysk, engelsk og amerikansk opphav. I stigande mon fekk dei to einslege, Fr. Petersen og Chr. Bruun, fylgje av J. J. Jansen («Røkenpresten»), Gustav Jensen, Thorvald Klaveness, Otto Jensen, dr. Horn og fleire. Alle kom til å setja djupe og varige merke etter seg.

Alt i 1882 hadde Jansen i artikkelen Kristendom og Videnskab vore inne på utsoning. Men han vart teken kvast i skule av Heuch. Først i 1887 var Jansen frampå att med same tanken i artikkelen: Hvor meget tror vi? Den unge generasjonen kjende heilt annleis enn den eldre trongen til å ikkje berre visa av eller løysa opp, men koma til botnar og i dei problema som fritenkinga hadde reist — serleg gjeld dette utviklingslæra. Naturvitskapleg studium vart drive sterkare enn på lange tider. Chr. Aug. Bugge (1853—1928) hadde først stått ved Heuchs side, ikkje minst i det å avdøma den naturalistiske diktinga. Men med åra vart han påverka av Wundt, Kattenbusch, Baldensperger,

Comte, Eucken o. fl. På det store nordiske møtet i Elverum i 1892 slo han så heilt om at han stelte seg ved sida av Bjørnson og snart måtte ut med «Redegjørelse».

Ole Bugge Asperheim (1846—91) var ein rett kritisk teolog med sterke systematiske interesser. Med avhandlinga Darwinismen eller Evolutionen og Evolutionsteorier (1887) prøver han å gjeva mangmannen ei orientering i emnet. Så lenge det gjeld det organiske livet, let han evolusjonsteorien stå, han godkjenner «en zoologisk Darwinisme», endå han ikkje held alle påstand for å vera prova. Men utnytta på teologien held han evolusjonslæra duglaus, og verknaden på etikken har vore såleis at «vestigia terrent».

Med dr. E. F. B. Horn tok norsk teologi til å arbeida seg bort frå det formal-juridiske. Han gav rettferdiggjeringa ei sterkare etisk understreking. I dette fann han stønad hos både Bugge og Otto Jensen. Horn krinsa sterkt kring utviklingstanken og vart rekna for landsens mest originale teolog i samtida. Med stor oppgløding hevdar han i sitt siste verk, Tro og Tænkning, retten og romet åt intuisjonen. Otto Jensen hadde teke imot sterke impulsar frå Hegel, Kant og Kierkegaard. Han var meir syntetikar enn analytikar, var ein livsnær, aktuell, truvarm, mandig, kjenslerik og folkeleg forkynnar. Han er den første i vårt land som introduserar ritschlianismen.

Oftare og oftare utigjennom 80—90-åra hadde kyrkjemennene mått spørja seg sjølve: Kva er det som vantar, sidan forkynninga ikkje rekk lenger ned i folkelivet? Preikeemna var sentrale, forkynnarane var truande og dugande menn. Like vel sat folk og keia seg.[4] Prestemøtet i Trondheim i 1886 hadde sett opp spørsmålet: Stiller vor Tid særegne Krav til Ordets Forkyndelse i Menigheden og hvilke ere i saa fald disse? Innleiaren, den unge presten O. Olafsen, stelte desse krava til forkynninga: Ho må vera bibelsk, vedkjenningstru, klår og realistisk. Ho må dessutan ta opp emne som er aktuelle for kyrkjelyden og stella deim inn under ljoset frå Guds ord. Innleiaren minner sine embetsbrør om at det er mange som har store vanskar med å få tak i forkynninga åt prestane, både for den framande målforma skuld og for det abstrakte innhaldet skuld.

Både Heuch og Jansen skapte på sin måte «skule» i forkynninga. Med Jansen sigra den realistisk—psykologiske preikemåten. Jansen representerte intimt ynde, men var samstundes med å svinga forkynninga bort frå den tradisjonelle, høgtidlege preikestilen og inn i den daglegdagse uttrykksmåten («Hverdagsprædikener»). Teologisk var han målsmann for ei sameining av kristendom og humanisme. «Alt mit Aandsliv og Aandsindhold har udmundet i Prædikenen. Det er blevet opsuget og assimileret af Prædikenen. Taget i Tjeneste af det religiøse Tankearbeide, hvoraf Prædikenen bliver til.»[5] Meir og meir vart han viss på at denne måten var den rette. Utan å missa høgd og

---

[4] Jansen, Forkyndelsen s. 3 f.
[5] Religiøse Foredrag og Prædiken. Luth. Kirketid. 1897 nr. 16.

vyrdnad, la han både emne og mål nærare kvardagslivet. Omsynet til omdøme og ære skuva han til sides og spurde berre etter det eine: Korleis forkynna evangeliet såleis, at menneska med dei vilkår dei eig, kan gripa evangeliet som eit gledebod? I 1893 gav Jansen ut «Personlig Kristendom». Emna og drøftingane her har fri kåseriform, t. d. «Stengrund» med motiv frå ei bok som professor Helland nett hadde gjeve ut: Jordbunden i Norge, «Indvendinger» med motiv frå Garborgs Trætte Mænd, og «Telefoner!».

I den gjennomkristna kulturpersonen Gustav Jensen møtte samtida ei sameining av det djupe etiske ålvoret i haugianismen og det djupe menneskelege vidsynet i grundtvigianismen. Jensen var «kultursentrets kristelige sjel i en tidsepoke», alltid ved føtene åt Meisteren, like vel alltid vaken og dagsaktuell, den fødde mellommannen mellom den historiske, kyrkjeleg fastlagde framstellingsmåten av kristendomen og den levande religiøsiteten i samtida.

Thorvald Klaveness (1845—1915) har sjølv gjeve ei levande skildring av korleis han tok avskil med det gamle: «Jeg smettede ud af Mørkloftet straks Dørene blev aabnet saavidt paa Klem, at jeg fik Øie paa Strømmen som glitrede i Solskinnet og kastede mig ud i den». Klaveness vart tidleg merksam på at religionen ikkje kan formast i adekvate omgrep, at ein ikkje kjem lenger enn til førestellingar som let mennesket skimta det evige. For alt nytt som ovra seg i tida, var Klaveness reint uvanleg varnæm. Med sin klåre, knappe og konsise stil, utan tome frasar og retorisk oppblåsing, og med sin djervleik og fart reiv han lydarane med og førde deim inn i dei nye tankestraumane i samtida, bygde bru mellom kristendom og kultur.

Hans varme kristentru og ljose livssyn, det uredde motet og den klåre tanken saman med den sterke skapande viljen, gjorde han til sjølvskriven førar og vegvisar for mange i den kristne samtida. Gleditsch seier om Klaveness at han var «den salte havstraum», ja, «plogskjæret i det norske ulænde». Både teoretisk og praktisk sette Klaveness djupe merke etter seg. Hans lærebøker er ikkje mindre enn eit nybrottsarbeid. Han skar bort dei gamle teologiske faguttrykka, som hadde vore til så stort stenge i barneskulen. Då både Oslo og Bjørgvin skulestyre hadde rådt til å føra inn katekismeforklåringa hans, reiste bispane hardt motstand og avdømde både boka og dei skulestyra som hadde gjeve tilrådinga. Like vel vart denne boka til 1894 innført i 12 sokner berre i Nidaros bispedøme. Men enno på ein visitas i 1900 — kan forfattaren hugsa — stod biskop Skaar med denne boka i kordøra og sa: Dette er en daarlig «Baag».

Både Janson, Gustav Jensen og Klaveness stod religiøst dei vakte krinsane så nær at dei vakte rekna deim for deira eigne.

Ein av dei unge teologane verka heilt konfesjonelt oppløysande, det var Kristofer Janson. Han var påverka serleg av anglikansk teologi og tenking: Channing, Clarke, Parker og Emerson. Her fann han den åndelege rørslefridom som han sakna så sterkt i ortodoksien. Han gjekk seinare heilt over til unitarismen, så den verknaden skriftene hans fekk på teologar og ålvorlege kristne, var heller liten. Men han

var ein søkt foredragshaldar i ungdomslag og arbeidarakademi, mest for si makelause form og sin åndfulle framstellingsmåte. Han gjorde stutte og lange talarferder, såleis i 1893 på Vestlandet, der han tala om: Hvad bør den opvoksende intelligente Ungdom kunne fordre af Religionen? Han gjorde åtak på kyrkjelæra med «en Renegats hele Fanatisme». Ofte var provføringane hans det aller flataste fornuftsresonnement. Ein stor lut av den intelligente opplysningstyrste bondeungdomen, og mange lærarar førde han bort frå all konfesjonell kristentru. I 1883 gav Janson ut ei salmebok, der Grundtvig var sterkt representert.

Janson gav i 1886 frå Minnapolis ut «Har Ortodoksien Ret?» Der vende han brodden mot den gamle soningslæra. Boka fekk sterke lovord i Dagbladet;[6] men den unge vinstreteologen A. M. St. Arctander kom med eit motlegg.[7]

I 1890 gjorde Chr. Bruun ei foredragsferd til Vestlandet og tok til på Sunnmøre. Føremålet var å opna synet for det menneskelege i vekkingskrinsar.[8] Mykjen ungdom på Vestlandet tok imot sterke inntrykk frå desse foredraga.

Det norske presteskapet heldt sitt første landsmøte i 1894. Meir enn noko anna syner foredragsemna korleis interesser og arbeidsoppgåver har skift for kyrkja på berre nokre få år. Men dei syner òg at kyrkja no ikkje lenger står avdømande, men er i fullt arbeid med å orientera seg og ta positiv stode til det nye. Emna var: Om den nytestamentlige Bibelkritiks nuværende Stilling (Otto Jensen), Om Troens Pietetsfølelse og det videnskabelige Fremskridt (G. Jensen), Præstens Forhold til de sociale Spørgsmål (Chr. Knudsen), Om den gammeltestamentlige Bibelkritiks nuværende Stilling (Michelet), Om Inspirationen (M. J. Færden). Som ein ser er ingen av lemene i det teologiske fakultetet med. Til konferansen møtte ikkje mindre enn 290 prestar. Det foredraget som vekte mest åtgaum, var Michelets. For Luthersk Kirketidende var det nok sårt å kjenna den kritikken og sundleminga som råka det gamle testamentet. Men bladet held det like vel nyttig å verta orientert i arbeidet åt kritikarane. Mange prestar som hadde sett Welhausens populære Israels Historie i boksamlinga åt lærarane, gledde seg over å høyra den utgreiinga Michelet gav om dette vande, men brennande emnet.

Smått om senn gjekk det opp for dei meir filosofisk innstilte fritenkjarane at det var uråd å få livet inn i teoretisk—vitskaplege former. Ein av desse var Garborg: «Intet system, ingen teori, ingen læresetning eller formel, som søger en «mening i livet», kan bestaa. Den opløser sig ubarmhjertigt i tomhed. .... Livet staar der. Aldeles umotiveret, fuldkommen fornuftstridigt; et blot og bart postulat som vi ikke kommer forbi. Et postulat saa overlegent, at det forsmaar at begrunde sig. .... dette liv, som er os en modsigelse og en daarlighed,

[6] Fædrel. 1886 nr. 104 (9/9).

[7] «Bibelens oprindelse», populære foredrag. Gjenmæle mod Kr. Jansons angreb paa den hellige skrift. Bergen 1886.

[8] Handeland, Vaarløysing II s. 202—205.

men som er sterkere end al fornuft, og som ikke lader sig hverken forklare eller bortforklare, — det maa *alligevel* have en grund, hvorfor det vil leve. Det maa *alligevel* have et maal. Dette maal ... maa, som for tanken utilgjængelig, bli religiøst at fatte. Tilværelsen maa have sine rødder dybere end nogen menneskehjerne har tænkt.»[9] Mellom dei sanningssøkjande fritenkjarar var såleis ei ny stemnelei merkande.

Chr. Bruun hadde i verste bohemstriden spurt: Naar faar vi en ny Litteratur? Førstninga av 90-åra gav svaret. Ein åndsstraum så grumsut og urein som den frå 80-åra kunde ikkje halda seg lenge. Gjørma samla seg og sokk atter til botnar. Mange som i ung, stormande yrsel hadde late seg riva med, delte lagnad med den bortkomne sonen. Dei fekk nok stetta det glupske, grådige livskravet. Men metting og overmetting skapte tomleik. No kom snunaden. Realismen tok til å kjennast som kvalme for bringa, som noko nærsynt. Han hadde gått med jordvende augo, rota i alle slag dy og dike og stirt på dette gjennom lupe for å koma til botnar i tilværet. Men tilværet var ikkje berre jorda; det var og himmel, med stjerner, fuglesong og drivande skyer. Trongen vakna til å lata lupe og avfall liggja og atter gjeva akt på venleiken i liv og skaparverk. Berre til ei tid gjekk det å leva på estetikk, erotikk og positivistisk filosofi. Berre til ei tid gjekk det å avsetja Gud frå tanke- og kjensleliv. Kritikken og vanvyrdnaden i presse og bokheim vende seg frå prestar og kyrkje til politikarar og samfundsbøtarar. Diktinga såg andre oppgåver enn før. Problemdebatten hadde trøytta debattantane ut. Diktaren kjende seg ikkje lenger kalla til å tena eit parti eller partiføremål. Oppgåva var no fritt å falda ut sin sergivnad, finna sine personlege interesser og emne, syna fram mannehugen i alle sine ovringar og rike former. Parolen var ikkje lenger å «sætte Problemer under Debat», men kunsten for hans eiga skuld. Bokmennene hadde trøytna i leitinga etter det som ingen syntest finna. Dei hadde òg vorte trøytte av å rota i sjukt og rote sjeleliv. Ei draging mot religion og mystikk melde seg.

Autoriteten åt byråkratiet var broten. Den moderne demokratiske statsskipnaden var gjennomført. Diktarane hadde gjort seg sjølve uturvande som samfundsreformatorar og politiske folkeførarar.

At det eldre diktarlauget hadde vanskar med å koma med i det nye straumdraget, er berre å venta. Enno i 1890 legg Bjørnson Tuft[10] desse orda i munnen: «At lægge frem Evolutions- eller Fremgangslæren ogsaa i det religiøse, var en Mission værd og han tænkte at tage den paa sig. De forrige Tiders lille Dogme-Gud og hans Præster maatte overvindes som Hedningernes Mirakelmagere og Afguder. Og hadde han senere i theologisk Velmagtsfølelse drømt om at blive Bisp, nuvel, her stod et farligt Bispedømme — af let forklarlige Grunde — ledigt i Norge.» Men frå 1890 møter oss ein norsk bok-

---

[9] Garborg i Samtiden 1895 s. 9, 12, 14.
[10] Paa Guds Veje, kap. 12.

heim med eit sterkt antiintellektualistisk drag og med skjerpt mistru til den vitskapen som hadde lova løysing på alle problem.

Med Garborgs «Trætte Mænd» kom svaret på Chr. Bruuns spørsmål. Arbeidet samlar i seg alle dei spørsmål som hadde brunne i hugane dei siste ti åra: «Er der en Gud?» — «Vi ved ikke» ... «Har Livet en Mening?» — »Vi ved ikke.» — «Hvorfor eksisterer jeg?» — «Vi ved ikke.» — «Eksisterer jeg i det hele taget?» — «Vi ved ikke.» ... «Kan vi i det hele taget vide noget?» — «Vi ved ikke.» Dette Vi-ved-ikke sett i system vert kalla vitskap. Menneska er oppi under: Framsteget åt manneånda er ufateleg. No treng me korkje tru eller gudar meir (s. 150). Heile si såre livsrøynsle samlar Garborg i dette ropet: «Forbandet være Kritiken som har optæret Troens Rygmarv i os, og Videnskaben der med frække Eksperimentatorfingre tilsøler og tilsmudser alt hvad der skulde være helligt og urørligt. Længe formaaede Mefisto intet mod Guds Folk. Da forklædte han sig som Videnskab og fik Adgang til det helligste. Og se, — pludselig var det slukt, det lille fredelige, hellige Lysblink fra Bethlehem» (s. 230). Det var ikkje å undrast at Gustav Jensen sa i meldinga si: Dette er ei ny utgåve av den gamle Preikaren.

Trætte Mænd er eit skrik frå ei sjel over avgrunnen, og er eit oppgjer ikkje berre med den lovsungne empirismen, men og med den optimistiske framstegstrua. Materialismen som livsåskoding er berre «Anmasselse» av snusfornuftige vitskapsmenn som «paa Død og Liv vil ha Aanden ud af Tilværelsen, eftersom de ikke kan faa den under Mikroskopet» (s. 233). Garborg let jamvel hovudpersonen Gabriel Gram venda attende til si fedratru og si fedrakyrkje: «Jeg gaar i Kirke og hører de svundne Stortiders Sang med et andet Sind end før; thi jeg kan synge med; det er min Sang — som det er Fædrenes» (s. 245). Ikkje få i samtida tok Trætte Mænd som vitnemål om Garborgs omvending. Sjølv seier han om denne boka: «Har jeg havt nogen praktisk hensigt med min bog, saa har det været denne at bekjæmpe det dogmatiske fritænkeri ...».[11] Eit sidestykke til Trætte Mænd er skulestyrar Frantz Grungs bok: Aandslænker — eit oppgjer med den antireligiøse vitskapen i dåtida.

Fleire røyster kom til og tok same tonen som Garborg. Carl Nærup manar til å skilja mellom sanningar som høgst vert 20 år gamle og dei som mol og rust ikkje kan øyda, av di dei er evig nye og livsnære. Jamvel mot den litterære overguden i samtida, dr. Brandes, vågar Carl Nærup å venda seg: Då Brandes hadde åtvara mot Le Roman Russe av nykatolikken De Vogües, som eit utslag av «idiotdyrkinga», skriv Nærup: «Det maa i Sandhed være ærgerlig at se forlengst begravede Døde leve op igjen.»

Den unge Nils Kjær stelte seg på same sida. I sit essay om Viktor Rydberg spottar han den «dannelsespøbel» som har fått ein munnsmak av vitskapen og så seier at den gamle soga om Gud ikkje

---

[11] Bull og Paasche, Norsk Litt.hist. V s. 324.

er sann. «Foragt Tidens Guder! Tilbed Evighedens!» Ein minnest Bjørnsons «Tidens Guder er dens Mænd».

Unge lyrikarar som Vilhelm Krag finn same tonen:

> «Verden den visner, og roser og kvinder,
> mit legem og alle de skjelvende nerver visner.
> Og tiden den svinger sig langsomt forbi mig
> og timerne vandre at grave min grav.

Jamvel hos sjølve målsmennene for bohemrørsla, såleis hos Gabriel Finne, vakna metafysiske livskrav: «Hjælp os, store herre, hjælp os til befrielse fra vor kval.»[12] Fleire litterære oppgjer med den materialistiske intellektualismen kom, med Nils Collet Vogt o. a.

Bolken 1876—1894 var ei stortid for den norske kyrkja, ikkje berre utetter, men innetter og. Ei mengd med reformkrav fann i denne bolken si løysing. I 1881 vart det gjeve løyving til omsetjing av det nye testamentet til nynorsk. Frå 1882 kunde prestar i sjølvstendig embete i heile bispedømet vera med i bispevalet. I 1885 vart det gjeve løyve til kyrkjeofringar for Det norske misjonsselskap og Santalmisjonen. I 1887 fekk by og land ei moderne skulelov, i 1889 kom «anordning» om ny altarbok som løyste av kyrkjeritualet og i 1886 fekk kyrkja 2 nye tekstrekkjer, i 1886 kom resolusjon om brigde i skriftemålet og i 1888 fekk lekmenn løyve til å nytta kyrkja til sine oppbyggingsmøte. Dette var dei mest vidfemnande reformene. Nye og betre lærebøker i trudomsfaget vart utgjevne, og til alle sider freista kyrkja å friska seg opp og reinska ut gamle former som stengde for moderne menneske på vegen til Gud. Smått om senn roa òg dei konservative seg: Dei såg at ånd og kjerne i kristendomen vart verande urikka, endå om livsformer og styringsformer skifte.

Med skipinga av For Kirke og Kultur i 1894 var striden på ein måte førebels ført til endes. Med Klaveness og Bruun til skriftstyre fekk både det ortodokse og det radikale synet sin målsmann. Chr. Bruun gav på denne tid opp si reserverte stode til kyrkja og vart prest. Det som førde Bruun og Klaveness saman, var ikkje minst den samhugen begge hadde med det grundtvigianske grunnsynet og sams kritikk over brestane i kyrkja. Kan henda tolka kvar av deim For Kirke og Kultur på sin eigen måte. Bruuns ideal var ei fri kyrkje i ein fri stat med sterk iblanding av respekt for det mysteriøse. Klaveness er realist. For han er kyrkja Kristusfellesskap, ein åndsfylt reidskap for Kristi vilje. Med «kultur» tenkte vel Bruun på ein personlegdomskultur gjennomglødd av hellenske ideal. For Klaveness er kultur meir ei åndsstemne merkt av moderne naturvitskap. Frå først av var nok Bruun den sterkaste. Striden hans mot pietismen, som Klaveness ikkje var med på, sette i den første tida sterkaste merket på skrifta. Smått om senn vann Klaveness fram til å setja sitt merke på tiltaket.

Tidbolken 1876—1890 har med rette vorte kalla gullalderen i norsk åndsliv. Frå ei side sett var desse åra ein gullalder i norsk kyrkjeliv

[12] Melankolikeren 1895.

og. Liberalismen med si oppløysing av det kristne læreinnhaldet og med si sterke relativisering av alle kristne livsverde, dreiv kyrkja inn i ein analyse av tidartankane så grundig at han enno kan stå som mønster for kristen apologetikk.

Vanlagnaden for kyrkja i denne striden var at liberalt livssyn var så sterkt samanvove med liberal politikk, folkeleg sjølvstyre og folkesuverenitet. Den striden kyrkja førde mot det liberale livssynet, vart difor ein strid mot sjølve folkestyret. Kyrkja tok såleis parti politisk mot den sterkaste tanken i tida, og det vart årsak til ei oppattnying av det gamle klagemålet mot kyrkja: at ho gjekk ærend for kapitalismen og byråkratiet i samfundslivet.

På kyrkjelæra og på kyrkjelivet verka striden ikkje oppløysande, men sterkt oppmykjande. Det ortodokse skriftprinsippet var ikkje lenger einveldig. Eit historisk—psykologisk skriftprinsipp arbeidde seg fram smått om senn. Gudsbiletet fekk eit nytt og romslegare innhald; Gud var ikkje berre den suverene domaren. Tvillaust har J. J. Jansen funne eit nokonær adekvat uttrykk for det som mange hadde vunne fram til, i desse orda: «Gud er ikke Pietist, ligesaalidt som han er Rationalist eller Ortodoksist. Gud er Kjærlighed [sml. Ibsen]. Og han vurderer alle disse Retninger i Kjærlighed.»

Det synet at kristendom ikkje berre er lære, men levande liv, tedde seg klårare og gav kristendomen ei ny målsetjing: det sosiale og det etiske livsområdet. Umedvite vart Grundtvigs folkelege kristendom diagonalen for dei mange straumdraga. At vitskapen hadde rett til å granska og tolka fritt dei ytre fenomena etter sine eigne lover, vart i stigande mon godkjent. Det gamle kyrkjetuktidealet hadde synt seg ugjennomførleg i eit folkestyrt samfund, og det vart rekna for avleggs å fremja åndelege føremål med ytre maktmiddel. Men det kyrkja — etter synet i samtida — hadde tapt utetter, hadde ho gjennom ei rad med tidhøvelege reformer vunne innetter — reformer som sette henne i stand til fremja Guds rike i folkelivet betre enn før.

Men heller ikkje radikalismen hadde gått med palmer frå striden. Ynsket åt vantrua om å gjera kyrkja til «en borgerlig Indretning» hadde ikkje vunne fram, heller ikkje ynsket om å vatna ut mest mogeleg trudomsopplæringa i barneskulen. Dei meir moderate innan den radikale fylkingen vilde nok skjera bort skjemmande og livshemjande atterstøder i dei ytre kyrkjeformene; men dei vilde på ingen måte gjeva slepp på kristen tru og moral. Og medan kyrkja etter striden stod rett samla, sprengde radikalismen seg, ikkje berre politisk, men om mogeleg endå meir åndeleg og ideologisk. Atter hadde kulturlivet opplevt kor tomt det var i seg sjølv. Endå ein gong hadde refleksjonen stogga andsynes si eiga avmakt. Men dei etiske krava stod der, like bønlause, like framande for «Akkordens Aand». Herrens ord om den nye vinen i dei gamle skinnsekkene hadde atter vorte stadfeste. Kristne livsformer let seg ikkje halda, når det kristne livsinnhaldet var utteke.

Innhald

Innleiing 1
I. Vantrua stig fram 9
1. Jaabæk—Riddervoldsaka 10
2. Fritenkinga og Universitetet. Ernst Sars, Nyt norsk Tidsskrift og Nyt Tidsskrift 17
II. Kyrkja reiser seg mot vantrua 20
1. Johan Christian Heuch 20
2. Heuch mot Bjørnson og Dagbladet 24
3. Heuch og Luthersk Ugeskrift mot Nyt norsk Tidsskrift 29
4. Heuch analyserar «brandesianismen» 33
III. Fritenkinga i presse og bokheim 38
1. Pressa og vantrua 38
2. Bjørnsons «moderne bibelkritikk» 45
3. Diktinga i teneste hos fritenkinga 50
IV. «Hvorledes bør Kirken møde Nutidens Vantro?» 64
1. Den politiske liberalismen kløyver prestestandet 64
2. Rom for fridoms- og kulturtankane i det kyrkjelege livssynet. Fr. Petersen 69
3. For apostolisk kristendom — mot både teologar og fritenkjarar. Christopher Bruun 73
4. «Til Christendommens Venner i vort Land» 78
5. «Hvem er Øvrighed i bibelsk Forstand?» — Riksretten 87
V. Utglidingar på det moralske og det religiøse området i 1880-åra .. 95
1. Bohemrørsla 95
2. Sekterisme, mirakeltru, domedagsventing og rosenianisme 105
VI. Kyrkjelege reformer — diktarløner — ny-grundtvigianisme — konfesjonslaus trudomsopplæring 112
1. Kyrkjelege reformer. «Initiativets og reformernes ministerium» 112
2. Striden om diktarlønene 120
3. Ny-grundtvigianismen. Sagatunmøtet 1886 125
4. Konfesjonslaus trudomsopplæring 127
VII. Striden mellom tru og vitskap stilnar 131

Bispevalget i Stavanger 1940	Geistligheten i Stavanger bispedømme: 40 stemmeberettigede				Prostene i de andre bispedømmer: 85 stemmeberettigede			
	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr 1.	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Sokneprest G. Skagestad	32	7	0	39	74	4	0	78
Sokneprest K. O. Kornelius	6	8	5	19	5	25	9	39
Res. kap. R. Indrebø	1	10	14	25	1	10	29	40
Rektor J. Smemo	0	6	10	16	0	16	12	28
Soknepr. K. M. Marthinussen	0	4	3	7	0	8	6	14
Kallskapellan J. Smidt	0	0	3	3	0	2	5	7
Sokneprest Bj. Skard	0	0	0	0	0	0	7	7
Res. kap. L. C. I. Schübeler	0	1	0	1	1	2	2	5
Prost H. Seip	0	0	0	0	0	3	2	5
Domprost S. Jervell	0	0	0	0	1	2	1	4
Generalsekr. E. Amdahl	0	2	0	2	0	0	1	1
Soknepr. J. R. I. Kvistad	0	0	2	2	0	0	0	0
Rektor P. Marstrander	0	0	0	0	1	1	1	3
Rektor H. Wergeland	0	0	0	0	0	2	0	2
Res. kap S. Fjær	0	0	0	0	0	1	2	3
Prost S. Hougsnæs	0	0	1	1	0	0	0	0
Sokneprest A. Wiig	0	0	0	0	0	2	0	2
Sokneprest P. Berge	0	0	0	0	0	1	1	2
Sokneprest I. Welle	1	0	0	1	0	0	0	0
Professor O. Kolsrud	0	0	0	0	1	0	0	1
Sokneprest A. Bastiansen	0	1	0	1	0	0	0	0
Sokneprest A. Kleppestø	0	1	0	1	0	0	0	0
Prost K. Eik-Nes	0	0	0	0	0	1	0	1
Sokneprest J. Ekeland	0	0	0	0	0	1	0	1
Domprost A. Fjellbu	0	0	0	0	0	1	0	1
Domprost Bj. Knudsen	0	0	0	0	0	1	0	1
Dompost W. Krohn-Hansen	0	0	0	0	0	1	0	1
Sokneprest G. Bondevik	0	0	1	1	0	0	0	0
Sokneprest Chr. Sole	0	0	1	1	0	0	0	0
Res. kap. H. Ljostveit	0	0	0	0	0	0	1	1
Professor H. Ording	0	0	0	0	0	0	1	1
Res. kap. E. Tobiassen	0	0	0	0	0	0	1	1
Professor K. Vold	0	0	0	0	0	0	1	1
Res. kap. I. B. Carlsen	0	0	0	0	0	0	0	0
Sokneprest T. B. Ekeland	0	0	0	0	0	0	0	0
				120				250

Teologiske professorer: 9 stemmeberettigede				Samlet antall prester, proster og professorer: 134, hvorav 133 stemte				Menighetsråd i Stavanger bispedømme: 60, som alle stemte				Samlet antall avgitte stemmer			
Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
7	0	0	7	113	11	0	124	25	22	7	54	138	33	7	178
2	2	0	4	13	35	14	62	35	18	6	59	48	53	20	121
0	1	3	4	2	21	46	69	0	18	32	50	2	39	78	119
0	0	0	0	0	22	22	44	0	2	8	10	0	24	30	54
0	4	1	5	0	16	10	26	0	0	0	0	0	16	10	26
0	0	0	0	0	2	8	10	0	0	0	0	0	2	8	10
0	1	2	3	0	1	9	10	0	0	0	0	0	1	9	10
0	0	0	0	1	3	2	6	0	1	2	3	1	4	4	9
0	0	0	0	0	3	2	5	0	0	0	0	0	3	2	5
0	0	0	0	1	2	1	4	0	1	0	0	1	2	1	4
0	0	0	0	0	2	1	3	0	0	1	1	0	2	2	4
0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	1	2	0	1	3	4
0	0	0	0	1	1	1	3	0	0	0	0	1	1	1	3
0	1	0	1	0	3	0	3	0	0	0	0	0	3	0	3
0	0	0	0	0	1	2	3	0	0	0	0	0	1	2	3
0	0	1	1	0	0	2	2	0	0	1	1	0	0	3	3
0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	2	0	2
0	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	1	1	2
0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1
0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
			27				397				180				577

Bispevalget i Hålogaland 1940	Geistligheten i Hålogaland bispedømme: 82 stemmeberettigede				Prostene i de andre bispedømmer: 76 stemmeberettigede			
	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Rektor J. Smemo	27	14	8	49	11	21	11	43
Domprost W. Krohn-Hansen	34	13	8	55	37	5	5	47
Res. kap. L. C. I. Schübeler	6	19	1	26	16	9	7	32
Sokneprest A. K. Th. Wiig	7	8	17	32	0	13	14	27
Res. kap. R. Indrebø	1	7	11	19	4	4	17	25
Sokneprest P. R. Berg Rolness	1	2	9	12	0	0	4	4
Kallskapellan J. Smidt	0	4	8	12	2	10	0	19
Prost Kr. Skjeseth	1	2	4	7	1	1	7	2
Prost O. K. Steinholt	0	2	1	3	1	0	1	2
Domprost A. Fjellbu	1	2	0	3	0	1	0	1
Prost M. Tveter	0	0	1	1	0	1	0	1
Res. kap. S. Fjær	0	0	1	0	0	1	3	4
Sokneprest P. Berge	0	0	0	1	0	0	2	2
Prost J. E. Sivertsen	0	1	1	2	0	0	0	0
Sokneprest L. Vaagdal	0	0	2	2	0	0	0	0
Domprost S. Jervell	0	1	0	1	1	0	0	1
Prost P. Slyngstad	0	0	0	0	0	0	0	0
Sokneprest K. Marthinussen	0	0	0	0	0	1	0	1
Res. kap. E. Tobiassen	0	0	0	0	0	0	2	2
Rektor H. Wergeland	0	0	0	0	1	0	0	0
Rektor P. Marstrander	0	1	0	1	0	0	0	0
Sokneprest G. Skagestad	0	1	0	1	0	0	0	0
Sokneprest dr. theol. A. Skrondal	0	1	0	1	0	0	0	0
Sokneprest K. Varmann	0	1	0	1	0	0	0	0
Sokneprest A. Bastiansen	0	0	0	0	0	1	0	1
Prost K. Eik-Nes	0	0	0	0	0	1	0	1
Professor dr. theol. O. Kolsrud	0	0	0	0	0	1	0	1
Prost H. Seip	0	0	0	0	0	1	0	1
Prost N. Trædal	0	0	0	0	0	1	0	1
Prost Chr. Bruun	0	0	1	1	0	0	0	0
Res. kap. A. Bøckman	0	0	1	1	0	0	0	0
Domprost Bj. Knudsen	0	0	1	1	0	0	0	0
Sokneprest N. K. Nissen	0	0	1	1	0	0	0	0
Res. kap. K. Mollestad	0	0	0	0	0	0	1	1
Sokneprest Bj. Skard	0	0	0	0	0	0	1	1
Bibelskoleforstander Fr. Wisløff	0	0	0	0	0	0	1	1
				233				222

Teologiske professorer: 9 stemmeberettigede				Samlet antall prester, proster og professorer: 167, hvorav 158 stemte				Menighetsråd i Hålogaland bispedømme: 128, hvorav 122 stemte				Samlet antall avgitte stemmer			
Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
1	2	1	4	39	37	20	96	45	33	21	99	84	70	41	195
4	0	0	4	75	18	13	106	32	15	15	62	107	33	28	168
3	0	0	3	25	28	8	61	34	39	19	92	59	67	27	153
0	1	1	2	7	22	32	61	7	11	11	29	14	33	43	90
1	2	1	4	6	13	29	48	0	10	31	41	6	23	60	89
0	2	1	3	1	4	14	19	2	9	15	26	3	13	29	45
0	3	1	4	2	17	16	35	0	0	0	0	2	17	16	35
0	0	0	0	2	3	4	9	1	1	0	2	3	4	4	11
0	0	0	0	1	2	2	5	0	1	1	2	1	3	3	7
0	0	0	0	1	3	0	4	0	1	1	2	1	4	1	6
0	0	1	1	0	1	2	3	0	0	3	3	0	1	5	6
0	0	1	1	0	1	4	5	0	0	0	0	0	1	4	5
0	0	0	0	0	0	3	3	0	0	1	1	0	0	4	4
0	0	0	0	0	1	1	2	1	0	0	1	1	1	1	3
0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	1	1	0	0	3	3
0	0	0	0	1	1	0	2	0	0	0	0	1	1	0	2
0	0	0	0	0	0	0	-	0	0	0	2	0	2	0	2
0	0	1	1	0	1	1	2	0	0	0	0	0	1	1	2
0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1
			27				482				363				845

BISPEORDINASJONER I 1940

GABRIEL SKAGESTAD

ORDINERT TIL BISKOP I STAVANGER 28. APRIL 1940

De dypeste personlige og kristelige inntrykk har jeg mottatt i mitt barndomshjem og i det miljø som jeg er vokset opp i. Min far T. G. Skagestad var gårdbruker nede på Sørlandet. Både han og mor var troende kristne og deres foreldre likeså, med åndelige livsrøtter tilbake til den haugianske vekkelse. Far reiste i en menneskealder som emissær noen måneder hvert år, særlig for Det norske misjonsselskap, likesom han tok ledende del i det kristelige arbeid i sin hjembygd. Det er frem gjennom årene blitt meg stadig mere klart hvor meget jeg skylder ham. Jeg kom meget tidlig i barneårene til bevisst kristenliv, og dette formet seg ut under påvirkning av solid bibel- og katekismekristendom i et kirkelig betont legmannsmiljø på haugiansk grunnlag.

Jeg hadde fra tidligste barndom en veldig lyst til lesning, og når så denne forenet seg med en sterk kristelig interesse, var det jo naturlig at min hu stod til teologien. Studietiden var i mange måter en brytnings- og gjæringstid, men også en rik tid som gav modning og utvikling. Jeg vil bestandig være takknemlig for den teologiske kunnskap og trening som jeg den gang fikk, og som jeg siden etter evne og leilighet har søkt å holde ved like.

Mine læreår som prest fikk jeg i tre forholdsvis kortvarige stillinger som personell kapellan i Hadsel i Vesterålen, som kallskapellan i Lyngdal og som tredjeprest i Hetland. Fra Hadsel tok jeg med meg sterke inntrykk av Nord-Norges natur og folkeliv. I min Hetlandstid fikk jeg gjennom et rikt samarbeid med det virksomme kristenfolk på Stavangerkanten et kjennskap til forholdene der borte, som jeg håper skal bli meg til nytte når jeg nu skal ta opp min nye gjerning der.

Sterkest blev jeg dog knyttet til Lyngdal, fordi jeg der i lensmann Konsmos fromme og gode hjem, et centrum for kristent liv og virksomhet i dalen, ikke bare vant gode venner, men også møtte henne som siden skulle bli min hustru og min beste medarbeider.

GABRIEL SKAGESTAD

Biskop i Stavanger 1940

Jeg har siden hatt tre stillinger som selvstendig prest, nemlig som småkirkeprest i Piperviken, som sokneprest i Mandal og mitt nuværende embete som sokneprest i Markus menighet i Oslo. De 9 år som småkirkeprest i Piperviken var en meget krevende, men og interessant og lærerik tid. Jeg fikk der praktisk trening i det intensive menighetsarbeid som småkirkesaken sikter på og lærte å kjenne både denne menighetsforms mange fordeler, men også dens begrensning. I denne tiden kom jeg i nært forhold til og samarbeid med en mann som jeg høyakter i en ganske særlig grad: stiftsprost Gustav Jensen. Hans sterke og milde personlighet, hans dype kristelige alvor og hans selvstendige dyptpløyende tanker om prestetjeneste og menighetsliv har hatt meget stor betydning for meg.

Min stilling som sokneprest i Mandal hvor der er et meget aktivt kristenliv, blev avbrutt forholdsvis snart da jeg fikk kall til å være den første hovedlærer ved det nyopprettede praktisk-teologiske seminar ved Menighetsfakultetet. Der er intet arbeid som har kalt så dypt på det innerste i min interesse og evne som det jeg der hadde: å forberede teologiske kandidater til prestetjenesten. Det er mitt håp at det jeg der i 8 år fikk gitt til mine mellom 3 og 400 elever skal få bære frukt der hvor de nu virker rundt omkring i vår kirke. Ved Menighetsfakultetet fikk jeg også anledning til å samle meg om et større litterært arbeid, idet jeg utgav en «Pastorallære». I denne søkte jeg å trekke opp grunnlinjene for en prestetjeneste og et menighetsliv hvor embetet og de frie foreninger, presten og legmannen skulle kunne arbeide sammen i fred og forståelse som organiske ledd av den samme livsvirksomhet. Senere fulgte et bidrag til prekenlæren under titelen «Ordets tjeneste». Jeg har ellers stadig tatt del i den kirkelige og teologiske meningsutveksling både ved innlegg i pressen, ved en del mindre skrifter og som medlem av Luthersk Kirketidendes redaksjon.

Det har vært av stor betydning for meg, ikke bare som arbeidsanledning og -middel, men også for min personlige utvikling, at jeg gjennom hele min prestetid har vært medlem av styrer i en rekke frivillige organisasjoner for kristelige formål, ungdomsarbeid, indre og ytre misjon, kirkelig administrasjon, prestesammenslutninger osv. Jeg står i stor takknemlighetsgjeld til de mange venner og medarbeidere som jeg er ført sammen med både gjennom disse virksomhetsgrener og gjennom det regulære menighetsarbeid. Av alle disse vil jeg bare nevne en, min uforglemmelige venn, medarbeider og foresatte, biskop Johan Lunde.

Jeg står i dag som en eldre mann ved et viktig punkt i mitt liv og ser tilbake på den vei som er vandret og frem mot det stykke som måtte stå igjen. Så melder det spørsmål seg: Hvordan er det gått med den grunnvoll som du alt i din barndom valgte å bygge ditt liv på? Har den stått sin prøve under den voksne alders erfaring og tenkning og under tjenestens ansvar? Og svaret blir et takknemlig og frimodig ja. Grunnvollen var Bibelens og katekismens kristendom, Skriftens og bekjennelsens Kristus, og den grunn har holdt. Den har båret oppe

mitt personlige liv under til dels nokså alvorlige påkjenninger, og den har gitt det faste holdepunkt i mitt arbeid. Under alt mitt virke som forkynner og sjelesørger, som teologisk lærer og også når jeg har tatt del i kirkelig debatt og kamp, har det siste og innerste mål bestandig vært dette ene å bære vitnesbyrd om «den grunn som evig står, når jord og himmel selv forgår.» Så har jeg heller ikke noe større ønske og ikke noe større mål for den tjeneste som jeg i dag skal innvies til, enn at jeg fortsatt må få bære frem det samme budskap og bygge på den samme grunn, alt etter den nåde som Gud måtte gi.

WOLLERT KROHN-HANSEN

ORDINERT TIL BISKOP I HÅLOGALAND 28. JULI 1940

Den 28. desember 1889 ble jeg født i Kristiansund N. hvor min far Wollert Krohn-Hansen var residerende kapellan. Han døde i 1914 som sokneprest til Askøy (og Laksevåg). Min mor som lever ennå, er Hanna Gabrielle født Hoffmann.

Gutteårene var gode og lykkelige i et kristent hjem hvor far og mor holdt søskenflokken sammen. Skjønt en barnesjel har også sitt å kjempe med. Jeg gikk på gode skoler med dyktige lærere — først i Kristiansund og senere i Bergen hvor jeg tok eksamen artium ved Katedralskolen 1908.

Barnetroen har jeg aldri mistet. Uvurderlig hjelp fikk jeg i den kristelige studenterbevegelse helt fra gymnasdagene av. Norges kristelige studenterforbund ble mitt åndelige hjem under studieårene. Hva jeg der fikk — også av mine teologiske lærere Lyder Brun og Simon Michelet — gjorde at Kristus aldri mistet taket i meg. Det var jo en brytningstid for teologien. Den bibelske åpenbaring fikk pånytt den vitenskapelige erkjennelses søkelys på seg. Det gikk ikke uten kamp og sår. Men vi måtte igjennom det. Gud kunne bruke også dette til å utdype troen og gjøre den sterk.

Teologisk embetseksamen tok jeg i 1914 og praktisk-teologisk eksamen våren 1915.

Jeg var av de få som fikk den lykke å ha Johannes Johnson til prestelærer ved det praktisk-teologiske seminar. Men min beste presteskole var de 7 års tjeneste på Værøy og Røst. I disse små fiskermenighetene med den grunnfaste kirkekristendom kom jeg menneskene nær og fikk lære å kjenne kristentroens kraft både i liv og død. Jeg kunne få modnes i stillhet uten påtrykk av stridende retninger og hadde tid til meget grundig arbeid med mine prekener. Forholdene gjorde at jeg måtte overta formannsstillingen i skole- og fattigstyre og i vergeråd. Tilsist ble jeg også formannskapets ordfører. På det vis fikk jeg litt mer menneskekunnskap og øvelse i administrasjon, som kom vel med da jeg 32 år gammel overtok Ofoten sokneprestembete. Her var ikke forholdene så enkle. 20 000 menighetslemmer i 4 sokn med 6 kirker — 45 landsskolekretser foruten Narvik by — med de

WOLLERT KROHN-HANSEN

Biskop i Hålogaland 1940

store avstander og spredt bebyggelse. Det hele skulle betjenes av 2 prester. Her var adskillige motsetninger av sosial art — bønder og industriarbeidere, by- og landbefolkning, nordmenn og samer. Religiøst og kirkelig var det heller ingen ensartethet. Men jeg hadde gode og lærerike år i Ofoten.

Da Narvik ble eget soknekall i 1929, overtok jeg denne delen av mitt tidligere embetsdistrikt. Det ble en rik tid i Narvik. Vi som levet og arbeidet der, hadde kjenslen av å få være med å bygge et samfund — både sosialt og kirkelig. Da arkitekt Nordhagens praktige kirke ble reist i 1925, fikk vi erfare hvor menighetsdannende det er, selve arbeidet med reisningen av et gudshus. Etter hvert tok menighetslivet sin form i denne nybyggerbyen. Kristelig utdypet ble menighetslivet ved den vekkelse som gruppebevegelsen ble et redskap til å skape også i Narvik. Selv møtte jeg bevegelsen under det prestemøte som biskop Berggrav sammenkalte i Tromsø i 1935 hvor de fleste av Hålogalands prester var samlet i 5 dager. Stillet foran den veldige utfordring av evangeliet, var det mange av oss som fikk et nytt kristelig gjennombrudd — og mange gamle skillemurer falt mellom prestene. Ved det åpne brorskap mellom kristne som jeg nå kom inn i, ble mitt lukkede sinn åpnet, og jeg fikk en ny sterk Kristusopplevelse. Det var et rikere liv som åpnet seg for meg, da jeg lot meg ta i bruk til mer personlig sjelevinnerarbeid. For det nære vennskap og samfund i bønn og arbeid både med kolleger og menighetslemmer — både i Narvik og senere i Tromsø — er jeg stor takk skyldig.

I 1937 ble jeg domprost og sokneprest i Tromsø og kom da inn i en gammel kristenmenighet hvor det er godt å være. Det er en lyttende og bedende menighet som samles i kirken her — og et vidt forgrenet menighetsarbeid. Men arbeidsoppgavene er mange. Da forholdene gjorde at jeg i flere og lange perioder måtte fungere som biskop, har jeg i liten utstrekning kunnet ta meg av menighetsoppgavene. Jeg er derfor glad for at det kan bli mere ordnede forhold for menigheten. På den annen side vil det i noen grad lette meg arbeidet som biskop, at selve administrasjonen ikke er meg ukjent. Men oppgavens storhet ville skremme meg, om jeg ikke visste at verket er Guds. I frimodig tro går jeg til gjerningen. Jeg vet at en stab av prester, de kristelige organisasjoner i indre og ytre misjon og mange trofaste kristenmennesker vil gå sammen i bønn og arbeid, så den gode kristenarv i folket her nord kan få vokse i tidens trengsel og gjøre Guds verk.

Tilsist, men ikke minst, vil jeg minnes min hustru Julie som i alle årene har vært min trofaste, inspirerende venn og medarbeider. Fra sin far, presten Carl Konow, tok hun i arv ikke bare sin intellektuelle utrustning, men også et barnlig gudsforhold — og livet har ført oss begge stadig dypere inn til Kristus. Også de 4 barna våre og den lille solstrålen som vi måtte si farvel til på Elvenes, takker jeg i dag for hva de var og er for meg.

BERETNINGER OM DEN NORSKE KIRKE I 1939

AVGITT TIL DET KGL. KIRKE- OG UNDERVISNINGSDEPARTEMENT AV DEN NORSKE KIRKES BISKOPER

I. OSLO BISPEDØMME 1939

A. Embetshandlinger.

1. *Ordinasjoner* har det bare vært én av i dette året, nemlig i Vår Frelsers kirke den 21. april med 4 kandidater. Dette er bunnrekord siden året 1920. I 1920 var der overhodet ingen ordinasjon i Oslo bispedømme.

2. *Kirkevigsler.* Den 30. juni ble kombinert kirke og menighetshus innviet i Sannesund, et nytt anneks til Sarpsborg. — Den 12. november ble Røa kirke (i Ullern sokn) innviet. — Ellers har det vært festlig gjenåpning etter større restaurasjon av Tønsberg kirke (19. november) og av Gamlebyen i Oslo (24. desember).

I Tønsberg har det lykkes arkitekten (A. Arneberg) ved hjelp av det gamle interiør (altertavle og prekestol) og ellers ved enkle midler, men med dristige farver å få skapt et diskret-monumentalt interiør, andakts-friskt og hjertevarmt, — istedenfor den gamle åtti-års-banalitet.

I Gamlebyens kirke (egentlig Oslo Hospitals kirke) er interiøret ført tilbake, ikke til det opprinnelige, men til en tilstand svarende omtrent til utseendet for godt og vel hundre år siden. Denne kirke har intimitet, men mangler noe av den ynde som ville gi det intime liv. Det er blitt noe visst tungt som preger restaureringen.

I Tønsberg ble samtidig innviet et lite dåpskapell i fylkessykehuset, tilblitt ved initiativ av overlege N. Paus. Det er formodentlig det første og det eneste i sitt slags i landet.

I Frogner (Oslo) har de bygd et noe større kapell, direkte forbundet med kirken. Det har sitteplass til omkring 100. Innvielsen foregikk den 21. august.

På Sinsen har Oslo indremisjon reist et kapell. Det er ikke offisielt knyttet til kirken, men der er ansatt prest som virker på organisasjonsbasis. Kapellet ble «innviet» (altså uten noen tillatelse fra det offentlige) på samme måte som ethvert annet forsamlingshus. Det

skjedde mens jeg var i utlandet. Etter min hjemkomst holdt jeg den følgende søndag (19. februar) gudstjeneste der. Det indre er vakkert, eksteriøret er det motsatte.

Rundt i bygdene er noen gravkapeller blitt vigslet. Dette skjer i frie former, fordi gravkapell ikke kommer inn under lov om kirker. Folk betrakter dem likevel nærmest som kirker. Biskopen har for øvrig gått inn for at en ikke går til den kostbare reising av gravkapeller der hvor kirken er like godt egnet til å gi rom for en sørgehøytid. Det må bare da ordnes med en lik-kjeller hvor kisten kan settes inn foreløpig. Dette er man flere steder i gang med.

I Tønsberg ble det prektige gave-krematorium innviet 24. februar. Våre krematorie-arkitekter arbeider for meget etter funkis-prinsippet. Indre utsmykking kan muligens rette på det noe kalde, boks-aktige preg disse hus oftest har. (Bortsett fra de to i Oslo).

3. *Visitaser* er i årets løp holdt følgende 19 steder:

1. Botsfengslet 25.—26. februar. 2. Moss 4.—7. mars. 3. Asker 11.—14. mars. 4. Lilleborg 18.—20. mars. 5. Rakkestad 5.—10. april. 6. Bekkelaget 15.—17. april. 7. Horten 22.—25. april. 8. Strømsgodset 28.—30. april. 9. Borge 6.—8. mai. 10. Røyken 13.—17. mai. 11. Aremark 27.—30. mai. 12. Ål, Hallingdal, 3.—6. juni. 13. Lardal 17.—19. juni. 14. Hurdal 24.—28. juni. 15. Hole, Ringerike 30. juni — 3. juli. 16. Råde 9.—12. september. 17. Skoger 16.—19. september. 18. Hobøl 30. september — 2. oktober. 19. Lier 2.—6. november.

De utførlige visitasprotokoller følger i avskrift til departementet. For Asker er der et tillegg angående visitasbesøk på Skaugum-skolen.

4. Ex officio eller etter valg har jeg i årets løp fungert i forskjellige arbeid: formann i styret for praktisk-teologisk seminar, for Det norske bibelselskap, Oslo småkirkeforening, de økumeniske komitéer, Oslo bispedømmeråd, og som medlem av Centralstyret for Den norske presteforening, Norden, Nansenhjelp, Det frivillige kirkeråd og Norsk brorhjelp. Har deltatt og talt ved Sjømannsforeningens fellesmøte (Oslo 15. mars), Landslærerinnestevnet (gudstjeneste 4. juli), Nordisk prestemøte (Karlstad 21.—23. mars), nordisk økumenisk stevne (Roskilde 8.—10. mars), nordisk menighetsstevne (Lislelund, Danmark 4.—6. august) foruten å ha prekt ved forskjellige leiligheter, bl. a. i sjømannskirken i London 25. januar.

Årets bispemøte som skulle vært holdt i oktober, ble utsatt til februar 1940 fordi vi så nylig hadde vært samlet til nordisk bispemøte i Norge (se nedenfor).

B. Ekstra-ordinært arbeid.

Årets andre gjøremål ble i høy grad bestemt av de oppgaver som den europeiske situasjon har skapt også for kirken.

En reise i Europa januar—februar førte inn i *flyktningearbeidet,* som siden har lagt beslag på megen tid og megen kraft. 12. februar holdt jeg et foredrag i Calmeyergaten om «De jagede og vi», kort

etter talte jeg (sammen med Oskar Hindahl) i Verdensteatret for å stimulere arbeidet for flyktningehjelpen. Etter bispemøtets opptak fikk «kirkens flyktningehjelp» ofringer i de fleste av landets menigheter. Utdelingen av midlene skjedde i samvirke med Nansenhjelpen, av hvis råd biskopen er medlem.

I årets første måneder deltok jeg som formann i Kirkelig Verdensforbunds eksekutivkomité i dens møte i London. Alt her sto skyggene sterke omkring oss — men håpet om fredelig løsning ble enda delt av mange. Annerledes var det da vi hadde samme forbunds årsmøte i Genève 8.—18. august. Situasjonen var ikke meget ulik den som rådet da Kirkelig Verdensforbund ble stiftet i 1914, den 1. august, og verdenskrigen brøt løs midt under samlingen. I Genève vedtok vi å rette en «siste» appell direkte til regjeringene om freden. Ord! De ble ikke hørt, neppe lest. Grense-episodene Polen—Tyskland var alt under utfoldelse. På gjennomreise i Berlin den 18. august måtte enhver kunne forstå hvor det bar hen. Avisene pisket stemningen opp.

I dagene 23.—28. august ledet jeg det *nordiske bispemøte* på Fritzøehus ved Larvik. Ved siden av erindringsbildet av de 32 biskoper samlet omkring radioen ved hver nyhetssending, står særlig sterkt inntrykket av de enkle ord og den inderlige ånd ved morgenandaktene. Det ble ellers — merkelig nok — også et saklig sterkt møte, men vi forberedte oss likesom uvilkårlig på krigen. Noen av de svenske og finske fant også å måtte forlate møtet før det sluttet. De turde ikke risikere å være utenlands hvis *det* kom.

Og så kom det. Jeg hadde gudstjeneste i St. Petri kirke i Stavanger søndag den 3. september da Neville Chamberlain i radio meldte krigserklæringen til Tyskland, og hørte nyheten straks etter.

I avisene rykket Ole Hallesby og jeg inn et opprop den 6. september, hvor vi kalte på de kristnes og alle landsmenns felles-ansvar for det vi nå sto oppe i. Oppropet vakte gjenklang og en viss oppsikt fordi de to navn som sto under det aldri før hadde vært sett sammen.

Resten av året bar preg av et intenst arbeid med kirkens forhold til situasjonen. Det begynte med et foredrag den 13. september for studenter: «Forbered freden», som ble trykt og videre spredt. Den 27. september talte jeg i Vår Frelsers kirke om «Norge og freden», og den 10. oktober samme sted om «Tro på Gud!». De samme tanker som kom fram her, ble utført i en radio-tale i København (20. oktober) og i et foredrag i konserthuset i Stockholm (22. oktober), foruten i Bergen (26. oktober). Det mer aktuelle innhold ble samlet i en liten bok: *Nordens innsats,* som kom ut i flere opplag i Oslo og i Stockholm, og derfor ikke trenger nærmere omtale i denne årsmelding. (Et eksemplar vedlegges til departementet.)

I dagene 22.—23. november hadde jeg innkalt en *nordisk regionalkonferanse* for Kirkelig Verdensforbund i Oslo. Der deltok utsendinger fra alle fire land. Fra Danmark bl. a. folketingsmann fru Gautier-Smith, fra Sverige erkebiskop Eidem og rektor Manfred Bjørkquist, fra Finnland professor Elis Gulin. Av norske var bl. a. Ronald Fangen og Johan Falkberget med. Vi vedtok å rette en henvendelse til

våre egne kirker, men også en til de krigførende lands kirker. Vi spurte disse siste om de kunne tenke seg hver for seg å møtes med noen av oss. Et offentlig møte i Vår Frelsers kirke den 23. november ga møtet og dets resolusjoner publisitet, og pressen var særdeles interessert (kfr. en leder i Tidens Tegn: Atmosfærekorn).

En følge av de tanker som hadde fått uttrykk i høstens løp var en telegrafisk innbydelse fra erkebiskopene av Canterbury og York til å komme over for å drøfte tingene. Jeg dro med fly via Amsterdam til London, hvor jeg ankom 9. desember og ble til 21. samme måned.

Detaljer fra disse forhandlinger hører ikke hit. Det kan bare nevnes at jeg selvsagt på forhånd hadde konferanse med Norges utenriksminister og hele tiden holdt Norges sendemann i London à jour med hva jeg erfarte. Da jeg reiste hjem, var det ikke bare mitt inntrykk, men min sikre overbevisning at Norge innen kort tid ville komme med i verdenskrigen. (Det jeg da særlig bygget på var et mange timers samvær med den gruppe spesialister og konsulenter fra Foreign Office som går under navn av Chatham House.) I England besøkte jeg foruten London også Oxford, Birmingham og Edinburgh og hadde på hvert av disse steder informelle møter med grupper av representative kirkemenn og andre.

Et resultat av drøftelsene var avtalen om at engelske kirkeledere skulle møtes i Holland følgende års januar sammen med representanter for de nordiske kirker for å se om noe kunne bli gjort. (Møtet fant sted fra 7.—10. januar 1940, men dette hører under neste års beretning.)

Der er ved denne reise oppnådd en rekke kontakter, både personlige og saklige, som kan bli av betydning i fremtiden.

C. Forholdet i våre menigheter.

Etter de 38 visitaser jeg har hatt i 1938 og 1939 kan det forsøkes et bilde av noen forhold i menighetene. Jeg bygger da mest på de inngående drøftelser med menighetsrådene og andre under visitasene.

Edrueligheten sies alle steder å være god. Det er en helt annen situasjon nå enn for en eller to menneskealdre siden. «Folkemeningen med herredsstyret i spissen tok knekken på fylla her i Borge 1890—1900». «Det slenger en og annen fyllik på fester», heter det noen steder. Men slike er gjerne fra nabobygda, blir det som oftest tilføyd. Det blir sjelden klaget over drikk i forbindelse med idrettsstevner. Alt dette gjelder bygdene. I byene vet menighetsrådet mindre om edruelighetstilstanden.

Ungdommen får overalt ros. «Men den viser ikke svært mye kristelig interesse». I visitasboken for Moss er protokollert: «Det ble fremholdt at nåtidens ungdom er sterkere og tidligere preget av kampen for tilværelsen og til dels også av politiske synsmåter. Tre ting synes være karakteristiske: 1. De søker realiteter og er i det religiøse våre overfor tillærte talemåter og oppdreven følelse. 2. De har sans for det som er sant. 3. Disiplin». — Eller som det heter fra Ål: «De

blir tidlig voksne nå». — Det en får til svar på: Hva interesserer de seg mest for?, er alltid: Kino og sport (på landet bare sport, men da ofte med tillegget: og arbeid). Med de unges interesse for lesning må det forholde seg svært forskjellig (hvis menighetsrådene vet beskjed). Et sted (nær Oslo): Liten interesse for lesning. I Horten: Meget interesse! Strømsgodset kommer kanskje på midtlinjen: «De leser det som det er spenning i».

To ting synes å tre fram: Det er vanskeligere enn før for de «ideelle» interesser. Det viser seg både i de politiske lag og i de kristelige. Jamtover (men med lysende unntak) synes det kristelige ungdomsarbeid å slite i treghetens terreng.

Men irritasjon over «tidens ungdom» møter en ikke hos menighetsrådene. «Ungdommen må ha noe å foreta seg, en skal ikke klage, det er bedre enn før» (Borge). Disse ord kan omtrent være generalnevner.

Om *barna* slik de er hjemme, er det også en merkverdig enighet i karakteristikken, enten vi er på land eller i by. Det er to ting som blir sagt: Et mye mer kameratslig forhold mellom foreldre og barn nå enn det var før. Men: Barna er kravsomme. «Je *ska* ha det», — og så gir foreldrene seg. Sterkere argument er alltid: De andre har fått det! Det må ikke finnes forskjell. «Gjengangeren» i Horten fikk oppringning fra en fortvilet mor, som sa at datteren (en 12-åring) gråt av sinne fordi hun ikke fikk lov å skaffe seg permanentkrøll. «Hun sier at alle andre har det — kan «Gjengangeren» hjelpe meg?» Men det kunne bladet ikke, for det viste seg at manéren var temmelig utbredt. «De små vet meget bedre hvordan de vil ha det enn de voksne». Sum: Kameratforholdet til foreldrene er øket, men oppdragelsen krever mer av foreldrene enn før.

Mens vi er ved hjemmene, hva med *radio og religion?* Det er full enighet (i by og på land) om at radioen «stadig står på», også søndag formiddag. Går en nærmere inn på de oppbyggelige sendinger, får en vite at hverdagsandakten har et forbausende stort lytterantall. Det er også åpenbart at til andakten blir det lyttet mer programmessig, det vil si: med vilje til å holde andakt, enn til høymesse. Høymessen er for lang i radio, sier de. Merk følgende notat fra Lier: «En får aldri *ro* til radiogudstjenesten hjemme, — barna farer ut og inn, potetene skal kokes, plata settes på 1, — i kirken får vi da sitte i fred.»

At radio svekker kirkesøkningen blir jamtover benektet av menighetsrådene som isteden mener at med radio når kirken mangfoldige som ellers aldri hører et Guds ord. Men de *unge* hører ikke på høymessen, blir det sagt. (Bare i Horten er de av en annen mening.)

Det vi kaller *husandakt:* at husfaren eller husmoren leser litt hver dag og de andre er med og synger («Når me heime heldt kor», sier Blix), synes å bli mer sjelden, også der hvor Guds ord ellers lever i familien. Det blir opplyst at de kristelige *blad* (som alltid har andaktsstykker) blir lest av hver enkelt for seg (eller en andaktsbok) eller at mange kristne følger en bibel-lese-plan for hver dag. Det viser seg også mer vrient enn før å finne en egnet felles samlings-tid. Nytt var det å høre fra Aremark (hvor de har vært flinke til å holde fast

på familieandakten): «Radioen har tatt husandakten. Det blir mer levende i radio enn å sitte og høre på at en av husets folk leser av en postill». — Stort sett får en inntrykk av at husandakt er avløst av individuell andakt og at fellesstunden blir representert (men ikke da omfattende hele familien) av radio-andakten. Dens tid er ikke overalt like gunstig, men noen steder passer det med at folket sitter ved middagsbordet, andre steder er de ikke nådd så langt (byene), og da er det skikk at husmoren legger annet tilside og tar seg det lille kvarters pause i arbeidet.

Søndagsskolen er representert så å si i hver eneste skolekrets i dette bispedømme. Dens kår er noe forskjellig, men stort sett står den godt. I Hole sier de: Et sørgelig kapitel her hos oss. I Bekkelaget: Menighetens blomst. Aremark: Alle barn er med, og de blir helt ut skolealderen. Dette siste er langt fra regelen. I byene begynner det å bli tvert imot. — For søndagsskolen synes det å gjelde at hvis den (det vil si dens ledere) forstår å fornye den, så har den en veldig solid stilling. Den kjølige holdning som en del av folkeskolens personale viser, er nærmest avtagende.

Kirkegangen er det ymse med. På landet er den ikke stor på en vanlig søndag. I byene er det bedre, noen steder helt godt, men aftensangen er elendig besøkt (skjønt dens lille besøker-skare er trofast). Noen steder har de fått ordnet med kirkebusser. Det virker bra, men sjåførene vil gjerne ha fri og det koster å busse. Mest er det forresten tiden som folk på landet synes de ikke har. Største kirkedag er overalt 1. juledag og så konfirmasjonsdagen. I byene har fremdeles nyårsnatts-messen massetilstrømning.

Noen steder har jeg spurt: Vil folk flest ikke synes at det er like godt om vi sløyfet gudstjenestene de ordinære søndager? Da er svaret et samstemt nei. «Også de som ikke selv går i kirke, ville synes det ble kaldt i bygda om de visste at det ingen høymesse ble holdt.»

Spør en hvor vi rekker flest folk med det budskap kirken har å bringe, blir svaret *begravelsene* og *foreningene*. Mens ¾ av folket ikke setter sine ben innenfor en kirkevegg de fleste av sine år (kanskje juledag unntatt), så er alle med på en begravelse innimellom. Ved disse sammenkomster taler anledningen sitt eget språk. Påfallende sterk er her nabo-kretsens samhørighet. Er dette noe særlig norsk? Det er ikke bare på landet. I byer og industristrøk ser en at alle arbeidskamerater møter opp.

Foreningslivet er et så sterkt kapitel i norsk kirkeliv at en kunne fristes til å spørre: Hva var vi uten det? Her gjelder det ganske visst mindre flokker, men tilsammen er de med på å prege en menighet. Mest kvinner? Ja, men er dette så dårlig? Dessuten er der begynt mannsforeninger atskillige steder, mest i byene og mest i industri- eller mellomklassestrøk. Og så har vi «Oxford» som ikke bare selv har sine grupper, men som har gjort at bibeltimer er blitt et fornyende innslag i mange sokn. Her er det like mange menn som kvinner, oftest er det — og dette er ideelt — ektefolk i lag.

Det mer spesifikke foreningsliv (for misjon, menighetspleie o. l.)

holder seg jevnt og godt. Noen steder klager de over at det er vanskelig med fornyelse, — de yngre kommer ikke med. Men så viser det seg at når de «unge» blir 35—40 år, så kommer de. Ofte tar de mors plass. Det er en slags suksesjon i våre misjonsforeninger. Ytterst sjelden hører en at nye er blitt stiftet.

Det som kalles «humanitære» foreninger (sanitet o. l.) er ofte større enn de direkte kristelige, men til gjengjeld færre. Og det er ute i landet ingen motsetning, ofte heller ikke noen større forskjell. Andakt har de i regelen alle sammen.

Hvordan er så forholdet mellom de forskjellige landsorganisasjoner som disse foreninger tilhører? Det er godt. Siste års rapporter forteller om tre steder hvor det har vært spenning, gniss, kanskje direkte noe vondt mellom Indremisjon og Kinamisjon. Det er alltid lokalt betinget, en eller annen har gått uviselig fram. Og det legger seg etter hvert. Innenfor landets frivillige kristelige virksomhet — som er meget stor — hersker der fordragelighet, ja samdrektighet.

Bedehusene — har de stor søking? Til dette må en — etter rapportene å dømme — svare nei. Det er en fast flokk som kommer der, på vanlige møter, men den er ikke stor. Og den øker ikke. Annerledes er det på stevner og på fester. Det er også mer søking hvis en tilreisende emissær eller sekretær stogger en tid på samme sted, holder f. eks. en serie møter i løpet av en uke. Da kommer det fler. Til spredte bedehus-møter eller de ukentlige faste sammenkomster av kretsen er der vanligvis 20—30 tilstede eller noe mer, hvilket i regelen viser seg å være noe mindre deltagelse enn det pleier være i kirkens gudstjenester på samme sted. En skal likevel vokte seg for å undervurdere hva bedehusene og deres møter betyr. De er som kakkelovnen når den ikke står på glød, men på jevn fyr. Den bestemmer tilværelsens temperatur. Og den krets som kommer, er av godt virke. Det problematiske er at den synes å tendere mot isolasjon. «Der er som en usynlig hinne omkring oss», sa de et sted, «vi er bare oss selv innenfor denne hinnen, og utenfor den får vi ikke effekt». En underlig forskjell er det på bedehus og kirke i så måte at i bedehusene må man «høre til» hvis man skal gå der, i kirken står veien mer åpen. Et medlem av Indremisjonen i Aremark sa: «En hel del vil ikke gå på bedehuset, men tar vi et kristelig møte i banken, så kommer det folk vi ellers aldri ser».

D. Foreningskirke eller folkekirke?

Vi avbryter ikke resyméet fra visitasprotokollene ved å sette dette nye avsnitt, — vi bare utvider omtalen av et enkelt spørsmål som synes å være av generell art.

Vi kan innlede med en ytring fra ordføreren i en av dalbygdene, en mann som selv var medlem av menighetsrådet. «Det er noen som kjenner seg skilt ut, sa han. Før syntes de i det minste at de burde være med. Nå har de ikke lenger — og dette skyldes delvis de kristnes

holdning til dem — noe sånt stikk i samvittigheten. De kjenner seg uforpliktet, for de blir ikke regnet med». Han kalte de egentlige for de foreningskristne, de som holdt sammen og visste om hverandre og likesom førte manntallet.

Om de samme egentlige sa ordføreren: Vi kristne har vennet oss til at vi skal mates ved høring. Vi blir lite aktive i egentlig forstand, vår kristelige organisme blir passiv. Forpliktelsen, loven, frukten er det svakt med. Vi vil «oppbygge oss selv». Oppbyggelse er i det hele blitt målet. Og de som er jevnlig med på dette, vet seg selv å tilhøre den rette flokken. De blir anerkjent som sådanne når stortalerne kommer på besøk, og de liker å høre om skillet mellom de troende og verden. De vet at de selv er på den rette siden. — Det som denne mannen rørte ved, synes å vokse som problem når en sammenholder det med erfaringer mange steder fra.

Det vanlige her på Østlandet er at vi har *innerflokken, mellomflokken* og *yttersvermen*. Det særegne nå er at den første og den siste øker. Det er både godt og galt. Mellomflokken derimot, de «interesserte», de «velvillige», de som «bare» er kirkegjengere eller hva en nå vil kalle dem, glir enten ut i likesæle eller de kommer — mer sjelden — inn i innerflokken. Disse folk har alltid vært kirkens oppland. Det er ille at det minker. Det betyr at kirkens bredde-kontakt blir mindre. For det var svært meget via mellomflokken at yttersvermen fikk litt kristelig atmosfære.

Det kan være en overgang at forholdene arter seg slik. Det har sin historiske sammenheng. Går vi 2—3 generasjoner tilbake, hadde vi enda *kristen folkeskikk*. Det var uhørt ikke å kneppe hendene før en tok til med måltidet, alle leste Fadervår, og vi hadde «massealtergangene». Husandakten hørte også med. Nå er alt dette vekk som folkeskikk. La oss ikke diskutere om det er godt eller galt, det er et faktum, og dette faktum har sin rot i det voksende personlige sannferdighetskrav som både vekkelsen og opplysningen stillet hver enkelt overfor. Det som før var folkeskikk, er nå blitt en personlig, en individuell bekjennelseshandling. Den enkelte tar sitt standpunkt. Han finner seg vel sammen med dem som lik ham har tatt det samme standpunkt. Slik danner innerflokken seg. Det er ikke lenger dåpen, men omvendelsen som utgjør grunnlaget. Vi er ikke lenger kristne som folk, men som individer. Det er disse individer som forener seg, og slik oppstår spørsmålet om foreningskirke og folkekirke.

I dag er det den (minkende) *mellomflokken* som egentlig er bærer av den gamle folkeskikk-praksis. Den består av høyst ulikartet materiale. Karakteristisk er det at de som hører til her, vet seg forpliktet av Gud, de «slipper ikke Gud», mens de samtidig ikke kjenner seg hjemme i de sær-kristnes flokk. Noen går mer for seg selv (men «det tre som står alene, dør»), andre har litt tilknytning hos likesinnede. De fleste «holder seg til kirken». Nokså mange er med i foreninger, især i Sjømannsmisjonen og i Det norske misjonsselskap. Men de vet — som ordføreren sa — at de ikke blir regnet med som de egentlige. De noe eldre av dem hører til «lydighetstypen», de er trofaste mot

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmerte til alters
1. Vår Frelsers menighet	233	8	106	114	0	44
2. Trefoldighet »	153	24	129	78	8	12
3. Gamle Aker »	285	1	197	189	0	4
4. Fagerborg »	13	2	137	122	0	35
5. Uranienborg »	1037	49	148	125	0	30
6. Frogner »	172	3	260	276	0	89
7. Torshov »	36	4	153	404	0	32
8. Jakobs »	12	0	85	84	0	12
9. Paulus »	15	1	105	156	0	9
10. Petrus »	76	0	182	161	0	14
11. Sagene »	24	3	152	199	0	0
12. Grønland »	14	3	90	101	0	7
13. Vålerengen »	73	4	76	87	3	3
14. Kampen »	18	2	98	121	0	8
15. Piperviken »	2	0	40	38	0	0
16. Vaterland »	7	2	50	53	0	0
17. Gamlebyen »	285	13	65	72	0	3
18. Tøyen »	6	0	80	79	0	0
19. Markus »	1	0	91	96	0	19
20. Majorstuen »	0	0	69	75	1	47
21. Lilleborg »	18	0	133	109	0	0
22. Ila »	3	1	46	26	0	0
23. Krohgstøtten sykehus	308	20	2	0	0	0
24. Ullevål sykehus	0	0	21	0	0	0
25. Kretsfengslet og Kvinneklinikken	2145	253	0	0	0	0
26. Diakonissehuet	0	0	1	0	0	0
27. Fengslet og arbeidshuset for kvinner	0	0	0	0	0	0
28. Botsfengslet	0	0	0	0	0	0
29. Hvaler	21	0	37	73	5	13
30. Idd	60	6	69	54	0	31
31. Halden	162	7	118	165	0	21
32. Berg	15	1	65	60	1	37
33. Skjeberg	52	4	142	156	0	0
34. Borge	88	4	101	127	0	0
35. Østre Fredrikstad	112	10	54	40	0	5
36. Vestre Fredrikstad	332	11	120	165	0	23
37. Kråkerøy	28	1	57	59	0	0
38. Glemmen	69	3	182	197	0	37
39. Aremark	52	4	52	60	2	14
40. Rødenes	19	1	16	32	0	17
41. Trøgstad	51	3	51	72	2	9
42. Askim	109	1	96	112	0	35
43. Eidsberg	157	40	127	135	2	40
44. Rakkestad	124	10	88	120	1	102
45. Varteig	6	2	8	24	0	21
46. Sarpsborg	409	22	137	183	0	23

OSLO BISPEDØMME FOR 1939.

Kirkelig vigsel	Borgerlig vigsel	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter	Nattverdgjester ved soknebud	Nattverdgjester ved legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Innmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Offer
157	111	2205	0	72	0	2277	166	3	7	10082,21
160	100	1141	0	13	0	1154	115	4	23	5233,24
180	61	1963	113	75	0	2151	163	7	19	4774,27
192	64	4820	0	57	0	4877	186	3	16	9672,87
161	76	2587	0	92	0	2679	152	4	16	4658,10
240	112	7337	0	101	0	7438	229	2	21	15414,85
112	46	723	0	6	0	729	105	1	12	1035,00
89	53	1926	0	151	0	2077	138	2	10	2010,29
200	61	2330	0	82	0	2412	155	5	17	2462,81
141	36	470	0	9	0	479	139	3	6	2600,00
146	43	769	0	28	0	797	109	1	11	1241,92
115	30	1084	100	37	0	1221	154	3	5	1534,20
88	26	524	0	24	0	548	100	4	0	1906,55
113	46	825	0	25	0	850	104	1	13	2376,48
35	14	1602	0	7	0	1609	47	3	7	4830,32
49	17	3892	0	12	0	3904	77	0	3	12000,00
60	21	1275	0	78	0	1353	102	2	7	1876,18
75	19	6481	0	57	0	6538	77	3	10	9553,59
64	35	2453	0	13	0	2466	100	3	15	5830,34
173	12	6426	0	40	0	6466	51	0	2	13510,27
72	18	1233	0	17	0	1250	70	3	7	2199,96
26	6	556	0	20	0	576	23	3	0	2591,39
2	0	91	269	24	0	384	138	0	1	97,00
5	0	102	0	56	0	158	19	0	0	0,00
1	0	0	0	104	0	104	27	0	0	0,00
1	0	4217	0	185	0	4402	17	0	0	2981,64
0	0	14	0	0	0	14	0	0	0	0,00
0	0	34	0	0	0	34	0	0	0	0,00
22	4	569	0	49	0	618	43	0	1	1521,46
40	1	330	0	27	0	357	52	2	8	1001,95
86	9	1404	0	103	0	1507	111	8	17	4168,00
50	5	828	58	50	0	936	55	3	12	1341,86
88	0	920	190	116	0	1226	58	0	10	3488,98
66	1	348	0	69	0	417	74	8	9	1116,00
36	3	1382	23	13	0	1418	46	9	6	1822,78
47	11	1165	12	107	0	1284	109	2	10	5609,18
24	1	1827	0	44	0	1871	30	0	0	2350,00
132	4	2071	76	82	0	2229	103	1	14	4047,34
25	1	729	46	29	0	804	33	0	0	1280,00
6	1	125	0	3	0	128	21	0	4	842,20
28	0	174	0	7	0	181	27	0	2	1227,37
46	5	388	0	13	0	401	44	0	2	944,18
66	6	2215	95	134	0	2444	85	2	0	5735,84
58	0	727	29	74	0	830	83	0	9	2553,00
9	1	328	58	29	0	415	7	0	0	1011,54
105	5	1417	0	90	0	1507	92	16	6	3821,92

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmerte til alters
47. Tune	43	1	131	158	1	0
48. Rolvsøy	19	3	37	57	0	4
49. Onsøy	75	0	120	128	0	10
50. Råde	58	2	55	54	0	16
51. Rygge	16	0	36	40	1	18
52. Moss	275	12	232	226	0	25
53. Våler	24	2	40	46	0	20
54. Skiptvet	22	2	28	47	0	1
55. Spydeberg	25	1	36	38	0	14
56. Hobøl	54	2	51	48	0	18
57. Vestby	20	0	43	89	0	55
58. Drøbak	90	37	66	71	0	0
59. Nesodden	38	0	38	49	0	2
60. Oppegård	20	1	40	83	0	0
61. Ås	53	1	55	68	0	0
62. Kråkstad	96	9	80	91	10	20
63. Enebakk	45	3	37	54	1	0
64. Høland	95	5	100	124	0	66
65. Aurskog	49	3	78	103	2	0
66. Fet	73	3	73	111	2	0
67. Sørum	35	3	49	57	0	11
68. Skedsmo	237	16	109	237	0	28
69. Lillestrøm	76	1	89	121	0	42
70. Nittedal	49	5	58	82	0	17
71. Gjerdrum	12	1	20	27	0	12
72. Ullensaker	86	6	115	124	0	47
73. Nes	152	10	160	222	8	152
74. Eidsvoll	106	4	119	183	0	22
75. Nannestad	70	10	51	27	0	31
76. Hurdal	55	2	51	48	0	38
77. Nordstrand	17	0	188	166	0	45
78. Bekkelaget	20	0	151	127	0	35
79. Østre Aker	741	11	609	546	28	0
80. Vestre Aker	11	0	224	174	0	120
81. Ris	3	0	105	139	0	0
82. Grefsen	13	0	101	118	0	21
83. Ullern	16	3	252	177	0	96
84. Østre Bærum	10	0	281	273	1	50
85. Vestre Bærum	323	12	109	117	0	40
86. Asker	147	4	155	150	0	33
87. Røyken	69	2	61	98	1	47
88. Hurum	69	2	100	114	1	26
89. Lier	98	12	155	195	0	123
90. Bragernes	361	11	221	236	0	0
91. Strømsø	115	2	100	212	0	11
92. Nedre Eiker	48	5	110	122	0	0
93. Fiskum	25	1	25	24	0	17
94. Eiker	92	6	125	175	0	25

OSLO BISPEDØMME FOR 1939.

Kirkelig vigsel	Borgerlig vigsel	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter	Nattverdgjester ved soknebud	Nattverdgjester ved legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Innmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Offer
93	4	1679	102	33	0	1814	77	0	5	2322,81
21	0	1524	0	30	0	1554	26	5	0	2688,26
73	2	1580	119	138	0	1837	77	1	0	2353,90
10	1	180	0	11	0	191	35	0	0	2529,02
20	1	627	0	43	0	670	22	4	4	2224,27
130	35	1251	0	29	0	1280	164	5	8	3611,08
21	1	335	0	0	0	335	12	1	0	947,25
22	0	159	0	5	0	164	19	0	0	787 84
16	1	257	0	27	0	284	26	1	0	699,31
17	0	353	0	13	0	366	29	0	0	647,00
42	10	418	33	29	0	480	35	1	2	1680,87
34	10	612	0	49	0	661	58	1	1	2377,13
17	4	236	0	5	0	241	22	1	3	1089,15
32	5	431	0	6	0	437	24	0	3	1798,83
27	4	225	0	23	0	248	25	0	5	1227.93
47	7	317	0	18	0	335	45	2	5	1939,68
25	2	18	33	16	0	67	34	0	2	706,51
22	4	581	76	21	0	678	68	1	7	2608,04
47	3	237	80	67	0	384	42	0	0	1705,13
42	4	213	58	9	0	280	45	0	1	658,56
18	5	87	0	9	0	96	30	0	4	1482,04
113	13	706	23	27	0	756	95	16	0	1947,00
62	7	399	0	8	0	407	40	0	6	1542,53
36	14	107	0	19	0	126	33	1	9	637.31
6	0	232	0	7	0	239	15	0	0	705,71
54	4	387	63	57	0	507	66	0	12	5115,70
70	0	755	0	133	0	888	70	1	8	2773,52
73	7	629	17	35	0	681	116	2	15	4277,01
31	2	341	90	37	0	468	12	0	0	821,56
19	1	200	0	44	0	244	30	0	1	841,85
69	28	1283	0	17	0	1300	36	0	7	2960,47
56	24	853	0	36	0	889	32	3	1	4627,67
201	136	2287	50	85	0	2422	183	2	22	5853,63
67	33	2053	48	13	0	2114	106	0	19	5431,88
55	22	2565	0	25	0	2590	7	6	13	11942,72
60	28	797	0	20	0	817	50	9	8	534,37
109	30	4174	0	127	0	4301	58	1	18	6381,08
152	38	1834	58	53	0	1945	70	1	12	3406.57
58	10	773	0	43	0	816	63	1	1	1586,58
88	12	1470	18	24	0	1512	75	1	6	1791,13
45	10	204	20	28	0	252	47	2	4	1337,70
44	7	207	82	10	0	299	47	2	1	1199,07
86	10	314	0	29	0	343	82	2	2	3088,67
210	19	2616	0	136	0	2742	189	11	14	7160,65
91	9	840	0	69	0	909	116	4	11	3927,85
82	7	371	0	23	0	394	57	5	2	1729,91
3	0	192	0	1	0	193	15	1	0	918,02
74	2	713	0	35	0	748	96	0	2	1960,17

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmerte til alters
95. Modum	111	5	130	205	2	56
96. Sigdal	76	1	88	106	0	106
97. Hole	32	1	40	51	0	36
98. Norderhov	151	16	142	229	0	99
99. Hønefoss	57	2	74	57	0	19
100. Ådal	52	1	49	75	0	63
101. Nes	66	2	65	66	0	66
102. Gol	60	3	66	78	0	78
103. Ål	39	1	52	77	1	67
104. Hol	31	0	29	53	0	51
105. Nore	50	0	51	58	0	52
106. Rollag	14	2	16	28	0	28
107. Flesberg	21	1	31	33	0	31
108. Kongsberg	94	3	78	111	0	13
109. Sandsvær	55	3	67	91	0	54
110. Skoger	45	1	65	56	0	20
111. Strømsgodset	22	0	76	52	0	6
112. Strømm	41	1	37	47	0	10
113. Sande	37	3	63	58	1	8
114. Hof	27	1	37	43	2	28
115. Botne	21	0	44	34	0	0
116. Holmestrand	32	3	32	24	1	5
117. Våle	25	1	34	37	0	33
118. Borre	65	3	64	53	0	18
119. Horten	147	3	114	153	0	26
120. Ramnes	17	1	34	56	0	50
121. Andebu	57	5	52	58	0	0
122. Sem	51	0	195	148	1	62
123. Tønsberg	616	31	113	210	0	25
124. Stokke	55	1	92	90	1	43
125. Nøtterøy	139	7	137	177	0	31
126. Tjøme	14	0	43	42	0	5
127. Sandar	228	10	339	214	0	102
128. Sandefjord	172	4	64	85	0	56
129. Tjølling	39	0	48	69	1	0
130. Hedrum	83	5	92	105	0	31
131. Lardal	37	2	40	49	0	11
132. Larvik	90	5	113	190	0	6
133. Brunlanes	65	4	68	69	0	0
134. Stavern	11	0	13	17	0	9
	14093	871	12382	14029	91	3558

OSLO BISPEDØMME FOR 1939.

Kirkelig vigsel	Borgerlig vigsel	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter	Nattverdgjester ved soknebud	Nattverdgjester ved legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Inmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Offer
80	2	349	25	45	0	419	107	1	11	2046,76
28	0	381	0	52	0	433	71	0	3	3517,07
22	1	161	0	14	0	175	33	0	1	713,15
86	5	444	41	38	0	523	107	4	10	1864,86
32	0	373	0	14	0	387	25	1	0	1870,32
25	3	480	0	12	0	492	35	6	4	652,66
22	1	560	0	56	0	616	33	1	1	1500,00
15	0	865	0	120	56	1041	56	2	1	2251,81
23	3	766	9	78	0	853	43	0	4	3761,66
18	0	726	0	49	0	775	38	0	0	1554,32
13	0	270	0	14	10	294	34	0	0	1050,00
9	1	197	0	17	0	214	15	0	0	477,90
11	0	423	3	36	0	462	21	0	0	816,08
70	3	325	0	15	0	340	86	0	6	1930,63
39	2	196	0	18	0	214	45	3	2	1185,62
28	5	348	113	32	0	493	19	1	1	1297,00
38	2	360	0	16	0	376	28	2	5	2265,96
23	1	202	0	12	0	214	30	0	3	1934,14
31	2	213	0	14	0	227	46	0	0	1590,09
14	1	106	0	10	0	116	23	0	0	350,31
25	1	273	0	78	0	351	28	0	1	1055,07
13	1	296	0	65	0	361	29	0	0	1393,26
17	3	170	0	16	0	186	16	0	0	1792,00
40	0	136	0	22	0	158	31	0	2	3335,70
115	18	865	90	39	0	994	145	4	3	1625,91
13	1	195	0	8	0	203	27	0	1	1318,31
19	1	217	0	10	0	227	28	0	0	3256,18
89	13	840	0	66	0	906	83	4	20	3559,55
105	17	2683	0	234	0	2917	132	3	16	2765,41
39	4	637	0	56	0	693	48	0	0	3606,49
104	6	1000	0	73	0	1073	70	0	16	1917,67
15	0	458	0	32	0	490	29	0	1	4035,00
168	9	2730	0	145	0	2875	152	11	3	6344,21
62	3	1640	0	54	0	1694	48	3	7	1408,62
27	4	402	0	43	0	445	40	0	4	2380,23
60	6	632	22	33	0	687	36	4	4	530,32
12	0	136	0	7	0	143	24	1	1	3397,43
92	5	1815	0	13	0	1828	108	2	14	3764,42
45	1	775	209	13	102	1099	41	1	1	1286,55
11	4	186	0	23	0	209	14	3	1	750,00
8001	1770	136480	2551	5838	168	145037	8581	262	729	364394,00

en arv som de kjenner som sin. Når det er noe som også *de* kan være med på, f. eks. en kirkering eller en særskilt innsamling, så er de rent glad.

Menighetsrådene er ofte oppmerksomme på at slik er det. Men det blir mindre og mindre skikk at noen av «mellomflokken» blir valgt inn der. Det er bare noen få av dem som formår å forene full selvstendighet med tilstrekkelig tillit hos innerflokken. Når en spør menighetsrådene om hvor mange de regner for å være kristne i soknet, får en ofte svært små tall. Men så kommer det gjerne et umiddelbart tillegg: Det er sikkert mange fler som ber. På det direkte spørsmål et sted: Er det mange her i bygda som likefrem er glidd helt bort, slik at dette med Gud er vekk i deres sinn?, svarte menighetsrådet: «Nei, det er ikke slik. De har nok bevart respekten for det, men det er skjøvet langt bak i forhold til det som opptar dem til daglig, og søndagen er ingen unntagelse. Det ligger på kistebunnen det som fins av sans for det evige.» Et annet sitat: «Det går fler berørte enn vi aner, men de fleste er unnfallende og redd for avgjørelsen.» Eller en annen ordførers ord: «Bedehusfronten sluker alt som fins av kristelig liv, og så er der en smal stripe av kirkelighet.»

Et annet fenomen som en møter overalt er klagen over *manglende menighetsbevissthet,* det vil si følelsen av at en hører sammen med alle dem som innenfor denne menighet vil leve et gudsliv. «De kristne er forenings-lukket, og de krever monopol for seg,» sier en av prestene. Noen få steder går de foreningskristne i kirken, og da blir den deres. Andre steder går de ikke (eller svært lite) og da blir det nokså kaldt for den lille flokken som kommer og som vet at de blir betraktet som annenrangs. Iallfall blir det ingen menighetsbevissthet. Her er protokollatet fra en bymenighet: «Totalinntrykk: meget, men spredt eller flokkevis kristenliv; almen, men valen interesse fra bredere kretser; delvis en bevisst avstandtagen fra arbeiderkretser («De kristne er kjeltringer»), liten samlende evne hos kirken, ingen erobringsånd.»

Og så *yttersvermen* som stadig øker Den har sjatteringer like fra det kristelig berørte og ut til det bevisst frafalne. Etter menighetsrådenes nokså samstemte uttalelser er det ikke en direkte motstand mot kristendommen som brer seg. (Bare i teoretiske marxistisk påvirkede arbeiderkretser (mest i Oslo) finner en klar motstand. Regelen synes være at arbeiderpartiet ellers er minst like velvillig og hjelpsomt i kirkelig-kommunale saker som de andre partier). Det er fortraveltheten i det daglige liv som oftest blir anført. Et sted heter det: «Man kan ikke si at det er egentlig «materialisme» som hersker, men en slags mekanisering av tilværelsen. Alle ervervsmuligheter må rasjonelt utnyttes og verdien på markedet blir livets bestemmende faktor. Noen få utplukk gir en videre karakteristikk: «Lite eller ingenting av bevisst avstandtagen» (Asker). «Likesæl velvillighet» (Bekkelaget). «Grå masse av passivt likesæle» (Strømsgodset). — Yttersvermen — i alle dens sjatteringer — utgjør i de fleste menigheter minst to tredjedeler av folket.

Slagordet: *Fyll institusjonene* er ikke blitt fulgt. Men i kirken

som institusjon overvintrer sannsynligvis noe ganske vesentlig. Det er i så måte påfallende hvordan — også i yttersvermen — den tradisjonelle respekt for det hellige fortsatt synes usvekket. Ikke bare at dåp og konfirmasjon holder seg tross all tidens tann — der må være en *vilje* i dette og ikke bare at en lar seg drive med den gamle strømmen. Enda mer personlig merker en det ved stikkprøver som kan gi gløtt bak kulisene. Også hos de «passivt likesæle» er der en usluknet glo et sted. En kan også ta den merkverdighet at mens bordbønn er avskaffet i yttersvermen, så lærer omtrent alle mødre (i de mest utrolige tilfeller) sine barn en aftenbønn.

— Situasjonen er ikke bare lys. Heller ikke bare mørk. Sannsynligvis befinner vi oss i en overgang. Overgangen mellom kollektivt og individuelt kristenliv. Bruddet ut av det bastant kollektive med alt dets hykleri, all den indre usannhet som fulgte med, den halvhet og lunkenhet som det var farget av, *måtte* skje under stor bekostning. Fremfor alt har vi tapt meget av de kristne folkeskikker og får dem vel aldri tilbake. Men noe nytt synes være i emning. Det som foran ble referert angående foreningskristendommen, har sin lyse sider. «Det er så godt samhold mellom de kristne» blir det flere steder sagt. *Skillet* — bevisstheten om at kristendom er en avgjørelse på liv og død — gir styrke. Det er avsondringen som er det farlige. Farlig fordi den gjør det hyggelig i innerkretsen mens ansvaret for og fellesskapet med alle de andre får fare. Det er særlig her at noe nytt langsomt vil arbeide seg fram. Der fins tegn til det. Prestene står ofte som ensomme bærere av det. «Å være prest for alle» er et av deres store problemer. Det avgjorte og det vidfavnende er ikke lett å forene. Men den Kristus som vil ha sin menighet til å være hans legeme på jord, virkeliggjorde det.

— Slik blir årets inntrykk fra Oslo bispedømme at der blir fler og fler bevisste kristne og at det hos mange av dem vokser fram et ansvar også for «dem som kirken ikke når».

Eivind Berggrav.

II. HAMAR BISPEDØMME 1939

Bispedømmets presteskap. — Dødsfall. Sokneprest i Vinger Peder Christensen avgikk ved døden i 1939.

Avskjed. Domprost og sokneprest i Hamar Jørgen Thronsen har fått avskjed ved nådd aldersgrense.

Utnevnelser. Til embeter innen bispedømmet: Domprost og sokneprest i Stavanger Sverre Jervell, utnevnt til domprost og sokneprest i Hamar. Domprost i Bergen Bjarne Knudsen ble først utnevnt, men fikk tillatelse til å forbli i sitt hittil hatte embete i Bergen. — Misjonsprest Lars Johan Danbolt, utnevnt til sokneprest i Romedal. — Sokneprest i Veldre Bjarne Eugen Hexeberg, utnevnt til sokneprest i Vinger. — Sokneprest i Skjerstad Ivar Kristian Olavsson Sjaastad, utnevnt til sokneprest i Vågå. — Sokneprest i Stange Fredrik Heyerdahl Anker Winsnes, utnevnt til prost i Hedmark prosti. — Sokneprest i Vestre Toten Nils Arnung, utnevnt til prost i Toten prosti. —

Sokneprest i Lom Gunnar Bondevik, utnevnt til prost i Nord-Gudbrandsdal prosti. — Ordinert prest Olav Nome, ansatt som hjelpeprest i Vang, Hedmark.

Til embete utenfor bispedømmet: Sokneprest i Sel Nils Taraldset, utnevnt til residerende kapellan i Eidsvoll.

Ledige embeter. Vardal soknekall står fremdeles ubesatt med midlertidig bestyrelse. Alle instanser er enige i den påtenkte nyordning — at Gjøvik blir eget soknekall og at Vardal får en hjelpeprest i Hundalen — men ordningen er ennå ikke gjennomført.

Da Vinger soknekall ble kunngjort ledig etter soknepresten Christensens død, ble det ikke — som før tenkt — noen omordning av den geistlige betjening. Kongsvinger kateketembete vil da bli opprettholdt inntil videre og besatt ved konstitusjon.

Ved årsskiftet er følgende embeter ubesatt: Fåberg kallskapellani som er kunngjort ledig, Sel soknekall som er kunngjort ledig, Veldre soknekall, ikke kunngjort ledig.

Ved årsskiftet er domprostiet styrt ved konstitusjon.

Midlertidige prestestillinger. I forrige årsberetning ble uteglemt, at en midlertidig hjelpepreststilling i 1938 ble opprettet i Trysil og besatt med ordinert prest Morten Henriksen. Stillingen lønnes med kr. 800,— av soknepresterembetets inntekter, kr. 1 200,— som bidrag av Opplysningsvesenets fond, og fritt opphold ved menighetens frivillige bidrag. Hjelpepresten har ikke fast bopel, men flytter fra grend til grend etter en approbert rute. I dette meget store prestegjeld (større enn Vestfold fylke) har denne ordning vist seg heldig. — Som personlig hjelpeprest hos prost Rongved i Eidskog er ansatt prostikapellan Bjarne Norheim, etter pastor Halvor Norgård som er ansatt som hjelpeprest i Vennesla. — Som hjelpeprest i Ringebu er ansatt cand. theol. Bernhard Seland, etter pastor Torbjørn Holm som er gått over i skolens tjeneste.

Der har vært prostikapellaner i Valdres og Sør-Gudbrandsdal. — I 1939 har Toten prosti og Hadeland og Land prosti ansatt en felles prostikapellan, cand. theol. Thorleif Andersen. — Bispedømmerådet har også i 1939 hatt i virksomhet en reiseprest for ungdommen. Etter pastor Olav Nome ble ansatt pastor Knut Hol. Virksomheten har hatt et meget godt år med god tilslutning.

Til å styre ledige embeter har følgende ordinerte prester vært brukt: Per Sætre, Sigurd Heimer, Jørgen Modvar, Hans Kvale, Rasmus Aurdal.

Ordinasjoner. Jeg har i 1939 ordinert 2 prester. 14. mai ordinerte jeg i det nyinnviede Kapp kapell i Østre Toten cand. theol. Thorleif Juel Havarth Andersen til prostikapellan i Toten prosti og Hadeland og Land prosti. — 11. august ordinerte jeg i Åsnes kirke cand. theol. Johannes Imanuel Aschim til hjelpeprest i Åsnes prestegjeld.

Kirkeinnvielser m. v. Jeg har i årets løp innviet 3 kirker. 14. mai innviet jeg Kapp kapell i Østre Toten, oppført ved private bidrag, 11. juni Raufoss kirke i Vestre Toten, begge bygget etter tegning av arkitekt Henry Bucher. 24. september innviet jeg Dombås kapell i

Dovre prestegjeld, bygget etter tegning av rådhusarkitekt Magnus Poulsson. Det sjelden vakre kapell er oppført helt ved private bidrag, skjønt bygda er en liten fjellbygd, og kapellet kommer på mer enn 50 tusen kroner.

Heidal kirke ble heller ikke dette året ferdig til innvielse. Østby kapell i Trysil vil antagelig bli ferdig i 1940. Elgå gamle skolekapell i Engerdal er besluttet revet, og nytt kapell skal oppføres. Arbeidet vil antagelig begynne i 1940. Oppførelsen av soknekirke for Mesna sokn i Fåberg er foreløbig oppgitt, idet det er gitt tillatelse til at Mesna's bruk av Lillehammer kirke skal få fortsette til 1948.

På forskjellige steder i bispedømmet er der planer oppe om kapellbygg, men de er ennå på det forberedende stadium.

Arbeidet med restaurering og utsmykning av eldre kirker fortsetter. Jeg viser til hvad der er sagt i forrige årsberetning om dette. Det er ikke vesentlig nytt å tilføye. Særlig interessant er det fortsatte arbeid med framkalling og konservering av senmiddelalderske kalkmalerier i «Slidredomens» østgavl, samt arbeidet i Tylldalen, Østre Gausdal og Biri kirker. Flere viktige oppgaver venter, således restaurering av Fåvang kirke i Ringebu, hvor det er oppdaget at en gammel stavkirke er kjernen i den nåværende kirke. — Det kan også nevnes at Hamar domkirkeruiner i de siste år har vært underkastet et inngripende ettersyn. De er nå ferdig konservert.

Liturgi og salmebok. I Lomen sokn i Vestre Slidre er i årets løp nynorsk liturgi innført, etter mange års alternerende bruk av de to målformer. Intet sokn har byttet salmebok.

Visitaser. Jeg har i 1939 holdt 11 visitaser, nemlig i Hedmark prosti: Løten. — Vinger og Odal prosti: Vinger. — Solør prosti: Brandval, Grue, Åsnes, Våler. — Sør-Østerdal prosti: Stor-Elvdal. — Nord-Østerdal prosti: Alvdal. — Nord-Gudbrandsdal prosti: Lesja. — Toten prosti: Kolbu. — Hadeland og Land prosti: Nordre Land.

Jeg viser til vedlagte visitasberetninger.

Visitasene har overalt vært holdt i samsvar med reglementet. Prostene har — frivillig — deltatt i visitasene unntatt i de fire visitasene i Solør, da prosten var syk. Gudtjenester har vært holdt i alle kirker og kapeller. Tilslutningen til visitasene har gjennomgående vært god.

Årets visitaser har ikke føyet vesentlig nye trekk til det billede jeg ved de foregående visitaser har dannet meg av menighetsforholdene. Jeg viser derfor til den utførlige omtale av disse ting i tidligere årsberetninger og til etterfølgende statistikk og de merknader jeg knytter til den.

Med årets visitaser avslutter jeg min første visitasrunde, idet jeg på 5 år har visitert alle bispedømmets 62 prestegjeld. Jeg har således tatt igjen det året da det på grunn av ledigheten ikke var noen visitaser. Det er med stor glede og takknemlighet jeg ser tilbake på denne første visitasrunde. Jeg har visstnok fått se alt som mangler, men også hvor dype røtter kristendom og kirke har i folket her i Østlandets hjerte, hva kirken ennå betyr og hvilke store muligheter

den har. Jeg har også sett at visitasene har en ikke liten oppgave både overfor prestene, menighetsrådene og menighetene. De siste av årets visitaser ble holdt etterat verdenskrigen var brutt ut, og vanskeliggjordes delvis ved bensinrasjoneringen. Især like etter krigsutbruddet merket jeg et særlig alvor over menighetene.

Biskopens øvrige virksomhet. Jeg har i årets løp deltatt i prostimøter for menighetsrådene i Nord-Gudbrandsdal og Toten hvor jeg prekte. Jeg har deltatt i og talt ved prestemøte for hele bispedømmet på Sjusjøen. Jeg har besøkt og talt ved Bjerkely ungdomsskole i Solør, har innviet et nytt ungdomshus på Rena, skjenket av professor Bosse, har holdt en serie bibelforedrag i Hamar, talt ved menighetsfest i Vang og ved tilstelning på Lillehammer for den planlagte fjellkirken på Nordseter.

I august deltok jeg i det nordiske bispemøte på Fritzøehus. Jeg er oppnevnt som formann i en komite for revisjon av Tekstboken, som begynte sine møter i slutten av året. Jeg har også fremdeles vært formann for den rådgivende komite for den geistlige betjening av Norges døve og har deltatt i komitemøter i Oslo.

Statistikk. Jeg viser til vedlagte utførlige statistiske skjemaer, hvorav jeg skal gi følgende *sammendrag*. (Til sammenligning settes tallene fra 1938.)

	1939	1938	Forandr.	(Forr. år)
Gudstjenester, ordinære	4 215	4 124	+ 91	(÷ 32)
Gudstjenester, ekstraordinære	607	686	÷ 79	(+ 195)
Messefall	129	139	÷ 10	(+ 8)
Møter ved prestene	7 382	7 483	÷ 101	(+ 201)
Sjelesørgerbesøk	10 383	10 376	+ 7	(+ 188)
Anstaltbesøk (andakter)	1 443	1 527	÷ 84	(+ 57)
Skolebesøk	403	390	+ 13	(+ 44)
Fri tekst	54	38	+ 16	(÷ 18)
Fødte	5 118	4 986	+ 132	(+ 358)
Derav utenfor ekteskap	380	366	+ 14	(÷ 19)
Døpte	4 731	4 680	+ 51	(+ 254)
Konfirmanter	6 091	6 424	÷ 333	(÷ 183)
Undervist, ikke konfirmert	14	13	+ 1	(÷ 15)
Konfirmanter til alters	4 665	5 047	÷ 382	(÷ 54)
Ekteskap, kirkelig	2 308	2 180	+ 128	(+ 81)
Ekteskap, borgerlig	67	68	÷ 1	(÷ 1)
Nattverdgjester, i alt	24 747	27 156	÷ 2 409	(÷ 149)
Derav i kirken	21 554	23 151	÷ 1 597	(÷ 136)
— ved møter utenfor kirken	1 190	1 782	÷ 592	(÷ 121)
— ved soknebud	2 003	2 223	÷ 220	(+ 108)
— ved godkjente legmenn	0	0	0	(0)
Jordfestede	2 934	2 853	+ 81	(÷ 150)
Innmeldte i kirken	61	56	+ 5	(÷ 4)
Utmeldte av kirken	197	162	+ 35	(+ 0)
Offer og kollekt i kirken	79 741,79	63 727,03	+ 16 014,76	(+ 3 310,78)

Statistikken synes å vise at den fremgangen som har preget de siste årene, er stanset på de fleste områder.

Prestenes virksomhet viser i det store og hele omtrent de samme tall som de foregående år, dog med nedadgående tendens. Det samlede antall gudstjenester er steget med 12, de sjelesørgeriske besøk med 7 og skolebesøkene med 13, mens antallet av møter ved prestene er sunket med 101 og anstaltbesøk med 84.

Nattverdgjestenes tall viste en liten nedgang (149) alt forrige år. I 1939 er der en betydelig nedgang i tallet, hele 2 409. Oppgangen som begynte i 1934, kuliminerte i 1937 med 27 305 nattverdgjester. Antallet av konfirmanter til alters er sunket betydelig, med 382.

Innmeldt i kirken er litt flere enn forrige år, men tallene er små, henholdsvis 56 og 61. Tallet på *utmeldte* er også lite (197), det er dog noe større enn forrige år. Fremdeles går de aller fleste utmeldte over til pinsevennene.

Offer og kollekt i kirkene viser i 1939 etter forholdene stor økning av de innkomne beløp, nemlig en stigning av kr. 16 014,76 fra kr. 63 727,03 til kr. 79 741,79.

Sammenligner en med beløpet i 1933, kr. 39 626,—, viser det seg at beløpet er fordoblet. Den store stigning det siste år må en antagelig for en vesentlig del tilskrive ofringene til flyktningehjelpen og i siste del av året til Finnland.

Ekteskapenes antall er steget sterkere enn foregående år, 127 mot 80. Det viser seg fremdeles at antallet av borgerlig stiftede ekteskaper ikke er stigende, men heller nedadgående.

Fødslenes antall viser fremdeles stigning, hvilket vel forklares ved det stigende antall ekteskaper. Antallet av barn født utenfor ekteskap holder seg omtrent uforandret.

Bispedømmerådet har i det forløpne år fortsatt sin virksomhet som i de foregående år. Prostimøter og tildels kirkestevner har vært holdt som forrige år og går mer og mer inn som faste ledd i vårt kirkeliv.

Fra menighetsrådenes virksomhet må særlig meldes at mange av dem har begynt å utgi menighetsblad, som mer og mer blir anerkjent som et fortreffelig middel i menighetsarbeidet.

Året 1939 viser ikke den samme jevne framgang som de foregående år. Det kan ha forskjellige årsaker, men ikke minst henger det sikkert sammen med de ekstraordinære forhold omkring utbruddet av den store krig. Spenningen, nervepresset, usikkerheten, alt det forferdelige, virket både før og etter krigsutbruddet til en viss grad lammende, det utløste ikke noen vekkelsesbevegelse eller noen øket kristelig aktivitet i menighetene, når unntas viljen til å hjelpe krigens ofre. Kirkesøkningen har ikke øket, og som statistikken viser, er nattverdsøkningen gått atskillig tilbake.

Allikevel har vi grunn til å arbeide med håp. I disse ferferdelige tider har kirken mer enn noensinne en oppgave i vårt folk med Kristi evangelium.

27. februar 1940. *H. Hille.*

III. AGDER BISPEDØMME 1939

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Sognekall	Gudstjenester	Messefall	Møter ved presten	Antall ganger legmenn prekt ved ordinære gudstjenester	Sykebesøk (inklusive sognebud)	Anstaltbesøk	Skolebesøk	Antall ganger brukt fri tekst	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte
Domkirken	157	0	512	2	1175	394	0	0	559	16	341
Bamble	72	1	155	3	120	13	1	1	66	3	59
Langesund	67	1	193	9	267	27	0	0	26	0	25
Skåtøy	68	2	101	1	70	17	9	1	56	1	49
Kragerø	68	1	163	7	147	61	2	0	49	5	66
Sannidal	60	2	101	3	66	14	3	0	44	1	42
Drangedal	99	1	160	19	160	13	0	0	50	1	54
Eidanger	83	1	160	0	195	9	5	0	23	1	75
Brevik	66	3	172	3	243	57	7	0	43	0	19
Porsgrunn	68	4	234	3	442	58	1	0	222	3	91
—»— kallskap.	64	7	56	1	470	74	0	0	0	0	0
Gjerpen	134	6	212	2	689	8	10	0	23	1	145
Skien	197	2	443	10	1079	110	2	0	327	7	160
Solum	121	10	202	3	541	131	5	7	86	4	92
Holla	72	0	87	5	244	5	7	1	41	1	44
Lunde	71	3	74	6	95	0	0	3	28	0	28
Bø	62	3	68	2	125	9	14	0	60	1	51
Heddal	66	0	24	9	282	6	7	0	61	3	60
Notodden	73	1	151	2	214	84	0	0	62	1	84
Sauherad	67	0	32	0	23	6	24	0	70	3	53
Tinn	134	2	161	3	130	63	4	2	95	0	73
Gransherad	71	3	127	3	176	0	5	1	19	3	27
Siljan	60	1	170	2	93	10	14	0	8	1	14
Hjartdal	64	2	118	3	146	0	1	0	23	1	27
Seljord	66	2	149	7	103	5	2	4	51	5	34
Kviteseid	77	2	73	3	91	22	5	0	49	4	36
Lårdal	62	6	67	3	102	10	6	0	27	1	12
Rauland	67	4	99	4	61	0	5	4	17	1	21
Vinje	69	2	99	1	91	0	4	1	21	1	27
Mo	69	4	106	0	201	15	31	3	24	0	22
Fyresdal	66	3	94	2	56	3	8	1	18	2	17
Nissedal	64	6	59	5	79	0	4	0	15	1	20
Åmli	65	0	103	3	86	0	2	0	37	0	42
Gjerstad	62	4	95	1	34	3	6	0	52	0	66
Søndeled	61	1	69	1	37	11	18	0	41	0	34
Risør	65	3	179	0	172	49	1	0	32	1	25
Dyvåg	64	2	83	2	60	6	6	1	17	0	43
Tvedestrand	65	4	114	3	368	58	0	1	6	0	17
Holt	66	1	135	4	254	14	6	0	74	0	37
Østre Moland	62	3	105	6	132	4	2	0	36	1	64
Tromøy	90	0	108	1	78	3	10	0	23	3	39
Trefoldighet, Arendal	73	1	211	8	460	99	4	0	252	9	88
Barbu, Arendal	72	0	206	8	734	78	4	0	35	2	85
Hisøy	59	2	113	2	160	10	6	0	18	2	27
Øyestad	68	3	71	0	32	5	9	0	69	3	65
Froland	68	3	110	11	252	6	11	0	41	0	38
Herefoss	65	2	81	4	92	0	10	5	23	3	28
Fjære	61	0	116	4	131	25	0	1	44	3	53

AGDER BISPEDØMME FOR 1939.

Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmanter til alters (o: ikke spesiell konfirmantaltergang)	Ekteskap ved kirkelig vigsel	Ekteskap ved borgerlig ekteskapsstiftelse	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter utenfor kirken	Nattverdgjester ved sognebud	Nattverdgjester ved godkjente legmenn	Nattverdgjester ialt	Jordfestede	Innmeldte i Statskirken	Utmeldte av Statskirken	Innkommet ved offer og kollekter i kirkene
308	0	0	192	20	3928	0	330	0	4258	180	4	27	12318,55
73	0	1	35	2	401	268	56	18	743	51	0	6	1260,00
39	0	0	11	2	640	0	12	0	652	18	1	6	1206,50
48	0	6	20	1	488	163	14	0	665	29	1	3	794,23
59	0	0	29	0	622	0	31	0	653	49	1	4	1605,78
32	0	0	12	0	86	98	6	0	190	18	1	4	780,12
109	0	8	22	2	649	428	16	0	1093	47	0	10	2044,13
110	0	0	60	1	469	0	15	0	484	43	1	7	2390,00
45	1	0	24	1	411	0	18	0	429	24	1	8	1579,65
140	0	20	80	13	1216	0	53	0	1269	89	4	17	3509,01
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
146	0	0	86	2	826	30	50	0	906	78	2	5	2812,05
247	0	9	127	9	2604	0	42	0	2646	147	14	12	9795,13
162	0	0	46	4	529	127	73	0	729	71	4	14	859,72
74	1	12	32	0	631	0	51	0	682	49	1	6	1288,98
58	0	8	21	3	626	0	41	0	667	31	1	2	899,35
63	4	10	18	1	429	0	30	0	459	30	0	8	1368,59
69	0	51	20	0	394	0	69	0	463	25	0	0	1166,67
107	0	75	54	1	1448	0	42	0	1490	48	8	1	2677,89
70	3	39	27	4	541	4	31	0	576	51	0	4	1734,34
156	1	52	70	0	391	2	39	0	432	53	4	1	1410,49
32	0	31	12	0	274	0	74	0	355	26	0	0	561,65
24	0	2	4	0	267	0	26	0	293	10	0	0	599,22
29	0	23	12	0	418	0	16	0	434	21	0	1	787,76
51	1	33	17	0	786	49	24	0	859	26	0	6	832,67
62	1	0	19	2	314	0	37	0	351	43	1	4	562,50
20	0	5	7	0	114	19	4	0	137	23	0	4	302,99
18	1	16	13	0	363	15	117	0	495	9	0	1	634,89
28	0	25	10	0	217	47	33	0	297	24	0	1	270,00
20	0	0	8	1	125	7	38	0	170	19	3	0	1651.26
19	1	0	7	0	343	98	23	0	464	23	0	2	419,84
25	1	0	14	0	329	26	8	0	363	15	0	0	422,29
47	0	0	15	0	217	29	35	0	281	34	0	2	692,23
63	0	0	15	2	520	0	14	0	534	61	2	3	1064 32
45	0	0	19	1	206	110	16	0	332	31	5	0	454,56
23	0	0	27	0	702	0	6	0	708	40	0	1	1191,32
45	0	0	14	1	916	0	16	0	932	55	0	0	6725,92
26	0	0	3	1	538	0	16	0	554	18	1	1	1367,50
40	1	0	20	0	304	220	61	0	585	35	2	1	632,00
68	0	0	26	3	459	5	21	0	485	37	0	0	1184,77
33	0	0	20	0	513	0	9	0	522	25	1	2	2090,26
97	1	0	57	6	1815	0	52	0	1867	70	6	5	6481,34
73	0	0	37	2	1348	0	37	0	1385	37	2	1	2481,07
29	0	1	14	1	242	0	24	0	266	28	0	4	1917,46
75	0	0	22	2	227	56	25	0	308	51	0	4	1242,74
44	0	10	15	0	594	104	23	0	721	28	1	0	1600,00
34	0	0	14	0	389	182	18	95	684	27	1	0	645,17
52	0	0	29	1	663	152	61	0	876	46	3	6	2038,81

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Sognekall	Gudstjenester	Messefall	Møter ved presten	Antall ganger legmenn prekt ved ordinære gudstjenester	Sykebesøk (inklusive sognebud)	Anstaltbesøk	Skolebesøk	Antall ganger brukt fri tekst	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte
Grimstad	74	3	90	3	162	22	2	3	18	0	26
Hommedal	72	0	133	3	65	8	6	1	36	0	63
Vestre Moland	74	3	110	3	72	11	4	0	38	0	45
Birkenes	62	1	43	3	93	11	3	0	27	0	25
Høvåg	59	3	147	8	88	0	0	1	13	0	16
Oddernes	91	0	120	4	287	44	1	7	60	0	104
Tveit	63	4	76	4	165	0	14	1	15	1	19
Vennesla	105	0	223	2	135	9	12	4	74	2	88
Evje	58	2	58	2	54	0	4	0	65	4	74
Bygland	74	1	122	3	87	14	11	0	23	0	18
Valle	69	1	74	4	67	0	1	0	42	2	37
Åseral	59	0	109	5	74	0	3	0	10	0	11
Bjelland	69	1	28	2	44	0	2	3	53	1	41
Holum	68	2	154	5	119	0	9	1	46	3	55
Søgne	67	0	112	3	30	6	15	1	31	1	67
Mandal	106	0	179	4	225	63	4	0	89	1	99
Nord-Audnedal	69	0	112	5	312	0	3	2	27	0	23
Sør-Audnedal	71	3	153	5	166	5	9	0	52	2	37
Lista	191	0	388	8	445	91	4	0	139	2	93
Herad	63	1	110	1	32	0	12	0	18	0	17
Lyngdal	133	0	215	5	203	9	14	0	46	0	52
Hægebostad	61	8	59	6	46	0	4	3	44	1	47
Fjotland	68	1	101	10	44	0	13	0	48	1	37
Kvinesdal	67	3	91	6	120	12	14	0	91	0	92
Flekkefjord	99	0	166	1	159	12	5	0	77	5	75
Bakke	60	0	87	3	26	0	1	0	45	0	41
Sirdal	56	1	168	8	26	0	0	1	15	0	17
Tilsammen	5778	152	9949	300	14404	1912	451	65	4305	125	3938

I bispedømmets geistlige betjening er inntrådt disse forandringer: Skien prosti: Som residerende kapellan i Gjerpen er utnevnt E. Laland efter H. C. Gjesdahl, som er utnevnt til sogneprest i Holla. Som hjelpeprest i Eidanger er ansatt pastor Mæsel. — Nedre Telemark prosti: H. C. Gjesdahl er utnevnt til sogneprest i Holla efter A. Hauge, som er utnevnt til prest ved Botsfengslet. — Aust-Nedenes prosti: Pastor Manger er utnevnt til sogneprest i Tvedestrand efter sogneprest Petersen, som er utnevnt til sogneprest i Vardø. — Vest-Nedenes prosti: Sogneprest Øgård, Birkenes, er utnevnt til residerende kapellan i Rakkestad. — Otredal prosti: Pastor Aa. Tønnesen er utnevnt til sogneprest i Vennesla. Pastor J. Norgård er ansatt som hjelpeprest i Vennesla. — Mandal prosti: Sogneprest Sundby er utnevnt til sogneprest i Mandal efter sogneprest E. Iversen, som er utnevnt til

AGDER BISPEDØMME FOR 1939.

Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmanter til alters (ɔ: ikke spesiell konfirmantaltergang)	Ekteskap ved kirkelig vigsel	Ekteskap ved borgerlig ekteskapsstiftelse	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter utenfor kirken	Nattverdgjester ved sognebud	Nattverdgjester ved godkjente legmenn	Nattverdgjester ialt	Jordfestede	Innmeldte i Statskirken	Utmeldte av Statskirken	Innkommet ved offer og kollekter i kirkene
34	0	10	14	2	1225	0	65	0	1290	28	1	5	3432,81
29	0	1	18	0	714	16	12	0	742	16	0	0	1718,02
58	0	0	20	0	676	16	49	0	741	44	0	3	2383,76
24	0	2	10	0	1378	76	40	0	1494	20	0	1	2380,80
17	0	0	11	0	526	147	82	0	755	27	0	1	1862,48
99	0	0	63	5	1529	831	75	0	2435	55	1	1	5708,00
16	0	0	7	0	117	73	15	0	205	16	0	1	825,67
122	0	0	37	1	1011	273	48	0	1332	48	24	4	2909,78
72	0	0	25	2	539	0	27	0	566	35	0	2	2132,61
34	0	0	15	0	639	35	41	0	715	22	1	1	1380,00
44	0	32	9	0	599	0	51	0	605	28	0	0	592,75
12	0	0	7	0	88	40	8	0	136	16	0	0	597,71
34	1	4	19	1	454	104	26	0	584	29	0	0	915,21
48	0	9	20	0	797	75	44	0	917	31	0	0	2685,78
80	1	17	17	2	726	73	38	0	837	32	1	1	2915,32
78	0	0	48	3	1372	88	50	0	1510	64	2	3	5580,25
19	0	1	5	1	661	0	79	0	740	16	0	0	1368,56
54	1	0	27	0	356	123	39	0	518	36	0	1	2830,71
104	0	0	42	1	1409	158	48	0	1615	81	1	4	5149,26
17	0	3	13	0	308	66	20	0	394	21	0	3	860,93
69	0	0	20	2	753	74	69	0	896	58	1	0	1774,21
43	0	0	17	0	200	76	26	0	302	22	1	0	532,66
18	0	6	10	0	320	40	23	0	383	8	0	0	1322,19
84	0	0	30	0	332	23	33	0	388	56	0	0	1841,47
102	0	0	41	2	447	0	13	0	460	66	2	5	2551,00
41	0	0	20	2	279	0	10	0	289	28	4	1	2350,00
24	0	0	3	0	509	18	5	0	532	15	0	0	2866,79
4613	19	522	2024	113	48496	4664	2889	113	56125	2911	115	231	151824,45

residerende kapellan i Grønland, Oslo. — Lista prosti: Sogneprest Fidjestøl, Hægebostad, er utnevnt til sogneprest i Luster.

Biskopen har ordinert følgende teologiske kandidater, som hadde fått ordinasjonsløyve: 16. juni i Skien kirke cand. theol. Kjøllesdal til misjonsprest. 16. juni i Domkirken cand. theol. Nils Meidel Møll til hjelpeprest i Bygland.

Visitas er holdt i følgende prestegjeld: Kragerø, Froland, Brevik, Bø, Herefoss, Langesund, Lunde, Solum, Eidanger, Dyvåg, Grimstad, Kvinesdal, Porsgrunn, Kristiansand, Oddernes.

Biskopen har deltatt i kirkejubileer i: Hylestad, Mo, Skafså, Tromøy, Lillesand. Han har videre deltatt i fellesmøter for prostienes menighetsrådsmedlemsmøter i Skien og Mandal. Likeså i lærermøter, misjons- og indremisjonsmøter, kirkerådsmøter. Han deltok også i

det nordiske bispemøte i Larvik, det nordiske prestemøte i Roskilde. Han var censor ved praktisk-teologisk eksamen ved Menighetsfakultetet.

Årsstatistikken viser at fremgangen fremdeles fortsetter, om enn i noget mindre grad. Bensinrasjoneringen i høst virket noget hemmende. Prestene er meget virksomme og flittige, og de støttes i stigende grad av de troende i menighetene. Nattverdgjestenes tall stiger fremdeles, likeså gavene til kristelige formål. Der er mere samhold og samfundsfølelse i menighetene enn før. Edrueligheten og de moralske forhold erklæres jevnt over å være gode. Kjærligheten til kirkene får stadig nye utslag ved kirkerestaureringer og gaver, og kirkegårdene holdes alltid penere.

Man holder våkent vakt om religionsundervisningen i skolene. Angrep på kristendom og kristen moral blir møtt med skarp protest.

Der er ennu så meget å utrette for kirken, og der trenges en åndelig fornyelse av menighetens arbeidskraft og metoder. Det er en gunstig arbeidstid, som må nyttes med iver.

5. febr. 1940. *J. Maroni.*

IV. STAVANGER BISPEDØMME 1939

1. *Geistligheten.* — Innen bispedømmets presteskap inntrådte i årets løp følgende forandringer: Residerende kapellan til Domkirkens menighet Olav Sinding, født 3. januar 1870, avgikk ved døden Allehelgenssøndag, november 1939. Han ble ansatt som residerende kapellan i 1929 etter i 9 år å ha innehatt tilsvarende stilling i St. Johannes menighet i Stavanger. Ved kgl. res. 6. oktober 1939 var han meddelt avskjed i nåde fra sitt embede.

Følgende *forflyttelser* fant sted: Til bispedømmet kom: Sogneprest til Innvik prestegjeld i Bjørgvin bispedømme, Zakarias Johan Olsen Brekke ble ved kgl. res. 24. februar 1939 utnevnt til Hå prestegjeld i Stavanger bispedømme. Han tiltrådte. — Sogneprest til Hamre og prost til Osterøy prosti i Bjørgvin bispedømme, Joakim Rikhard Kvistad ble ved kgl. res. 28. april 1939 utnevnt til sogneprest i St. Petri menighet i Stavanger. Han overtok embedet 1. oktober nestefter.

Sogneprest i Strand prestegjeld og prost i Hetland prosti, Erling Laland ble ved kgl. res. 14. juli 1939 utnevnt til residerende kapellan i Gjerpen prestegjeld i Agder bispedømme. Han fratrådte Strand sognekall 3. november nestefter. — Domprost og sogneprest til Domkirkens menighet i Stavanger, Sverre Jervell ble ved kgl. res. 8. desember 1939 utnevnt til domprost og sogneprest i Hamar. Han fraflytter Stavanger medio mars 1940.

Den i 1938 oprettede midlertidige hjelpepreststilling i Sauda ble under 17. januar 1939 av biskopen med Kirkedepartementets samtykke 28. samme måned besatt med ordinert prest Martin Lerø, der i noen tid hadde vikariat i stillingen.

Her ble avholdt 3 ordinasjonsgudstjenester: Den 26. mars ordinertes cand. theol. Ottar J. Michaelsen, som ved kgl. res. 10. februar 1939 var meddelt ordinasjonstillatelse for å virke som sekretær for Det blå kors i Stavanger krets. Sammen med ham presteviedes cand. theol. Dreng Harstad, som ved kgl. res. av 16. desember 1938 var meddelt ordinasjonstillatelse for å virke som sekretær i Namdal krets av Norges kristelige ungdomsforbund. — Ved høimessegudstjenesten i Vår Frelsers kirke i Haugesund søndag 30. april 1939 innviedes til det prestelige embede cand. theol. Olav Anton Haugland, som ved kgl. res. 10. mars 1939 ble tillatt å motta kirkens innvielse til det prestelige embede for å virke i Norsk misjon blant hjemløse. — Ved ordinasjonsgudstjeneste i Stavanger domkirke fredag 22. september 1939 innviedes til presteembedet cand. theol. Rolf Solvik Nilssen, som var tillatt ordinert ved kgl. res. 25. august 1939 for å bistå sognepresten i Tysfjord, Hålogaland bispedømme.

Ledige embeder er foruten av stiftskapellan Kloster i årets løp betjent av de ordinerte prester Ivar Aartun, Johs. Andersen og F. Stangeland. — Under sykepermisjoner har foruten stiftskapellanen de ordinerte prester Nicolai Lofthus og Olav Haugland gjort tjeneste.

Ved årets utløp stod disse embeder ledige: Strand sogneprestembede, Domkirkens residerende kapellani og domprost- og sogneprestembedet i Domkirkens menighet. — I det ledige Hetland prosti er konstituert sogneprest til Hetland Blindheim.

2. *Prestenes virke.* — Sammendrag av den fra prestene for året 1939 innsendte kirkelige årsstatistikk viser at det i årets løp ved prestene er avholdt 2652 ordinære gudstjenester og 5079 religiøse og kirkelige møter. Ved disse gudstjenester har legmenn preket 86 ganger og en del gudstjenester er holdt av tilreisende prester. Ved 32 gudstjenester er der preket over fri tekst istedenfor dagens evangelium eller epistel. Her har vært 54 messefall, dels på grunn av tjenestefrihet, sykdom eller prosters deltagelse i bispevisitaser. Prestene har avlagt 8701 sykebesøk, 1347 anstaltbesøk og 170 skolebesøk. I forhold til det foregående år er der stigning i alle disse arbeidsgrener undtagen for skolebesøkenes vedkommende, der viser noen nedgang. Det viser seg at min bemerkning om at nedgangen i 1938 sannsynligvis var rent tilfeldig, var riktig.

Men ved siden av det arbeide som kommer med i statistikken, har en flerhet av prestene deltatt i gudstjenester, stevner, bibeluker o. l. utenfor sin menighet. Således har den av bispedømmerådet iverksatte evangeliske virksomhet ved prester fortsatt også i 1939. Den omfattes med interesse og takk både av prester og menighet, som setter pris på disse besøk. Prestene synes det er en forfriskende avveksling og en spore å få avlegge disse besøk.

Da pastor Sigvald Vaage har fått fast ansettelse i Finnemisjonen, har bispedømmerådet hatt i sin tjeneste pastor Nicolai Lofthus, som skal virke for rådet 3 av årets måneder og i 1939 besøkte et par prestegjeld. Forøvrig er han for det meste i indremisjonens tjeneste.

Som statistikken viser, er det det frivillige menighetsarbeide som

legger beslag på det meste av prestenes tid. Visstnok kan tallene variere adskillig for de forskjellige. Det er dog ikke bare kvantiteten det kommer an på. Kvaliteten er jo det vesentlige. Jeg har imidlertid det inntrykk at de fleste prester legger sin sjel i arbeidet og utfører det drevet av en indre trang. Det er i det hele et godt og trofast arbeide som år for annet utføres av prestene, ofte uten noen påskjønnelse.

En annen side av det geistlige arbeide er det som oppgavene fra kirkebøkene fører oss inn i, de egentlige kirkelige forretninger, gjengitt i den medfølgende skjematiske fremstilling. Den viser blant annet at den stigning i nattverdgjestenes antall som begynte for 4 år siden, fortsetter fremdeles. I 1939 var der i alt ved gudstjenester og sognebud 32 301 nattverdgjester mot 29 306 i 1938, en stigning på 3095. Denne store stigning skyldes dels vekkelse i flere menigheter, dels en utdypelse av selve kristenlivet. Derimot er antallet av konfirmanter som går til alters efter konfirmasjonen, fremdeles synkende. I mange menigheter er særskilt konfirmantaltergang avskaffet for å gjøre de unges altergang frivillig.

Antallet av kirkelige vigsler er også større enn året før, nemlig 1563 mot 1396 i 1938, der igjen hadde noen flere enn i 1937. Herunder er der en del færre borgerlig stiftede ekteskaper, 94 mot 114 i fjor. De fleste mennesker har ennu trang til å få sitt ekteskapelige samliv innviet ved Guds ord og bønn.

Mens der i 1938 var betydelig nedgang i utmeldelsene fra Statskirken i forhold til året før, er der i 1939 igjen stigning, nemlig fra 119 til 152, dog ikke så mange som i årene 1936 og 1937. Men på den annen side er det færre som har meldt seg inn i kirken, 21 mot 32 i 1938. Bevegelsen går således op og ned. Men det må også erkjennes at en stor del av de kristelig interesserte statskirkemedlemmer i sitt hjerte tilhører enten en mere eller mindre ukirkelig retning innenfor kirken, eller har sitt åndelige hjem innen sektene uten å melde seg ut. Ellers vilde disse samfund med de forholdsvis få innskrevne medlemmer ikke kunne eksistere.

Ydelsene i offer og kollekt har holdt seg omtrent på samme høide som fjorårets, kr. 73 091,48, en stigning på kr. 203,21. Disse ydelser fordeler seg imidlertid nokså ujevnt på de forskjellige menigheter. I enkelte av dem er offerviljen mer enn alminnelig stor. Der er dog også prestegjeld hvor de økonomiske kår er trange så selv små ydelser kan være virkelige ofre. Til de summer som kommer inn ved offer og kollekt i kirkene, må legges de ikke ubetydelige beløp, som ydes til de forskjellige kristelige virksomheter ved fester, basarer og ved direkte pengegaver. Offerviljen innen bispedømmet må sies å være stor.

Også i 1939 er der stigning i antallet av fødsler, nemlig fra 3748 i 1938 til 3390 i 1939. Der er dog også økning i tallet på fødsler utenfor ekteskap, nemlig 108 mot 84 året før. I forhold til antallet av utførte jordfestelser viser det seg at også fødselsoverskuddet har øket, nemlig med 1675 mot 1581 i 1938.

3. *Biskopens tilsyn.* — I årets løp visitertes følgende 9 prestegjeld: Time 7.—10. mai, Tysvær 17.—27. mai, Helleland 9.—14. juni, Jelsa

18.—22. juni, Finnøy 24.—29. juni, Sokndal 17.—20. september, Høgsfjord 15.—19. oktober, Skjold 26.—31. oktober, Avaldsnes 16.—20. november.

Under disse visitaser holdtes 33 gudstjenester, derav 10 barnegudstjenester. Sognepresten forrettet 9 gudstjenester, prosten 7 og biskopen de øvrige. Der ble holdt 13 menighetsmøter, hvorav 5 innlededes med menighetsforedrag ved presten, resten ved biskopen. Der holdtes 9 lærermøter. Ved disse holdt biskopen 4 foredrag, prosten 2 og en av vedkommende steds lærere holdt foredrag ved 3 møter. Ved de gudstjenester jeg ikke har preket, talte jeg til avslutning. Ellers vekslet sogneprest og prost med å intimere eller avslutte. Folk setter i regelen pris på, at gudstjenesten ordnes på denne måte. Tilslutningen var i regelen meget god, ved barnegudstjenestene var kirkene oftest overfylt.

De fleste menighetsmøter var også meget godt besøkt, og i flere av dem ble samtalen meget livlig. Et par steder, hvor møtet holdtes i et forsamlingslokale, var det arrangert som menighetsfest, og det ble vellykket. Også lærermøtene hadde som vanlig god tilslutning. Vi har grunn til å være glad for den solide, dyktige og stort sett avgjort kristelige lærerstand vi har i vår folkeskole.

Under årets visitaser besøkte jeg 11 skoler, hvor jeg hørte på kristendomsundervisningen i de forskjellige klasser. Barna var gjennemgående flinke. Også under samtalene på kirkegulvet la de unge for dagen en god og solid kristendomskunnskap, særlig pikene. Men også mange av guttene var flinke til å svare. I 3 prestegjeld fikk jeg ikke anledning til å avlegge skolebesøk: I Jelsa hvor man bare i båt kan komme til de forskjellige skolekretser over brede fjorder, ble der ikke tid. I Finnøy var der allerede sommerferie, og i Høgsfjord hindret bensinrasjoneringen skolebesøk, likesom den også på andre måter virket på visitasen.

Hvor der var gamlehjem, besøkte jeg dem og holdt andakt for de gamle, mens sengeliggende ble besøkt på sine rum. Men bare 4 av de visiterte prestegjeld hadde gamlehjem.

Forøvrig henvises til vedlagte utskrift av visitasprotokollen.

Utenfor visitasene har jeg deltatt i kristelige stevner og preket ved en del gudstjenester. Likesom de øvrige biskoper deltok jeg i det nordiske bispemøte på Fritzøehus og overvar efterpå den norske sjømannsmisjons 75-årsjubileum i Bergen.

4. *Kirker og kirkegårder.* — Heller ikke i 1939 ble noen ny kirke innviet. Men også dette år ble der holdt en høitidelig åpningsgudstjeneste, idet den gamle, vakre Talgje kirke igjen ble tatt i bruk efter en omfattende restaurering. Denne lille perle av en middelalderkirke strålte igjen i sin gamle glans. Et intimt og stemningsfullt gudshus. Den er bygget i romersk stil sannsynligvis samtidig med den eldste del av Stavanger domkirke. Ved restaureringen ble den søndre vegg i koret rettet opp, taket i koret, hvor en stor sten holdt på å løsne like over alteret, satt istand og kalkpussen banket av klæberstensornamentene, så især den vakre korbue fikk sitt opprinnelige varme

KIRKELIG STATISTIKK FOR

	Fødte	Derav utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmanter til alters	Ekteskap med kirkelig vigsel
Sokndal	36	1	33	51	0	9	23
Lund	51	2	45	39	3	0	22
Helleland	43	1	48	50	0	0	11
Egersund	107	3	108	176	6	0	55
Hå	102	6	114	97	0	0	48
Klepp	91	0	97	88	1	0	32
Time	74	2	86	82	3	4	57
Gjestal	44	2	42	39	1	0	29
Høyland	228	3	169	188	0	12	77
Sandnes	80	1	79	62	0	5	42
Håland	102	1	105	87	0	0	47
Stavanger, Domkirken	515	30	214	250	0	21	193
— , St. Petri	232	12	216	176	0	6	135
— , St. Johannes	170	5	205	239	0	21	172
Hetland	204	7	234	182	0	10	105
Høgsfjord	31	0	40	45	0	0	22
Strand	60	2	66	77	0	0	25
Finnøy	29	1	28	20	0	0	10
Rennesøy	50	0	53	61	0	3	8
Skudenes	70	4	60	49	2	8	30
Kopervik	160	1	169	115	0	6	45
Avaldsnes	62	0	69	51	0	9	28
Torvastad	33	0	35	30	0	8	14
Haugesund	435	18	347	390	0	0	209
Tysvær	60	0	52	52	0	12	13
Skjold	58	1	58	52	1	21	20
Vikedal	30	0	29	36	0	26	12
Nedstrand	32	1	31	46	3	4	9
Jelsa	41	1	53	43	0	3	6
Hjelmeland	48	0	51	75	0	0	17
Sand	91	3	93	101	0	31	35
Suldal	21	0	18	24	0	23	8
I alt	3390	108	3047	3073	14	236	1563

utseende. Nye benker er også anskaffet. Også hovedkirken i Finnøy prestegjeld på den gamle høvdinggård Hesby er en vakker middelalderkirke. Den er bygget i gotisk stil og således yngre enn Talgje annekskirke. Også den trenger i høi grad å bli restaurert. Under visitasen ble det oplyst at man var begynt å sette av penger til restaurering. Et bidrag av lotterioverskuddet vilde her være på sin plass.

Siden siste visitas var også Høle kirke blitt restaurert efter plan av arkitekt Hansteen og under hans ledelse. Der var bygget korbue, barnesakristiet flyttet fra skipet til den ene side av koret motsvarende

STAVANGER BISPEDØMME FOR 1939.

Ekteskap borgerlig stifter	Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester ved møter utenfor kirken	Nattverdgjester ved sognebud	Nattverdgjester ved godkjente legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Innmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Innkommet ved offer og kollekt
1	420	48	15	0	483	30	1	8	1560,00
0	650	11	33	0	694	32	0	1	1932,07
0	200	0	33	0	233	25	0	2	529,69
0	930	0	28	0	958	59	3	15	3739,63
0	919	35	35	0	989	55	0	2	5534,03
1	591	16	14	0	621	45	0	3	1737,55
0	699	22	5	0	726	39	0	5	1151,93
1	613	0	31	0	644	17	0	2	1589,54
3	1078	86	84	0	1198	74	5	3	3896,02
1	1447	0	21	0	1468	28	2	4	4097,21
1	385	16	131	0	532	34	1	3	1838,00
14	1738	0	138	0	1871	187	1	11	3888,46
20	2766	32	50	0	2848	143	3	19	3770.57
25	3578	0	399	0	3977	160	1	14	5037,29
7	2096	0	140	0	2236	60	2	2	4384,03
0	187	11	9	0	207	31	0	2	2437.27
1	388	11	11	0	410	26	0	1	962.03
0	118	0	8	0	126	22	0	0	755,00
0	338	0	37	0	375	31	0	0	2103,97
2	640	0	52	0	692	60	0	5	2229,10
1	574	81	334	0	939	70	0	17	1448,13
0	510	152	57	0	719	38	0	1	1479,19
0	956	54	51	0	1061	38	0	1	1146,18
14	3941	12	165	5	4123	195	2	27	6561,73
0	358	47	93	0	498	37	0	2	613,82
0	553	6	23	0	582	30	0	0	1547,30
0	328	0	28	0	356	24	0	1	1000,00
0	214	56	34	0	304	21	0	0	766.70
0	1047	0	21	0	1068	18	0	0	1916,90
1	232	0	15	0	247	28	0	0	1382,40
1	1009	11	11	0	1031	40	0	1	1619 36
0	75	0	10	0	85	18	0	0	486.36
94	29528	707	2116	5	32301	1715	21	152	73091,48

prestesakristiet på den annen side. Over koret er lagt nytt loft, prekestolen senket og benkene gjort bekvemmere. Hele kirken er så malt i harmoni med den gamle vakre altertavle som ble restaurert for en del år siden. Både kommune og private har lagt for dagen stor offervilje. Samtidig er kirkegården satt i stand med nytt gjerde og port og forbedring av veiene.

Kirkene i Skjold og Tysvær har også gjennemgått fullstendig oppusning siden forrige visitas. Især var den rummelige Skjold kirke, som i 1937 feiret 50-årsjubileum, blitt et vakkert og stemningsfullt

gudshus. Også Tysvær kirke hadde vunnet betydelig ved å bli malt. Et pent nytt alterbillede hadde den også fått, et vakkert billede av maleren Frøvig av Jesus og disiplene på vei til Emmaus. For Vats annekskirke er planlagt forskjellige forbedringer, således tilbygg av preste- og barnesakristi, ombygning av kirkestolene efter utkast av Dominicus Erdman og maling av kirken i stil med den av hr. Erdman restaurerte gamle altertavle, bekostet av grosserer Berge Velde, Oslo og ferdig til opsetning.

Forøvrig erklærtes kirkene å være i god stand, bortsett fra enkelte mindre reparasjoner og at enkelte kirker trengte utvendig maling.

Også for bedre orden på kirkegårdene og deres utsmykning er der stigende interesse. Der dreneres, anlegges veier, plantes og kartlegges. Man anstrenger seg i det hele mere for å få kirkegårdene i overensstemmelse med lovens krav. Man forstår at det er til ære for bygden å ha en vakker velstelt kirkegård.

5. *De kirkelige og sociale forhold.* Der er ikke noe særlig nytt trekk å føie til det billede av de kirkelige og sociale forhold, som jeg har forsøkt å tegne i tidligere årsberetninger. Noen større vekkelser hadde der ikke siden siste visitas vært i de menigheter, som ble besøkt i årets løp. I et par prestegjeld hadde der vært mere lokale vekkelser begrenset til enkelte kretser. Men i et av prestegjeldene hadde de vært så sterkt følelsesbetonet, at det viste lite efter dem. I det annet hadde vekkelsen vært mere kirkelig, øket kirkesøkningen og især søkningen til Herrens bord. Men der er dog overalt dem som vinnes for Gud i det stille.

På den annen side kan man heller ikke være blind for, at der foregår en avkristning. Der er de fleste steder innen befolkningen kretser, som holder seg helt borte fra kirke og bedehus. Der er dog ikke liten forskjell. Vi har ennu sogn, hvor god gammel nedarvet kristendom er den rådende, og man samles mannjevnt om Guds ord.

Søkningen til kirkens gudstjeneste og til nattverdbordet er det beste barometer for det kirkelige liv.

Ved de fleste menighetsmøter ble det sagt om kirkesøkningen at den var bra, men kunde være meget bedre. Den var dog meget avhengig av vær- og føreforhold. Mitt inntrykk var at den stort sett er i tilbakegang. Men der er dog prestegjeld og sogn, hvor den virkelig var god. Man må imidlertid ta i betraktning de mange møter i bedehus og skolelokaler, især ved de mange omreisende predikanter i forskjellige organisasjoners tjeneste. Disse og tildels også radiogudstjenestene trekker bort fra kirkenes gudstjenester.

Som nevnt ovenfor ved de statistiske opgaver har nattverdsøkningen innen bispedømmet øket betydelig i 1939. Men det er dog ikke tilfellet for alle menigheter. Som man vil se av de vedlagte utskrifter av visitasprotokollene ble i flere menigheter nattverdsøkningen betegnet som mindre god og liten. «Høremenigheten stor, men nattverdsøkningen liten», som en av prestene bemerket. — I andre som god, men avtagende og i noen som god og stigende. I enkelte menigheter med liten kirkelig altergang praktiseres fri altergang. Den er dog i

tilbakegang. Det almindelige skriftemål er omtrent helt bortfalt, og det private benytter man seg lite av. Det må i det hele sies, at vår tids kristne har lite syn for sakramentenes betydning. Der er kristne kretser, som ingen bruk har for nattverden. Og dåpen er blitt et stridsemne. Betegnende er den advarsel som ble gitt en prest som i sine prekener fant å måtte betone dåpens betydning for det kristne liv: «De må ikke tale om dåpen. Det vekker bare strid.» En stor del av de kristne søker da også sin næring for det åndelige liv utelukkende i bedehusene og finner aldri eller iallfall sjelden veien til kirkens nattverdbord. Legmannssynet og kirkesynet har vanskelig for å forstå hverandre. En vinning for det kristelige liv vilde det være om kirke og bedehus kunde arbeide sammen, ikke trekke fra hverandre. En fare er også konkurransen mellem de forskjellige organisasjoner som truer med å verdsliggjøre det kristelige arbeide.

Det er dog innen bispedømmet også meget sundt og sterkt kristenliv med stor kjærlighet til Guds rikes sak og meget offervilje. Hvert år ydes store bidrag til de forskjellige misjoner, især til hedningemisjonen.

Mai 1940. *J. C. Petersen.*

V. BJØRGVIN BISPEDØME 1939

I dette 8de året av tenesta som biskop i Bjørgvin bispedøme, har eg fått halda visitas i desse 15 soknekall: Krosskyrkja, Sandvika og Johanneskyrkja i Bergen, Sund, Fjell, Bruvik, Ullensvang, Odda, Vossestrand, Årdal, Lærdal, Vik, Davik, Gloppen og Herøy, med 30 sokner og 35 kyrkjer og kapell. Dessutan har eg vitja to sokner med tilføre av kyrkjevigsler, 2 sokner med tilføre av prestevigsler og 4 sokner med tilføre av stemner og jubileum.

Av *kyrkjevigsler* har eg i 1939 hatt to, — den 16. og 17. med ei vigsle av Interimskyrkja i Fridalen, Bergen, av domprost Knudsen den 6. mai 1937, vert det den 18. i mi tenestetid.

Den 12. februar 1939 — sundag seksagesima — vart St. Markuskyrkja på Gyldenpris i Bergen vigsla av meg, med tilhjelp av domprost Knudsen, sokneprest Th. Dahl, sokneprest B. Meyer, sokneprest Grønvold-Hansen, sokneprest Ole Veibust, pastor Johan Prytz, pastor Olav Duesund og pastor E. Stabell-Rasmussen. Vigsletalen vart halden over Mark. 4, 26—29: «Guds Ord har spirekraft til æveliv.» Om lag 1200 til stades. Kyrkja er ei langskipskyrkje av betong, bygd etter teikning av arkitektane Brøndmo & Losnedal, prydd med fine ljosekroner og lampettar og i korfonden med eit sers levande fresko-måleri av kunstmålar Peson: «Kristus i kvardagslivet». Kyrkja har 700 sitjeplassar på golv og galleri, og har kosta kr. 326 000,—, betalt av Bergens kommune.

Den 11. oktober 1939 vart *Bygstad* kyrkje i Gaular, Sunnfjord, vigsla av meg, med tilhjelp av prost Hope, sokneprestane R. Håskoll, Hj. Tjelta, F. A. Helland, I. Døskeland, I. Slåttelid, res. kap. J. P.

Huseklepp og res. kap. Sverre Myklebust. Vigsletalen vart halden over Haggai 2, 8—9: «Sylvet er mitt, og gullet er mitt, segjer Herren, allhers Gud. Dette siste huset skal verta herlegare enn det fyrste, segjer Herren, allhers Gud.» Kyrkja var flytt frå Bygstad til «Mjølkeplassen», Eide, ombygd og utvida, og prydd med glasmåleri og nytt orgel, etter plan av arkitekt Essendrop. Glasmåleria var av Frøydis Håvardsholm, med emne «Kristi gravleggjing og oppstoda.» Der er 300 sitjeplassar. Flyttinga kom på kr. 60 000,—. Om lag 500 til stades. Om ettermiddagen vart det haldi prestevigsle, som nemnt seinare.

Prestevigsler. I 1939 er her i bispedømet ordinert 11 prestar ved 5 vigsletenester, den 70.—80. ordinanden: Den 3. mars 1939 ordinerte eg i Fana kyrkje Olav Theodor Aagetveit Dybvik til prostihjelpeprest for Midhordland. — Den 21. mai — 6. sundag etter påske — ordinerte eg i Domkyrkja i Bergen: Bernhard Gustav Eide til å gjera presteteneste i Det vestlandske indremisjonsforbund, Peder Johan Solsvik til å gjera teneste for Israelsmisjonen og Sverre Heidenreich Kirsebom til å gjera teneste som sjømannsprest. — Den 11. august ordinerte eg i Ålesunds kyrkje: Thomas Celius Heiberg Jacobsen til hjelpeprest i Skodje, Ole Johan Bernhard Bjørke til hjelpeprest i Ørskog og Henry Karsten Giske til reiseprest for Santalmisjonen på Sunnmøre. — Sundag 17. september — 15. sundag etter trieining — ordinerte domprost Knudsen Normann Salvesen til sjømannsprest. — Den 11. oktober ordinerte eg i Bygstad kyrkje: Ola Kristian Moe til hjelpeprest i Ørsta og Gudmund Leidulf Skiftun til prostihjelpeprest i Sogn. — Sundag 19. november — 24. sundag etter trieining — ordinerte eg i Domkyrkja, Bergen, Absalon Elias Holme til prostiprest i Nordfjord.

Presteskifte. Av prestar i Bjørgvin bispedøme er ein avliden i det framfarne året: kallskapellan Dankert Skagen døydde den 23. april 1939. Han var ein gåverik, fin personlegdom, som serleg var kjend som teolog og tenkjar. Han hadde vori veik og sliten dei to siste åra.

Ved årsskiftet var desse kall ledige: Dei komm. preste-embete i Bergen, styrt av prestane Alfred Lunde og Finn Skaar; Aurland soknekall, styrt av pastor Karl Øygard; Askvoll soknekall, styrt av pastor Amund Lødøen; Haus residerande kapellani, styrt av pastor Ole B. Jarlund; Solund soknekall, styrt av pastor Hans P. Eide; Vanylven soknekall, styrt av pastor Sverre Nybø; Ulstein soknekall, styrt av pastor Kristian Myklebust; og Fana hjelpeprestombod, styrt av stiftskapellan Sverre Riisøen.

Som nye prestar ved dei kommunale preste-embete — sjukehusprest og pleieheimsprest — vart tilsette pastor A. Helland Madsen og prost B. G. Zachariassen, som båe tok til den 1. november i desse embeta. — Til ny sokneprest i Aurland vart den 27. januar utnemnd sokneprest i Evanger, Bernhard Andreas Rudjord, som tok ved kallet 1. mai. — Til ny sokneprest i Askvoll vart den 24. mars 1939 utnemnd stiftskapellan i Hålogaland, Rasmus Håskoll, som tok ved kallet 1. september. — Til ny residerande kapellan i Haus vart den 6. januar 1939 utnemnd pastor Olav Hagesæther, som tok ved kallet den 1. april. — Til ny sokneprest i Solund soknekall vart den 28. april 1939 utnemnd

pastor Hjalmar Olai Storeide, som tok ved kallet den 1. november. — Til ny sokneprest i Vanylven vart den 24. mars 1939 utnemnd pastor Sverre Nybø, som same dagen tok ved kallet. — Til ny sokneprest i Ulstein vart 9. juni utnemnd sjømannsprest Sverre Martin Nilsen, som tok ved kallet 21. august. — Til ny sokneprest i Evanger vart 14. juli utnemnd pastor Alv Sverre Sørheim, som tok ved kallet 1. september.

Luster soknekall vart ledigt frå 1. juli 1939, med di prost R. S. Rødland fall for aldersgrensa. Til ny sokneprest i Luster vart den 20. oktober utnemnd sokneprest Alfred Fidjestøl, Hægebostad. — Sund soknekall vart ledigt, med di sokneprest Salmund Djuvik den 10. februar vart utnemnd til sokneprest i Nes, Hallingdal. Til ny sokneprest i Sund vart den 2. november utnemnd kallskapellan Sverre Holtskog, Stokke. — Til eit nyskipa hjelpeprestombod i Os—Samnanger vart den 20. februar tilsett pastor Knut Johan Gjesdal. — Innvik soknekall vart ledigt, med di sokneprest Zakarias Brekke den 24. februar vart utnemnd til sokneprest i Hå, Jæren. Til ny sokneprest i Innvik vart den 11. august utnemnd sokneprest Sigurd Roe, Hafslo. Dermed vart Hafslo soknekall ledigt. — Hamre soknekall vart ledigt, med di prost J. R. Kvistad den 28. april vart utnemnd til sokneprest ved St. Petri kyrkje i Stavanger. — Fana sokneprestembete vart ledigt, med di sokneprest Andersson-Rysst den 23. juni vart utnemnd til sokneprest til Eidsvoll. — Laksevåg soknekall vart ledigt, med di prost John Ekeland den 23. juni vart utnemnd til sokneprest i Vestre Bærum. Den 15. desember vart sjømannsprest Fredrik Knudsen utnemnd til ny sokneprest i Laksevåg. — Hjelpeprestombodet i Årstad vart ledigt frå 1. november, med di pastor Amund Helland Madsen vart sett til sjukehusprest i Bergen. — Tysnes soknekall vart ledigt, med di prost B. G. Zachariassen frå 1. november vart sett til pleieheimsprest i Bergen. — Vossestrand soknekall vart ledigt, med di sokneprest Erling Ulltveit den 10. november vart konstituert som stiftskapellan og ungdomsprest i Oslo bispedøme. — Hjelpeprestombodet ved Domkyrkja vart ledigt, med di pastor Sigurd Bulien den 17. november vart utnemnd til sokneprest i Rygge. — Borgund residerande kapellani vart ledigt, med di res. kap. Håkon Birkeland den 15. desember vart utnemnd til sokneprest i Bolsøy i Romsdal. — Norddal soknekall vart ledigt, med di sokneprest Johan R. Ofstad den 15. desember vart utnemnd til sokneprest i Strand, Rogaland. — Det vert i alt ein tilgang av 10 nye prestar, og ein frågang av 10 prestar, medan 4 prestar vart utnemnde til nytt embete innan bispedømet.

Til ny prost i Hardanger og Voss er utnemnd sokneprest O. Sortland, Odda. Til ny prost i Nordhordland er utnemnd sokneprest O. Thorseth. Til prost i Ytre Sogn er utnemnd sokneprest O. Bugge Nundal, Lavik. Til ny prost i Indre Sogn er utnemnd sokneprest R. Torvanger, Sogndal. — Som prost i Indre Sogn er konstituert sokneprest Svein Medhus, Jostedal. Som prost i Midhordland er konstituert sokneprest S. Osnes, Askøy. Som prost i Osterøy er konstituert sokneprest L. Klaastad, Haus. Som prost i Nordre Sunnhordland er konstituert sokneprest Knut Sellevold, Kvinnherad.

Ved årsskiftet stod desse kall ledige: Hafslo, Hamre og Fana soknekall, Fana hjelpeprestombod, Fana kallskapellani, hjelpeprestombodet i Årstad, Bergen, Tysnes soknekall, Vossestrand soknekall, hjelpeprestombodet ved Domkyrkja, Bergen, Borgund residerande kapellani og Norddal soknekall, i alt 11 prestekall.

Stiftskapellanar. Stiftskapellan Nils Trengereid var hjelpeprest i Høyanger til 10. januar. Frå 6. februar—6. mars vikarierte han for sokneprest Valkner, Skånevik, og frå 7. mars—15. mai var han sjukevikar for res. kap. Eckhoff, Breim. Frå 16. mai—30. juni var han sjukevikar for sokneprest Løvoll, Eid. Frå 1. juli—1. oktober vikarierte han for res. kap. Håkon Birkeland, Borgund; frå 15. oktober—15. november for sokneprest Kallhovd, Jølster; frå 24. november og ut året for sokneprest Strøm Nilsen, Bruvik, som er sjukmeld. — Stiftskapellan Sverre Riisøen var frå 10. januar—5. februar hjelpeprest i Høyanger. Frå 28. februar og året ut var han vikarierande hjelpeprest i Fana. — Stiftskapellan K. Oudenstad var 1. januar—5. februar vikar for sokneprest Valkner, Skånevik, og frå 6. februar og året ut var han hjelpeprest i Høyanger. — A/S «Naco» som har gjevi pengehjelp til løn for vikarar for prestar, gjev no stønad til hjelpepresten sitt arbeid i Høyanger.

Kyrkjer, kapell, prestar. Talet på fast tilsette prestar er auka med ein hjelpeprest i Os—Samnanger i 1939 og ein sjukehusprest i Bergen. Det vert då: 91 soknеprestar (inklusive sjukehusprestar), 16 residerande kapellanar (inklusive ein kallskapellan), 9 hjelpeprestar, 3 stiftskapellanar, i alt 119 prestar. Hertil kjem prostihjelpeprestar i Midhordland, i Sogn og i Nordfjord; der er mellombils hjelpeprestar i Haram og i Sande på Sunnmøre, og klokkarprestar i St. Olav, Bergen, og i Odda. Her er 204 sokner og 244 kyrkjer og kapell.

Liturgi og salmebok. Nynorsk salmebok vart i 1939 innført i Holmedal sokn, Skånevik, og i Åkra sokn med Fjære kapell, — her vart òg innført nynorsk liturgi. I Fitjar sokn med Bekkjarvik kapell vart innført nynorsk liturgi. Nynorsk salmebok vart innført vidare i Lindås sokn, i Lygra sokn og i Hundvin kapell og i Myking sokn, — i alt Nynorsk salmebok i 8 kyrkjer og nynorsk liturgi i 5 kyrkjer. I den nye St. Markus kyrkje i Bergen vert brukt bokmålsliturgi og Landstads reviderte salmebok. Her er no 148 sokner med 171 kyrkjer som har nynorsk liturgi, 55 sokner med 66 kyrkjer har bokmålsliturgi, og 7 kyrkjer har båe former. Nynorsk salmebok vert brukt i 165 kyrkjer, Landstads gamle salmebok i 58 og Landstads reviderte i 21 kyrkjer.

Visitasane i dei tri sokner i Bergen: Krosskyrkja, Sandvika og Johanneskyrkja. Som det går fram av dei vedlagde visitasmeldingar, vert det gjort eit godt og trufast arbeid av prestar, klokkardiakonar og mange andre menn og kvinner som er varmhjarta for Guds rikes sak og for vårt folk og vår kyrkje. Nattverdsøknaden er stor — til å vera i ein stor by —, 10—20 % av folketalet. Kyrkjesøknaden er meir ujamn, serleg er det oftast for lite folk ved kveldsmessene. Folk går heller på andre møte om kvelden. I Ytre Sandvika trengst det å få ei interimskyrkje eller eit samlingshus for kyrkjearbeidet, då det bur

folk 5—6 km. utetter Hellevegen utanfor Sandvikskyrkja. Det er også i høg grad bruk for eitt kyrkjehus *til* for denne store kyrkjelyden med 15 000 menneske, omfram kyrkja med sine 700 sitjeplassar. Kyrkjearbeidet i Bergen ber merke av kjærleik, offervilje og truskap hjå ein mindre, fast krins av brennhuga kvinner og menn. Den store mengda av folket vert nok døypte, konfirmerte, ektevigde og jordfeste på kyrkjeleg vis; men dei kjem *ikkje* jamnt og samt til kyrkje og samlingshus. Og det har *ikkje* vori nokor serleg kristeleg *vekkjing* her dei seinare åra. Men folket er vake og fylgjer levande med i dei dagsaktuelle hendingane, som elles *ikkje* har vori kveikjande til det *gode* det siste året.

Sund og Fjell er gode kyrkjebygder i Øygarden, med trauste og iduge ibuarar. Her er i båe desse soknekall sterkt og rikt kristenliv, — i Fjell mykje knytt til og samla om dei mange bedehusa, — i Sund meir knytt til og samla om kyrkja. Men òg i Fjell er folket glade i vår kyrkje, og emnar no på ei større vøling av den eine store soknekyrkja, som har komi noko i forfall. Nattverdsøknaden er høg i båe desse soknekalla, og det vert gjort eit stort og oppofrande arbeid for all Guds rikssak.

I Bruvik er det heile 5 kyrkjer med to prestar, og soknekallet femner vidt over heile indre Sørfjorden og Osterøya og går heilt opp til Dale mellom fjella. I alle kyrkjene er det stor kyrkjesøknad, og ein nattverdsøknad på om lag 25 % av folketalet. I Bruvik ligg Ulvsnesøya skuleheim, som vi vitja, og tala til dei mange gutane der, som var kjekke og veloppseda. På Dale var det ei stor stemne for arbeidarar ved Dale fabrikkar og for bygdefolk. Der tala både kyrkjestatsråd Hjelmtveit og eg. Der var samla 1500—2000 menneskje. Bruvik herad har synt stor ihuge for kyrkja. Det løner hjelpepresten som det er *god* bruk for, og heradet har kosta den store Vaksdals-kyrkja, og skal no taka i ferd med å byggja ny kyrkje på den store fabrikk-staden Dale.

I Ullensvang har den materielle kulturen i den siste mannsalderen stått høgare enn den åndelege kulturen. Arbeidslivet og framgangen er det berre godt å segja om; men kristenlivet har vori heller veikt. No tykkjest det vera noko meir samling om Guds ord i visse grender, og misjonsarbeidet har hatt noko framgang. Ved visitasen vart vigsla den oppattbygde høgskulebygnaden på Hordatun folkehøgskule. Her var møtt fram vel 700 menneske, og folket synte stor samhug med denne gode og verdfulle skulen.

I Odda vart ein sers vel motteken, ikkje berre av kyrkjefolket, men av heile folket på denne store fabrikk-staden, og likeins av bygdefolket i kapellsokna Skare. Ein fekk ei velgjerande kjensle her, ikkje berre av eit intenst arbeidsliv, men òg av åndeleg framgang, og av aukande samarbeid og åndeleg samkjensle mellom folket. Her er god bruk for to prestar i arbeid, så heradet har gjort vel med å tilsetja også ein klokkarprest her.

I den vesle fjellbygda Vossestrand vert arbeidt mykje for dei ymse misjonane og for all Guds rikes sak.

Det same er tilfellet i dei tri bygdene i Sogn som eg fekk vitja i fjor: Årdal, Lærdal og Vik. I Årdal er det meir *vyrdnad* for kyrkja og Guds

ord enn eigenleg sterkt kristenliv. I Lærdal er det meir av gamal vekkjings-arv, og eit sterkare misjonsarbeid. I Vik tyktest ein kjenna *mest* av åndeleg kveik og framgang.

Men i Nordfjord — Davik og Gloppen — har ein meir heile folket med i kyrkje- og kristenlivet, og i arbeidet for Guds rike. Her er òg nattverdsøknaden mykje større, 30—50 % av folketalet. I Gloppen var det ein hugnad å vitja det store Firda gymnas, og få tala til den vakne og interesserte elevflokken der.

I Herøy på Sunnmøre er dei kyrkjelege og kristelege tilhøva sers gode, god kyrkjesøknad, stor nattverdsøknad og storfelt arbeid for dei ymse misjonane.

Det har vori ein hugnad å samlast med skuleborna og ungdomen som har møtt sers godt fram, og har vori kvikke til å svara i samtalar om trua og livet. Ved foreldre- og lærarmøte har vanleg ein av lærarane i bygda haldi eit godt og kunnigt foredrag om kristeleg barneoppseding og barneopplæring, med fylgjande samtale. Sokneråda arbeider godt og idugt i dei fleste sokner. — Det var ei serleg glede å få tala for om lag 6000 bygdefolk ved den store bondestemna på Voss i juni, og ved 100-års-jubileet for Stord lærarskule, saman med herr statsråd Hjelmtveit, for lærarar frå heile landet.

Gud halde si sterke og vernande hand over vårt land og folk og vår kyrkje.

Årsstatistikken syner framgang i talet på nattverdgjester med om lag 1000 for Bergen, og auking i offer og kollektar frå kr. 184 000,— i 1938 til om lag kr. 199 000,— i 1939 for heile bispedømet. Men samanlagt for heile bispedømet er det ein nedgang i talet på nattverdgjester med om lag 1000 frå vel 79 000 til vel 78 000 nattverdgjester. Medan talet på nattverdgjester har auka i Bergen, har det då minka i ymse bygder; men på Sunnmøre, i Nordfjord, Sunnfjord og noko i Hordaland er det stor kyrkje- og nattverdsøknad, då mindre i ymse sokner i Sogn og i Hardanger.

Sjømannsmisjonen — som alt vårt store og vidgreinte misjonsarbeid — har hatt ei hard pårøyning ved krigsstoda i verda og dei mange nye krav til vårt folk og samfund som denne stoda fører med seg. Våre sjømenn er atter serleg hardt ute i fåresona. Dei fortener difor vel den hjelp og den hyggje og kveik som dei får i våre sjømannsheimar og i våre sjømannskyrkjer i dei framande hamnene. Dei mange gode menn og kvinner som arbeider for Sjømannsmisjonen, gjer difor ei sers god og verdfull teneste for våre djerve og modige sjømenn.

Årsstatistikk for Bjørgvin bispedøme 1939:

Gudstenester	8 104
Messefall	139
Møte ved presten	11 652
Lekmenn preika ved vanlege gudstenester	249
Sjukevitjingar (og soknebod)	23 040

Vitjingar i sjukehus, gamleheimar, fengsel		2 386
Skulevitjingar		582
Kor ofte nytta «fri tekst»		68
Fødde (etter folkeregisteret)		7 754
Av dei utanfor ekteskap		209
Døypte		7 173
Konfirmerte		7 992
Underviste, men ikkje konfirmerte		42
Konfirmantar til altars		4 868
Ekteskap ved kyrkjeleg vigsle		3 183
Ekteskap ved borgarleg vigsle		360
Nattverdgjester i kyrkja	71 974	
Nattverdgjester ved møte	1 764	
Nattverdgjester ved soknebod	4 477	
Nattverdgjester ved godkjende lekmenn	1	
Nattverdgjester i alt		78 216
Jordfeste		4 505
Innmelde i kyrkja		56
Utmelde or kyrkja		170

Innkome ved offer og kollekt i kyrkja kr. 198 720,79.

Den 21. februar 1940. *Andreas Fleischer.*

VI. NIDAROS BISPEDØMME 1939

Bispedømmets geistlighet: I 1939 inntraff intet *dødsfall* blandt prester i bispedømmet.

2 prester blev meddelt *avskjed* i nåde ved oppnådd aldersgrense: sogneprest i Kristiansund, prost i Ytre Nordmøre, Oskar Grasmo, og forrettende hospitals- og fengselsprest i Trondheim John Stene. — Prost Grasmo er født 1869 i Eidskog, student 1888, cand. theol. 1901. Før sin embedseksamen var han i flere år lærer; 1901—1910 sekretær i Kristiansunds ynglingeforening m. v. og blev i denne tid ordinert. 1910 blev han sogneprest i Vardø, 1920 res. kap. ved Korskirken, Bergen, 1929 sogneprest i Kristiansund og fra 1931 tillike prost. Han fratrådte sine embeder 11. juli. — Pastor Stene er født i Byneset 1869, blev uteksaminert fra Klæbu seminar 1888; efter et par år ved Universitetet i Oslo, blev han i 1900 uteksaminert fra Misjonsskolen i Stavanger, ordinert 1901 og derefter misjonær på Madagaskar til 1908, derpå virket han i Misjonsselskapets hjemmearbeide, blev i 1919 bestyrer av en bibelskole i Trondheim og senere av Nidaros lærerskole til den blev nedlagt i 1929. Derefter betjente han stillingen som hospitals- og fengselsprest i Trondheim til 1939.

Befordret til nytt embede innenfor bispedømmet blev 7 prester: sogneprest i Grong, prost i Indre Namdal prosti, Oluf Ludvig Jenssen, utnevnt til sogneprest i Norderhov, og sogneprest i Bolsøy Erik Thorleif Bjertnæs Sundby, utnevnt til sogneprest i Mandal.

Befordret til nytt embede innenfor bispedømmet blev 7 prester: sogneprest Nils Hov, Bjørnør, til sogneprest i Åfjord; stiftskapellan Mauritz Løge til sogneprest i Bjugn; sogneprest Aksel Fikkan, Vikna, til sogneprest i Selbu; sogneprest Ole Børset, Øvre Stjørdal, til sogneprest i Meldal; sogneprest Ola Røkke, Rennebu, til sogneprest i Grong; stiftskapellan Arne Sandvei til sogneprest i Rennebu; og sogneprest Ole Olsen Hovde, Byneset, til sogneprest i Kristiansund.

Utnevnt til embeder i bispedømmet uten før å inneha sådant blev 5, nemlig de ordinerte prester Sverre Severin Stoltenberg, utnevnt til sogneprest i Stangvik; John Stoltenberg Garpestad, tidligere førstelærer ved Bodsfengslet, utnevnt til stiftskapellan; Torjus Drengson Lunden til sogneprest i Bjørnør; Ove Andreas Knarlag, utnevnt til sogneprest i Edøy, som han i flere år hadde bestyrt som konstituert; og Håkon Birkeland, res. kap. i Borgund, til sogneprest i Bolsøy.

Prostebestalling blev meddelt: sogneprest i Øksendal I. N. K. A. Seljedal til prost i Indre Nordmøre prosti; og sogneprest i Stadsbygd O. O. Frid til prost i Nord-Fosen.

Det var således i årets løp en avgang på 4 og en tilgang på 5 prester, hvorfor antallet av ledige embeder gikk ned fra 6 til 5, nemlig følgende: Vikna, Øvre Stjørdal og Byneset sognekall, hospitals- og fengselsprestembedet i Trondheim og et stiftskapellanembede. Hjelpepreststillingen i Grong (og Lierne) besettes fremdeles kun på åremål og blev i 1939 fremdeles betjent av ordinert prest Færøvik.

Intet nytt embede er oprettet i årets løp, så prestestillingene i bispedømmet er fremdeles 100. Hertil kommer dog prostihjelpepresten i Indre og Ytre Namdal prostier, 3 ordinerte prester uten stilling, men benyttet til leilighetsvis bestyrelse av ledige embeder, samt såvidt jeg vet, 16 ordinerte prester ansatt i de frivillige organisasjoners tjeneste.

Som bestyrer av ledige embeder eller vikarer for permitterte prester har foruten stiftskapellanen i årets løp følgende prester gjort tjeneste: Starkad Finsås, S. Sletten, J. A. Naas, L. Brevik, A. J. Kvam, L. Kvam, A. Hernes, B. Pollan, O. A. Knarlag, B. Bonsaksen, E. Trosterud. Flere av dem har velvillig vært stillet til rådighet av de frivillige orginasasjoner for kortere eller lengere tid.

Geistlighetens arbeide: Biskopen: Det har i det forløpne år vært 2 presteordinasjoner, i Domkirken 29. mars, da Balser Antonius Bonsaksen, ansatt i Santalmisjonen, blev ordinert, og i Øre hovedkirke 28. juli, da Rikvald Sigtrygg Skaaheim, ansatt ved Nordmøre ungdomsskule, blev ordinert for — ved siden av sin lærerstilling — å virke blandt ungdom på Nordmøre. Det var ved denne siste ordinasjon en meget stor tilslutning, ikke bare fra Øre, men også fra nabobygdene, og det hadde ganske sikkert sin betydning — kirkelig sett — at jeg efterkom menighetsrådets og ungdomsskolens anmodning om å holde den i Øre kirke.

Ingen *kirkeinnvielse* fant sted, da de to kirkebygg i Hasselvika og i Hessdalen ennu ikke var fullført. Derimot innvidde jeg efter anmodning fra menighetsrådet søndag 6. august forsamlingshuset i nybrottkolonien på Nerskogen i Rennebu. Det var en veldig tilstrømning av

mennesker fra nær og fjern, så bare en mindre del kunde delta ved gudstjenesten i huset; derfor holdtes efterpå et friluftsmøte for alle.

Visitas blev holdt i 13 prestegjeld: Ilen menighet i Trondheim, Vestnes, Eid, Kristiansund, Øksendal, Sunndal, Hemne, Opdal, Stod, Snåsa, Namsos, Vikna og Leka prestegjeld; dessuten besøkte biskopen Ringvål sanatorium, da det ikke var blitt anledning til å gjøre det ved visitasen i Melhus i 1937. Som vanlig holdtes gudstjeneste i samtlige kirker og kapeller, ialt 48 gudstjenester og opbyggelige møter. Ved 40 gudstjenester var det samtale med ungdom og skolebarn, i almindelighet begynt av presten eller en lærer og fortsatt og avsluttet av biskopen. Ialt deltok ca. 2 700 barn og unge i samtalene. Man fikk omtrent det samme inntrykk av kunnskaper og forståelse som vanlig, slett ikke dårligere. Det blev holdt 11 lærermøter, nemlig i alle prestegjeld utenfor Trondheim undtagen Snåsa hvor de allerfleste lærere var bortreist i ferien. Ialt deltok 177 lærere og lærerinner. I Ilen menighet blev avlagt 4 skolebesøk hvorunder biskopen påhørte undervisningen i kristendomskunnskap og talte til barna i folkeskolen og middelskolen i 20 klasser. I Kristiansund blev avlagt 7 skolebesøk på folkeskolen og den høiere skole i tilsammen 24 klasser. Jeg tror jeg tør si at særlig besøkene i folkeskolen er til glede for barn og lærere og for biskopen. Det blev holdt ialt 14 menighetsmøter. Om disse og om visitasene forøvrig henvises til medfølgende utskrifter av visitasprotokollene. Tilslutningen til gudstjenester og møter var gjennemgående som sedvanlig meget god. Med året 1939 avsluttet jeg den annen runde av visitaser i min embedstid og påbegynte den tredje.

Prostene deltok som vanlig i de fleste visitaser, og jeg er meget takknemlig for at Kirkedepartementet stillet sig så velvillig når det gjaldt dekningen av deres reiseutgifter; disse er forøvrig ikke store, da skyssutgiftene oftest blir de samme enten prosten er med eller ikke.

Foruten å delta i det frivillige kristelige arbeide og i presteforeningens møter her i Trondheim, prekte jeg ved åpningsgudstjeneste i Egge kirke efter restaureringen, deltok i fellesmøte i Stangvik for menighetsrådene i Indre Nordmøre, og deltok 23.—28. august i det 7. nordiske bispemøte på Fritzøehus. Søndag 3. november forrettet jeg høimesse i Levanger ved Lærerskolens 100årsjubileum og 22. og 23. november deltok jeg i «World Alliance»s nordiske regionalkonferanse i Oslo.

Prestenes arbeide. Årets statistikk viser følgende tall:

	1939	1938	1937
Gudstjenester	6 504	6 455	6 313
Religiøse og kirkelige møter ved presten	9 406	9 344	9 508
Sykebesøk m. v.	13 521	13 163	11 899
Anstaltbesøk	2 826	2 841	2 359
Skolebesøk	317	429	424

Messefallenes antall var 172, noget mindre enn det foregående år og

ikke fullt 2 for hver prest, mens antallet av frivillige ekstraordinære gudstjenester er langt større.

Kirkesøkningen. Efter det på visitasene oplyste og efter hvad det ellers er berettet, er kirkesøkningen omtrent uforandret. Enkelte steder er det dessverre litt nedgang, men andre steder kan dog opvise nogen fremgang.

Nattverdsøkningen. Et gledelig trekk i statistikken for 1939 er en ganske betydelig stigning som langt opveier den lille nedgang som året 1938 viste. Det samlede antall nattverdgjester var 42 923, mens det i 1938 var 40 582 og i 1937 41 912. Den økede nattverdsøkning kommer dog neppe av at det er flere av menighetslemmene som går til alters, men den beror vesentlig på at de som er nattverdgjester nu kommer oftere enn før. Det viser sig at det på flere steder er nokså mange konfirmanter som ikke kommer til nattverdbordet. Det henger vel dels sammen med at en del av dem tar det alvorligere enn før; dette er jo bare bra, men det samme alvor burde jo også komme frem ved selve konfirmasjonen, og det er noget nedslående ved at man ikke får ført de unge frem til målet, menighetens nattverdbord. Utenfor kirkehuset blev nattverden utdelt til 3 018, omtrent som før. Her er fremdeles ingen legmann beskikket som nattverdforvalter.

De *offentlige bidrag* til prestenes arbeide har i 1939 vært de samme som tidligere: *Reisebidrag* til enkelte prester i vidstrakte og vanskelige distrikter kr. 800,00, fordelt mellem 12 prester. Til *fiskeværbetjening* kr. 600,00, fordelt på 12 prestegjeld. Til *geistlig betjening av militære øvelsesplasser* kr. 300,00, fordelt på 4 ekserserplasser. Det siste beløp er som jeg oftere har fremholdt, helt utilstrekkelig. Regnskaper for samtlige disse bidrag er sendt Departementet 30. oktober f. å. og godkjent.

Bispedømmerådet og menighetsrådene. Bispedømmerådet hadde møte i Trondheim 15. og 16. mars. Her behandledes en rekke saker av hvilke flere er forelagt Departementet; forøvrig tillater jeg mig å henvise til vedlagte eksemplar av den rundskrivelse som efter møtet blev utsendt til menighetsrådene. Likeledes vedlegges et eksemplar av 2 andre rundskrivelser, henholdsvis om helligdagslovgivningen og om dannelsen av folkeoplysningsråd og studieringer som bispedømmerådet sendte ut. Litt reisevirksomhet blev utført av et par av rådets medlemmer; men ellers fant man ikke å kunne opta nogen større forkynnervirksomhet eller ansette nogen fast arbeider. Bispedømmerådet finner det tjenligst at man her ordner sig prostivis.

Prostiråd er nu valgt i 9 av de 15 prostier i bispedømmet, og flere av dem har holdt fellesmøter i årets løp. Nogen ny prostihjelpeprest er ikke ansatt, men de to Innheradsprostier forhandler om ansettelse av en felles arbeider.

Menighetsråd. Som følge av loven av 12. mai 1939 blev disses funksjonstid forlenget fra 3 til 4 år, hvorfor valg først blir avholdt høsten 1940. De avholdte fellesmøter synes å virke stimulerende på menighetsrådene.

Salmebokbytte. Landstads reviderte salmebok blev i 1939 innført

i 3 sogn: Eid hovedsogn, Bremsnes annekssogn i Kvernes, og Tustna annekssogn i Halsa. Nynorsk salmebok blev innført i Fiksdal anneks av Vestnes prestegjeld. Hermed er Landstads reviderte salmebok innført i 140 sogn og menigheter, nynorsk i 23, mens 12 ennu benytter Landstads oprindelige salmebok. I et par menigheter er besluttet avholdt endel årlige gudstjenester med nynorsk liturgi, men forøvrig er stillingen her uforandret. Kirkesangforbundet fortsetter interessert sitt arbeide, og «allsangsaftener» er blitt avholdt flere steder for å innøve salmemelodier.

Det frivillige kristelige arbeide. Ved offer og kollekt i kirkene innkom til frivillig arbeide i 1939 kr. 105 752,59, en betydelig stigning fra 1938 da der innkom kr. 95 288,79. Formentlig skyldes dog den store stigning ikke minst ofring til «Finnlandshjelpen». Vårt folk viser her en virkelig offervilje. Foruten det her nevnte beløp er selvfølgelig også i 1939 betydelige midler innsamlet til hjelp for syke og fattige, til kirkebygg og kirkerestaurering og til menighetshus.

Ennu meget større beløp blir innsamlet og forvaltet gjennem de frivillige kristelige organisasjoner. De innberetninger jeg har fått fra disse, går ut fra at inntekten har holdt sig omtrent uforandret og at arbeidet fortsetter i samme omfang som før og efter de samme linjer. Endel nye foreninger er stiftet, og de gamle arbeidere og foreningsmedlemmer viser sig trofaste, men nogen større fremgang kan det ikke pekes på. Vi har ikke fra nogen kant hørt om nogen større vekkelse, og det ser ikke ut til at de alvorlige tider ifjor høst og ivinter har hatt nogen særlig sterk virkning på sinnene. Det kan nok være stor tilslutning ved spesielle anledninger, men til vanlige opbyggelsesmøter er det ikke lett å samle folk. Og det er derfor ikke underlig om man begynner å overveie muligheten av nye arbeidsmåter.

Kirkene. I 1939 er ingen nye kirker innvidd, så kirkehusenes antall er fremdeles 224, medregnet bedehuskapeller o. l. Flytningen av Bakke kirke i Trondheim er endelig utført, men innredningsarbeidene vil først bli ferdige til høsten 1940. Inntil videre benyttes menighetshuset som interimskirke. Interessen for restaurering og utsmykning av kirker fortsetter å være sterk, og offerviljen er ikke liten. Øinene er endelig også blitt oplatt for at kirkegårdene må bringes i sømmelig stand. Jeg viser her til hvad jeg uttalte i min forrige årsberetning.

Kirkenes bruk. Jeg har allerede nevnt at kirkesøkningen ikke synes å være bedret, og på flere steder klages over at ved siden av sporten som holder ungdommen borte fra søndagsgudstjenesten, bevirker også radiogudstjenestene at adskillige blir hjemme, særlig når vær og føre er mindre innbydende. Som det vil sees av den meddelte statistikk, er gudstjenestenes antall steget litt. Foruten gudstjenester og aftenmøter ved menighetenes egne prester, har med menighetsrådets tillatelse fremmede prester og legfolk benyttet kirkene til gudstjenester og opbyggelsesmøter samt til kirkekonserter i alt 387 ganger, en fortsatt nedgang fra 1938 da tallet var 427; det henger formentlig delvis sammen med at man allerede fra høsten av måtte

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld eller menighet Prosti	Fødte		Døpte	Konfirmanter	
	ialt	utenfor ekteskap		konfirmert	ikke konfirmert
Domsognet	29	3	74	294	0
Vår Frue kirke	17	2	40	161	0
Ilen	74	6	21	101	0
Bakklandet	28	5	42	214	0
Lademoen	28	4	55	203	0
Hospitalskirken	0	0	0	0	0
Døvemenigheten	0	0	0	15	0
E. C. Dahls stiftelse	853	80	600	0	0
Nidaros domprosti	1029	100	832	988	0
Vestnes	59	1	64	84	0
Eid	19	1	21	17	0
Grytten	60	1	64	76	0
Nesset	56	2	61	43	0
Veøy	31	1	39	39	0
Indre Romsdal prosti	225	6	249	259	0
Bolsøy	74	5	82	86	0
Molde	132	5	73	55	0
Aukra	94	5	98	106	0
Fræna	38	5	41	52	0
Bud	65	3	63	86	0
Ytre Romsdal prosti	403	23	357	385	0
Kvernes	150	12	134	172	0
Kristiansund	259	29	244	326	3
Halsa	28	3	33	43	0
Aure	59	5	64	98	0
Edøy	66	5	61	83	0
Ytre Nordmøre prosti	562	54	536	722	3
Øre	42	4	38	40	0
Tingvoll	82	3	83	93	0
Øksendal	18	1	18	17	0
Sunndal	25	1	29	23	0
Stangvik	62	4	62	50	0
Surnadal	45	3	45	66	0
Rindal	39	5	40	60	1
Indre Nordmøre prosti	313	21	315	349	1
Hemnè	88	2	92	112	0
Hitra	89	5	91	114	0
Frøya	137	10	118	179	1
Ørland	100	10	99	86	0
Sør-Fosen prosti	414	27	400	491	1
Stadsbygd	107	12	93	138	0
Bjugn	99	13	101	123	0
Åfjord	70	7	67	76	0
Bjørnør	84	7	69	90	0
Nord-Fosen prosti	360	39	330	427	0

NIDAROS BISPEDØMME FOR 1939.

Ekteskap		Nattverdgjester		Jordfestede	Innmeldt i kirken	Utmeldt av kirken	Innkommet ved offer eller kollekt	Antall menighets-lemmer ved folketellingen 1930
kirkelig	borgerlig	ialt	utenfor kirken					
322	18	1835	85	159	4	9	5076,90	11265
89	18	ca.1785	135	114	0	4	4834,00	10251
70	10	549	10	73	0	5	1335,41	7042
129	22	1257	90	104	2	1	2433,35	12717
136	25	1413	45	107	12	8	1745,47	13502
0	0	1203	59	12	0	0	0,00	(efter folketel-lingen 1/11 1932)
3	0	121	1	0	1	0	165,35	
0	0	0	0	0	0	0	0,00	—
								1930
749	93	8163	425	569	19	27	15590,48	52842
45	0	379	59	50	0	0	953,45	4022
11	0	328	81	12	0	0	700,91	1457
41	0	515	20	39	1	0	2449,20	3728
28	0	815	10	33	0	1	2497,48	3163
15	0	345	18	19	0	0	1167,82	2188
140	0	2382	188	153	1	1	7768,86	14558
36	2	1181	21	50	0	0	4042,95	5044
59	1	411	42	31	0	0	2891,18	3132
29	0	765	64	35	0	0	2100,59	4665
14	1	182	23	38	0	2	213,73	3032
30	0	396	32	39	0	0	631,00	3573
168	4	2935	182	193	0	2	9879,45	19446
53	1	506	96	103	0	0	1800,00	8675
130	10	3313	123	173	1	4	4771,87	15777
16	0	588	27	40	0	0	1313,39	2892
23	0	410	44	54	0	0	1036,44	4622
30	1	566	4	35	0	0	824,51	3933
252	12	5383	294	405	1	4	9746,21	35899
18	0	455	38	41	0	0	834,03	2493
44	0	602	32	40	0	0	1160,57	4221
5	0	85	0	10	0	1	184,00	925
11	0	148	7	21	0	0	1767,77	1759
22	0	214	6	33	0	0	988,24	3047
16	0	327	8	28	0	7	831,24	3088
21	0	899	53	20	0	0	755,45	2457
137	0	2730	144	193	0	8	6521,30	17990
28	0	493	5	74	0	1	1104,25	5102
40	0	834	32	65	0	4	975,39	5267
31	0	878	57	70	1	3	924,22	6989
31	1	856	149	55	1	1	1547,73	4706
130	1	3061	243	264	2	9	4551,59	22064
39	1	1176	107	72	0	1	3689,11	5935
25	0	232	15	69	2	11	546,21	4823
18	0	556	28	53	0	3	1267,85	4329
13	0	318	19	49	0	5	755,23	4991
95	1	2282	169	243	2	20	6258,40	20078

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld eller menighet Prosti	Fødte		Døpte	Konfirmanter	
	ialt	utenfor ekteskap		konfirmert	ikke konfirmert
Børsa	32	5	44	49	1
Orkdal	213	27	147	159	0
Meldal	93	16	93	109	0
Rennebu	34	3	37	47	0
Opdal	80	8	73	74	0
Orkdal prosti	452	59	394	438	1
Røros	66	9	67	74	0
Haltdalen	73	11	74	99	0
Støren	98	6	97	134	0
Melhus	114	12	115	133	0
Gauldal prosti	351	38	353	440	0
Byneset	39	7	35	54	0
Strinda	160	14	173	251	0
Malvik	55	3	53	48	0
Klæbu	29	5	25	42	0
Selbu	64	4	71	101	0
Strinda prosti	347	33	357	496	0
Øvre Stjørdal	94	4	92	103	0
Nedre Stjørdal	121	7	127	135	0
Frosta	92	8	81	79	1
Leksvik	61	1	60	62	0
Stjørdal prosti	368	20	360	379	1
Skogn	62	2	79	94	1
Levanger	172	7	69	95	0
Verdal	85	9	114	162	2
Ytterøy	45	4	68	60	0
Sør-Innherad prosti	364	22	330	411	3
Inderøy	68	4	69	101	0
Sparbu	67	3	68	87	0
Steinkjer	71	3	70	100	0
Beitstad	78	5	109	130	0
Stod	43	2	46	41	0
Nord-Innherad prosti	327	17	362	459	0
Snåsa	39	3	44	49	0
Lierne	26	1	26	44	0
Grong	82	5	90	120	0
Overhalla	45	3	61	57	0
Namsos	216	10	105	117	0
Indre Namdal prosti	408	22	326	387	0
Flatanger	32	4	31	36	0
Fosnes	36	4	40	54	0
Kolvereid	66	2	74	77	0
Nærøy	27	3	33	40	0
Vikna	76	4	61	54	0
Leka	36	1	35	47	0
Ytre Namdal prosti	273	18	274	308	0
Nidaros bispedømme	6196	499	5775	6939	10

NIDAROS BISPEDØMME FOR 1939.

Ekteskap		Nattverdgjester		Jordfestede	Innmeldt i kirken	Utmeldt av kirken	Innkommet ved offer eller kollekt	Antall menighets-lemmer ved folketellingen 1930
kirkelig	borgerlig	ialt	utenfor kirken					
29	0	486	27	38	2	0	1626,97	3224
66	0	490	64	84	0	1	1631,52	7264
37	2	490	51	63	1	0	1629,87	5013
20	2	572	46	30	0	0	604,36	2398
35	0	507	14	59	2	9	1547,32	4224
187	4	2545	202	274	5	10	7040,04	22123
54	2	270	2	37	0	4	1829,00	5025
47	0	697	32	55	0	0	1149,60	5052
52	1	508	4	81	0	0	2611,20	7151
59	3	471	50	67	1	0	1813,24	7019
212	6	1946	88	240	1	4	7403,04	24247
17	0	212	34	38	0	0	540,99	2570
103	27	520	70	140	1	10	1839,90	17185
35	1	406	19	36	0	0	1067,36	3460
14	0	183	12	28	0	0	652,62	2497
35	0	581	30	75	0	2	1262,51	5146
204	28	1902	165	317	1	12	5363,38	30858
45	0	397	26	78	0	0	920,05	5302
64	3	713	81	93	0	2	2693,13	7109
53	0	613	72	59	0	5	2319,92	4695
18	0	970	169	35	0	2	1046,54	2886
180	3	2693	348	265	0	9	6979,64	19992
32	1	261	36	40	0	0	1101,06	3629
30	1	644	33	53	3	0	1871,86	4323
67	0	454	51	84	1	1	809,88	7108
12	0	253	26	41	0	3	424,19	3343
141	2	1612	146	218	4	4	4206,99	18403
44	0	455	93	51	1	0	570,44	4456
33	0	304	23	50	0	0	1900,32	4514
53	1	531	36	60	1	1	1896,14	4679
51	2	337	50	52	0	0	730,73	5068
12	0	152	10	30	0	0	664,00	2388
193	3	1779	212	243	2	1	5761,63	21105
24	0	142	11	42	1	0	174,60	2743
16	0	469	9	14	0	0	990,81	1793
29	1	382	4	58	0	0	319,47	5814
28	0	128	17	34	0	0	959,13	3128
71	2	722	60	50	1	2	2070,59	6514
168	3	1843	101	198	2	2	4514,60	19992
7	1	212	42	27	0	0	424,16	1881
14	0	177	11	26	1	2	566,77	2658
20	0	460	72	46	0	0	879,24	3201
14	0	179	22	29	0	0	1160,20	2163
25	3	385	18	32	0	4	886,41	3503
13	0	254	46	26	0	1	250,20	2059
93	4	1667	211	186	1	7	4166,98	15465
3049	164	42923	3018	3961	41	120	105752,59	355062

spare på brensel. Det er dog først efter nyttår at de alvorlige vanskeligheter her har meldt sig.

Legmenn holdt preken i prestens sted ved forordnede gudstjenester i alt 92 ganger; mens det var 101 det foregående år. Heri er ikke medregnet de antall ganger teologiske kandidater har fått adgang til å preke istedenfor presten.

Fri tekst for prekenen ved forordnet høimesse er innmeldt brukt 44 ganger, noget oftere enn i 1938.

Offentlig nattverdforvaltning utenfor kirkehuset er innberettet forrettet av prestene ialt 42 ganger, omtrent nøiaktig som året forut. Antallet av nattverdgjester utenfor kirkehuset er opgitt til 3 018, en liten nedgang fra det foregående år. Det er som tidligere uttalt sannsynlig at prestene ikke har skilt tilstrekkelig klart mellem offentlig nattverdforvaltning og sognebud.

Dissentersamfundene. Antallet av utmeldte av Den norske kirke var 120, en yderligere nedgang fra 1938, da tallet var 142. Innmeldelsenes antall var 41, året forut 40. De fleste utmeldelser faller på Trondheim og omegn og på Fosendistriktene, og de fleste innmeldelser er i Trondheim. Fordelingen av innmeldelser i kirken og utmeldelser er som nedenstående tabell viser:

Inn fra	*Ut til*	*Hvilket samfund*	*Inn fra*	*Ut til*	*Hvilket samfund*
1	55	Frikirken	10	9	Metodistkirken
3	0	Frimisjonen	4	23	Baptistene
8	55	Pinsevennene	1	1	Adventistene
0	1	Guds menighet	0	2	Den fri forsaml.
0	4	Smithvennene	0	5	Jehovas vidner
0	1	Mormonene	13	14	Intet samfund
1	0	Ikke opgitt			

Den kirkelige statistikk. Statistikken følger som særskilt bilag, og jeg skal til den få knyttet følgende bemerkninger:

Fødslenes antall er steget ganske sterkt fra 5 837 til 6 196, mens antallet av fødsler utenfor ekteskap er sunket fra 503 til 499. Stigningen i antallet av fødsler henger vel sammen dels med den økonomiske opgangstid, dels med at der har hevet sig så alvorlige advarende røster mot fødselsbegrensningen.

Antallet av døpte er steget fra 5733 til 5775. Jeg kan ikke gi annen forklaring på at stigningen her er så liten i forhold til stigningen i antallet av fødsler, enn at det visstnok henger sammen med at dåpen på E. C. Dahls stiftelse i Trondheim, hvor 853 av barnene blev født, fra oktober måned foreløbig blev innstillet på grunn av inntrufne sykdomstilfeller, således at et stort antall av de barn som blev født her i siste kvartal blir døpt noget senere enn vanlig når dåpen foregår på stiftelsen, og derfor først kommer med i statistikken for døpte i 1940.

Antallet av konfirmerte viste en overraskende stigning fra 6 884 til 6 939; det har jo ellers vært nedgang i de senere år i sammenheng

med det synkende fødselstall. Bare 10 av de unge som deltok i forberedelsen blev ikke konfirmert.

Antallet av andragender om fritagelse for fremleggelse av vaksinasjonsattest før konfirmasjon holdt sig omtrent uforandret, omkring 600. Siden nyttår er det meget få andragender på grunn av frykten for den økede smittefare. Forhåpentlig vil vi nu snart få en rimeligere ordning av vaksinasjonskontrollen.

Stigningen i antallet av ekteskaper var enda sterkere enn i 1938, nemlig fra 2 764 til 3 049, stiftet ved kirkelig vigsel; samtidig steg antallet av borgerlige ekteskaper fra 155 til 164.

Antallet av jordfestede var litt høiere enn i 1938, nemlig 3 961 mot 3 933. Fødselsoverskuddet var altså ganske betydelig.

Det er under alvorlige tider at nærværende årsberetning skrives. Også vårt land befinner sig nu i faresonen. Måtte vårt folk i denne tid søke sin tilflukt hos ham som er i stand til å føre oss frelst igjennem alle prøvelser som måtte forestå, så apostelens ord kunde gå i opfyllelse: Alle ting tjener dem til gode som elsker Gud.

J. Støren.

VII. HÅLOGALAND BISPEDØMME 1939

Biskop dr. Sigurd Normann døde i Tromsø den 4. desember 1939 — to år etter sin tiltredelse som biskop i Hålogaland. — Like før jul 1938 ble den dødelige sykdommen konstatert. Under en langvarig, smertefull behandling ble biskopen båret av forbønn fra en stor skare venner i Hålogaland. Mange som fikk besøke ham, bragte bud hjem om hans sterke, tillitsfulle tro. — I begynnelsen av november kom biskopen tilbake til Tromsø og håpet å kunne overta sitt embete ved nyttår. Men etter et tilbakefall med en ukes sykehusopphold døde biskop Normann stille og fredfullt. Bisettelsen fant sted i Tromsø domkirke den 7. desember. Han ble begravet på kirkegården i sin fødebygd Hamarøy den 10. desember. — Domprost Wollert Krohn-Hansen fungerte som biskop hele året.

I. *Prestene og deres virke.*

1. *Ordinasjoner:* 1) klokker ved Sortland kirke, Torodd Bakken i Sortland kirke 6. juni. 2) kretssekretær i Tromsø krets av Det norske misjonsselskap, Trygve Kvarme i Bardu kirke 2. juli.

2. *Presteskifte:* a. *Flyttet fra bispedømmet* er i årets løp: 1) sokneprest I. K. Sjaastad (fra Skjerstad til Vågå). 2) stiftskapellan R. Håskoll (til Askvoll). 3) hjelpeprest i Hadsel D. Zwilgmeyer: avskjed (styrer ledig embete i Bjørgvin).

b. *Innen bispedømmet flyttet:* 1) sokneprest V. Piene fra Beiarn til Øksnes (utnevnt 1938). 2) hjelpeprest i Skånland, Trondenes, R. Mørch til hjelpeprest i Ankenes, Ofoten (utnevnt 1938).

c. *Forflyttet til bispedømmet:* ingen.

KIRKELIG STATISTIKK FOR

Prestegjeld	Fødte	Utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmerte til alters	Ekteskap kirkelig	Ekteskap borgerlig
1. Bindal	60	9	55	50	0	50	19	0
2. Vik	46	3	45	56	0	56	17	0
3. Brønnøy	85	8	77	68	0	65	31	3
4. Velfjord	28	4	28	40	0	40	14	0
5. Vega	49	4	47	53	0	53	11	0
6. Tjøtta	58	8	65	55	1	55	21	0
7. Vefsn	145	16	129	164	0	164	75	2
8. Hattfjelldal	32	0	28	40	0	40	8	0
9. Hemnes	101	16	95	99	0	99	38	1
10. Mo	106	8	107	99	0	99	60	4
11. Herøy	85	19	85	90	0	90	23	2
12. Alstahaug	174	19	105	136	0	135	58	1
13. Nesna	86	11	89	77	0	72	40	0
14. Lurøy	69	6	71	52	0	52	14	2
15. Rødøy	66	8	52	39	0	30	15	0
16. Meløy	88	12	72	84	0	68	19	2
17. Gildeskål	102	7	93	72	0	72	32	0
18. Beiarn	40	6	26	50	0	50	20	0
19. Skjerstad	31	4	29	42	0	42	13	0
20. Saltdal	59	7	60	73	0	73	23	0
21. Fauske	124	15	100	126	0	124	62	4
22. Bodø	237	20	109	90	0	90	78	5
23. Bodin	65	6	95	101	0	101	63	0
24. Kjerringøy	7	1	7	8	0	8	5	0
25. Folda	78	9	80	104	0	104	38	0
26. Steigen	58	7	60	73	0	73	21	0
27. Hamarøy	45	2	28	59	0	59	29	0
28. Tysfjord	87	13	72	64	0	64	19	0
29. Ofoten	213	23	195	218	0	218	74	4
30. Narvik	204	21	151	235	0	225	119	11
31. Lødingen	101	5	70	71	0	71	32	0
32. Vågan	133	10	125	160	0	160	79	1
33. Gimsøy	36	6	42	40	0	40	8	0
34. Buksnes	170	24	164	149	0	149	46	0
35. Borge	89	5	92	90	0	88	53	1
36. Flakstad	99	14	81	62	0	60	14	2
37. Værøy	42	1	32	36	0	36	12	0
38. Hadsel	236	32	142	175	0	175	76	0
39. Bø	97	12	102	100	1	99	40	0
40. Øksnes	108	12	105	67	0	67	33	0
41. Sortland	66	7	93	92	0	78	48	0
42. Dverberg	126	9	147	62	0	62	52	0
43. Kvæfjord	60	5	37	43	0	35	25	0
44. Trondenes	300	23	206	217	0	217	149	13
45. Salangen	62	3	64	87	0	87	30	0
46. Ibestad	111	9	110	145	0	145	38	0
47. Bjarkøy	10	2	39	30	0	18	15	0

HÅLOGALAND BISPEDØMME FOR 1939.

Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester utenfor kirken	Nattverdgjester ved soknebud	Nattverdgjester ved godkjente legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Innmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Offer og kollekt i kirken
105	12	3	0	120 (5,3 %)	23	0	0	115,01
190	0	17	0	207 (8,4 »)	32	0	0	409,90
642	92	41	0	775 (19,0 »)	58	1	0	964,09
67	6	2	0	75 (4,7 »)	18	0	0	15,00
343	0	22	0	365 (15,0 »)	33	0	7	628,46
209	0	7	0	216 (6,8 »)	38	0	0	423,11
449	5	35	0	489 (6,3 »)	80	1	11	1027,48
114	14	10	0	138 (9,7 »)	9	0	7	115,73
304	0	22	0	326 (6,6 »)	56	0	3	585,61
271	0	5	0	276 (4,7 »)	49	1	11	534,34
89	5	5	0	99 (2,4 »)	46	0	3	180.30
599	13	73	0	685 (12,0 »)	53	1	2	1126,42
320	31	9	0	360 (7,6 »)	51	3	1	752,59
233	49	13	0	295 (8.3 »)	33	0	1	363,07
85	0	1	0	86 (3,6 »)	27	1	1	184,91
208	33	3	0	254 (6,6 »)	31	1	1	529,41
178	36	5	0	219 (5,0 »)	51	0	4	215,99
109	0	2	0	111 (5,0 »)	19	0	0	562,70
289	14	29	0	329 (12,0 »)	24	0	0	400.00
324	0	18	0	342 (9,0 »)	42	0	0	476.35
601	0	35	0	636 (9,1 »)	66	0	1	1021,59
1847	0	93	0	1940 (38,4 »)	69	1	6	2322,98
579	50	44	0	673 (11,0 »)	68	0	3	599,86
68	15	7	0	90 (12,0 »)	7	0	0	138,84
441	0	31	0	472 (10,8 »)	34	0	1	549,49
234	0	18	0	252 (7,6 »)	49	0	1	1053,48
596	0	19	0	615 (18,7 »)	41	1	2	648,84
142	91	9	0	242 (8,0 »)	40	0	1	162,05
1760	359	107	0	2226 (21,6 »)	89	2	2	1029,84
802	0	75	0	877 (9,2 »)	70	1	6	1508,38
223	29	29	0	281 (5,8 »)	31	1	4	211.27
511	58	38	0	607 (8,4 »)	79	1	2	1356,85
153	0	30	0	183 (11,6 »)	14	0	0	83,00
916	24	36	0	976 (15,8 »)	66	0	0	411,86
345	23	6	0	433 (9,5 »)	56	1	8	266,87
127	0	7	0	134 (4,2 »)	26	0	1	244,37
777	0	23	0	800 (47.0 »)	20	1	0	741 42
347	0	59	0	406 (4,2 »)	82	0	13	890 19
517	3	11	0	531 (11,2 »)	46	0	1	602.50
312	11	24	4	351 (8,9 »)	32	0	4	1047.42
317	0	30	0	347 (8,0 »)	44	4	2	1331,79
117	0	20	0	137 (3,0 »)	42	23	2	791,58
172	0	12	0	184 (6,5 »)	33	1	5	404,99
1329	86	106	0	1521 (11,5 »)	139	2	10	1968 00
340	0	31	0	361 (8.5 »)	50	1	0	702,73
353	44	21	0	418 (6 8 »)	82	2	0	955,39
171	0	15	0	186 (10,3 »)	12	1	0	261,46

KIRKELIG STATISTIKK FOR

	Fødte	Utenfor ekteskap	Døpte	Konfirmerte	Underviste, men ikke konfirmerte	Konfirmerte til alters	Ekteskap kirkelig	Ekteskap borgerlig
48. Lenvik	173	25	152	87	0	87	52	0
49. Berg	85	19	70	58	0	58	44	0
50. Tranøy	147	16	145	135	0	135	39	0
51. Målselv	130	10	133	117	3	116	59	0
52. Tromsø	302	34	173	185	0	92	151	10
53. Tromsøysund	142	10	165	157	0	154	114	1
54. Balsfjord	164	21	103	87	0	86	26	1
55. Karlsøy	87	8	60	60	0	60	25	2
56. Lyngen	188	25	205	159	0	159	50	0
57. Skjervøy	259	37	198	155	0	150	56	0
58. Loppa	101	15	94	61	0	61	16	0
59. Talvik	86	9	74	57	0	57	28	0
60. Alta	132	7	125	94	0	33	32	0
61. Kautokeino	33	8	34	29	0	29	12	0
62. Hammerfest	207	19	155	135	0	133	70	0
63. Måsøy	61	7	56	28	0	25	12	0
64. Kjelvik	93	15	63	56	0	55	30	0
65. Kistrand	43	3	33	67	0	67	22	0
66. Lebesby	52	14	46	18	0	18	20	0
67. Karasjok	43	4	36	24	0	24	12	0
68. Tana	147	18	105	69	0	69	46	2
69. Vardø	110	22	104	76	0	66	50	1
70. Vadsø	80	8	61	61	0	61	30	0
71. Nesseby	61	15	68	42	0	42	10	0
72. Sør-Varanger	303	48	257	110	1	105	117	5
	7703	888	6611	6270	7	6000	2930	80

d. *Nye prester ellers:* 1) sokneprest til Nesseby Sverre Raddum (utnevnt 1938). 2) sokneprest til Beiarn, Vegusdal Eriksen (styrt ledig embete i Hålogaland). 3) sokneprest til Kautokeino Jan Harr (styrt ledige embeter i Hålogaland). 4) sokneprest til Skjerstad E. Trosterud (styrt ledige embeter i Hålogaland og Nidaros). 5) hjelpeprest i Skånland I. Hoel, (reisesekretær i Nordland og Troms krets av Santalmisjonen).

e. *Assistenter:* 1) midlertidig hjelpeprest i Tana G. Dahl. 2) R. Kyllo en del av året i Kvæfjord, Ibestad og Lødingen. 3) E. Steinholt 3 mnd. i Skjervøy. 4) i Tysfjord ble B. I. Ingolfstad avløst av R. Solvik Nilsen. 5) J. Vonheim en tid i Tromsøysund. 6) klokker T. Bakken i Sortland.

Til å styre ledige stillinger ble brukt de ordinerte prestene Harr, Trosterud, Vegusdal Eriksen, Notø, Bø og Klette.

3. *Ved årets utgang stod følgende embeter ubesatt:* 1) Bodin resi-

HÅLOGALAND BISPEDØMME FOR 1939.

Nattverdgjester i kirken	Nattverdgjester utenfor kirken	Nattverdgjester ved sognebud	Nattverdgjester ved godkjente legmenn	Nattverdgjester i alt	Jordfestede	Innmeldte i kirken	Utmeldte av kirken	Offer og kollekt i kirken
359	0	17	64	440 (5,2 %)	77	8	3	258,50
198	5	7	0	210 (7,2 »)	29	0	1	272,78
628	30	31	0	689 (10,6 »)	68	0	4	866,00
237	32	29	0	298 (4,9 »)	72	0	2	668,15
1493	0	164	0	1657 (17,0 »)	120	4	3	1960,32
831	149	45	0	1025 (13,6 »)	80	1	5	1469,78
244	57	32	0	333 (9,0 »)	64	0	1	234,28
111	50	2	0	163 (4,0 »)	62	0	0	175,10
1479	86	40	0	1605 (20,8 »)	94	1	0	300,04
982	154	56	0	1192 (15,3 »)	89	0	2	719,50
439	102	19	0	560 (17,8 »)	39	0	0	360,00
586	7	17	12	622 (21,5 »)	38	0	1	767,23
548	24	29	0	601 (18,4 »)	46	0	1	641.03
305	38	21	0	364 (32,4 »)	6	0	0	169,82
474	6	104	0	584 (8,4 »)	89	3	2	933,19
97	50	4	0	151 (6,3 »)	39	0	1	25,00
207	20	10	0	237 (6,3 »)	46	2	2	361,95
679	130	18	0	827 (32,5 »)	42	0	0	41,00
93	32	43	0	168 (9,5 »)	24	0	0	94,25
457	25	19	0	501 (46,0 »)	20	0	0	239,59
516	177	89	0	782 (15,6 »)	58	0	7	496,00
306	0	18	0	324 (6,3 »)	64	0	3	512,04
642	129	13	0	784 (21,3 »)	52	0	16	681,99
403	68	18	0	490 (25,2 »)	23	0	1	350,91
381	42	68	0	491 (6,5 »)	63	1	7	606,00
31920	2516	2237	80	36753 (11,3 %)	3563	72	189	44121,96

derende kapellani (som kst. fungerer pastor L. Rolfsen). 2) Kateketembetet i Vadsø. 3) Kateketembetet i Hammerfest (kst. pastor Kåre Berg-Hansen). 4) Fauske kallskapellani.

4. *Bestalling som prost* i Sør-Helgeland prosti ble gitt sokneprest til Vega W. S. Castberg.

5. *Oppgaver og stillinger.* En ny midlertidig hjelpepreststilling ble opprettet i Sør-Varanger med tilskott av Det nordlandske kirke- og skolefond og av Opplysningsvesenets fonds særfond. Stillingen er ennå ikke besatt.

Reisebidraget for prester kr. 8 000,— ble fordelt som før. Det blir så altfor lite. Prestenes virksomhet lammes ved at de ikke kan reise mer i menighetene.

Fiskeværsbetjeningen ble utført som vanlig. Bevilget var som før kr. 5 200,—. Til denne tjeneste ble brukt 24 sokneprester. I Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms ble dessuten stasjonert 7 legmenn. Sokne-

presten i Gimsøy, Tønder tok som vanlig bopel i Henningsvær under vinterfisket og virket blant den store almuen der. Til fiskeværtjeneste ble også anvendt 3 stiftskapellaner en del av året: i Lofoten, Andenes og Ytre Tana. Fiskerne samles som før flittig til gudstjenester og oppbyggelser.

Feltpresttjenesten: På grunn av den minimale bevilgning: kr. 400,— tilsammen til 5 øvelsesplasser, har en som vanlig måttet la feltpresttjenesten utføres av styrerne for soldatheimene på de 3 plassene — en lærer og to kandidater. På Altagard og Nybergmoen har sokneprestene tjenstgjort.

Etter krigsutbruddet i begynnelsen av september ble en stor og stadig økende styrke innkalt til nøytralitetsvakt — særlig i Finnmark og Troms. Det gikk lang tid før de nødvendige midler ble stillet til disposisjon til ekstra feltpresttjeneste. Men oppgaven ble straks tatt opp av sokneprestene på de forskjellige steder etter biskopens direktiv. Både for hær og marine er det holdt en rekke gudstjenester og møter med stor tilslutning. Fungerende biskop besøkte Elvegardsmoen og talte for 4—500 soldater der.

For omkring 1 000 *finske flyktninger,* som i begynnelsen av desember kom inn over grensen i Øst-Finnmark og som ble spredt over bispedømmet, holdt prestene en rekke gudstjenester og møter med tolk. Finske bibler ble spredt blandt flyktningene.

II. *Biskopens virke.*

1. *Visitaser* ble ikke holdt i første halvår i håp om at biskop Normann selv skulle kunne overta sitt embete igjen.

I annet halvår ble holdt visitas i 11 prestegjeld, nemlig Talvik, Alta, Lødingen, Lurøy, Herøy, Velfjord, Bindal, Hattfjelldal, Gimsøy, Borge og Narvik.

Ved visitasene ble holdt 39 gudstjenester, hvorav jeg preket ved 22. Ved de andre talte jeg fra kordøren. Det ble holdt 19 visitasforedrag, 24 samtaler med barna. (På landet 488 gutter og 677 jenter — i Narvik tilsammen 1 660! I alt 2 825 barn). 11 lærermøter, 11 møter med menighetsråd. Til dette kommer taler, andakter, besøk i sykehus o. l. og i skoler. — Prosten deltok i visitasen i Bindal.

2. *Utenfor visitasene* deltok jeg i prostiprestemøter — for Lofoten på Værøy og for de tre Helgelandsprostier på Vega — med foredrag og gudstjenester. Jeg ledet kretsmøte for Tromsø krets av Det norske misjonsselskap i Bardu, holdt festgudstjeneste i Salangen kirke i anledning kirkens 75-årsjubileum og i Sulitjelma kirke ved dens 40-årsjubileum. I forbindelse med kirkevigsel på Værøy reiste jeg til Røst og holdt gudstjeneste der.

3. *Kontoret* har lagt sterkt beslag på min tid — ikke minst på grunn av gjennomføringen av den nye klokkerloven. — Journalnumrene steg til 3 367.

4. Bispedømmerådet holdt sitt årlige møte i Tromsø den 24.—25. mai.

Sammendrag av kirkelig statistikk for Hålogaland bispedømme.

Året 1939 sammenlignet med de 4 foregående år:

	1939	1938	1937	1936	1935
Fødte	7703	7524	7416	6970	6823
Derav født utenfor ekteskap	888	864	879	898	855
Konfirmerte	6270	6616	6466	6749	6933
Ektevidde par	3010	3021	2766	2458	2315
Nattverdgjester (i alt)	36753	36300	36202	34865	34063
Jordfestede	3563	3388	2431	3375	3355
Innmeldte i Statskirken	72	59	60	52	69
Utmeldte av Statskirken	189	216	187	236	327

Sammendrag av alle dagsregistre i de 5 siste år.

	1939	1938	1937	1936	1935
Gudstjenester	5557	5504	5274	5267	5402
Messefall	257	341	348	260	232
Møter ved prestene	6560	6944	6269	5986	5444
Antall ganger legmenn prekt ved ordinære gudstjenester	118	123	107	105	134
Sykebesøk (inklusive soknebud)	6528	6229	6565	6436	5705
Anstaltbesøk	2219	2059	2107	2077	1814
Skolebesøk	304	316	239	304	205
Antall ganger brukt „fri tekst".	72	56	61	59	59

Sammenligning mellom bispedømmets forskjellige hoveddeler i året 1939:

De kursiverte tall er for 1929

Landsdel	Hjemmehørende folkem. 1/12 1930 tilh. Statskirken	Fødte	Derav født u. ekt ekap	% av alle døpte	Konfirmerte	Ektevieде par	Nattverdgjester	% av hele folketallet	Jordfestede	Innmeldte i Statskirken	Utmeldte av Statskirken
Helgeland	59974	1278	151	12	1202	480	4776	8	637	9	48
	58019	*1243*	*148*	*11*	*1283*	*364*	*3930*	*6 6*	*665*	*35*	*11*
Salten	69789	1451	146	10,1	1386	652	9305	13	699	6	31
	63334	*1445*	*139*	*9,6*	*1403*	*483*	*6950*	*11*	*719*	*19*	*3*
Lofoten og Vesterålen	51659	1202	132	11	1033	465	4905	9,4	507	30	33
	48313	*1070*	*112*	*10*	*991*	*363*	*3180*	*6,8*	*513*	*38*	*13*
Troms fylke	94744	2220	247	11,1	1722	900	10281	10,9	1071	21	36
	88524	*2033*	*167*	*8,2*	*1750*	*593*	*7206*	*8,1*	*1047*	*40*	*8*
Finnmark fylke	52494	1552	212	13,6	927	515	7486	14,3	649	6	41
	43712	*1187*	*156*	*13,1*	*887*	*375*	*4792*	*11*	*666*	*15*	*6*
Hele bispedømmet	328660	7703	898	11,5	6270	3012	36753	11,3	3563	72	189
	301902	6978	722	10,3	6314	2178	26058	8,6	3610	147	41

III. Kirker og kirkegarder.

1. *Kirkevigsler.* 11. juni vigslet jeg Værøy nye kirke, støpt i betong etter arkitekt Sunds tegning og 26. november vigslet jeg til kirkebruk bedehuskapellet «Bethania» i Gryllefjord, Torsken. — På gjennomreise i Mosjøen vigslet jeg den 2. oktober et vakkert lite gravkapell for Vefsn og Mosjøen og ny kirkegard. Narvik har i årets løp tatt i bruk et stort og vakkert gravkapell av betong, planlagt for senere anlegg av krematorium.

2. *Kirkehusenes og kirkegardenes tilstand.* Ennå er det kirker og kirkegarder som er dårlig vedlikeholdt og lite smakfullt utstyrt. Men sansen for forsvarlig vedlikehold og for kunstnerisk utstyr av kirken er øket sterkt i senere år. På de fleste kanter av bispedømmet arbeides det planmessig både fra de kommunale myndigheters side og av private kirkeforeninger. En overmåte verdifull hjelp har det vært med kirkemaler Hagns arbeid. I 1939 ble det for første gang stillet til stiftsdireksjonens disposisjon kr. 2 000,— av offentlige midler til hans konsulentarbeid med fargerestaurering av kirkene. Et lignende beløp fikk biskopen til samme formål som gave gjennom Oslo biskop. Dette satte fart i arbeidet og en rekke kirker i bispedømmet ble fargerestaurert etter konsulentens plan og under hans tilsyn.

Kirkegardsprotokoller og -karter føres ennå ikke i lovlig orden på mange steder. Men biskop og stiftsdireksjon arbeider med dette.

3. *Egne dåpslokaler.* I medhold av kgl. res. av 28. mai 1935 er det i Hålogaland godkjent i det hele 19 bedehus eller skolehus i avsides grender til utførelse av kirkelig dåp. I 1939 ble 2 lokaler godkjent.

Jeg legger ved utskrift av visitasprotokollen for de 11 visitaser — og *den statistiske del av innberetningen:*

I. Kirkelig statistikk for hvert enkelt av bispedømmets 72 prestegjeld.
II. Sammendrag av den kirkelige statistikk for de siste 5 år.
III. Sammendrag av alle dagsregister for de siste 5 år.
IV. Statistisk sammenligning mellom bispedømmets 5 hoveddeler.

Jeg vil ikke etter dette års vikartjeneste gi noen bedømmelse av det statistiske materiale eller av den alminnelige tilstand i bispedømmet.

Selv om 1939 kom med utbruddet av krigen mellom vestmaktene og Tyskland og mellom Russland og vårt naboland Finnland, har året ikke satt særlige spor etter seg kirkelig eller kristelig sett. Bortsett fra de mange hjelpeaksjoner har kirkelivet gått sin jevne gang. Det ble ingen panikk som fylte kirkehusene. Men det var dessverre også lite av det alvor som burde drive til dypere liv i Gud. Lengselen etter fred og trygghet var levende. Alle kirker ble fylt når særskilte fredsgudstjenester ble holdt. Men det alminnelige kirke- og menighetsliv synes i noen grad lammet av de krigens redsler som er kommet like til landets grenser.

Måtte Gud gyde sin Ånd over menighetene og deres tjenere i Hålogaland, så vi kan finnes tro hva som enn kommer.

27. februar 1940. *Wollert Krohn-Hansen.*

DEN NORSKE SJØMANNSMISJON I 1939

VED

FREDRIK KNUDSEN

Tre begivenheter vil særlig komme til å prege året 1939 i Den norske sjømannsmisjons historie. Det var det som hendte i de minneverdige dagene 31. august—3. september, da Sjømannsmisjonen feiret sitt 75-årsjubileum og avholdt sin 26. generalforsamling samtidig med at den annen verdenskrig brøt ut. Som merkeår vil 1939 få en lignende plass i Sjømannsmisjonens historie som 1914. Den gang passerte man ikke bare 50-årsmilepelen, men Sjømannsmisjonen gikk inn i et markert nytt tidsavsnitt, preget av den første verdenskrig og den etterfølgende mellomkrigstid. Slik betegner også 1939 ikke bare avslutningen av en ny 25-års-periode, men også overgangen til det nye kapitel som begynner med krigsårene 1939—45.

Men bortsett fra dette som ga året dets særpreg, var 1939 som vanlig arbeidsår betraktet et godt virkeår for Den norske sjømannsmisjon, og vi nevner først litt om det som angår den regulære virksomhet.

Virksomheten i hjemlandet gikk sin gang i de 16 kretser med tilsammen 21 fast ansatte hjemmearbeidere. Organisasjonens inntekter viste fortsatt stigning. Regnskapsåret 1938—39 viste et samlet bidrag fra kretsene på kr. 588 131,29, hvorav kr. 62 154,66 var testamentariske gaver og kr. 49 798,05 var innkommet ved kirkeofringer. Som bidrag ute ved stasjonene var i samme regnskapsår innkommet kr. 222 617,—. Mens disse tallene belyser den økonomiske stilling i sin alminnelighet, gir de ikke et eksakt bilde av ytelsene i kalenderåret 1939, da kretsregnskapene den gang ble avsluttet pr. 31. mars. Hva kretsenes samlete bidrag for 1939 angår, beløp disse seg til kr. 593 006,—. Venner av Sjømannsmisjonen i Oslo gjorde opptaket til en ekstra-innsamling til et jubileumsfond. Tiltaket ble ledet av en hovedkomite i Oslo, og støttet av lokale innsamlingskomiteer rundt om i landet. Denne innsamlingen fortsattes også utover jubileumsåret.

Sjømannsmisjonens organ «Bud og Hilsen» utkom i 1939 i et opplag på 10 700. Til fremme av bladets utbredelse besluttet hovedstyret å innføre en ordning med faste kommisjonærer. Sjømannsmisjonens julehefte ble trykt og solgt i 40 000 eksemplarer. Biblioteksvirksom-

heten omfattet 650 bokkasser i sirkulasjon på norske båter. Avissentralen sendte bl. a. stadig ut mer enn 40 dagsaviser i 30 eksemplarer. Det ble samlet inn 25 000 julegaver til sjøfolk, atskillig fler enn noe tidligere år.

Nye framstøt ble gjort i virksomheten ute. I nederlandsk Vest-India ble opptatt virksomhet på Curaçao, hvor det i juni ble åpnet en ny stasjon for tankbåttrafikken i Willemstad, med Vilhelm B. Neumann som sjømannsprest. Også i Brazil ble åpnet en ny stasjon, i Santos, hvor sjømannsprest Hans Steensnæs i august opptok virksomheten inntil stasjonen senere (1940) kunne overtas av sjømannsprest Kr. Juul Johansen. Et nytt trekk i virksomheten ute var også ordningen med en ambulerende tankskipsprest. Sjømannsprest Hans Steensnæs gikk inn for denne oppgaven, og gjorde sin første reis med M/T «Vera» av Oslo fra Kalifornia til Australia. Senere gikk turen videre med andre tankbåter. Ideen med dette tiltak var at presten foruten å få anledning til direkte kristelig virksomhet ved gudstjenester, andakter og personlig sjelesorg også skulle bidra til løsningen av fritidsproblemet ombord. Pastor Steensnæs gjorde dette på en utmerket måte ved foredragsvirksomhet, sprogundervisning og ved å sette i sving de musikalske og sanglige krefter ombord. Dessverre ble dette lovende arbeid avbrutt av krigen, som bl. a. vanskeliggjorde den av- og påmønstring som var forutsetningen for en slik ambulerende virksomhet. I forbindelse med de nye framstøt må også nevnes åpningen av Norsk Rikskringkastings nye 5 kw. kortbølgesender, som skulle kunne nå sjømenn på alle hav. På anmodning av Sjømannsmisjonen ble det senere (i begynnelsen av 1940) over denne senderen kringkastet regelmessige andakter for sjøfolk ved nuværnde og tidligere sjømannsprester.

Av nyansettelser og forflytninger av Sjømannsmisjonens arbeidere ute og hjemme nevnes: Johan Hegvik (tidligere midlertidig ansatt i Montreal) ble ansatt som vaktmester ved Baltimore st., og Willy Moritz som vaktmester ved New Orleans st. Kretssekretær Olav Høivik ble forflyttet fra Nordmøre og Romsdal krets til Drammen krets, og assistent Ludvig Levinsen i Swansea overtok stillingen som kretssekretær i Nordmøre og Romsdal krets. Sverre Kirsebom ble hjelpeprest i Swansea, og Brynjulf Pettersen assistent i Rotterdam. Olav Bakkejord ble ansatt midlertidig som vaktmester ved Montral stasjon. Hjelpeprest i Hamburg Finn Moestue Huseby overtok sjømannsprest-stillingen der. Styrmann Henrik Gjøvaag ble ansatt som vaktmester i Rotterdam, og Norman Salvesen (tidligere assistent i North Shields) ble hjelpeprest i Manchester. Hjelpeprest ved London stasjon, Ingebrigt Dahle, ble sjømannsprest i North Shields, og sjømannsprest Leif Brunvand (tidligere Constantza) overtok de skotske havner.

Sjømannsprest Johan Nielsen feiret i 1939 25-årsjubileum i Sjømannsmisjonens tjeneste. Pastor Nielsen virket i Buenos Aires 1914—33, deretter i Shanghai til 1937, og siden i Hong Kong. Likeledes kunne reisesekretær O. H. Loftesnes og assistent Pareli Olsen ved New York stasjon se tilbake på 25 års virketid i Sjømannsmisjonen.

Tre av Sjømannsmisjonens arbeidere gikk over i annen virksomhet. Sjømannsprest A. Birkeland forlot Hamburg stasjon etter 12 års virke der for å overta Skoger soknekall. Kretssekretær Anders Eek, Drammen krets, fikk ansettelse som klokker i St. Markus menighet, Bergen. Og pastor Sverre Nilsen, sjømannsprest i North Shields siden 1933, overtok Ulstein soknekall.

«Bud og Hilsen» hadde i 1939 minneord om følgende av Sjømannsmisjonens venner hjemme og ute som i årets løp var gått bort:

Bankkasserer Ole Kopstad, gjennom 28 år kretskasserer for Sjømannsmisjonen i Skien krets. — Skulestyrar Bertel Kaale, i flere år medlem av styret for Sogn og Fjordane krets. — Fru Kate Stray Olsen, en forgrunnsskikkelse i den norske koloni i Swansea, og stifter og mangeårig leder av kvinneforeningen der. — H.r.advokat Nicolay Wiig, tidligere medlem av hovedstyret i Bergen. — Minister Waldemar Eckell, en varmhjertet venn av Sjømannsmisjonen under hans virketid i London, og senere kretskasserer i Oslo krets. — Sekretær Vilhelm Rasch, mangeårig leder av «Indenlandsk Sømandsmission» i Danmark, og med sterke interesser for Den norske Sjømannsmisjon, vel kjent av mange sjømannsmisjonsvenner i Norge. — Fru Oleif Bull, gjennom mange år en ivrig sjømannsmisjonsarbeider i Ålesund. — Fru konsul Vogt, gjennom en menneskealder en fremtredende venn av Sjømannsmisjonen i Liverpool. — Sokneprest Ivar Th. Aarseth, tidligere sjømannsprest i Cardiff og senere en god støtte i arbeidet hjemme. — Fabrikkeier Johan Irgens, medlem av hovedstyret 1908—34.

*

75-årsjubileet ga anledning til meget interessante tilbakeblikk over Sjømannsmisjonens virksomhet. Hovedstyret utga et festskrift, «Den norske Sjømannsmisjon i 75 år, 1864—1939», ved generalsekretær Vilhelm Vilhelmsen. Dette festskrift var det tredje i sitt slags, idet det også ved 25- og 50-årsjubileet ble utgitt lignende skrifter. Boken tok ikke sikte på en fullstendig framstilling av arbeidet i de 75 år, men bygget videre på de tidligere festskriftene, slik at det særlig var den siste 25-årsperioden som ble behandlet her. En innledning knytter trådene tilbake til virksomhetens begynnelse og første år. Deretter gis en fremstilling av utviklingen gjennom de siste 25 år i arbeidet hjemme og ute, foruten en orientering om den norske handelsflåtes utvikling i årene 1914—39. Dessuten inneholder boken et avsnitt om Sjømannsmisjonen og de utflyttede nordmenn, og om sjømennene og Sjømannsmisjonen. Foruten det innholdsrike festskriftet nevnes generalsekretærens fyldige og meget interessante foredrag: «Den norske Sjømannsmisjon gjennom 75 år.» Disse tilbakeblikk ga et sterkt inntrykk av hvordan Sjømannsmisjonen under skiftende forhold hadde maktet å tilpasse seg de stadig vekslende krav og oppgaver. Den norske skipsfarts utvikling fra seil til damp-, motor- og tankfart hadde stillet Sjømannsmisjonen overfor nødvendigheten av stadige omlegninger i virksomheten. Havner som tidligere var sterkt trafikert av norske skip, var senere blitt av mindre betydning, og stasjonene i slike

havner var derfor blitt nedlagt. Samtidig var andre og nye havner kommet i forgrunnen, og hadde nødvendiggjort nye stasjoner. I løpet av de 75 år hadde det således vært drevet virksomhet i 22 havner utenom dem som i jubileumsåret hadde stasjoner i funksjon. Skiftende forhold ute hadde også ført Sjømannsmisjonen inn på nye virkeområder. Vi kan således nevne det store hjelpearbeid som ved flere stasjoner ble utført blant arbeidsledige sjøfolk under depresjonsperioden i mellomkrigstiden. Nybygninger og moderniseringer av kirker og leseværelser hadde trukket store veksler på Sjømannsmisjonens økonomi. Under alle skiftende forhold og arbeidsmåter var virksomheten blitt ført fram etter den gamle linje med evangeliets forkynnelse som hovedsikte. Uten her å gå nærmere inn på det statistiske materiale, kan vi nevne et par interessante tall fra den sosiale side av virksomheten. I årene 1914—39 var det ved alle stasjoner tilsammen blitt hjemsendt over 42 millioner kroner, og oppbevart over 48 millioner kroner for sjøfolk. Av 14 243 ettersøkte var 8 748 funnet.

Jubileumsfestlighetene ble avviklet etter et stort anlagt program. Festlighetene ble for øvrig innledet i Oslo, hvor det 28. august holdtes et jubileumsmøte i Vår Frelsers kirke, med taler av biskop Berggrav, biskop Block (Sverige), biskop Bruun-Rasmussen (Danmark), biskop Lethonen (Finnland) og hovedstyrets formann prost John Ekeland. Domprost Hygen forrettet ved alteret. Jubileet ble ellers feiret i Bergen i forbindelse med den 26. generalforsamling 31. august—3. september. Ved åpningsmøtet ble frambåret hilsener ved følgende utenlandske gjester: Komminister Wolfbrandt fra Den svenske Fosterlandsstiftelsen, Kyrkoherde Rohdin fra Svenska Kyrkans Sjømansvård, sogneprest Busch fra Den danske Sømandsmission og ingeniør Schalin fra Den finske Sjømannsmisjon. Biskop dr. Aasgaard var til stede som representant fra Den norsk lutherske Kirke i Amerika. Festlighetene omfattet en bekransning av Storjohanns byste foran Sjømannsmisjonens hus, møter og gudstjenester i byens kirker, og avslutningsfester i to av byens største lokaler. Et meget verdifullt innslag i festlighetene var fremførelsen av en vakker jubileumskantate med tekst av Sigurd Engesæth og musikk av Rolf Jacobsen, Sjømannsmisjonens hovedkasserer. Kantaten ble fremført av Sjømannsmisjonens kor med assistanse av andre sangere og musikalske krefter.

Generalforsamlingen hadde samlet 360 deputerte og 36 gjester, en tilslutning som var 50 % større enn ved noen tidligere generalforsamling. Det forelå ingen særlig viktige spørsmål til behandling utenom de vanlige saker på dagsordenen, og man fikk derfor anledning til rolig drøftelse av forskjellige sider av virksomheten. Det ble vedtatt å forandre navn på to av kretsene, Bergens krets til Bergen og Hordaland krets, og Skiens krets til Telemark krets. Begge navneforandringer skulle gjelde fra 1. januar 1940.

Foruten det før nevnte foredrag ved generalsekretær Vilhelmsen ble det holdt foredrag av sjømannsprest Leif Brunvand om «Inntrykk av arbeidet i en tankbåthavn» og av sokneprest Sophus Frøland over emnet «Gud attåt». Alle tre foredrag ble senere trykt i «Bud og Hil-

sen» (nr. 18, 19, 20 og 21 1939). Som dirigenter for møtet fungerte prost Ekeland; biskop Petersen og konsul Isaksen var varadirigenter.

Det sittende hovedstyre besto av prost John Ekeland, formann, kjøpmann Thorvald Kjerland, varaformann, skipsreder Abr. Odfjell, kommandør H. Moe, res. kap. N. J. Hanssen, sokneprest Bernhard Meyer, o.r.sakfører Chr. Bekker, fru Aslaug Mohr, kaptein O. S. Gjertsen og generalsekretær Vilhelm Vilhelmsen. Fire av de fem uttredende medlemmer hadde frasagt seg gjenvalg.

Ved valget fikk hovedstyret følgende sammensetning: kjøpmann Thorvald Kjerland, res. kap. N. J. Hanssen, sokneprest Bernhard Meyer, kaptein O. S. Gjertsen, fru Aslaug Mohr, bankdirektør Sigurd Fougner, fru Martha Rasmussen, kaptein Peter Kaland, res. kap. Arthur Kordt samt generalsekretæren.

Hovedstyret konstituerte seg senere med kjøpmann Thorvald Kjerland som ny formann etter prost Ekeland, som fraflyttet Bergen, og med sokneprest Meyer som varaformann.

*

Jubileumsfestlighetene og generalforsamlingen ble sterkt preget av alvoret i den internasjonale situasjon i Europa. Allerede den første dagen — 31. august — mens jubileumstalen ble holdt, lød luftvernsirenene første gang over Bergen — til prøve. Dagen etter marsjerte tyskerne inn i Polen, og så kom krigserklæringene. De hjemmeværende sjømannsmisjonsarbeidere reiste tilbake til sine stasjoner, og festdeltakerne reiste hjem, alle med bevisstheten om at det gikk mot alvorlige og tunge tider også for Norge. Selv forutsatt fortsatt nøytralitet var det opplagt at den nye krigen måtte komme til å kaste mørke skygger over et land som satt med en av verdens største og den avgjort mest moderne handelsflåte. Det varte da heller ikke lenge før tunge tidender begynte å bringe sorg inn i mange sjøfolks hjem, og engstelse til alle som hadde noen av sine på sjøen. Allerede innen utgangen av 1939 var 25 norske båter krigsforlist, og 96 sjømenn hadde satt livet til.

Den norske Sjømannsmisjon måtte innstille seg på en ny verdenskrig, og også regne med den mulighet at Norge kom med i krigen. Allerede tidlig på våren hadde generalsekretær Vilhelmsen henvendt seg til utenriksminister dr. Halvdan Koht og påpekt den veldige betydning Sjømannsmisjonens arbeid ville få om en ny storkrig brøt løs. Og like etter jubileet ble det truffet avtale med biskop dr. J. A. Aasgaard om finansieringen av Sjømannsmisjonens virksomhet fra den dag Norge måtte bli innblandet i krigen. Melding om denne avtalen ble mottatt av alle stasjoner i oversjøiske havner høsten 1939. Videre skjedde henvendelse til Utenriks- og Handelsdepartementet, og senere til Norges Bank for å søke å få i stand en bedre ordning for oppbevaring og hjemsendelse av sjøfolks penger, med tanke på krigssituasjonen.

Krigens virkninger merkedes snart i Sjømannsmisjonens virksomhet. Innskrenkninger i kommunikasjonene skapte vansker for reisevirksomheten. En fikk allerede i 1939 en forsmak på de hindringer

hjemmearbeidet skulle få å kjempe med i krigstiden. Men særlig fikk jo stasjonene ute, og da i første rekke de europeiske stasjoner, straks føling med den nye verdenssituasjon.

*

Om krigsutbruddet kom til å gripe inn i arbeidet for Den norske Sjømannsmisjon i hjemlandet, ble dette selvsagt enda mer merkbart i virksomheten ved stasjonene, for 1939's vedkommende særlig i de europeiske havner. Virksomheten i krigsårene har fra Sjømannsmisjonens side vært behandlet i samlete fremstillinger for perioden 1939—45. Arbeidsåret 1939 vil da for stasjonenes vedkommende delvis inngå i disse oversikter, og kan naturligst behandles i sammenheng med krigstiden for øvrig. Dertil kommer at det statistiske materiale for 1939 ikke er så lett tilgjengelig som for andre år, da den vanlige samlete tallmessige oversikt over stasjonsvirksomheten ikke foreligger. Når det gjelder Sjømannsmisjonens stasjoner i 1939 skal her derfor kun gis en summarisk oversikt, vesentlig med angivelse av de stasjoner som var i funksjon, og deres betjening.

Storbritannia.

Krigen bevirket her til å begynne med en forbigående nedgang i trafikken, bortsett fra de nord-østre havner. Mørklegningen la store vanskeligheter i veien for sjøfolkenes besøk i kirker og leseværelser. Søkningen viser derfor i 1939 forbigående en betydelig nedgang. Så meget mer betød skipsbesøkene, som stasjonenes arbeidere kunne utføre uten innskrenkninger. Stasjonen Stanford-le-Hope ved London måtte midlertidig lukkes høsten 1939, på grunn av trafikkforskyvninger.

De skotske havner, Leith og Methil. Sjømannsprest: Caspar Hennig, senere Leif Bruvand. Vaktmester i Leith: Bjarne Fjælberg. Assistent i Methil: Kr. Jürgenson.

Tynehavnene. North Shields. Sjømannsprest: Sverre Nilsen, senere Ingebrigt Dahle. Assistent: Norman Salvesen.

London med Standford-le-Hope. Sjømannsprest: J. Ursin. Hjelpeprest: Ingebrigt Dahle. Assistenter: I London: Asbjørn Slotte, i Stanford-le-Hope: Sigurd Espeland. Vaktmester i London: Einar Andreassen. Bestyrerinne på leseværelset: Frk. Olga Olsen.

Bristolhavnene, Cardiff og Swansea. Sjømannsprest: Rolf Rasmussen. Assistent i Cardiff: Erling Myhrstad. Assistent i Swansea: Ludvig Levinsen, senere pastor Sverre Kirsebom.

Mersey-havnene, Liverpool og Manchester. Sjømannsprest: Alf van der Hagen. Vaktmester i Liverpool: Olaf Raknes. Assistent i Manchester: Ingvald Henriksen, senere pastor Norman Salvesen.

Kontinentet.

Den spente internasjonale situasjon, og senere krigsutbruddet innvirket merkbart på skipstrafikken i kontinentalhavnene. Både i de

nøytrale og enda mer i de krigførende lands havner ble det færre skipsanløp enn før. På grunn av disse forskyvninger i skipstrafikken ble det nødvendig å gå til midlertidig lukning av Rouen stasjon. Likeledes ble stasjonen i Constantza lukket.

Antwerpen. Sjømannsprest: Olaf Aarvold. Midlertidig hjelpeprest: Trygve Woxen. Assistent: Harald Hansen. Vaktmester: Abraham Prestø.

Rouen med le Havre og Bordeaux. Sjømannsprest: Lars Wallevik. Assistent: Ivar Nordenborg. Hjelpeprest i le Havre: Yngvar Castberg. Assistent i Bordeaux: Osw. Bergstad.

Rotterdam. Sjømannsprest: Alf Salvesen. Assistent: Sverre Kirsebom. Midlertidig vaktmester: Karl A. Larsson.

Hamburg. Sjømannsprest: Andreas Birkeland, senere Finn M. Huseby (tidligere hjelpeprest ved stasjonen). Vaktmester: Oskar M. Olsen.

Constantza. Sjømannsprest: Leif Brunvand.

Nord-Amerika.

De nord-amerikanske havner var i 1939 stort sett uberørt av krigen, bortsett fra den føling man også der fikk med krigsforlisene. Stasjonene der hadde derfor et jevnt og godt arbeidsår, med en del stigning i skipstrafikken. Krigsutbruddet bidrog over alt til en øket oppslutning om virksomheten. Kronprinsparets Amerikabesøk var årets store festbegivenhet. Da New York stasjon står i en særstilling med hensyn til omfanget av virksomheten, nevnes her en del tall fra statistikken for 1939. Norske skipsanløp: 794. Skipsbesøk: 878. Samlet besøk på leseværelset: ca. 90 000. Hjemsendt kr. 463 486,—. Oppbevart: kr. 758 829,—. Mottatte brev: 30 178. Avsendte brev: 13 639. Hospitalsbesøk: 344. Syke tilsett: 3 279.

New York. Sjømannsprest: Leif Toftner Gulbrandsen. Assistenter: Adolph Johansen, Pareli Olsen, Thomas Arnesen, Harald Berven, Andor Hagen. Vaktmester: Alfred Nord. Bestyrerinne av leseværelset: frk. Klara Bredvik.

Montreal. Sjømannsprest: Berge Øverland. Vaktmester: Olav Bakkejord.

Philadelphia. Sjømannsprest: Johannes Aardal. Hjelpeprest: Peder Dranger.

Baltimore. Sjømannsprest: Kaare Helle.

New Orleans. Sjømannsprest: Johan Iversen. Vaktmester: Andreas Gjertsen, senere Willy Moritz.

Syd-Amerika og Vest-India.

Virksomheten kunne også her gå sin jevne gang. De nye stasjoner i Willemstad (Curaçao) og Santos fikk straks god tilslutning til sin virksomhet.

Buenos Aires. Sjømannsprest: Sverre Eika. Assistent: Kirketjener Ingvald Pedersen.

Santos. Sjømannsprest: Hans Steensnæs.

Willemstad. Sjømannsprest: Vilhelm B. Neuman.

Syd-Afrika.

Til tross for at Syd-Afrika var med i krigen, rådet fredelige forhold, med jevn trafikk av hvalfanger- og handelsflåten.

Durban. Sjømannsprest: Leif Frøyland.

Det fjerne Østen.

Sjømannsprest Johan Nielsen fortsatte også i 1939, til dels under meget vanskelige forhold sin virksomhet i *Hong Kong.*

*

Alt i alt ble Den norske sjømannsmisjons virksomhet i 1939 drevet ved 26 hoved- og bistasjoner, betjent av tilsammen 24 prester og 28 lege arbeidere.

NORSK MISJON I 1939

VED

LARS JOHAN DANBOLT

Året 1939 var siste året av mellomkrigstidens misjonsepoke. Fra og med år 1940 gikk misjonen inn i en ny situasjon, merket av den annen verdenskrigs globale rystelse.

Det er naturlig at de årlige oversikter over De norske misjoner som misjonsprest Anders Antonio *Olsen* (f. 1869, død 1/3 1941) utarbeidet for Norvegia Sacra for årene 1922 til 1938 incl. avsluttes med en oversikt over misjonen i denne tidsepokes siste år, 1939.

I. LITT OM VERDENSMISJONEN ANNO 1939

Den verdenspolitiske situasjon i 1939 var ladet med høyeksplosive konfliktstoffer. Riktignok ebbet borgerkrigen i Spania ut, så det ble fred der, — dog uten frihet og rett. Men i det fjerne Østen fortsatte Japan sin erobringskrig og la under seg store områder av det kinesiske rike. Og i Europa skjedde ting som satte verdens nerver på høykant: Hitlers inntog i Prag og Memel i mars, Mussolinis Albaniakup i april (langfredag!), den tysk-russiske militærpakt i august, og — 1. september kl. 05,45 — de tyske troppers innmarsj i Polen, etterfulgt av krigserklæringen fra England og Frankrike (3. september). Til slutt gikk Russland til angrep på Finnland (30. november), og året gikk ut i krig og gru; alle forstod at forferdelsen bare så vidt var begynt.

Under slike forhold skulde en tro at misjonens fredelige verk måtte bli helt lammet. Men det motsatte skjedde. Misjonen ble *rammet,* naturligvis, og rammet hardt på mange måter. Men *misjonens imperativ* flammet bare desto sterkere opp i kristenhetens samvittighet.

Det ble reisevansker, idet bensin og tonnasje måtte beslaglegges til krigsformål. Det ble valutarestriksjoner, grensesperringer og brevsensur. Og to misjonsland, Tyskland og Finnland, ble satt ut av spillet.

Japans invasjon i China var en tragedie uten sidestykke i hele Østens historie. Bombing, krig, plyndring, okkupasjon, flukt, nød,

— alt dette rammet mangfoldige millioner mennesker. En statistikk over misjonshospitaler i 1939 gir et skarpt glimt av forholdene: Av 217 misjonssykehus lå 81 innenfor de japansk-okkuperte områder, 82 lå i områder hvor det pågikk strid, mens bare 54 lå i det enda frie China (mars 1939). En oversikt noen måneder tidligere viste at av 34 misjonssykehus i Øst-China var 11 bombet eller ødelagt, 12 skadet eller plyndret, 7 okkupert av japanerne og 4 stengt.

Foruten alt dette var det også andre ting som kunde sette misjonsmenighetens tro på prøve, — statistikken. Til verdensmisjonsmøtet i Tambaram, India, desember 1938, var det utarbeidet oversikter over hvor langt misjonen var kommet med løsningen av sin verdensomspennende oppgave. Tallene var ikke oppmuntrende. Misjonærenes antall var gått *tilbake* med over 25 % i tidsrommet fra 1925 til 1935. I China var det således 2.475 *færre* misjonærer i 1935 enn i 1925, og i India 1.563. Enda verre var det faktum at det i China er 150 millioner flere hedninger i dag enn da vår tids første China-misjonær (Morrison) kom til landet (1807)! Det tilsvarende tall for India var 100 millioner. Dette kommer av at jordens befolkning øker med om lag 15 millioner hvert år, og av dem tilhører minst 10 millioner de hedenske folk. Jordens befolkning ble i 1939 anslått til 2.095 millioner, og av disse kan bare en knapp tredjedel regnes for å høre til kristne land eller kristne menigheter. Her står man altså foran den forferdende virkelighet at *hedningenes tall stiger jevnt og sikkert, til tross for all misjon,* med noe slikt som ca. ti millioner hvert eneste år!

Men alt dette er bare en bakgrunn og en ramme. Misjonen har aldri bygget på statistiske beregninger, men på Guds ord. Og apostlene hadde i sin tid dårligere prosentsatser for sin misjon enn vi har i dag! Men de var iklett kraft fra det høye, og evangeliet seiret i Romerriket, — og videre ut.

Misjonsstatistikken har også en annen side. Selv om resultatene ikke holder tritt med den veldige hedenske befolkningsøkning, er de i og for seg imponerende. Av statistikken fremgikk det at det var 27.577 europeiske og amerikanske misjonærer og 203.468 innfødte medarbeidere. Denne vitnehær forkynner evangeliet om frelsen i Kristus for utallige mennesker av alle raser og folk og tunger. Og de kan støtte sitt vitnesbyrd til bibeloversettelser på over 1.000 forskjellige språk.

Også andre trykksaker kan bære evangeliets frø med seg til steder hvor en minst skulde ventet det. Hertil kommer etter hvert også kringkastingen. Det fortelles at endog arabere i den lukkede by, Mekka, kan lytte til engelsk gudstjeneste. —

Den samlede protestantiske kristenhet på misjonsmarkene ble anslått til 13 millioner, den katolske til 17 millioner.

Året 1939 regnes for et godt misjonsår. Det begynte under inntrykket av verdensmøtet i Tambaram. De 450 delegerte fra 70 forskjellige land drog hjem fra møtet for å fortelle med munn og penn om den store mønstring, dens budskap og inspirasjon. Alle verdens misjonsblad og -tidsskrifter ble den første del av året sterkt preget

av Tambaram. Det ga historisk perspektiv. Linjen fra Edinburg 1910 over Jerusalem 1928 til India 1938 ble trukket opp og kommentert. I Edinburg hadde *misjonen* vært hovedemne, i Jerusalem *misjon og kirke,* i Tambaram rett og slett *kirken.* Emnene var nå formet slik at det ikke skulde bli tale om misjonsselskaper og «innfødte» menigheter, men om *kirken, menigheten,* dens tro, dens vesen, dens utbredelse, dens evangeliske oppgave, dens vitnesbyrd overfor de ikke-kristne, dens indre liv (gudstjeneste, hjem, oppdragelse) og dens sosiale virksomhet.

Som forarbeid til verdensmøtet hadde professor dr. Kraemer, Holland, utarbeidet en bok som ble både teologiens og misjonens betydeligste verk i årene 1938—39: The Christian Message in a non-Christian World. Dette arbeidet ble lagt til grunn for det store møtes studier og forhandlinger, og dets hovedtanker ble de bærende i konferansens budskap. Både boken og budskapet slo fast at de teologisk-liberalistiske og humanistisk-sosiale anskuelser fra den bekjente «Legmannsrapporten» av 1932 var prinsipielt overvunnet.

Krigens skygger merktes på forskjellig måte i Tambaram. Japanerne og kineserne greidde å omgåes hverandre, men det falt ikke lett for noen av dem. De tyske delegater var preget av den indre ufrihet som var så sterk i deres hjemland. Slike problemer som *jødeforfølgelse* og *angrepskrig* måtte man ta på med silkehansker av hensyn til henholdsvis tyskerne og japanerne. En komitéinnstilling fremholdt nokså naivt at en ikke måtte komme inn på slike ting som kunde bringe noe lands delegater i forlegenhet.

Dr. John Mott var møtets leder. Han skildret i sin store åpningstale verdens nød og folkenes lidelser. Men troens optimisme flammet i hans sinn da han erklærte: «Vi vet at i disse vanskelige år har intet hendt som skulde gjøre Jesus maktesløs... Møtets resultat avhenger av hvor meget Gud får komme til... La oss arbeide med frimodighet og håp. Når hele verden lever i fryktens mørke skygge, er det viktig at de kristne kommer i hu at de er kalt til stor tillit og et stort håp...»

Da året 1939 gikk ut og mellomkrigsstidens misjonstid var til ende, var det mange som forstod at verdens nød henger sammen med det sørgelige faktum at *vi har drevet for lite misjon.*

II. NORSK MISJONSLIV I 1939

Også om *norsk* misjonsliv kan det sies at 1939 begynte under inntrykket fra Tambaram og sluttet under krigens skygge. Men en må tilføye noe om sommeren. For den var de store generalforsamlingers og de mange møters og stevners tid. Og hele året var et jevnt og godt arbeidsår i hver eneste menighet i by og bygd og i de ti tusen misjonsforeninger.

Misjonsvennene har åpne vinduer mot alle verdensdeler. Kontakten med misjonsmarkene er sterk og levende. Evangeliets kamp og seier

der ute er et anliggende som tas med i lønnkammeret i hus og hytte, og engasjerer til forbønn, takksigelser og offer.

Gjennom de norske utsendingene i Tambaram fikk vårt misjonsfolk god reportasje fra verdensmisjonens store møte. Generalsekretær Vågen, misjonsprestene Gausdal, Reichelt og Astrup var der, og fra vår misjonskirke på Madagaskar presten Johanesa Rakotovao. Vågens bok «Når Øst og Vest møtes» ga et utmerket innblikk i de store problemer som ble drøftet, og gjennom artikler i Dagen, misjonsbladene og tidsskrifter ble det norske misjonsfolk konfrontert med misjonens dypeste spørsmål og fjerneste fronter.

Det vakte glede her hjemme at Kraemers bok og verdensmøtets budskap var så sterkt positivt og bibelsk i sitt grunnsyn. Det gjenopprettet i noen grad tilliten til det intermisjonære samarbeid, som var blitt rokket ved Legmannsrapporten av 1932 [Rethinking missions. Laymen's inquiery].

Alle norske misjonsselskaper meldte om framgang og gode kår i 1939. De store generalforsamlinger, for Misjonsselskapet i Skien og for Kinaforbundet i Bergen, samlet store skarer og var preget av takk og glede, men også av de rike arbeidsmuligheters sterke kall. Landsvennestevnet på Gjøvik hadde også et sterkt misjonsinnslag, og blant studentene i Norges kristelige studentlag og ved Menighetsfakultetet tentes misjonens glød i unge sinn.

Vårt land hadde i 1939 15 misjonsselskaper. Vi nevner dem her i den orden de er stiftet:

1. Det norske misjonsselskap (NMS) 1842
2. Den norske Israelmisjon (DNI) 1844
3. Den nordiske Santalmisjon (Santal-M) 1867
4. Schreudermisjonen (Schr-M) 1873
5. Den norske kinamisjon (China I. M.) (DNK-CIM) 1889
6. Det norske lutherske kinamisjonsforb. (NLKF) 1891
7. Det norske misjonsforbund (DNMF) 1899
8. Den norske misjonsallianse (Nord-China) (DNMA) 1900
9. Kvinnelige misjonsarbeidere (KMA) 1902
10. Metodistkirkens misjonsvirksomhet 1907
11. Pinsevennene i Norge 1910
12. Den norske lutherske frikirkes misjon (NLFM) 1916
13. Det norske baptistsamfunds misjon 1918
14. Den kristne buddhistmisjon (nordisk) (BM) 1926
15. Den norske Tibetmisjon 1937

Hertil kommer følgende hjelpeorganisasjoner:

16. Akademiske frivilliges misjonsforbund (AFMF) 1896
17. Lærerinnenes misjonsforbund (LMF) 1902
18. Ungdomsmisjonen (UM) 1908
19. Sykepleierskenes misjonsring (SMR) 1921
20. Norges kristelige student- og gymnasiastlag (NKS&G) 1924
21. Kristelig lægeforening 1936

22. Andre misjonsforetagender.
Dessuten, som bindeledd mellom alle misjoner:
23. Norsk misjonsråd 1921

I den statistikk over norsk misjon 1939 som ble utarbeidet under Norsk misjonsråds auspisier av misjonsprest Sigurd Tesli *Solberg* og er trykt i hans fortreffelige *Norsk misjonsatlas med tekstbilag,* Oslo 1944, er misjonsinntektene i Norge oppført med kr. 4.011.817 for de 14 misjonsorganisasjoner tilsammen. Dertil kommer en anslagsmessig sum på ca. 150.000 på Pinsevennenes misjon, og Frelsesarmeens misjonsinnsamling på kr. 66.759. Da blir *totalsummen kr. 4.228.576.* (Hjelpeorganisasjonenes bidrag er oppført under de selskaper de støtter).

Ordnet etter misjonsinntektene hjemme blir organisasjonenes rekkefølge slik:

1. Misjonsselskapet (NMS)	kr.	1 850 000
2. Kinaforbundet (NLKF)	»	1 102 883
3. Santalmisjonen	»	560 094
4. Pinsevennene	»	150 000
5. Buddhistmisjonen	»	105 000
6. Israelsmisjonen	»	80 000
7.-15. De ni mindre selsk.	»	313 840
Frelsesarmeen	»	66 759
	Sum kr.	4 228 576

Ser en på statistikken over de aktive misjonærer, blir rekkefølgen litt annerledes:

	mann-lige	kvinne-lige	hustruer	tils.
1. Misjonsselskapet	96	71	84	251
2. Kinaforbundet	57	29	48	134
3. Pinsevennene	18	39	15	72
4. Santalmisjonen	26	19	22	67
5. D. n. kinamisj. (DNK-CIM)	8	12	7	27
6. Schreudermisjonen	10	4	10	24
7.-15. De øvrige ni selskaper	34	18	30	82
Frelsesarmeen	19	11	19	49
	268	203	235	706

Vender vi oss til hva statistikken forteller om misjons- og menighetsarbeidet på feltene der ute, finner vi bl. a. disse tall:

a) innfødte medarbeidere	3 422
b) menighetslemmer	207 131
c) søndagsskolebarn	40 220
d) elever i barneskoler	26 580

Disse fordeler seg således mellom misjonene:

a) innfødte medarbeidere:

1. Misjonsselskapet	2 080
2. Santalmisjonen	600
3. Kinaforbundet	180
4. Schreudermisjonen	150
5. Pinsevennene	141
6. Misjonsforb. (DNMF)	79
7.-15. tilsammen	192
	3 422

b) innfødte menighetslemmer:

1. Misjonsselskapet	151 661
2. Santalmisjonen	30 000
3. Schreudermisjonen	15 000
4. Kinaforbundet	4 500
5. Baptistsamf.misj.	1 700
6. D. n. kinamisj. (DNK-CIM)	1 500
7.-15. tilsammen	2 770
	207 131

c) søndagsskolebarn:

1. Misjonsselskapet	33 200
2. Pinsevennene	2 300
3. Santalmisjonen	1 200
4. Kinaforbundet	1 050
5. D. n. kinamisj. (DNK-CIM)	600
6. Frikirken (NLFM)	600
7.-15. tilsammen	1 270
	40 220

d) elever i barneskoler:

1. Misjonsselskapet	18 059
2. Santalmisjonen	3 546
3. Pinsevennene	2 000
4. Baptistsamf.misj.	1 300
5. Schreudermisjonen	1 200
6. Misjonsforb. (DNMF)	325
7.-15. tilsammen	150
	26 580

8 av misjonsselskapene driver også lægevirksomhet i forbindelse med 16 hospitaler og spedalskehjem (NMS 10, Santal-M 4, NLKF 1 og Misjonsalliansen, DNMA, 1) og 20 andre lægekontorer eller poliklinikker (Santal-M 8, Schr-M 4, DNMA 3, Bapt-M 2, NLKF 1, DNK-CIM 1, NLFM 1).

Kontakten mellom hjemlandet og misjonsmarkene er som nevnt meget livlig. Den besørges først og fremst av alle misjonærene som reiser ut og hjem og ut igjen, og som forteller hjemmefra der ute og utefra her hjemme, — især det siste. Misjonærenes reglementerte hjemmeopphold kalles ikke lenger for «ferie», det ordet er gått av mote. For det blir som regel stadig reisevirksomhet med preken og

foredrag. Men på den måten spres kunnskap om misjonen ved de levende, personlige kontakter.

Men også misjonsbladene spiller en stor rolle som kontaktformidlere. NMS' hovedorgan «Norsk Misjonstidende» og NLKF's «Utsyn» kom hver uke med 8-sidig illustrert nummer, stort format, førstnevnte i 18.500 ekspl., sistnevnte i ca. 17.000 ekspl. og brakte misjonsnytt til titusener hjem — foruten oppbyggelig og opplysende stoff — og ble lest over det hele land, også *opplest* i foreninger. Misjonsbladenes betydning for misjonsliv og kristenliv kan ikke vurderes høyt nok. Det er derfor riktig å gi en samlet oversikt over de mange norske misjonsblad anno 1939, så meget mer som enkeltes navn er såpass like at de lett kan forveksles.

Misjonsselskapet:
1. Norsk Misjonstidende
2. Misjonsselskapets Barneblad
3. Korsmerket

Israelmisjonen:
4. Misjonsblad for Israel

Santalmisjonen:
5. Santalen
6. Santalmisjonens Barneblad

Schreudermisjonen:
7. Zuluvennen

D.n.kinamisjon (DNK-CIM):
8. Kinamisjonæren

Kinaforbundet (NLKF):
9. Utsyn
10. Blåveisen

Misjonsforbundet (DNMF):
11. Misjonsbladet
12. Vi juniorer
13. Sneklokken

Misjonsalliansen for Nord-China (DNMA):
14. Misjonsvennen

Kvinnelige Misjons Arbeidere (KMA):
15. K. M. A. Kvartalshilsen

Metodistkirkens misjon:
16. Kristelig Tidende
17. Vår Ungdom
18. K. Y. M.s Misjonshilsen

Pinsevennene i Norge:
19. Korsets Seier
20. Barnebladet Pinseliljen
21. Misjonæren

Den norske lutherske frikirkes misjon:
22. Budbæreren

Det norske baptistsamfunds misjon:
23. Banneret
Den kristne buddhistmisjon:
24. Den Kristne Buddhist Missjon
Den norske Tibetmisjon:
25. Tibetaneren
Akademiske frivilliges misjonsforbund, se NKS&G
Lærerinnenes misjonsforbund:
26. Misjonshilsen, organ for LMF
Ungdomsmisjonen:
27. Den Unges Venn
Sykepleierskenes misjonsring:
28. Misjonsringen
Norges kristelige student- og gymnasiastlag:
29. Credo
30. Bli med
Kristelig lægeforening:
31. «Meddelelser til Nordens kristne læger»
Andre:
32. T. M. F.

Foruten disse 32 misjonsbladene må også nevnes det kristelige dagblad *Dagen,* Bergen, som stadig brakte misjonsnytt, korrespondanser, referater og kronikker om misjonen. Også den øvrige dagspresse har stort sett stilt seg meget velvillig overfor alt som skjer under hedningemisjonens merke. I denne sammenheng må også nevnes in piam memoriam professor Oluf Kolsrud og misjonsprest Anders Olsen for de årlige oversikter over norsk misjon fra og med år 1922 i Norvegia Sacra. De betyr en nøyaktig, grundig og lett tilgjengelig historisk innregistrering av denne viktige sektor av norsk åndsliv og kristen ekspansjon.

Vi gjengir her (se s. 221) et utdrag av den statistiske oppstilling som ovenstående er bygget på, cfr. Solbergs Atlas side 11:

Til slutt må det sies noen ord om de forskjellige misjonsorganisasjoners konfesjonelle og kirkelige stilling. Av de 15 selvstendige selskaper har disse 9 den evangelisk-lutherske bekjennelse som basis:

1. Misjonsselskapet
2. Israelsmisjonen
3. Santalmisjonen
4. Schreudermisjonen
6. Kinaforbundet
9. Kvinnelige Misj. Arb.
12. Frikirkens misjon
14. Buddhistmisjonen
15. Tibetmisjonen

Hertil kommer hjelpeorganisasjonene 16.—20 (AFMF, LMF, UM, SMR, NKS&G).

Oversikt over norske misjonsselskaper (1939).

Misjonsselskaper (Hjelpeorganisasjoner er inkludert i de selskaper de støtter)	Aktive misjonærer	Innfødte medarbeid.	Menighets-lemmer	Søndags-skolebarn	Elever i barneskoler	Barneskoler	Bibelskoler	Preste- og lærerskoler	Hospit. og sped. heim	Poliklinik
Det norske misjonsselskap	251	2080	151661	33200	18059	321	5	6	10	
Den norske Israelsmisjon	8	—	—	70						
Den norske Santalmisjon	67	600	30000	1200	3546	126	1	6	4	8
Schreudermisjonen	24	150	15000	400	1200	15				4
Den norske kinamisjon	27	50	1500	600	150	3	1			1
Det norske luth. kinamisj.forbund .	134	180	4500	1050	—	—	2	1	1	1
Det norske misjonsforbund . . .	16	79	705	300	325	9				
Den norske misjonsallianse . . .	20	50	850	500					1	3
Kvinnelige misjonsarbeidere . . .		2	—	—						
Metodistkirkens misj.virksomhet. .	7		—	—						
Pinsevennene i Norge.	72	141	1000	2300	2000	14				
Den norske lutherske frikirke . .	11	10	65	600	—	—				1
Det norske baptistsamfund . . .	9	70	1700	—	1300	60	1			2
Den kristne buddhistmisjon . . .	8	10	150				1	1		
Den norske Tibetmisjon	3	—	—	—						
Tilsammen:	657	3422	207131	40220	26580	548	11	14	16	20

Innen de lutherske misjoner er der noen små nyanser i *kirkelig henseende*. Frikirken er en selvstendig luthersk menighetsorganisasjon, utmeldt av Den norske kirke. De har sin egen døpefont, eget nattverdbord, egen ordinasjon (forstanderinnvielse), men samme tro og bekjennelse som de andre lutherske.

Kinaforbundet tilhører Den norske kirke, men dets misjonærer mottar ikke kirkens ordinasjon, — innvielsen finner ikke sted i kirken, men i et forsamlingslokale.

Schreudermisjonen holdt lenge på at det skulde være en biskop på misjonsmarken. Etter biskop Nils Astrups død 1919 har de gått over til å kalle sin tilsynsmann for superintendent, og den tidligere så meget omtalte «høykirkelighet» er gått over i historien.

Buddhistmisjonen har et misjonssyn som ikke helt faller sammen med de andre norske misjoners. Den spesielle misjonsmetode ble fremlagt og diskutert på verdensmøtet i Tambaram, hvor lederen, misjonsprest Reichelt selv var til stede. For øvrig har misjonærene kirkelig ordinasjon, og misjonens venner hjemme er helhjertede medlemmer av Den norske kirke.

Til tross for disse nyanser står de lutherske misjonsforetagender med en sterk samlet enhet i tro, bekjennelse, misjonssyn og forkynnelse. Og de utgjør selvsagt hovedtyngden av norsk misjon.

Så er det 6 misjoner som ikke regner seg som lutherske, nemlig:

5. Den norske kinamisjon (DNK-CIM)
7. Misjonsforbundet (DNMF)
8. Misjonsalliansen for Nord-China (DNMA)
10. Metodistkirkens misjon
11. Pinsevennenes misjon
13. Baptistenes misjon

De tre sistnevnte har sitt konfesjonelle standpunkt klart uttrykt i navnet. Men de tre førstnevnte har ikke det, og de blir også lett forvekslet.

Selv forkorter de sine navn til DNK, DNM og DNMA, og det oppstår mange misforståelser både i pressen og blant misjonsvenner. DNK forveksles med NLKF, DNM med NMS, osv. Jeg har derfor i denne kronikk tillatt meg å føye til noen bokstaver, og delvis holdt på det nummer som vedkommende misjon blir behandlet under i avsnitt III.

Den norske kinamisjon har som § 1 i sine grunnregler: «Misjonen skal være evangelisk og kunne omfatte og samarbeide med kristne av alle anerkjente samfund.» Og § 2 begynner så: «Der skal samarbeides med C.I.M. på misjonsmarken i Kina.» I begynnelsen var misjonen ledet av trekløveret handelsskolebestyrer Otto Treider, klokker Johannes Jørgensen og rittmester Hans Guldberg. Etter århundreskiftet er det Albert Lunde som har satt sitt preg på Kinamisjonens hjemmebasis, som er nær knyttet til hans «Den evangeliske forening i Kristiania» av 1910, som tillater gjendåp og brødsbrytelse, men for øvrig vil være evangelisk og usekterisk. Arbeidsprinsippene på misjonsmarken er bestemt av China Inland Mission.

Det norske misjonsforbund er stiftet i 1884 under inntrykket av misjonsdirektør Franson og de sterke alliansebevegelser som han var eksponent for. Deres motto er «Guds barns enhet og synderes frelse», og de uttrykker sine prinsipper således: «For medlemsskap i våre menigheter eller foreninger, gjelder prinsippet: rom for bare troende, men for alle på Kristus troende. Det spørres ikke etter syn på dåp, nattverd eller statskirke, men bare etter livet i Gud. Da det ikke kreves uttredelse av statskirken for å bli medlem hos oss, er våre menigheter ikke dissentermenigheter. Men da vi regner at det ikke er statens autorisasjon som gjør en samling kristne til en menighet, men forholdet til Kristus og hverandre, så hevder vi at våre menigheter like fullt er menigheter...»

Den norske misjonsallianse for Nord-China, DNMA, har som navnet sier «alliansegrunnlag», men står Den norske kirke nærmere enn DNMF. De ansatte i 1935 en norsk teolog som reisesekretær, og både misjonsvennene hjemme og utsendingene på misjonsmarken tilhører for de aller flestes vedkommende Den norske kirke.

Norge er landet med de mange misjonsselskaper. Det betyr ikke at misjonsfolket står splittet. Den store hovedtyngde av glade givere støtter mange misjoner, og selv om en hel del på særlig måte knyttes til en bestemt misjonsgren i ansvar og troskap, kjenner han ikke det som noen motsetning til at andre tar på seg ansvar for en annen misjonsgren. Tvert imot, den felles forpliktethet på Jesu misjonsbefaling binder kristenhjertene sammen i kjærlighet og fellesskap. De mange organisasjoner betyr bare at alle vil være med.

III. DE ENKELTE NORSKE MISJONSSELSKAPER

1. DET NORSKE MISJONSSELSKAP (NMS)

a) *Hjemlandet.* Årboken 1939 bar titelen «*Høsten er stor*», og det med rette. Vårt lands største hedningemisjonsselskap er høyt engasjert. Det har overveldende store misjonsfelter og oppgaver, og tilsvarende fylking av arbeidere i sin tjeneste ute og hjemme. Alle steder er høsten stor, det ropes på flere arbeidere, og pekes på nye frammarsjmuligheter. Misjonsmenigheten hjemme må gjennom sin åndelige og økonomiske kapasitet gi sitt svar på de krav som ligger i det faktum at høsten er stor.

I åndelig henseende var året 1939 et godt år. Den store ytre begivenhet var *generalforsamlingen i Skien* 15.—18. juni. Den hadde god tilslutning (275 deputerte pluss 140 andre deltagere) og behandlet en rekke store spørsmål (kvinners valgbarhet til hovedstyret, Sudanmisjonens fullstendige sammenslutning med NMS, revisjon av vedtekter for pensjonsfond, endring av regler for valg til generalforsamling, etc.). For første gang ble en kvinne (fru soknepresten Hove) innvalgt i NMS' hovedstyre. Foruten de administrative oppgaver hadde generalforsamlingen også et rikt givende åndelig innslag, med foredrag, bibeltimer, hilsener fra misjonærer, ordinasjon av en ny misjonsprest (Steinar Kjøllesdal) og innvielse av en ny kvinnelig misjonær (Ella Marie Normann). Generalsekretær i Kinamisjonsforbundet, T. Vågen, som hadde vært med på verdensmisjonsmøtet i Tambaram, India, holdt foredrag om «Hva har den nåværende verdenssituasjon og det nettopp avholdte verdensmøte for misjonen å si oss som misjonsfolk». De mange uhyggevarslende trekk i verdensbilledet ble sterkt aksentuert da det under generalforsamlingen kom melding om at Yiyang by nettopp var bombet av japanske fly.

Misjonens hjemmearbeid har sin folkebrede basis i de om lag 7 000 foreninger i by og bygd og i den utstrakte forkynnervirksomhet med over 20 000 møter, og dessuten stevner og kurser, barnelag og misjons-«ringer». En strøm av åndelig velsignelse har fulgt med sammenkomstene om Guds ord, bønn, takk, sang, misjonslesning og offer.

I økonomisk henseende var året 1939 et meget godt år. Selv om de uhyggelige begivenheter de fire siste måneder av året kanskje kunde virke distraherende i noen grad, viste det seg at både de jevne inntekter og testamentariske gaver tilsammen kom opp i fullt tilfredsstillende beløp, og årets driftsregnskap kunde sluttes med et overskudd på 65 000 kr. Dette hadde delvis også sin grunn i de gunstige vekslingskurser på kinesiske dollar og franske francs.

Ved årets utgang sluttet landssekretæren for barnearbeidet, frk. Henny Dons, og ungdomssekretæren, misjonsprest Gotteberg, i henhold til oppnådd aldersgrense, begge etter meget fortjenstfullt virke.

I Misjonsselskapets ledelse satt hele året domprost K. O. *Kornelius* som formann, pastor Einar *Amdahl* som generalsekretær, pastor

Ole *Kopreitan* som hjemmesekretær og pastor B. *Nøkling* som hovedkasserer og forretningsfører.

Misjonsskolens 17. kull fortsatte sin utdannelse under sine faste lærere, forstander dr. philos. Emil Birkeli og prestene Reidar Hauge og Johan Rian. De avla ved vårsemestrets slutt avgangseksamen i kirkehistorie og religionshistorie. Misjonsskolen for kvinner, Oslo, fortsatte utdannelsen av kvinnelige misjonærer, og hadde i alt 10 elever. Forstanderinne er frk. Johanne Høeg.

NMS ga i årets løp ut følgende bøker og publikasjoner: Lille Mei Fa fra China, Fredstjeneste i krigstid (dr. V. Vogt), Ningsiang-patruljen i den døde byen (Kolnes), Lederbok for barneforeningsledere, Misjonstraktat (Hallesby), årboken, kalenderen, Glade Jul, Jul på jord, og Hellige jul. Norsk Misjonstidende er NMS' organ, opplag: 18 500. Barnebladet, opplag: 7 500. Korsmerket: vel 7 000.

Blant de bortvandrede misjonsvenner og misjonærer nevner vi disse: pastor Peder Dreyer, Bergen, reisesekretær Gabriel Homme, emissærene Ingvart Ingebregtsen, Ole Johnsen, Paul Kolberg, Erik Areklett og fhv. misjonær i Zululand frk. Therese Victoria Aagaard (f. 24. desember 1860, død 23. februar 1939, misjonær i NMS 1899—1910 og i Svenska Kyrkans Mission 1910—1922).

b) *Natal og Zululand.* Dette er NMS' eldste misjonsfelt, hvor arbeidet ble grunnlagt av Schreuder fra 1840-årene av. Nå har denne misjonsmark 13 misjonsdistrikter med 137 menigheter, 19 616 menighetslemmer, 104 innfødte arbeidere, 11 mannlige og 8 kvinnelige misjonærer (foruten 11 misjonærhustruer).

Arbeidet i menighet og skole har gått sin jevne gang. Likeledes hospitalsarbeidet ved de 3 sykehus (Ekombe, Mahlabatini og Umpumulo). Tilsynsmann Kjelvei nevner i sin årsberetning at «det synes å gry av en ny dag for Afrikas folk». Selv om en nok kunde ønske mer av varme, offervilje og virkelyst hos de kristne, spores dog mange tegn til vekst i åndelig modenhet.

I årets løp ble 1 148 døpt, av dem de 352 med voksendåp. Ved årets utgang var det 573 katekumener, flest i Ekombe distrikt (137). Disse tall peker på en ikke ubetydelig tilgang av hedninger til menigheten. Misjonær L. Aadnesgaard skriver fra Ekombe: «Guds ord har heller ikke i år vendt tomt tilbake. En og annen har åpnet sitt hjerte og tatt imot frelsen i Jesus Kristus. I alt er 161 døpte, derav over 50 voksne. Det er mange i katekumenklassene.»

Lærerskolen på Umpumulo er felles-luthersk. Der var 186 elever, hvorav de 30 tilhørte NMS. Ved den felles presteskole hadde vår misjon et par studenter. Industriskolen på Eshowe melder også om godt arbeidsår.

Det var ved årets utgang 13 innfødte prester i virksomhet innen vår misjon, og 188 innfødte lærere.

c) *Madagaskar Innland, Skogen og Bara.* Madagaskar Innland er NMS' annen misjonsmark, hvortil de to misjonærene John Engh og

Nils Nilsen kom i 1866. Nå har dette misjonsfelt ikke mindre enn 22 misjonsdistrikter, 950 menigheter, 98 582 menighetslemmer, 953 innfødte arbeidere, og 21 mannlige og 25 kvinnelige misjonærer (foruten 19 misjonærhustruer).

Tilsynsmann Ole *Strand* [Strand døde 17. januar 1941] framholder i sin årsberetning at året 1939 på mange måter ga gode vilkår for misjonsarbeidet, og «vi tør vel også si at det har vært gjort atskillig målbevisst arbeid for å utnytte best mulig de forhåndenværende gunstige betingelsene. Selv de senere oppskakende begivenheter, som lett kunde ha omstyrtet mye av det som var oppbygd, har på mange vis gitt uventede anledninger til misjonsvirksomhet.»

De siste månedene av året var Frankrike i krig. Dermed var også Madagaskar engasjert. Men myndighetene viste den norske misjon fortsatt velvilje, og oppnevnte endog misjonærer til å bistå den militære brevsensur. De bad også om statistiske oppgaver over misjonsarbeidets stilling, med den begrunnelse at den religiøse bevegelse danner et fremtredende trekk i folkebilledet og bør tas med i dokumentasjonen av landets demografi.

På initiativ av den internasjonale komité året før ble det satt i gang et «evangelisk felttog» innen alle protestantiske misjonsområder. Det virket inspirerende på menighetenes sjelevinner-aktivitet, selv om det kanskje ikke egentlig førte til så store resultater blant de utenforstående som man hadde håpet. Krigsutbruddet stanset «fremrykningen», men betød ikke så stort avbrekk i det alminnelige menighets- og misjonsarbeid. Kirkesøkningen har hatt økende tendens, hver søndag hadde man om lag 41 000 kirkegjengere samlet om menighetens gudstjeneste.

Menighetene tok ivrig del i forskjellig hjelpearbeid for de mobiliserte og deres familier, og våre kristne tok betydelige løft i de ymse hjelpeaksjoner.

Den eldste madagassisk-lutherske prest, Rainitsimba, døde i 1939, over 100 år gammel. Han var eldstemann i det første kull fra presteskolen i Lars Dahles styrertid, 1871—1876. Han ble ordinert av Dahle 22. mai 1887, og var prest i mange år.

Barnetallet i søndagsskolene var omtrent som før, vel 22 000. Det alminnelige skolearbeid gikk sin jevne gang i de 79 primærskoler og de 56 småskoler med i alt vel 8 600 elever fordelt på ca. 200 lærere.

Ved den felles lutherske presteskole, Ivory, fikk en føle mobiliseringen på den måten at soldater måtte ha plass, og ble innkvartert i skolesalene. Kapellet, bibliotekrom og kvistværelser måtte tas i bruk som undervisningsrom. Bestyrerinnen for skolen for elevenes koner, frk. Stafseth, avsluttet sin årsberetning med disse ord: «Vi lengter etter de gode gamle dager med arbeidsrom og arbeidsro, men mest lengter vi etter fred og Guds velbehag for hele vår arme jord.»

Denne misjonsmark er så stor og har så mange store institusjoner, at det ikke lar seg gjøre å gå i detalj. I årets løp ble 4 744 døpt, av dem 669 med voksendåp. Ved årets utgang var det 1 427 katekumener, flest i Antanifotsy distrikt (327). Arbeidet med katekumenene er

hedningemisjonens strategiske punkt. Det er ikke bare undervisning med sikte på kunnskaper, det er også oppdragelse, oppseding, til kristenliv og kristenkamp, en øvelsestid og prøvetid. Det er bare rimelig at mange ikke når fram til dåpen, men gir opp på veien, eller glir tilbake til mørket. Det er jo i katekumentiden det går opp for dem ikke bare *at* veien er smal og trang, men også *hvor* smal og trang den er. Til gjengjeld er hver av de 669 katekumener som virkelig nådde fram til døpefonten, og dermed også til nattverdbordet, et desto større takkeemne for Guds menighet.

Det var ved årets utgang 124 innfødte prester i tjeneste innen denne misjonsmark, nesten alle som «sokneprester».

d) *Vestmadagaskar.* Det var i 1874 de første norske misjonærer kom til Vestmadagaskar og tok opp misjonsarbeid der. Det ble til å begynne med en meget tung arbeidsmark, men det lysnet etter hvert, og nå har dette store kystområde 9 misjonsdistrikter, 249 menigheter, 13 081 menighetslemmer, 245 innfødte arbeidere og 10 mannlige og 3 kvinnelige misjonærer (foruten 9 misjonærhustruer).

Tilsynsmann Alfred *Andresen* taler i sin årsberetning om mange vanskeligheter, som henger sammen med den omseggripende materialistiske tidsånd. Misjonsproblemene øker og stiller evangeliets representanter overfor oppgaver og kamper. Men hvor stengt det mang en gang kunde synes å være, fikk de likevel stadig oppleve at Herren hjalp igjennom. Det gikk etter ordet i 2 Mos. 14, 14: Herren skal stride for eder, og I skal være stille!

I året 1939 ble døpt 330 voksne og 904 barn, i alt 1 234. Ved årets utgang var det 866 katekumener på Vestmadagaskar, av dem 147 i Tulear distrikt.

Bibelskolen i Morondava utdannet 13 elever, spedalskearbeidet på Bekoake ble ført videre i jevne og gode spor, i julen ble 15 av de spedalske døpt. Det økonomiske selvhjelpsarbeid i menighetene gikk godt. Vestmadagaskar hadde 18 studenter ved Presteskolen, Ivory, og 15 elever ved lærerskolen, Antsirabe. Ved årets utgang var 35 innfødte prester i tjeneste i menighetene.

Tilsynsmannen slutter sin beretning med disse ord: «Omringet av Guds rike løfter som lyser og varmer i denne alvorlige tid, og båret oppe av misjonsvennenes forbønn og kjærlighet, går vi med stor frimodighet det nye året i møte.»

e) *Østmadagaskar.* Arbeidet på Østmadagaskar ble begynt i 1888 (Vangaindrano og Manambondro). Det usunne klima krevde i den første tiden mange misjonærers helse og liv. Misjonærmangelen gjorde det lenge vanskelig å sette inn med full kraft på dette felt, som inntil midten av 1920-årene hørte inn under Innlandets store konferens- og tilsynsmannskrets. Etter at Østmadagaskar ble utskilt som eget misjonsfelt, ble misjonsarbeidet ført fram med større mannskap. Nå er der 7 misjonsdistrikter, 148 menigheter, 12 272 menighetslemmer, 129 innfødte arbeidere, og et rikt misjons- og menighetsarbeid. 7

mannlige og 3 kvinnelige misjonærer er stasjonert her (foruten 7 misjonærhustruer).

Tilsynsmann *Moen* skrev i sin årsberetning at verdenssituasjonen selvsagt hadde kastet sine skygger også der, og lagt sørgetoner inn i misjonærenes hjerter. Men noen egentlig hindring for arbeidet hadde forholdene ikke voldt. Den sterke og dyptpløyende vekkelse, særlig i Vangaindrano distrikt, fortsatte gjennom hele året 1939. Dens karakteristika var fremdeles syndenød, syndsbekjennelse, frelsesopplevelse, trang til bønnesamvær og iver for å vitne for andre om Jesus. Vangaindrano distrikt alene hadde ved årets utgang hele 940 katekumener, som må sies å være et nesten svimlende tall, dernest hadde Manambondro 240. Tilsammen hadde Østmadagaskars 7 stasjoner ved årets utgang 1 511 dåpslærlinger. I årets løp var døpt 582 voksne og 829 barn, tilsammen 1 411. Disse tall forteller om en rik innhøstningstid for Guds rike blant Østmadagaskars hedninger.

Frøken Ingrid Helland [død 27. november 1943] skrev om menighetsarbeidet i Vangaindrano: «Ingen statistikk makter å forklare sluttsummen av årets opplevelser. Der blir bare et eneste ord tilbake: *Takk.* Når jeg ser tilbake på året 1939, så blir mine ord de samme som en nyfrelst kvinne sa forleden: Du, dette er livet! Det er livet å ha fulgt Ham i årets løp og fått se de hundrer av trette hedninger falle sammen i den dypeste sjelenød og vinne en herlig seier og frigjørelse i Kristus.» Og om skolearbeidet skriver hun: «Vekkelsen har gått som en hellig susen også i skolen.»

Østmadagaskar har en bibelskole med 18 elever. De hadde ved årets utgang 16 studenter ved presteskolen, Ivory, 30 elever ved lærerskolen i Fianarantsoa og 2 elever på Antsirabe. De hadde 23 innfødte prester i tjeneste i menighetene.

I en årsmelding er det vanskelig å få med noe om det jevne kirkeliv og kristenliv. Hovedlinjene i NMS' misjonsmetode er de samme fra år til år. Det skal bare være nevnt at det overalt — om enn med noen modifikasjoner — er den norske gudstjenesteordning som ligger til grunn for høymessen, at det er den norske tekstbok som brukes, og at den gassiske salmebok inneholder en rik del av vår hjemlige kirkes store salmearv. Men utenom gudstjenesten søndag formiddag benyttes kirkehusene flittig til møter av forskjellige slag, helligdager og hverdager, og forkynnelsen av Guds ord besørges av langt flere legmenn enn prester. Ved utgangen av 1939 var det innen de 3 misjonsfeltene tilsammen 182 innfødte ordinerte prester i tjeneste (Innlandet 124, Vestmadagaskar 35, Østmadagaskar 23) og samtidig en flokk på 1 145 menighetsmessig beskikkede lekmenn i virksomhet (Innlandet 829, Vestmadagaskar 210, Østmadagaskar 106) som katekister og evangelister utdannet ved bibelskoler og katekistkurser.

Alle menigheter har sine søndagsskoler. Statistikken forteller om 30 380 innskrevne søndagsskolebarn ved utgangen av 1939 (Innlandet 22 117, Vestmadagaskar 5 322, Østmadagaskar 2 941).

f) *China.* NMS' misjonsfelt i China er et område i provinsen *Hunan* i Midt-China. Arbeidet ble begynt i 1902 i Changsha og Yiyang, og har blitt utvidet etter hvert, inntil det nå ved utgangen av 1939 var 8 misjonsstasjoner med 78 menigheter og 7 833 menighetslemmer; av de sistnevnte er 5 400 kommunikanter (nattverdberettigede). Arbeidsflokken består av 108 innfødte arbeidere og 30 misjonærer. Tilsynsmann: misjonsprest Johan *Torset.*

Året 1939 var et nytt krigens år, med nød og sorg og ubeskrivelig elendighet for millioner. By etter by langs kysten falt i japanernes hender, så det frie China ble mer og mer isolert fra havet. To ganger var Changsha så sterkt truet at befolkningen måtte evakuere. Yiyang, Changsha, Ningsiang og Yuankiang ble bombardert noen ganger med tap av mange menneskeliv.

Under Guds forunderlige nåde og beskyttelse kunde misjonsarbeidet tross krigen gå sin gang. Både evangelistgjerningen, menighetsarbeidet og barmhjertighetsarbeidet ved hospitalene og blindeskolen ble drevet omtrent som før. På sykehusene og poliklinikkene fikk mange syke og sårede hjelp. Fra bibelskolene, bibelukene og bibelkursene meldes om god søkning og tilslutning.

Antall døpte i årets løp var 683, det største tall på 15 år. Ved årets utgang ver det 1 041 katekumener. Tilsynsmannen beklager at søndagsskolearbeidet ikke gikk fram, og at så mange av de kristnes barn vokser opp uten kristen opplæring.

For å gi et inntrykk av arbeidskårene i 1939 skal vi sitere noen ord av Thv. Gogstads beretning fra Bibelskolen for menn, og av dr. Volrath Vogts beretning fra Yiyang hospital. Pastor *Gogstad* skriver: «Det er ikke lett å drive skole her nå. Flyalarm og fly over her omtrent daglig. Matspørsmålet er heller ikke så liketil som tidligere, og undervisningsmateriell er det knapt med. Men jeg tror dog vi alle hadde bare én følelse da vi ble samlet igjen, og det var gleden over å kunne få fortsette vårt avbrutte arbeid, så blir det nok en utvei med disse ytre tingene også.» Og dr. *Vogt* skriver: «Hospitalet har hatt et stormfullt år. De første 4 måneder av året var vi mest opptatt med å stelle med sårede soldater. Men etter at bilveien var blitt ødelagt, fikk vi ingen flere soldater å stelle med. Desto mer fikk vi å bestille med å hjelpe de mange som ble såret ved bombeangrep. 3 ganger i dette året er Yiyang by blitt bombardert. Det siste og verste var bombardementet den 3. november da ca. 1 000 mennesker ble såret eller drept. Over 200 mennesker ble den dagen lagt inn på hospitalet, foruten at vi i kirken måtte skaffe plass til ca. 100 sårede og deres pårørende... Antallet innlagte patienter var 1 747. Behandlet på poliklinikken 16 272. Ca. 320 operasjoner.»

Disse tall forteller om en kolossal arbeidsinnsats i barmhjertighetens tjeneste.

g) *Sudan (Fransk Kamerun).* Tilsynsmann Halvdan *Endresen* slår fast i sin beretning fra dette året at: «1939 har i det hele vært et godt arbeidsår». NMS har på dette felt 4 stasjoner, 45 arbeidsplasser,

227 menighetslemmer, 21 innfødte arbeidere og 7 misjonærer (6 mannlige og 1 kvinnelig, dessuten 4 misjonærhustruer). Av institusjoner er det et hospital og en bibelskole.

Mens krigen raste i Asia og i Europa, var det i Afrikas indre fred og ro og gode arbeidsvilkår. Litt forstyrrelse ble det da meldingen om krigsutbruddet i september kom, men sinnene falt snart til ro. Nye arbeidsfelter ble åpnet, og 7 elever fra bibelskolens første kull ble satt i arbeid. Kirkesøkningen økte en del. 21 voksne og 5 barn ble døpt i årets løp. Ved årets utgang var der 269 katekumener og 145 søndagsskolebarn.

Det som gjør arbeidet på denne misjonsmark særlig vanskelig, er de mange språk, og muhammedanismens fremtrengen fra nord.

Oversettelsen av Luthers lille katekisme til de to språk «mbum» og «fulani» ble fullført, og det vil lette undervisningsarbeidet meget.

2. DEN NORSKE ISRAELSMISJON (DNI)

a) *Hjemlandet.* Israelsmisjonen ble stiftet i 1844. Dens hjemmearbeid er nå organisert i 6 kretser, nemlig Oslo, Bergen, Trøndelag, Stavanger, Sørlandet og Telemark. Formann i landsstyret er professor dr. theol. Chr. Ihlen, Oslo, og landssekretær pastor Olaf Duesund.

Nazismens frammarsj førte store ulykker over jødene. Til Norge kom en del flyktninger, og de fant fristed og hjelp gjennom Israelsmisjonens «Hjemmemisjon» og «Flyktningehjelpen». Gjennom «Missionsblad for Israel» som i 1939 gikk i sin 113. årgang, fikk misjonsvennene mange dystre gløtt av de forferdelige ting som var i så uhyggelig utvikling. Det vekket mange til større omsorg for jødene. Således ble det i annet halvår 1939 stiftet 75 nye foreninger i Bergens krets for Israelsmisjonen.

I regnskapsåret 1/4 1939 til 31/3 1940 kom det inn i bidrag og gaver kr. 74 646,99. Sammen med inntekt på boksalg og renter kom inntektssummen opp i kr. 80 638,30. Hertil kom gaver til «Hjemmemisjonen» og «Flyktningehjelpen».

b) *Arbeidet ute.* Misjonærflokken har vært fordelt på de tre stasjonene således: I *Budapest* pastor Gisle Johnson, i *Galatz* frk. A. Aniksdal og pastor Magne Solheim, i *Jassy* evangelist Feinstein og hustru samt søster Olga Olaussen. Alle meldte om åpne dører og hunger etter evangeliets ord. Men de var helt klar over at en stod ved inngangen til tunge tider for jødene: «Nu ramler det sammen, alt det, som jødene bygget sin særlige eksistens på overfor og i motsetning til kristendommen», skrev pastor Gisle Johnson i sitt nyttårsord 2. januar 1940. Og han sluttet med disse ord: «Ikke noe folk vil komme så forandret ut av ildprøven som jødene».

3. DEN NORDISKE SANTALMISJON

Som Santal-misjonens stiftelsesår regnes 1867 da nordmannen Lars Olsen Skrefsrud og dansken Hans Petter Børresen grunnla stasjonen «Ebenezer» i Santal Parganas i provinsen Bihar, India, — støttet av indiske kolonister. Nå drives misjonen fra Norge, med støtte fra Danmark og Amerika. Hovedkontoret er i Oslo, formann: pastor H. E. Wisløff, generalsekretær: pastor Ernst Hallen.

«Året 1939 ble trass i alt et godt og rikt år for misjonen,» uttalte generalsekretær Hallen til Dagen, 9. januar 1940. «Det så en tid ut som det skulde bli stor nedgang i inntektene, men etter hvert kom gavene som vanlig inn, og det var en stor oppmuntring. Mange av misjonsvennene deltok i hjelpearbeidet for Finnland, men holdt likevel sine misjonsbidrag oppe.»

Hjemmearbeidet ble drevet som vanlig med årsmøter, stevner, sommerskoler og forkynnervirksomhet i by og bygd, og med de trofaste misjonsforeningers jevne og stille arbeidsinnsats. Organisasjonsmessig har de delt landet i 13 kretser.

De norske inntekter til Santalmisjonen var i 1939 kr. 560 094, de danske inntekter samme år kr. 196 412.

Også på misjonsmarkene ga året 1939 gode arbeidsvilkår. På det gamle felt gikk menighetsarbeid og skolevirksomhet støtt og godt. 12 elever ble opptatt ved presteskolen i Chonderpura, av dem var 6 fra Assam (2 boroer). Gutteskolen i Kaerabani, pikeskolen i Maharo, hospitalet i Benagaria, spedalskekolonien i Saldoha, arbeidet godt.

I Assam var menigheten i sterk vekst og nye menigheter ble stiftet, også midt inne i urskogen hvor kristne santaler av egen drift bygget kirke. Av nye tiltak må nevnes spedalskekolonien i Santipara («Fredens Stad»), og for øvrig ble det planlagt å gjøre noe effektivt for skolearbeidet. Misjonen blant boroerne gikk fram, der er 29 boro-menigheter med om lag 3 000 kristne.

I Malda, hvor det har vært arbeidet i 16 år, er det ca. 50 menigheter delt i 7 prestegjeld. Misjonær Kampp skrev derfra: «Jeg er overbevist om at det er muligheter til stede i øyeblikket for å hjelpe tusener av santaler inn i menigheten, om vi bare ikke forsømmer leiligheten nå mens den er der.»

Tehagene i Assam feiret sitt 50-årsjubileum. Det var takkegudstjeneste i kirken og stor fellesbespisning, hvor 1 400 mennesker var samlet om risgrytene. Etter festen fikk de besøk av Assams guvernør, som også beså tehagene med stor interesse. Det var det første guvernørbesøk. — Tilsynsmann var misjonsprest Rosenlund.

4. SCHREUDERMISJONEN

Det tidligere navn på denne misjon var «Den Norske Kirkes Misjon ved Schreuder». Fra 1927 av administreres den av den norsk-lutherske kirke i Amerika, og de fleste av misjonærene er norsk-amerikanere. Inntektene i Norge var bare kr. 18 500. Organ: «Zuluvennen».

Fra Zululand ble meldt om aktivitet innen zulukirken. Foruten misjonærene var 10 innfødte prester i virksomhet med preken, undervisning og sjelesorg. Dessuten var det over 100 innfødte lærere i arbeid. Ved skolene var det 3 000 barn. Ved den felles-lutherske presteskolen ved Oscarsberg hadde denne misjon 6 elever, og pastor Farup fra Schreudermisjonen var styrer og hovedlærer. På Untunjambili ble den gamle kirke ombygget og et hospital bygget. «Det er oppmuntrende å se at arbeidet går fram, og at aktiviteten er stor. Vi regner med 13 000 zuluere som hører til vår misjon. 90 000 tilsammen hører til de fem lutherske selskaper som arbeider i Zululand.»

Misjonærflokken begynner å eldes, og fire av de innfødte prestene «blir gamle og skrøpelige».

Superintendent var dr. Johs. *Astrup*.

5. DEN NORSKE KINAMISJON (DNK-CIM)

Den norske kinamisjon feiret i 1939 sitt 50-årsjubileum. Man regner starten fra november 1889 da Hudson Taylor besøkte Norge og talte Chinas sak. Fra da av ble arbeidet tatt opp under ledelse av en komité som bestod av Otto Treider, Johannes Jørgensen og Hans Guldberg. Senere har Albert Lunde vært misjonens formann og ledende kraft her i Norge inntil sin død 31. januar 1939. Ved jubileet var Johs. Gulbrandsen fungerende formann og sekretær. Denne misjon arbeider i nær tilknytning til China Inland Mission. Dens inntekter i Norge var i 1939 kr. 66 000.

Misjonens arbeidsfelter er i Shansi og Shensi i Nord-China. Arbeidet gikk sin gang, men krigen voldte store vanskeligheter. Hjemmeværende misjonærer som skulde ha reist ut igjen, måtte vente. Og misjonærer der ute måtte delvis evakuere. En av dem, misjonær Peter Torjesen, falt på sin post. Han ble drept ved et japansk flyangrep på stasjonen Hokü i provinsen Shansi. Han var født i Kristiansand 1892, fikk sin misjonærutdannelse i Chicago, kom til China 1918 hvor han grunnla stasjonen Hokü. Siste gang han reiste ut var i 1937, og det ble en farefull reise, idet han måtte passere både den japanske og den kinesiske fronten. Misjonsstasjonen ble totalt ødelagt, men fru Torjesen og en kvinnelig misjonær kom fra det med livet. Hans fire barn var på skole i Hunan.

Misjonens organ, «Kinamisjonæren», feiret i 1939 sitt 25-årsjubileum, idet det ble startet i januar 1914, som månedsblad. I de første år var Laur. Larsen og Aksel Asp redaktører, senere Asp alene, og fra januar 1929 har sekretær Gulbrandsen redigert bladet med bistand av en redaksjonskomité på feltet.

Det ble utgitt et festskrift: «50 ÅR i Mesterens tjeneste. Den norske kinamisjon 1889—1939, Oslo 1939.» Sekretær Johs. Gulbrandsen har skrevet om misjonsvirksomheten hjemme i de 50 år, og misjonær Sverre Holth om arbeidet på misjonsmarken. Skriftet er rikt illustrert og gir en klar oversikt. Om innfødte medarbeidere

heter det: «Nå som misjonen har fått sin egen bibelskole, blir brukelige emner rekruttert derfra. Det er også en del som holder på med sin utdannelse utenfor feltet. For tiden har misjonen knapt 50 kinesiske arbeidere i sin tjeneste, hvilket er mindre enn for noen år siden, og langt fra det antall som trenges. Særlig er det en skrikende mangel på bibelkvinner.» Og om situasjonen som helhet leser vi disse ord som for øvrig gjelder alle misjoner i China: «Disse siste krigsårene har vært en svær påkjenning for våre misjonærer. Bare å være vitne til all nød og elendighet kan i seg selv være så meget som helse og nerver tåler. Dertil kommer all spenningen fra måned til måned og faren som de hver dag er utsatt for... Smertelig har det vært å merke det sterke kristendomshat, som har gitt seg tilkjenne... Det merkelige og store er dog at denne uhyggelige og vanskelige tiden har vært en god og rik tid i arbeidet på flere av stasjonene. Lidelsene har banet vei for evangeliet. Misjonærene har kommet i kontakt med folk fra nesten alle provinser. En av misjonærene forteller at han i flere måneder ikke fikk gjort annet enn å ta imot besøkende hele dagen.»

6. DET NORSKE LUTHERSKE KINAMISJONSFORBUND (NLKF)

a) *Hjemlandet.* Generalsekretær Vågens skriftlige og muntlige beretninger fra Verdensmisjonens møte i Tambaram, den store generalforsamling i Bergen om sommeren, og krigen i Europa årets siste 4 måneder, er de ting som vil huskes som profilen av året 1939.

Generalforsamlingen 29. juni — 2. juli var båret av stort alvor, ansvarsfølelse og erobringsånd. Tilslutningen fra hele landet var stor og viser det brede grunnlag i kristenfolket som NLKF hviler på. Det ble vedtatt å sette i gang et toårig kursus for forkynnere og misjonsskole for kvinner. Misjonsskolen for menn skulde ta opp 20 nye elever fra høsten. Minimumsalderen for utsendinger til generalforsamlingen ble satt til 21 år. Det spørsmål som satte de største bølger, var problemet om hvorvidt *kvinner* skulde kunne velges som deputerte til generalforsamlingen. Denne sak hadde vært framme på flere tidligere generalforsamlinger, bl. a. i Oslo 1912, hvor forslaget ble forkastet med 194 mot 136 stemmer. I Bergen 1939 ble det vanskelige spørsmålet *utsatt,* og henvist til nærmere behandling i et rådsmøte og i kretsstyrene før det kunde forelegges for en senere generalforsamling.

Generalsekretær Vågen holdt foredrag om «Våre oppgåver heime no», og fremholdt NLKF's program: Vi skal vinne sjeler på misjonsmarkene og i Norge. Her hjemme må de helliges samfund oppbygges gjennom møter og foreninger, og ungdommen vinnes og bevares. Til slutt kom han inn på de oppgaver som er sentralisert ved skolene på Fjellhaug, «det bankande hjarte i misjonen». Der er for lite plass. Generalsekretæren foreslo at det skulde reises en ny skolebygning der, som skulde stå ferdig til 50-årsjubileet 1941.

To misjonærer ble innviet til tjenesten under generalforsamlingen, Magli Gåre og Dagny Nøding. Høytideligheten fant sted i «Betlehem» (Bergen), hvor NLKF's første misjonærer ble innviet 48 år tidligere. Formannen, Andr. Solem, foretok innvielsen, og talte over Joh. 17, 1—3.

Fjellhaug misjons- og skolesentrum ved Oslo feiret sitt 25-årsjubileum, og det ble holdt et stort elevstemne der i slutten av august.

Dr. Martin Osnes ble antatt som misjonær, og studerte tropesykdommer i England. To finske leger, dr. Alexis Friedrich *Berg* og frue Signe, født Taubert, ble innviet til misjonærer i Forbundssalen, Oslo, 21. januar 1939 sammen med 4 andre, nemlig søster Dagmar Andersen, Julie Lefdal, Malene Opstad og Karoline Viste. I følge med de eldre misjonærer, Andestad og frue, reiste de ut til China senere på året.

b) *Honan og Hupeh i China.* Dette er den «gamle» misjonsmark, i daglig tale «Kinafeltet».

Krigen er rykket nærmere dette felt, og det skaper mange vanskeligheter. Særlig i Laohokow og innover Honan er folk for en stor del blitt nødt til å flytte fra byene. Det betyr ikke at arbeidet opphører. Alle de innfødte arbeiderne har vært i full virksomhet, og utover landet har folket vist seg å være mer mottakelige enn før. Statistikken viser at tallet på dåpslærlinger og døpte har holdt seg omtrent som tidligere år. Ved at en del kristne er spredt utover landet, er evangeliet nådd til nye steder. Og dørene er åpne. De kristne flyktninger bærer troens ord med seg hvor de kommer. Blant de opplyste klasser og de studerende merkes større interesse for kristendommen.

29. juni ble Nanyang stasjon bombet av japanske fly med fulltreffer midt mellom stasjonsbygningene. Som ved et under ble ingen drept der, men husene ble sterkt skadet. Tilsynsmann Karstad karakteriserer det som et Guds mirakel at ikke Gudrun Falch og to kinesere som befant seg to meter fra bombenedslaget ble drept eller skadet.

Arbeidet ved hospitalet, Bibelskolen for menn, Bibelskolen for kvinner og Blindeheimen ble drevet som før.

c) *Manchuria-feltet* ligger lengst i nord, nordenfor Korea, og misjonen har her 3 hovedstasjoner: Tsitsihar, Chalatun og Noho. Befolkningen er kinesisk, men ble i 1931 et eget rike, i navnet selvstendig og styrt av egne folk, men i virkeligheten under japansk overhøyhet. Kinaforbundet begynte arbeid i Tsitsihar i 1932. Ved utgangen av 1938 var der 569 menighetslemmer under de tre stasjoner. Et viktig ledd i arbeidet er bibelskolen, hvorfra 2 kull elever er utgått og tredje kull opptatt. Kurset skal nå være 3-årig (mot før 2-årig).

Det er klart at den nasjonalistiske ånd har vind i seilene, og at de sterke japanske interesser skaper usikkerhet. Men der er mange søkende sjeler i dette noe rotløse utvandrerfolket, og god klangbunn for evangeliet.

Misjonær Jørgen Høgetveit døde i Mandsjukuo av tyfoid-feber,

1. august 1939. Han var fra Evje i Sætesdalen, og hadde bare vært noen få år på misjonsmarken.

Kinamisjonsforbundet ga ut Årbok 1939 med beretninger for året 1938 ute og hjemme. Noen tilsvarende årbok 1940 med beretninger for året 1939 ble dessverre ikke utgitt. Men i 1941 kom den store jubileumsboken «Det norske lutherske kinamisjonsforbund gjennom 50 år», ved *Handeland* (hjemlandet), *Tiltnes* (China) og *Vik* (Manchuria), hvortil henvises.

7. DET NORSKE MISJONSFORBUND (DNMF)

Det norske misjonsforbund er stiftet 1884, og begynte hedningemisjon 1899. Hovedkontoret er i Møllergt. 26, Oslo, og Chr. Svensen er misjonsforstander og kasserer. Misjonsforbundet hører til de «frie» menighetssamfund, og prinsippet for medlemsskap er at alle troende kan opptas selv om de har forskjellig syn på enkelte lærespørsmål. De har 80 menigheter og ca. 6 000 menighetslemmer.

Inntektene i Norge til misjonen var i 1939 kr. 41 072, og misjonærenes antall 10, foruten 6 misjonærhustruer. Menighetens organer er «Misjonsbladet», «Sneklokken» og «Vi juniorer».

Det er tre arbeidsfelter: Shensi i China, Natal i Sør-Afrika og Fransk Kongo.

De fire hovedstasjoner i Shensi hadde atskillig føling med krigssituasjonen, men arbeidet gikk fram både ved stasjonene og i distriktene.

De to hovedstasjoner i Natal (Ekutandaneni og Glendale) ligger sønnenfor Tugelafloden. Misjonsforbundet samarbeider med Skandinavisk Alliansemisjon.

Arbeidet i Fransk Kongo ble begynt i 1939, så derom er enda intet å melde.

Tilsammen regner denne misjon å ha 705 menighetslemmer på misjonsmarkene, og 79 innfødte medarbeidere, 300 søndagsskolebarn og 9 barneskoler med i alt 325 skolebarn.

8. DEN NORSKE MISJONSALLIANSE FOR NORD-CHINA (DNMA)

Misjonsalliansen er en sammenslutning av troende menn og kvinner fra forskjellige menigheter og samfund. Dens formål er å bringe evangeliet til befolkningen i Chahar provins i Nord-China.

I hjemmearbeidet har redaktør Harald Hjelm-Larsen i mange år stått som Misjonsalliansens generalsekretær og dens ledende mann. 111 foreninger er tilsluttet misjonen, og inntektene var i 1939 kr. 65 212.

Misjonsfeltet er Chahar (Mengchiang), hvor 14 misjonærer samt 6 misjonærhustruer virker. Menighetslemmenes antall var 850, søndagsskolebarna 500, og innfødte medarbeidere 50. Det legges stor vekt på legevirksomheten. Misjonshospitalet «Gerrad Memorial Hospital» ligger i Kalgan, og ledes av dokter Kr. Fotland. Diakon Rekkebo virker også der. Dessuten drives 3 poliklinikker.

Foruten alle de vanskeligheter krigen førte med seg, ble distriktet også hjemsøkt av oversvømmelse. Mange tusen mennesker omkom og hundre tusen hus ble skyllet bort. Misjonens eiendommer ble dog ikke skadet.

Alliansemisjonens organ heter «Misjonsvennen».

9. KVINNELIGE MISJONSARBEIDERE (KMA)

Denne organisasjon driver misjonsarbeid blant armeniere der oppholder seg som flyktninger i Syria. Søster Bodil Biørn arbeidet i denne gjerning i mange-år. Da hun i 1934 kom hjem for godt, ble arbeidet fortsatt av søster Alette Andreassen. Da hun måtte reise hjem på grunn av sykdom i 1937, ble frk. Thora Mauritzen utsendt til Beyrout, 1938, og gikk i gang med språkstudium. Evangelisten i Aleppo, Mgrdich Krzentz fortsatte sitt arbeid. Det er stor nød i flyktningeleirene.

Foruten arbeidet i Aleppo støtter KMA også Den nordiske Santalmisjon.

Frk. Margit Steen, Kirkeveien 88, Oslo, sendte sommeren 1939 ut et opprop til unge kvinner med misjonskall om å melde seg til tjeneste for armenierne: «Det armeniske folk har vært prøvet som intet annet i verden — stadig undertrykt og forfulgt. Etter verdenskrigens redsler fra 1914 av går det et lidelsens skrik gjennom landene, men fra intet folk lyder det så hjerteskjærende og håpløst som fra dette hjemløse og forfulgte martyrfolk. Armenierne har gjennom mange år måttet forlate sine hjem og sitt land. Ca. 150 000 av disse oppholder seg i Syria. Her bor mange av dem stuvet sammen i store flyktningeleire utenfor byene Aleppo, Damaskus og Beyrout. Nøden er ubeskrivelig. Fra vårt land har KMA i 37 år hatt et arbeid blant armenierne. I de senere år har vi hatt vår virksomhet blant flyktningene i Aleppo ... Grunnet sykdom trenges nye arbeidere. KMA søker nå to utsendinger. «Hvem skal vi sende, og hvem vil gå for oss? Es. 6, 8.»

Inntekt i Norge: kr. 11 665 til Armeniamisjonen og kr. 1 687 til kvinnearbeid i Santalistan, tilsammen kr. 13 352.

10. METODISTKIRKENS HEDNINGEMISJON

Den norske Metodistkirke har fra begynnelsen av (1856) ytet bidrag til misjonen. Eget felt fikk de i 1907. Misjonens hjemmearbeid er basert på Metodistkirkens 59 menigheter med 150 foreninger. Formann og kasserer er pastor Einar Karlsen. Inntekt i Norge til misjonsarbeidet var kr. 28 529, og de aktive misjonærer 4, foruten 3 misjonærhustruer. Misjonens organer er «Kristelig Tidende» og «Misjonshilsen».

Misjonsfeltene er: Algerie, Sør-Rhodesia og India.

I Algerie virker Willy Heggøy og Hans Hansen Aurbakken med fruer blant de hedenske kabyler i Atlasfjellene. I Sør-Rhodesia (innen-

for Beira, ved jernbanen til Salisbury) arbeider Per Hassing og frue. I India, i nærheten av Delhi er frk. Agnes Nilsen stasjonert.

Metodistenes kvinneforeninger for misjonen kalles K. Y. M. — Kvinnenes ytre misjonsselskap, som tilsammen har om lag 1900 medlemmer.

11. NORSKE PINSEVENNERS MISJON

Det er meget vanskelig å få en noenlunde samlet oversikt over de norske pinsevenners misjon. Ifølge S. Solberg (Norsk Misjonsatlas) begynte pinsevennene misjonsvirksomhet i 1910 og hadde sitt eget misjonsselskap, først kalt «Norges frie evangeliske misjonsforbund», senere forandret til «Norges frie evangeliske hedningemisjon». Men i 1930 ble det forandret slik at hver enkelt menighet stiller seg som misjonsselskap for egne misjonærer, og hver enkelt misjonær får sin egen kasserer et sted i Norge, og det er ingen blant pinsevennene selv som samler trådene i sin hånd. En del av misjonærene skriver til pinsevennenes blad og publikasjoner, især «Korsets Seier» og juleheftet «Misjonshilsen», men det blir bare tilfeldige gløtt av arbeidet en på den måten kan få. I betraktning av at det tilsammenlagt er en meget stor misjonsvirksomhet pinsevennene driver, vilde det ha stor interesse om de selv ga ut en misjonsårbok, så vi av den etter hvert kunde få lære noe om deres misjonsmetoder og erfaringer.

Misjonsprest A. Olsen har med utrolig flid samlet opplysninger til kronikkene i Norvegia Sacra om de mange pinsemenigheters misjonstiltak i Argentina, Brasil, Paraguay, Øst-Afrika, Kongo, Swaziland, Transvaal, om lag 7 steder i India og 9 steder i China. Videre finner en navn på mange av deres misjonærer og de respektive kasserere i hjemlandet, foruten en del spredt statistikk.

For året 1939 kan opplyses at pinsevennene hadde en stab på 18 mannlige og 39 kvinnelige misjonærer, foruten 15 misjonærhustruer i aktiv misjonsvirksomhet (sum: 72). Det samlede antall innfødte medarbeidere anslåes til 141, og menighetslemmene til ca. 1 000. De har 14 barneskoler med tilsammen 2 000 elever, og søndagsskoler med 2 300 barn. De samlede misjonsinntekter i Norge ligger omkring kr. 150 000. (Evangelistvirksomheten på Island medregnes under *misjon.*)

12. DEN EVANGELISK LUTHERSKE FRIKIRKES KINAMISJON (NLFM)

Frikirken har i Norge 60 menigheter. Innen hver av disse er det misjonsforeninger, barne-, ungdoms- og kvinneforeninger.

Arbeidet for misjonen ble tatt opp i 1916, med et misjonsstyre som ledende organ. Formann og sekretær for misjonen er forstander Johs. G. Jensen. Frikirkens blad «Budbæreren» er også organ for misjonen. Misjonsinntekten var kr. 46 000.

Frikirkens misjonsfelt er Shensi i China, hvor 7 misjonærer virker,

foruten 4 misjonærhustruer. Der er 10 innfødte medarbeidere, 65 menighetslemmer og 600 søndagsskolebarn. Det drives også en poliklinikk.

Hovedstasjonen er byen *Ankang* (Hsingan) ved Han-floden, hvortil O. A. Sommernes kom 1. oktober 1918. Menigheten her består av 35 voksne og 10 barn. Menigheten har kalt sin egen forstander, pastor Niu Wen Hsüang, men misjonen betaler hans halve lønn.

Den annen stasjon er *Hengkow*, 29 km vest for Ankang. Der var lenge en biforsamling, men fra nyttår 1939 ble den gjort til selvstendig stasjon. Frk. Ellen Madsen flyttet først dit, og begynte et energisk arbeid blant kvinnene. «Møterommet» ble snart for lite, og var i grunnen ikke annet enn et skur, åpent på den ene siden. Særlig var det mange forstyrrelser ved møtene søndag formiddag. Misjonærene skrev hjem og ba om å få bygge kirke, det ble innvilget, og i september 1939 begynte misjonær Arne Unhjem arbeidet. Det gikk raskt framover de første månedene, men måtte stanse først på grunn av kulden; senere ble det vanskelig med arbeidsfolk, og så kom krigen hjemme. Imidlertid fortsetter arbeidet i det gamle møterom, kristne og lærlinger strømmer inn om søndagene uten å frykte hverken for trekk om vinteren eller mygg om sommeren. Om ettermiddagen samles barna der, om onsdagen er det bønnemøte, om fredagen kvinnemøte med overhøring.

2. mars 1939 flyttet misjonær Nils Lian til byen *Hanyin*, ca. 68 km vest for Ankang, for å ta opp stasjonsarbeid også i denne byen. I mai var det foreløpige gatekapell såpass i orden at han kunde begynne regelmessig virksomhet der, fra juni måned med evangelist Ho som fastboende hjelper.

Det er planer om å ta opp arbeid også i andre byer, bl. a. Sünyang. Distriktet består av 10 fylker med en befolkning på halvannen million mennesker, og Ankang er hovedstaden.

13. DET NORSKE BAPTISTSAMFUNDS MISJON

De norske baptister har 59 menigheter med hver sine foreninger for misjonen. Til hedningemisjonen kom inn kr. 28 269. Sekretær og kasserer var Arnold T. Øhrn.

Sitt misjonsfelt har Det norske baptistsamfund i Belgisk Kongo, hvor det er 3 stasjoner: Monga, Bondo og Buta. 5 mannlige og 1 kvinnelig misjonær, foruten 3 misjonærhustruer arbeidet der. Menighetslemmenes antall var 1 700. 60 barneskoler var i gang, med 1 300 elever. Innfødte medarbeidere: 70. Dessuten er det 1 evangelistskole og 2 poliklinikker. Samfundets organ er «Banneret».

14. DEN KRISTNE BUDDHISTMISJON (BM)

Den nordiske hovedkomitéen for Buddhistmisjonen var samlet til årsmøte i Oslo i september. Sommerstevnene på Fiskum, Hindsgavl, Ullensvang og Leksand var særdeles vellykte. Formann i sentralstyret er prost N. R. Heyerdahl.

Inntektene i Norge var kr. 105 000, fra Sverige 24 000 og fra Danmark 13 500.

Misjonærene er pastorene K. L. Reichelt*, G. M. Reichelt, Stig Hannerz og N. N. Thelle, samtlige med fruer.

Misjonens hovedstasjon i China er Tao Fong Shan ved Hongkong. I årsberetningen for 1939 heter det: «I slutten av januar kom pastor K. L. Reichelt tilbake til Tao Foong Shan etter sin deltagelse i verdenskonferansen i Tambaram, hvor han fikk anledning til å framlegge sitt misjonssyn og berette om det særlige arbeid vi har fått i vår misjon. Kristi himmelfartsdag ble Song Tao-liang ordinert til prest og 3 andre innviet til diakoner. Pinsedag ble 12 personer opptatt i menigheten ved den hellige dåp, av disse var 7 tidligere buddhistmunker. Juledag ble 4 tidligere munker døpt, altså tilsammen i 1939 16 personer.

Virksomheten på Tao Fong Shan har gått sin jevne gang. Det siste religionskurs hadde 34 elever.»

Der er 10 innfødte medarbeidere (2 prester og 8 diakoner). De døptes antall er ca. 150.

Adm. direktør for misjonen er Jacob B. Natvig.

15. DEN NORSKE TIBETMISJON

Den norske Tibetmisjon ble stiftet i 1937 med hovedkontor i Horten, formann diakon Th. Eriksen, og organ «Tibetaneren». Arbeidsfelt i byen Tatsienlu i Sørøst-Tibet. Det er om lag 30 Tibet-foreninger, inntekten var kr. 8 593. De to misjonærer, diakonene Alfsen og Westborg er reist ut.

IV. HJELPEORGANISASJONER FOR MISJONEN

Foruten de egentlige misjonsselskaper og -organisasjoner, har vårt land også en rekke hjelpeorganisasjoner. Disse samler bidrag til misjonsarbeidet, og noen av dem har også egne utsendinger, men driver ikke selvstendig misjon og leder ikke noe misjonsarbeid ute på misjonsmarken. Deres pengebidrag og utsendinger administreres av det eller de misjonsselskap som de støtter.

16. AKADEMISKE FRIVILLIGES MISJONSFORBUND (AFMF)

Denne forening ble stiftet i 1896 med det formål å samle studenter med misjonskall og hjelpe dem til å komme til klarhet over og befestelse av sitt kall. I begynnelsen het den «Frivillige studenters misjonsforbund» (FSMF). Inntil 1926 sto foreningen tilsluttet Norske studenters kristelige forbund, men fra nevnte år sluttet den seg til Norges kristelie student- og gymnasiastlag.

* Misjonsprest Karl Ludvig Reichelt fikk i 1939 St. Olavsmedaljen, og ble i 1941 utnevnt til doctor thelogiae honoris causa ved Uppsala universitet.

AFMF har om lag 20 medlemmer. Siden stiftelsen er ca. 80 misjonærer reist ut til forskjellige misjonsmarker fra denne forening.

17. LÆRERINNENES MISJONSFORBUND (LMF)

LMF ble stiftet i 1902 med det formål å samle lærerinner til arbeid for misjonen og å underholde noen lærerinner som på ymse misjonsmarker arbeider i norske misjonsselskapers tjeneste. Forbundet har 1 815 medlemmer og underholder 7 norske og 2 innfødte lærerinner i NMS, 2 norske lærerinner i NLKF og 1 norsk og 1 innfødt lærerinne i Santal-M. Dessuten støttes Schreudermisjonen og Israelsmisjonen. Årsinntekt i Norge kr. 35 760. Formann er frk. Henny Dons, Oslo.

18. NORGES KRISTELIGE UNGDOMSFORBUNDS UNGDOMSMISJON (NKUM)

Ungdomsmisjonen er stiftet 1908 og har det formål å støtte misjonærer som arbeider blant ungdom på misjonsmarken. UM har 1 mannlig og 1 kvinnelig ungdomsmisjonær (samt 1 misjonærhustru) i NMS tjeneste i Hunan, China og på Madagaskar. Årsinntekt i Norge kr. 14 800.

19. SYKEPLEIERSKENES MISJONSRING (SMR)

Misjonsringens formål er å samle troende sykepleiersker til bønn for misjonen, særlig for misjonssykepleiersker, samt å samle bidrag til misjonsarbeidet.

SMR har 1 012 medlemmer og en årsinntekt på kr. 6 815. Den lønner 2 sykepleiersker i NMS (Sør-Afrika og China) samt 1 sykepleierske i NLKF (Honan-Hupeh), og støtter dessuten andre selskapers sykearbeid.

Formann og sekretær er Johanne Høeg.

20. NORGES KRISTELIGE STUDENT- OG GYMNASIASTLAG

Foruten å støtte misjonen gjennom underavdelingen AFMF, har NKS&G også regelmessig innsamling av misjonsbidrag som fordeles mellom de 3 største misjonsselskaper.

21. KRISTELIG LÆGEFORENING

Denne forening, som er en fortsettelse av «Lægers forening for lægemisjon» og av «Komitéen for lægemisjon» og står i kontakt med «Kristelig medisinerkrets», ble stiftet i 1936 med det formål å fremme Guds rike i medlemmenes eget liv, deres virkekrets og blant kolleger.

Som særlig oppgave stiller den seg å vekke interesse for lægemisjon og virke for dens fremme. Formann er dr. Einar Lundby, og medlemsantallet er 120.

22. ANDRE MISJONSTILTAK

Frelsesarmeen er ikke tatt med blant misjonsselskapene da dens arbeid er internasjonalt. I Norge ble i 1939 innsamlet kr. 66 759 til hedningemisjonen, og det er blant Frelsesarmeens misjonærer i alle verdensdeler f. t. 49 aktive misjonærer fra Norge, nemlig 19 ektepar og 11 kvinner.

Telegrafverkets Misjonsforbund holdt landsmøte i Oslo om sommeren. Der var 65 faste deltagere. Generalsekretær Vågen holdt foredrag og misjonær Marie Monsen bibeltimer. De har et blad «T. M. F.» som er bindeledd mellom misjonsinteresserte telegraffolk. Med sine misjonsbidrag støtter de forskjellige misjoner.

Den norske lutherske Afrika-misjon, hvis formann er bakermester C. Breidin, Oslo, fortsatte sitt arbeid som før i nært samarbeid med Den skandinaviske alliansemisjon, hvis hovedsete er i Amerika. De gir ikke ut hverken årsberetning eller misjonsblad, og står ikke tilsluttet Norsk misjonsråd. De har 4 misjonærer i Sør-Afrika.

Det er ikke få misjonærer som reiser ut til forskjellige steder uten å ha noe organisert misjonsselskap i ryggen. De har da gjerne noen støttende venner hjemme, og regner med å kunne slå seg igjennom delvis ved sine henders gjerning samtidig som de bærer fram frelsens budskap. Slike planer lar seg best realisere i Syd-Amerika og i Syd-Afrika.

23. NORSK MISJONSRÅD

Norsk misjonsråd, stiftet 1921, er sammensatt av representanter fra norske misjonsselskaper. F. t. er 14 misjonsselskaper og 3 hjelpeorganisasjoner tilsluttet rådet. Rådets formål er angitt i fem punkter:

1. Det skal være bindeledd mellom de tilsluttede misjonsgrupper og befordre gjensidig forståelse,
2. det skal ta seg av felles interesser,
3. det skal ta seg av enkeltgruppers anliggender, når begjæring derom framsettes,
4. det skal representere de tilsluttede organisasjoner overfor liknende råd i andre land, spesielt overfor International Missionary Council,
5. det har ingen rett til å gripe inn i de enkelte organisasjoners virksomhet, eller behandle konfesjonelle spørsmål.

Norsk misjonsråd holdt 14. april 1939 sitt årsmøte i Oslo under ledelse av formannen, sokneprest Leisegang. Til stede var generalsekretær Amdahl og pastor Lid fra NMS, generalsekretær Vågen og skolestyrer Osnes fra NLKF, pastor H. E. Wisløff fra Santal-M., Chr. Dons fra Schreudermisjonen, frk. Dons fra UM, frk. Olsen fra LMF,

frk. Hübert fra KMA, redaktør Hjelm-Larsen fra Alliansemisjonen, agent Mortensen fra Frikirken, pastor Karlsen fra Metodistene, skolestyrer Øie fra Baptistene, sekretær Hurlen fra Misjonsforbundet og pastor Duesund fra Israelsmisjonen.

Sokneprest Leisegang ble gjenvalgt som formann, med skolestyrer Osnes som viseformann og pastor H. E. Wisløff som sekretær.

Det ble framholdt at misjonsmulighetene er gode på alle norske misjonsfelter, tildels særdeles gode, og misjonsinteressen her hjemme er også god fremdeles. «Det synes endog som om der er en positiv vurdering av misjonen fra hold som før har stått kritisk overfor den.»

Et utmerket tiltak av misjonsrådet er utgivelsen av statistikk for året 1938: «Norsk Misjonsstatistikk for året 1938. Utarbeidet for Norsk Misjonsråd av Ernst Hallen. Oslo 1939.» På grunn av krigen ble det ikke utgitt noen tilsvarende statistikk for året 1939 eller senere. Men i Solbergs atlas finner en som nevnt statistikk for året 1938.

V. ET VURDERENDE ORD TIL SLUTT

Med året 1939 gikk mellomkrigstidens misjonsepoke inn i historien, og dermed også det første hundreår av norsk misjonsarbeid i nyere tid. Det er naturlig å stanse et øyeblikk her og kaste et blikk tilbake.

Norsk misjon har vært *en verdenserobrende makt.* Hundrevis av norske misjonærer drog ut i alle verdensdeler for å forkynne evangeliet, støttet av varme hjerter og Kristusgrepne venneflokker i by og bygd i dette lille land. 706 norske misjonærer er spredt på mellom 30 og 40 forskjellige misjonsfelter, og har der menigheter med 207 131 hedningekristne (av dem tilhører ¾ NMS alene). En kan med et rundt tall regne at det gjennomsnittlig foretas om lag *tusen dåpshandlinger hver eneste måned* i året.

Norsk misjon har vært *menighets- og kirkebyggende.* Misjonærene har lagt stor vekt på organiseringen av det kristensamfund som oppstår når noen vinnes for Herren. Og menighetslivet har ved Herrens nåde båret Åndens frukter, så nådegavene har funnet utløsning og Kristi legeme er blitt oppbygget. Nå står om lag 2 000 organiserte menigheter som evangeliets frukt, og 3 422 innfødte medarbeidere virker med Guds ord sammen med misjonærene. Menighetene er også hjulpet fram til samling i synodale kirkesamfund med fellesorganer og fellesoppgaver for økonomiske, organisasjonsmessige og andre kirkelige anliggender.

Norsk misjon har tatt det alvorlig med *katekumenatet,* og har på dette område realisert noe av vårt eget hjemlige kristenlivs egenart i en ny og ukjent situasjon. Luthers katekisme og Vogts bibelhistorie og hele den homiletiske tradisjon og kateketiske arv hjemmefra er under tropiske himmelstrøk og i fremmede og hedenske folkemiljøer tilpasset og ført videre, under stadig kamp, og i et fruktbart samarbeid med misjonsmarkens egne menighetsarbeidere.

Gjennom katekumenatet og videre undervisningsarbeid — fra søndagsskoler til presteskoler, ja visse yrkesskoler med, — har norsk misjon gjort *en kulturell innsats* av imponerende omfang innen ulike stammer og folk. Statistikken for 1939 forteller om 548 barneskoler med 26 580 elever, samt 40 220 søndagsskolebarn. Dette betyr først og fremst at Kristus forkynnes, og at man «lærer dem å holde alt det Jesus har befalt». Men det betyr også samfundshøynende kulturinnsats.

Norsk misjon har også gjort, og gjør fremdeles, en veldig *innsats i barmhjertighetens tjeneste.* Vi minner om de 16 misjonssykehus og de 20 poliklinikker som var i gang ved utgangen av 1939, med de svimlende tall på pasienter. Vi minner om spedalskehjemmene, blindeanstaltene, barnehjem for friske barn av spedalske foreldre, — og om hvorledes den kristne befolkning i hedningeland ikke bare er vunnet for troen, men også for *kjærligheten, barmhjertigheten, renheten,* og forsøker å leve livet — og familielivet — i lyset av det evige livs håp. Her gjelder i sannhet ordet om at det gamle er forganget, alt er blitt nytt.

Norsk misjon har også fått se Guds forunderlige nåde ved alle de nådegaver han etter sin egen visdom har delt ut, også *vekkelsens, formaningens* og *helbredelsens* nådegaver. Gang på gang har det gått etter ordet i 1 Kor. 1, 27: det som er dårlig i verden, det utvalgte Gud seg for å gjøre de vise til skamme, og det som er svakt i verden, det utvalgte Gud seg for å gjøre det sterke til skamme, forat intet kjød skal rose seg for Gud. — Når det gjelder kirkeliv og kristenliv, har vi fått lære at «vi kan jo plante og vanne alene, veksten fremkaller Guds skapende Ånd».

Til slutt vil vi også nevne misjonens *vitenskapelige biprodukter* av språklig, etnografisk, religionshistorisk og folkloristisk art. Blant dem som har fullendt sitt løp, kan vi nevne språkgeniene Dahle, Skrefsrud og Bodding. Men det er også andre som har satt merke etter seg i den vitenskapelige forskning. En av dem, Emil Birkeli, tok i 1939 den filosofiske doktorgrad ved Universitet i Oslo på sitt arbeid: Fedrekult i Norge. Et forsøk på en systematisk deskriptiv fremstilling.

I sitt «Attersyn ved årsskiftet» i første nr. av Misjonstidende 1940 skrev generalsekretær Amdahl bl. a.: «Krigens skygger legger seg tyngre inn over vårt folk. Frykt og bekymring vil lett gripe oss. La oss ikke tape frimodigheten. Kristus er vår frimodighet. Når verdensmaktene reiser seg i sitt velde, skal vi la Jesu Kristi ord bli levende i våre hjerter: I verden har I trengsel. Vær frimodig. Jeg har overvunnet verden. Midt i tidens uro og larm hører vi sterkere enn før Jesu ord: Fred være med eder. Min fred gir jeg eder. Særlig vil vi la ham si oss at vi skal være hans vitner, inntil han kommer. Denne vitnegjerning får større aktualitet nettopp i krigens tider, fordi nå merker vi antikristens onde makter virksom i folkenes sinn og historie. Vi står trofast i arbeidet, så lenge arbeidets Herre gir oss arbeidsdag. I Jesu navn.»

Kort etter kom 9. april. Mellomkrigstiden var forbi. Det ble storm over folk, kirke og misjon. Men Gud holdt sine løfter også da.

NORVEGIA SACRA

AARBOK OG SKRIFTER TIL KUNNSKAP OM DEN NORSKE KIRKE I FORTID OG SAMTID

utgitt efter tiltak av den Norske Kirkes biskoper,

redigert av

professor dr. *OLUF KOLSRUD* († 1945).

AARBOK.

FØRSTE AARGANG. 1921. Kr. 7.50.

Med bidrag av *Oluf Kolsrud, Fredrik Paasche, H. Wiers-Jenssen, R. Slaattelid, H. G. Heggtveit, Jørgen E. Sivertsen.* — Innhold: St. Olavs gjerning. Fra den norrøne kristendoms eldste historie. De liturgiske skuespill i Norden og deres siste utløper, stjernespillet. Hans Egede og Grønland. Ophevelsen av konventikelplakaten. Sogneprest Hans Landstads biografi. Salmedikteren Magnus Brostrup Landstads selvbiografi. Det religiøse og kirkelige liv i Troms fylke. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1920. 237 sider.

ANDRE AARGANG. 1922. Kr. 10.00.

Med bidrag av *Thor Kielland, Absalon Taranger, Fredrik Paasche, Oluf Kolsrud, Ragnvald Gjerløw, O. Olafsen, Kristian Nissen, O. Forstrøm, W. M. Schjelderup, R. Slaattelid, H. G. Heggtveit, H. Leganger, Anders Bugge, Fred. Tybring, Einar Johs. Nilssen, Knut Mollestad, G. W. Wulfsberg, G. O. Kløvstad, P. St. Koren, Nils C. Christie, I. Flønæs, L. M. Hol, Hans Smith.* — Innhold: St. Olavs skrin, med 10 billeder. Kong Magnus Erlingssons privilegium for den Norske Kirke. To samtaler oversatt fra det gamle sprog. Stavanger bispestol, bispedømmets grenser, bispestolens flytning og gjenreisning. Interiør fra en vestlandsk prestegaard i 1680-aarene. Biskop Peder Krogs visitasreise i Finnmarken 1708. Norske presters slektsnavne. Av altergangens historie i det gamle Fredrikshald. Erindringer av og om stiftsprost J. B. Flottmann. Ordskiftet i 1840-aarene om en norsk kirkeforfatning. Indremisjonæren Jacob Traasdahl, med portrett. Et pastoral-teologisk responsum av biskop J. C. Heuch. Vestlandsk kristendomstype. Kirkens kunst før og fremover. Et kirkeprogram. Livsskildringer med portretter av Gabriel Baardsen, Jakob Gregusson, August Mollestad, Børre Bomhoff, Jacob Anderssen, Jens Tandberg, Gustav Dietrichson, Hans Domaas, Jens Otterbech. Selvbiografier av biskopene Johan Lunde og Mikkel Bjønness-Jacobsen, med portretter. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke 1921. 357 sider

TREDJE AARGANG. 1923. Kr. 10.00.

Med bidrag av *Johan Meyer, Jón Helgason, O. M. Sandvik, O. Olafsen, J. Jørgensen, J. Qvigstad, Oluf Kolsrud, Anders Gimse, O. C. Breda, Kris Wold-Torne, Thomas Barth. P. Sandvik, Mikael Hertzberg, E. Diesen, S. Bretteville Jensen, H. G. Heggtveit, Aug. B. Jahnsen, Th. Freihow, K. F. Hagene, Olaf Moe, J. B. Gilhuus, Karl Marthinussen, Fred. Tybring, Einar Amdahl, Anders Bugge, D. Hvoslef, A. Olsen, W. P. Sommerfeldt.* — innhold: Vore fedres valg av kirkested. Den islandske kirkes kaar under katolicismen. Nogen gammelkirkelige melodier i Hans Thomissøns Psalmebog av 1569. Kirkebøkene i vaart land betraktet fra et kulturhistorisk synspunkt. Folkeundervisningen paa landet i Norge omkring 1739. Lars Jakobsen Hættas beretning om de religiøse og moralske forhold i Kautokeino før den læstadianske vekkelse. Hans Nielsen Hauges fangenskap, dokumenter fra aarene 1804-1814. Haugianeren og demokraten Mikkel Grendahl. Lars Skrefsrud i Bodsfengslet. Om biskop N. J. Laache, med portrett. Livsskildringer med portretter av Arnoldus Hille, Jørgen Jørgensen, Gustav Jensen, Einar Skavlan, Jørgen Løvland, Sigvald Blaker, Vilhelm Sommerfelt, Aasulv Bryggesaa, Halfdan Wennevold, Edvard Sverdrup, Ole Theodor Moe, Carl Konow, Andreas Aamot, Jørgen Edvin Nilssen. Selvbiografi av biskop Jens Gleditsch. med portrett. Gjenreising og nyskaping i nyere norsk kirkekunst, en oversikt for aarene 1900-1923, med 20 billeder. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1922. Kirkelig statistikk 1922. De norske misjoner i 1922. Ekteskap og skilsmisse, kirkelige forslag og uttalelser 1921-23. Kirkelig bibliografi 1922. 470 sider.

FJERDE AARGANG. 1924. Kr. 10.00.

Med bidrag av *Oluf Kolsrud, Jón Helgason, A. Halvorsen, O. Olafsen, A. Schøning, Ludvig Selmer, Ivar Welle, A. F. W. J. Prytz, Hans Woll, K. Petersen, Olaf Moe, K. E. Riise, M. J. Stolee, K. O. Kornelius, Olaf Skulerud, D. Hvoslef, A. Olsen.* — Innhold: St. Olavs kristenrett. Erkebiskop Olav Throndsson av Nidaros, med 4 billeder. Islands kirkelige utviklingsgang siden reformasjonen. Fra den første Talvik-prests tid. Erik Røring, sogneprest i Veøy, med 2 billeder. Vaar Frelsers kirke i Drøbak, med 17 billeder. Skriftprinsippet i norsk teologi i det 19de aarhundrede. Arne Garborgs religion, med portrett. Livsskildringer med billeder av Ole Tobias Olsen, Albert Landstad, August Weenaas, Peder Nordsletten, Oscar Moe, Ivar Sælen, Erik Kristian Johnsen, Olafia Johannsdottir, Ludvig Eriksen. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1923. Utredning om Haalogaland bispedømmes deling. Kirkelig statistikk 1923. De norske misjoner i 1923. 328 sider.

FEMTE AARGANG. 1925. Kr. 9.00.

Med bidrag av *Jón Helgason, Joh. E. Brodahl, Oluf Holck, Andreas Seierstad, O. Stavem, A. F. W. J. Prytz, M. Syltevik, K. Petersen, Ingvald B. Carlsen, J. Qvigstad, Ole C. Iversen, Jonas Myhre, A. Olsen, Oluf Kolsrud, W. P. Sommerfeldt.* — Innhold: Jón Ögmundsson den hellige, biskop i Hólar. Prestevalget i Støren 1654, med 5 billeder. Norsk salmediktning i annen halvdel av det 17. aarh. Presten i norsk folketradisjon. Livsskildringer med billeder av Karl Titlestad, Johan Willoch Erichsen, Edvard Liljedahl, Ole Gjerløw, Anders Forfang, Hersleb og Jakob Walnum, Nils Ursin, Carsten Hansteen, Halfdan Møller. Selvbiografi av biskop Jacob Christian Petersen, med portrett. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1924. Kirkelig statistikk 1924. De norske misjoner i 1924. Kirkelig bibliografi 1923. 318 sider.

SJETTE AARGANG. 1926. Kr. 9.00.

Med bidrag av *Oluf Kolsrud, Joh. E. Brodahl, W. Neumann, N. R. Heyerdahl, J. Qvigstad, Johannes Gausdal, M. Syltevik, Thorbjørn Frølich, Karl Vold, Eugène Hanssen, A. Olsen, W. P. Sommerfeldt.* — Innhold: Kollats i den Norske Kyrkja. Prestekunstnere i Norge paa 1600-tallet, med billeder. Prost Jens Colstrup, med billede. Et kristelig vennebrev fra 1777. Bidrag til Finnmarkens kirkehistorie (Erindringer 1825-49 av Anders Persen Bær). Menighetsdannelsen i Santalistan. Livsskildringer med portretter av Christian Martin Eckhoff, Christopher Bruun, Lars Dahle, Ole Moe, Olaus Breda. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1925. Oslo biskops innberetning om hans reise i Amerika 1925. De norske misjoner i 1925. Kirkelig bibliografi 1924. 256 sider.

SYVENDE AARGANG. 1927. Kr. 8.00.

Med bidrag av *Absalon Taranger, Hartvig C. Christie, A. Olsen, Oluf Kolsrud.* — Innhold: Prestenes bekjennelsesplikt i den Norske Kirke, betenkning avgitt til det Kgl. Kirke- og Undervisnings-Departement, 1927. Før 1739, et bidrag til folkeundervisningens historie i Norge. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1926. De norske misjoner i 1926. Kirkelig bibliografi 1925. 201 sider.

OTTENDE AARGANG. 1928. Kr. 8.00.

Med bidrag av *S. A. Sørensen, Halkild Nilsen, P. C. Astrup, A. Olsen.* — Innhold: Bidrag til Herrnhutismens historie i Norge. Salmediktning og salmesamling i Norge i tiden fra 1814 til 1869 (bortsett fra Landstads og A. Hauges salmeboksarbeide), en kirkehistorisk og hymnologisk undersøkelse og vurdering. (I). Læstadianismens særpreg. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1927. De norske misjoner i 1927. 242 sider.

NIENDE AARGANG. 1929. Kr. 10.00.

Med bidrag av *Hermann Norendal, Just Bing, N. S. Magelssen, O. Olafsen.* — Innhold: Salmediktning og salmesamling i Norge i tiden fra 1814 til 1869 (bortsett fra Landstads og A. Hauges salmeboksarbeide), en kirkehistorisk og hymnologisk undersøkelse og vurdering. (II). Provst Claus Frimann, bidrag til hans biografi (Claus Frimann og Hans Nielsen Hauge; Tale ved Claus Frimanns jordeferd). Tre kirkehistoriske livs- og tidsbilleder fra det nittende aarhundrede: legpredikanten og presten Elling Eielsen; sogneprest Hans Jæger

i Vikøy; prost Anton Elias Smitt, sogneprest paa Voss, med billede. Selvbiografi av biskop Eivind Berggrav, med portrett. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1928. Bispevalgene i Nidaros og Haalogaland 1928. De norske misjoner i 1928. 331 sider.

TIENDE AARGANG. 1930. Kr. 20.00. Innbundet kr. 23.00.

Nidaros og Stiklestad. Olavs-jubileet 1930. Minneskrift redigert av *Oluf Kolsrud.*

Med bidrag av *Arne Fjellbu, R. Haugsøen, Olaf Platou, Johan Bruun, Nils Sivertsen, Leif Moksnes, Peder Christensen, H. Irgens, Olav Bergersen, Claus Hjelle, J. Jervell Grimelund, John Tverdahl, John Stene, Anders Bugge, Oluf Kolsrud.*

Innhold: Hellig Olavs minne 1930. Den Norske Kirkes 900-aars-Olsok i Nidaros og paa Stiklestad. — Den Katolske Kirkes Olsok-fest i Nidaros og paa Stiklestad 1930 — Hilsener i skrift og tale til den Norske Kirkes 900-aars-Olsok 1930. — Kantater til Olsok 1930. — Olavsjubileets Historiske Utstillinger 1930. — Trøndelagsutstillingen 1930. — Aaret 1930 i Nidaros og paa Stiklestad. Dagregister. — Olsok 1930 i utlandet. Fra Savonlinna til Vancouver. — Bibliografi. — Register over personnavn. — XXVI + 728 sider. 80 sider billeder.

ELLEVTE AARGANG. 1931. Kr. 8.00. Innbundet kr. 10.50.

Med bidrag av *J. Ursin, H. Ostermann, A. Olsen.* — Innhold: Alterlysenes historie og symbolikk. En norsk Grønlands-missionær, Jørgen Sverdrup, 1732-1810, med portrett. Amerika og Norge, tre dokumenter. Selvbiografi av biskop James Maroni, med portrett. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1929. Kirkebyggende planer i Haalogaland 1930. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1930. Bispevalget i Agder 1930. De norske misjoner i 1929. De norske misjoner i 1930. 232 sider.

TOLVTE AARGANG. 1932. Kr. 8.00. Innbundet kr. 10.50

Med bidrag av *Kristen Valkner. A. Skrondal, Thomas Barth* †. — Innhold: Landstads og Hauges salmebøker, tilblivelseshistorie og hymnologisk karakteristikk. Striden um norsk maal i kyrkjesalmen, Magnus Brostrup Landstad. Omkring Professor Gisle Johnson. Selvbiografi av biskop Andreas Fleischer, med portrett. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1931. Bispevalget i Bjørgvin 1931. 211 sider.

TRETTENDE AARGANG. 1933. Kr. 6.00. Innbundet kr. 8.50.

Med bidrag av *Finnur Jónsson, Chr. A. Bugge, A. Olsen.* — Innhold: Jón Arason, Islands sidste katolske Biskop. Erindringer fra Videnskaben, af Dr. theol. Chr. A. Bugge, 1853-1928, med portrett Biskopenes beretninger om den Norske Kirke 1932. De norske misjoner i 1931 og 1932. 176 sider.

FJORTENDE AARGANG. 1934. Kr. 6.00. Innbundet kr. 8.50.

Med bidrag av *P. St. Koren, A. Brune, Kristian Nissen, H. Andresen, A. Olsen.* — Innhold: Tilbakeblik over mit Presteliv, af P. St. Koren, 1844-1931, med portrett. Bidrag til Finnmarkens kirkehistorie (Den levende kristendom i Vadsø; Redegjørelse for læstadianernes tro og lære). Legpredikanten Paul Gerhard Sand, med portrett. Selvbiografi av biskop Henrik Hille, med portrett. Bispevalget i Hamar 1934. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1933. Den Norske Sjømannsmisjon 1930-1933. 166 sider.

FEMTENDE AARGANG. 1935. Kr. 6.00. Innbundet kr. 8.50.

Med bidrag av *Leiv Amundsen, Oluf Kolsrud, Asbjørn Hernes, Kristian Nissen, A. Olsen.* — Innhold: Tre brev fra presten H. P. S. Krag (1824-50). Henrik Wergeland foran teologisk embedseksamen. Vaar fyrste koralbok (fem brev fraa Ole Andreas Lindeman, 1834-1841). Brev fra presten Peder Bjørnson til prost Carl Wulff, 1871. Til forstaaelse av Læstadianismen (et brevskifte mellem prinsesse Eugénie og P. O. Grape, 1880). Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1934. Den Norske Sjømannsmisjon i 1934. De norske misjoner i 1933 og 1934. 167 sider.

SEKSTENDE AARGANG. 1936 Kr. 6.00. Innbundet kr. 8.50.

Med bidrag av *Oluf Kolsrud, Solveig Tunold, A. Olsen.* — Innhold: Bispevisitasene i Trondhjems Stift 1805-1841, optegnelser av biskop dr. Peter Olivarius Bugge. Stiftsdireksjon og domkapitel, utgreiding for bispemøtet i 1929. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1935. Den Norske Sjømannsmisjon i 1935. De norske misjoner i 1935. 163 sider.

SYTTENDE AARGANG. 1937. Kr. 9.00. Innbundet kr. 12.00.

Med bidrag av *Kristian Østberg, E. A. Tunkelo, Oluf Kolsrud, Haakon Hougen, R. Th. Christiansen, A. Olsen.* — Innhold: Et blad av de norske finnskogers kirkehistorie. Skolebestyrer Knut Hougens samlinger av «stjernesanger» m.m. Bispevalget i Oslo 1937. Bispevalget i Haalogaland 1937. Selvbiografi av biskop Sigurd Normann og hans hilsen til bispedømmet, med portrett. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1936. Den Norske Sjømannsmisjon i 1936. De norske misjoner i 1936. 194 sider.

ATTENDE AARGANG. 1938. Kr. 10.00 Innbundet kr. 13.00.

Med bidrag av *Johannes Gausdal, H. Ostermann. J. Kleijntjens, A. Olsen.* — Innhold: Skrefsrud og Bodding som santalske salmediktere. Norske teologer ved Kjøbenhavns universitet. Missionaires hollandais dans les pays scandinaves. Prêtres hollandais pour la mission des regions arctiques. Biskopenes beretninger om den Norske Kirke i 1937. Den Norske Sjømannsmisjon i 1937. De norske misjoner i 1937. 209 sider.

NITTENDE AARGANG. 1939. Kr. 9.00. Innbundet kr. 12.00.

Med bidrag av *Sigurd Kolsrud, Ingolf Kvamen, A. Olsen.* — Innhold: Magnus Brostrup Landstads dagbok 1825-1829. Biskopenes beretninger om den Norske kirke i 1938. Den Norske Sjømannsmisjon i 1938. De norske misjoner i 1938. 187 sider.

TYVENDE AARGANG. 1940. Kr. 12.00. Innbundet kr.15.00.

Med bidrag av *A. Skrondal, Fredrik Knudsen, Lars Johan Danbolt.* — Innhold: Kristendom og fritenking i norsk åndsliv 1876—1894. Bispevalget i Stavanger 1940. Bispevalget i Hålogaland 1940. Selvbiografi av biskop G. Skagestad, med portrett. Selvbiografi av biskop Wollert Krohn-Hansen, med portrett. Biskopenes beretninger om Den norske kirke i 1939. Den norske sjømannsmisjon i 1939. Norsk misjon i 1939. 242 sider.

SKRIFTER. Bibliotheca Norvegiæ Sacræ.

FØRSTE BIND. 1922 B.

Carsten Hansteen: Av det norske kristenlivs psykologi.

226 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

ANDRE BIND. 1923 B.

Andreas Seierstad: Kyrkjelegt reformarbeid i Norig i nittande hundreaaret. Fyrste bandet. (Avhandling for doktorgraden i teologi.)

343 sider. Pris kr. 12.00, innbundet kr. 14.50.

TREDJE BIND. 1923 C.

Ludvig Selmer: Oplysningsmenn i den Norske Kirke. Et bidrag til forståelsen av oplysningsbevegelsens utvikling i Norge. (Avhandling for doktorgraden i teologi.)

226 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

FJERDE BIND. 1924 B.

Daa Noreg var misjonsmark. Minneskrift um Mostertinget i aar 1024. Av *Peter Hognestad, Absalon Taranger, Knut Robberstad, Johan Meyer.* Med 16 bilæte.

96 sider. Pris kr. 4.50, innbundet kr. 6.50.

FEMTE BIND. 1927 B.

O. Olafsen: Norsk prestegårdsliv. Kulturhistoriske skildringer fra våre prestegårde. Med hundre billeder.

205 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

SJETTE BIND. 1928 B.

Thorstein Gunnarson: Dommedagsventing. Millennismen og dens innslag i norsk kristendom. Med 18 billeder.
296 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

SYVENDE BIND. 1929 B.

Anders Skrondal: Grundtvig og Noreg. Kyrkje og skule. 1812-1872. (Avhandling for doktorgraden i teologi.)
340 sider. Pris kr. 12.00, innbundet kr. 14.50.

OTTENDE BIND. 1935 B.

H. Blom Svendsen: Norsk salmesang. I. Arven fra gammel tid.
301 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

NIENDE BIND. 1933 B.

H. Blom Svendsen: Norsk salmesang. II. Landstad og Hauge.
157 sider. Pris kr. 10.00, innbundet kr. 12.00.

TIENDE BIND.

H. Blom Svendsen: Norsk salmesang. III.
Utkommer senere.

ELLEVTE BIND. 1935 C.

Johannes Gausdal: Contributions to Santal Hymnology.
101 sider. Pris kr. 5.00, innbundet kr. 7.00.

TOLVTE BIND. 1935 D.

Livserindringer fra Norge og Amerika af Provst *August Weenaas* (1835-1924). Med billeder.
280 sider. Pris kr. 8.00, innbundet kr. 10.00.

TRETTENDE BIND. 1936 B.

Anders Skrondal: Grundtvigianismen i Noreg. Kyrkje og skule. 1872-1890.
195 sider. Pris kr. 8.00, innbundet kr. 10.00.

FJORTENDE BIND. 1937 B.

Jens Holdt: Niels Johannes Holm. 1778-1845. Et Blad af Brødremenighedens Historie. (Afhandling for Doktorgraden i Theologi.) — Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, Kjøbenhavn. A/S Lunde & Co.s forlag, Bergen.
387 sider. Pris d. kr. 6.75, innbundet d. kr. 9.25.

FEMTENDE BIND. 1938 B.

S. Sondresen: Norsk-amerikanerne.
179 sider. Pris kr. 6.50, innbundet kr. 8.50.

SEKSTENDE BIND. 1947.

O. Olafsen: Mit Liv gjenoplevet i Mindet.
280 sider + opplysninger, register og bibliografi.
Pris kr. 12.00, innbundet kr. 16.00.

Kaare Haukaas: Olaf Olafsens forfatterskap. Bibliografi. (Særtrykk av sekstende bind).
23 sider. Pris kr. 5.00.

SYTTENDE BIND. 1948.

Birger Gulbrandsen: Nattverden i norsk kirkeliv.
434 sider. Pris kr. 15.00, innbundet kr. 20.00.

SÆRTRYKK AV NORVEGIA SACRA (AARBOK).

(Bare få eksemplarer igjen.)

Haugianeren og demokraten Mikkel Grendahl. Av lektor *Anders Gimse*. 1923. 45 sider. Pris kr. 1.00.

Omkring 1739. Et bidrag til folkeundervisningens historie paa landet i Norge. Efterlatte optegnelser av rektor *J. Jørgensen*. 1923. 16 sider. Pris kr. 1.00.

Rektor Jørgen Jørgensen. 1941—1922. Av skoleinspektør *P. Sandvik*. 1923. 18 sider. Pris kr. 1.00.

Prestekunstnere i Norge paa 1600-tallet. Av lektor *Joh. E. Brodahl*. 1926. 10 sider. Tekst og XXIV sider billeder. Pris kr. 1.00.

Prestenes bekjennelsesplikt i den Norske Kirke. Av *Absalon Taranger*. 1927. 84 sider. Pris kr. 2.00.

Tilbakeblik over mit Presteliv. Av Provst *P. St. Koren* (1844—1931). Med portrett. 1934. 40 sider. Pris kr. 1.00.

Til forstaaelse av Læstadianismen. Et brevskifte mellem prinsesse Eugénie og kyrkoherden P. O. Grape. Meddelt av professor dr. *Oluf Kolsrud*. Med innledning av sogneprest *Kristian Nissen*. 1935. 17 sider. Pris kr. 1.00.

Skolebestyrer Knut Hougens samlinger av „stjernesanger" m. m. Ved *Haakon Hougen*. 1937. 52 sider. Pris kr. 3.00.

Magnus Brostrup Landstads dagbok 1825—1829. Ved *Sigurd Kolsrud* og *Ingolf Kvamen*. 1949. 92 sider. Pris kr. 5,00.